

Nehéz idők

Karácsonyi ének

**Irta
Dickens**

**Fordította
Mikes Lajos**

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-T.
1908

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

NEHÉZ IDŐK

ELSŐ KÖNYV.

A vetés.

ELSŐ FEJEZET.

Az egyetlen, a mire szükség van.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ártatlanok gyilkolása.

HARMADIK FEJEZET.

Kukucskálás.

NEGYEDIK FEJEZET.

Bounderby úr.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az alaphang.

HATODIK FEJEZET.

Sleary cirkusztársasága.

HETEDIK FEJEZET.

Sparsitné asszony.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Soha se csodálkozzál!

KILENCZEDIK FEJEZET.

Czili haladása.

TIZEDIK FEJEZET.

Blackpool István.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Nincs szabadulás.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az anyó.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Ráhel.

TIZENNEGYESEDIK FEJEZET.

A nagy-gyáros.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Atya és leánya.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Férj és feleség.

MÁSODIK KÖNYV.

Az érés ideje.

ELSŐ FEJEZET.

Értéktárgyak a bankban.

MÁSODIK FEJEZET.

Harthouse Jakab úr.

HARMADIK FEJEZET.

A kamasz.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Emberek és testvérek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Urak és emberek.

HATODIK FEJEZET.

Tovattűnőben.

HETEDIK FEJEZET.

Lőpor.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Robbanás.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Győzi már hallgatni.

TIZEDIK FEJEZET.

Sparsitné asszony lépcsője.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Mindegyre lejjebb és lejjebb.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Lent.

HARMADIK KÖNYV.

Az aratás.

ELSŐ FEJEZET.

Még valami, a mire szükség van.

MÁSODIK FEJEZET.

Valaki nagyon nevetségessé lesz.

HARMADIK FEJEZET.

Valaki nagyon határozott.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Elveszett.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Megkerült.

HATODIK FEJEZET.

A csillagfény.

HETEDIK FEJEZET.

Hajza a kamasz után.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Csak bölcsen!

KILENCZEDIK FEJEZET.

Befejezés.

KARÁCSONYI ÉNEK

ELSŐ VERSSZAK.

Marley lelke.

MÁSODIK VERSSZAK.

Az első a három szellem közül.

HARMADIK VERSSZAK.

A második a három szellem közül.

NEGYESEDIK VERSSZAK.

Az utolsó szellem.

ÖTÖDIK VERSSZAK.

A nóta vége.

NEHÉZ IDŐK

ELSŐ KÖNYV.

A vetés.

ELSŐ FEJEZET.

Az egyetlen, a mire szükség van.

- Jól értsen meg, tényeket kívánok. Ne tanítsa ezeket a fiúkat és leányokat semmi egyébre, csak tényekre. Az életben csupán tényekre van szükség. Egyebet ne ültessen, és minden egyebet irtson ki. Gondolkozó állatoknak a lelkét csupán tények alapján idomíthatja: semmi egyébre nem vehetik a hasznát soha. Ez az az alapelv, a mely szerint a saját gyermekeimet nevelem, s ez az az alapelv, a mely szerint ezeket a gyermekeket nevelem. Tényekre támaszkodjék, uram!

A színhely egyszerű, kopár, egyhangú, boltozatos tanterem volt, s a beszélőnek szögletes mutatója a megjegyzéseknek azzal adott nyomatékot, hogy minden egyes mondatot aláhúzott egy vonással a tanító kabátújján. Erősítette a nyomatékot a beszélő szögletes homlokfala, a melynek a szemöldökpár volt az alapzata, míg a két szem kényelmesen meghúzódott két sötét pinczeüregben, a fal árnyékában. Erősítette a nyomatékot a beszélő nagy, keskeny-metszésű, összeszorított szája is. Erősítette a nyomatékot a beszélő hajthatatlan, száraz, parancsoló hangja is. Erősítette a nyomatékot a beszélő haja is, a mely kopasz feje kerületén úgy égnek meredt, mint valami fenyőültetvény, hogy megóvja a szélről a csillogó koponyát, a mely telisdedteli volt dudorodással, mint a plumpudding héja, mintha alig-alig fért volna meg benne a beraktározott súlyos tények készlete. A beszélő meredt tartása, hatalmas kabátja, hatalmas lábai, hatalmas vállai - sőt még a nyakravalója is, a mely mintha valamely makacs tény módjára durván torkon fogta volna, - mindez hasonlóképpen növelte a nyomatékot.

- Ebben az életben nincs szükségünk semmi egyébre, csak tényekre, uram; semmi egyébre, csak tényekre.

A beszélő és a tanító és a jelenlévő harmadik felnőtt személy hátrább vonultak egy kissé s végigjártatták a tekintetüket a tanteremben sorba rakott apró edények lejtős fensíkján, a melyek készen várták, hogy színig töltsék őket a tények hatalmas pintjeivel.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ártatlanok gyilkolása.

Gradgrind Tamás, uram. A valóság embere. A tények és számítások embere. A ki azon az alapon áll, hogy kétszer kettő négy és semmivel sem több, s a kit rá nem bírhatnak arra, hogy akár egy szemernyivel is többnek vegye. Gradgrind Tamás, uram, - a leghatározottabban Tamás - Gradgrind Tamás. Vonalzó, mérleg és egyszeregy van mindig a zsebében, uram, készen arra, hogy lemérje és kimérje az emberi természet minden porcikáját, és pontosan megmondja, mennyit ér. Pusztán szám-kérdés, egyszerű számtani feladvány. Remélheti, hogy holmi értelmetlenséget elhitethet Gradgrind Györggyel, vagy Gradgrind Ágostonnal, vagy Gradgrind Jánossal, vagy Gradgrind Józseffel (a kik egytől-egyig képzelt, nem létező személyek), de Gradgrind Tamással - sohasem, uram!

Ilyeténképpen mutatkozott be Gradgrind úr gondolatban mindig akár személyes ismerőseinek, akár általában a nagyközönségnek. Ilyeténképpen mutatkozott be Gradgrind Tamás kétség-telenül most az előtte lévő apró edényeknek is, a melyek arra vártak, hogy tényekkel töltsék meg őket, - csak az „uram” szót helyettesítette „fiúk és lányok”-kal.

Valóban, a mint ott állt, mohó pillantásokat lövelve feléjük az előbb említett pinceüregből, holmi ágyúhoz hasonlított, a mely torkig töltve tényekkel arra készül, hogy egyetlen lövéssel szépen kisodorja őket a gyermekkor virányaiból. Villamos készülékhez is hasonlított, a mely mérges, mechanikus anyaggal van telítve, az elsöprendő gyöngéd, ifjúi képzelgések pótlására.

- Huszas számú lány, - szólt Gradgrind úr, szögletesen kinyújtván szögletes mutatóujját, - ezt a lányt nem ismerem. Ki ez a lány?

- Jupe Czili, uram, - adta meg a felvilágosítást a huszas szám, miközben pirulva felállt és bókolt.

- Czili nem név, - szólt Gradgrind úr. - Ne nevezd magad Czilinek. Nevezd magad Czeccziliának.

- Apa Czilinek híj, uram, - felelt a kis lány remegő hangon, s megint bókolt.

- Elég rosszúl teszi, - szólt Gradgrind úr. - Mondd meg neki, hogy ne hívjon így. Jupe Czecczilia. Mondd csak: mi az apád?

- A czirkuszhoz tartozik, engedelmeivel, uram.

Gradgrind úr összeránczolta a homlokát s leintette a kezével ezt a kényes foglalkozást.

- Egy szót se itt erről. Erről nem szabad itt beszélned. Az apád lovakat szoktat nyereg alá, úgy-e?

- Engedelmeivel, uram, ha odahozzák a lovakat, nyereg alá is szoktatják őket a czirkuszban, uram.

- Egy szóval se említsd itt a czirkuszt. Így már értem. Úgy mondd hát, hogy az apád lovász. Beteg lovakat is gyógyít, úgy-e?

- Óh igenis, uram.

- Akkor hát jól van. Állatorvos, kovács és lovász. Most pedig mondd meg, mi a ló?

(Jupe Czili a legnagyobb mértékben elképedt erre a kívánságra.)

A huszas számú lány képtelen a lovat definiálni! - jelentette ki Gradgrind úr, valamennyi apró edény általános épülésére. - A huszas számú lány híjával van a tényeknek egyik legközönségesebb állatra vonatkozólag! Mondja meg hát valamelyik fiú, mi a ló. Bitzer, mondd meg te.

A szögletes újj, a mely ide-oda mozgott, hirtelen Bitzerre szögeződött, talán azért, mert Bitzer véletlenül ugyanannak a napsugárnak az útjában ült, a mely a vakító fehérre meszelt szoba egyik csupasz ablakán besurranva, Czilit beragyogta. Mert a fiúk és a lányok középütt keskeny köz által elválasztott két zárt csoportra osztva ültek a szoba lejtős síkján; és Czili, a ki az egyik pad sarkán a napos oldalon ült, útjába esett egy napsugár kezdetének, a melynek Bitzer, a ki néhány sorral előrébb a túlsó oldal egyik padjának a sarkán ült, a végét csípte el. De míg a lánynak oly sötét szeme és haja volt, hogy úgy tűnt fel, mintha a rávetődött napsugár még mélyebbé, még ragyogóbbá tenné a színét: a fiúnak oly világos volt a szeme és a haja, hogy úgy tetszett, mintha ugyanaz a napsugár kihúzná belőle azt a keveske színt is, a mi valaha benne volt. Hideg szeme aligha illett volna be szemnek, ha kurta pillogójának még nagyobb sápadtsága a közvetlen ellentét révén ki nem emelte volna a szem mivoltát. Kurtára nyírott haja bátran folytatása lehetett volna a homlokát és arczát borító homoksárga szeplőknek. A bőre oly betegesen híjával volt minden természetes testszínnek, hogy az ember akaratlanul arra gondolt, ha megvágnák, fehér vért eresztene.

- Bitzer, - szólt Gradgrind Tamás, - mondd meg, mi a ló.

- Négy lábú, füevő emlős. Negyven foga van, még pedig huszonnégy zápfoga, négy szemfoga, és tizenkét metszőfoga. Tavasszal szőrét hányja; mocsaras vidékeken elhányja a patáit is. A patája kemény, de vassal meg kell patkolni. Kora megállapítható a fogairól.

Ekképp hadart (s még többet is) Bitzer.

- Huszas számú lány, - szólt Gradgrind úr, - most már tudod, mi a ló.

Czili újra bókolt, s még mélyebben elpirult volna, ha elpirulhatott volna mélyebben, mint a hogy pirult az egész idő alatt. Bitzer, miután mind a két szemével egyszerre hirtelen rápislantott Gradgrind Tamásra, miközben pillaszőre úgy rezgett a felfogott fényben, mintha sürgő-forgó bogarak tapogató szerve lett volna, szeplős homlokához emelte keze bütykét és újra leült.

Most előlépett a harmadik úri ember. A kisújjában volt minden a világon. Különben államhivatalnok, s a maga módján (meg a legtöbb más ember módján is) elismert ökölvívó. Mindig benne a gyakorlatban; mindig volt a keze ügyében egy rendszer, hogy mint holmi óriási pirulát lekényszerítse a nagy közönség torkán; mindig ott harsogtatta hangját kis irodájának a rácsozata mögött, harcra készen egész Angliával szemben. Hogy az ökölvívók nyelvén folytassuk, bámulatosan értette a módját, hogy' kell ellenfelét, bárhol volt és bármiről volt is szó, a pálya sarkába szorítani, és hogy' kell kellemetlen alaknak bizonyúlnia. Nekiugrott bárminek, taszított rajta egyet a jobbjaival, utána lökte a balját, kivédte az ütést, lábat változtatott, vissza ütött, kiszorította ellenfelét (mindig egész Anglia ellen küzdött) a pályáról, és alaposan elbánt vele. Bizonyos volt előre, hogy belefojtja a szuszt a józan észbe, és süketté teszi ezt a szerencsétlen ellenlásását az időt jelző kiáltásra. És ennek az embernek a fensőbb hatóságtól az volt a megbízása, hogy elősegítse a bürokrácia örökkévaló nagy birodalmának az elkövetkezését, a mikor csupa kommiszárius fog a föld kerekén uralkodni.

- Helyes, - szólt ez az úri ember, hirtelen elmosolyogva magát, miközben keresztbe fonta a karjait. - Ez a ló. Már most hadd hallom, fiúk, lányok, kitapétáznátok-e egy szobát lovakat ábrázoló képekkel?

Egy kis szünet után a gyermekek egyik fele kórusban így kiáltott: - Igenis, uram! - mire a másik fele, látván az úri ember arcán, hogy az igenlő válasz helytelen, kórusban azt kiáltotta: - Nem, uram! - a mint az efféle kérdeztésknél rendszerint történni szokott.

- Persze, hogy nem! Hát aztán miért nem?

Megint szünet támadt. Egy testes, esetlen fiú, a ki szuszogva lélekzett, megkoczkáztatta a választ: mivel ő egyáltalában nem tapétázná ki, hanem kifestené a szobát.

- Csakhogy ki *kell* tapétáznod, - szólt az úri ember, meglehetősen hevesen.

- Ki kell tapétáznod, - szólt Gradgrind Tamás, - akár tetszik, akár nem. Ne mondd hát azt *minekünk*, hogy nem tapétáznád ki. Mi jut eszedbe, fiú?

- Megmondom hát, - szólt az úri ember, újabb, még pedig komor szünet után, - mért nem tapétáznátok ki a szobát lovakat ábrázoló képekkel. Láttatok valaha a valóságban - tényleg - lovakat fel s alá mászkálni a szobák falain? Láttatok?

- Igenis, uram! - kiáltott a gyermekek egyik fele. - Nem, uram! - a másik fele.

- Persze, hogy nem, - szólt az úri ember, méltatlankodó pillantást vetve a gyerekek tévedő felére. - No már most, nem szabad olyasmit sehol sem látnotok, a mit nem láttok sehol sem a valóságban; nem szabad sehol sem olyasmivel birnotok, a mit nem birtok a valóságban is. A mit jó ízlésnek mondunk, az voltaképpen más neve csak a valóságnak.

Gradgrind Tamás helyeslően bólintott.

- Ez egy új alapelv, egy fölfedezés, nagy fölfedezés, - szólt az úri ember. - No most még egyszer próbára teszek benneteket. Tegyük föl, hogy szőnyeggel kellene borítanotok egy szobát. Hadd halljam, virágos szőnyeget választanátok-e?

Minthogy ekkorára általában az volt már a gyerekek meggyőződése, hogy ennek az úri embernek minden kérdésére azt kell felelniök: „Nem, uram!”, a *nem*-kórus nagyon erős volt. Csak néhány gyarló tévelygő felelt igen-nel, s ezek között volt Jupe Czili is.

- Huszas számú lány, - szólt az úri ember, a tudás nyugodt erejével mosolyogva.

Czili elpirult és felállt.

- Tehát te a szobádat - vagy a férjed szobáját, ha nagy lány volnál és asszony volnál, - virágos szőnyeggel borítanád be, úgy-e? - kérdezte az úri ember. - Aztán miért?

- Engedelmével, uram, - felelt a kis lány, - én nagyon szeretem a virágokat.

- Aztán ezért asztalokat meg székeket raknál rájuk és azt akarnád, hogy nehéz csizmás emberek tapossák őket?

- Nem fájna nekik, uram. Nem törnének le, nem hervadnának el, engedelmével, uram. Képmásai volnának csak valaminek, a mi nagyon kedves és bájos dolog, és azt képzelném...

- Igen, igen! Csakhogy nem szabad ám semmit sem képzelned, - kiáltott az úri ember, szinte boldogan, hogy ily szerencsésen odajutott, a hová akart. - Éppen ez a bökkenő! Nem szabad soha semmit sem képzelned.

- Úgy van, Jupe Czeczilia, - ismételte Gradgrind Tamás ünnepélyesen, - ilyesmit sohasem szabad művelned.

- Tény, tény, tény! - szólt az úri ember. - Tény, tény, tény! - ismételte Gradgrind Tamás.

- Mindenben a tények irányítása szerint kell igazodnotok, - szólt az úri ember. - Reméljük, hogy nemsokára lesz egy ténybizottságunk, a mely ténybiztosokból fog állani, a kik kényszeríteni fogják a népet arra, hogy a tényeknek, semmi egyébnek, csakis a tényeknek a népe legyen. Azt a szót, hogy képzelődés, ki kell irtanotok a világból. Semmi dolgotok vele. Semmiféle használatra szánt vagy dísz tárgyon nem szabad olyasminek előfordulni, a mi ellentmond a tényeknek. A valóságban nem sétáltak virágokon; ennél fogva nem szabad virágos szőnyegekben sem sétálnotok. Sohasem láttok külföldi madarakat és pillangókat megjeleníteni és edényeitekre letelepedni; ennél fogva tilos külföldi madarakat és pillangókat festenetek az edényeitekre. Sohasem tapasztaljátok, hogy négylábú állatok fel s alá mászkálnak a falakon; ennél fogva négylábú állatok képeinek semmi helyük a falakon. Mind e czélokra, - szólt az úri ember, - bizonyítható és levezethető matematikai ábrák kombinációit és módosulásait kell (egyszerű alapszínekben) használnotok. Ez az új fölfedezés. Ez a valóság. Ez az ízlés.

A kis lány bókolt és leült. Nagyon fiatal lányka volt, s úgy látszott, mintha megrémült volna a valóságnak attól a képétől, a melyet a világ mutatott.

- Most pedig, - szólt az úri ember, - ha M'Choakumchild úr lesz szíves megtartani itt első óráját, boldog leszek, Gradgrind úr, ha az ön kívánságához képest megfigyelhetem tanító módszerét.

Gradgrind urat rendkívül lekötölte ez az előzékenység. - M'Choakumchild úr, szíveskedjék hozzálatni.

M'Choakumchild úr erre, a hogy' csak telt tőle, hozzálatott a munkához. Vagy száznegyven más tanítótársával együtt nem rég, egyidőben és ugyanabban a gyárban esztorgályozták őt ugyanazon elvek szerint, mintha megannyi zongoralábról lett volna szó. Mérhetetlenül sokféle retortán keresztül esett, és megfelelt számtalan kötetnyi fejtörő kérdésre. Ki tudta rázni tíz

fagyott újja hegyéből az orthographiát, az etymológiát, a syntaxist és prosodiát, a biographiát, az astronomiát, a geographiát és az általános kosmographiát, az összetett hármasszabálytanát, az algebrát, a földmérést és víz-szintelést, az énektan és a modellről való rajzot. Útat tört magának sziklákön át ő felsége fölötté érdemes államtanácsosainak a B rangsorába, s leszedte a matematikai és physikai tudományok, továbbá a francia, német, latin és görög nyelvek felsőbb ágairól is a virágot. Tudott mindent a világ bárhol lévő valamennyi víz-választó vonalairól, ismerte minden népek történetét, minden folyam és hegy nevét, minden ország terményeit, erkölceit és szokásait, minden ország fekvését és határait az iránytű harminczkét iránya szerint. Ah, túlságosan sokat tudott ez a M'Choakumchild. Ha csak valamicskével kevesebbet tanult volna, mily mérhetetlenül jobban tudott volna sokkal többet tanítani!

Úgy látott munkához a szóban forgó próba-előadáson, mint Morgiana a Negyven Rablóban. Belepillantott egymásután valamennyi eléje rakott edénybe, hogy lássa, mi van bennök. Mondd csak, derék M'Choakumchild barátom: ha bugyogó készletedből színig fogod tölteni egymásután az összes edényeket, mit gondolsz, vajjon agyon fogod-e csapni mindig egészen a bennök leselkedő gonosz képzelődést, - s nem fogod-e olykor talán csak megcsonkítani és megnyomorítani!

HARMADIK FEJEZET.

Kukucskálás.

Gradgrind úr rendkívül meglegedetten ballagott hazafelé az iskolából. Az iskola az ő iskolája volt, és az volt a terve, hogy mintaiskola legyen belőle. Azt akarta, hogy minden gyerek mintagyerek legyen benne, olyan, a minő mintagyerek volt valamennyi fiatal Gradgrind.

Öt fiatal Gradgrind volt, és mintagyerek volt mind az öt. Már legzsengőbb korokban tanulásra fogták s úgy hajszolták őket, mint a kis nyulakat. Mihelyt megtanultak szaladni, a tanulószobába kellett szaladniok. Az első tárgy, a mivel kapcsolatba jutottak, vagy inkább, a mire emlékeztek, egy nagy fekete tábla volt, a melyre egy kiaszott mumus kísérteties fehér számokat írt krétával.

Nem mintha valaha hallottak volna valamit a mumus nevééről vagy mivoltáról. A tények ezt eltiltották! Én használok csak ezt a szót, hogy jellemezzem azt a tanító-várbeli szörnyeteget, a kinek a feje Isten tudja hány fejből boronálódott össze egy fejjé, s a ki foglyul ejti a gyermekeket és hajuknál fogva behurczolja őket a szörnyű statisztikai barlangokba.

A kis Gradgrindok közül egyik sem látott soha emberi ábrázatot a holdban. Végére járt a holdnak mindegyikök, mielőtt tisztán tudott volna beszélni. A kis Gradgrindok közül egyik sem tanulta soha azt az együgyű kis verset:

Kicsi csillag fent az égen,
Ki vagy, mi vagy, mondd el nékem!

A kis Gradgrindok közül egyik sem volt kíváncsi soha erre, mert mindenik kis Gradgrind már ötesztendőskorában úgy széttagolta a Gönczölszekerét, akár egy második Owen tanár, s úgy irányította a szekér rúdját, mint valami tanult gépész. A kis Gradgrindok közül egyik sem hozott kapcsolatba soha semmiféle tehenet a mezőn azzal a híres, görbeszarvú tehénnel, a melyik megbökte a kutját, a ki megharapta a macskát, a ki bekapta a patkányt, a ki megette a malátát, sem azzal a még híresebb másik tehénnel, a melyik elnyelte Babszem Jankót. Egyikök sem hallott soha ezekről a nevezetességekről, s a tehenet kezdettől fogva úgy ismerték, hogy füevő, kérődző, négylábú állat, a melynek több gyomra van.

Gradgrind úr tehát a maga tény gyanánt szereplő otthona felé irányította lépteit, a melynek Stone Lodge volt a neve. Mielőtt Stone Lodge-ot fölépítette, ténylegesen visszavonult a vasnagykereskedés teréről, s ez idő szerint kedvező alkalomra várt, hogy beilleszkedhessék a parlamenti tagok számsorába. Stone Lodge egy láposon emelkedett, körülbelül egy angol mértföldnyire egy nagy várostól, - a melynek a kezem ügyében lévő megbízható útmutató szerint Coketown volt a neve.

Stone Lodge nagyon szabályos vonás volt a föld ábrázatán. Semmi a világon nem tompította e megalkuvást nem ismerő rideg valóság hatását a táj képén. Nagy négyszögletes ház, hatalmas oszlopcsarnokkal, a mely úgy elsötétítette a homlokzat ablakait, mint a gazda szemét hatalmas szemöldöke. Számtani feladat módjára kiszámított, pontosan megoldott és próbaszámítással ellenőrzött épület. Hat ablak a kaputól jobbra, hat a kaputól balra; egy összegben tizenkét ablak az egyik szárnyon, tizenkét ablak a másik szárnyon; átvitel huszonnégy ablak a két hátsó szárnyra. Gyepes tisztás, kert és növendék-fasor, pontosan kiléniázva, mint holmi növényteni számlakönyv. Gáz és szellőztető, alagsövezés és vízvezeték, minden a legjobb minőségű. Vaskapcsok és vasgerendázat, tűzálló tetőtől-talpig; felvonógépek a cselédek számára, seprőstül, keféstül; szóval minden, de minden, a mit a szív kívánhatott.

Minden? Úgy van, minden, azt hiszem. A kis Gradgrindoknak volt minden fajta tudományos gyűjteményük is. Volt egy kis kagylógyűjteményük, meg egy kis bányászati gyűjteményük, meg egy kis ásványtani gyűjteményük. A példányok címkével ellátva szép rendbe voltak rakva, s a kő- és ércdarabkák olyan benyomást keltettek, mintha a nevük lett volna az a rettentő kemény szerszám, a melylyel letörték őket az anyatömbökről. Ha a telhetetlen kis Gradgrindok mindezzel be nem érték, ugyan mi lehetett még az, az Isten szerelméért, a mire a kis telhetetlenek vágyakoztak!?

Atyjuk reménynyel teljes, elégedett kedélyállapotban ballagott hazafelé. A maga módján gyöngéden szerető atya volt gyermekeinek; de ha definíciót kívántak volna tőle, úgy mint Jupe Czilitől, valószínűleg úgy jellemezte volna magát, hogy „kiválóan praktikus” atya. Fölöttébb büszke volt erre a szólásmódra „kiválóan praktikus”, a melyet általában úgy értelmeztek, hogy különös mód ő rá alkalmazható. Bárminő népgyűlést tartottak Coketownban s bármi volt légyen a célja a népgyűlésnek, akadt minden bizonynnyal mindig egy-egy coketowni, a ki megragadta az alkalmat, hogy célzást tegyen az ő kiválóan praktikus Gradgrind barátjára. Ebben mindenkor nagy kedve telt a kiválóan praktikus barátom uramnak. Tudta, hogy ez a célzás megilleti őt; már pedig az, a mi megilleti az embert, mindig elfogadható.

Gradgrind úr éppen a város legszélén lévő semleges területre érkezett (a mely nem volt sem város, sem mezőség, de azért mind a két rész rossz tulajdonságait magában foglalta), a mikor zeneszó hatolt a fülébe. A fából tákolt pavillonban ott táborozó czirkusztársaság csattogó, recsegő bandája javában működött. A szentély tetején lengedező lobogó azt hirdette az emberiségnek, hogy „Sleary czirkusztársasága” kéri a kegyes pártfogást. Sleary maga, mint valami vaskos, újmódi szobor, keze ügyében pénzes dobozzal, egy korai gót stílusú templomfülke-félében a pénzt szedte be. Sleary Jozefin kisasszony, a mint néhány nagyon hosszú és nagyon keskeny nyomtatott papírszelet közhírré tette, éppen megkezdte az előadást, bájos tiroli virágtánczával lóháton. Több más mulattató, de mindig szigorúan erkölcsös csodán kívül, a miket látni kell, hogy higgyen az ember, Signor Jupe aznap délután bemutatja „bámulatosan iskolázott művészkutyájának, Ugrilábnak, szórakoztató mutatványait.” Bemutatja továbbá „csodálatos mutatványát, hogy’ kell hetvenöt mázsányi súlyt gyors egymásutánban fején keresztül a háta mögé dobni úgy, hogy a szilárd vas szökőkutat alkosson a levegőben. Ez a mutatvány, a melyet soha senki sem próbált még meg előtte sem ebben az országban, sem máshol, mindig oly viharos tetszésnyilvánításra ragadta a lelkesült nézőközönséget, hogy szóval le sem írható.” Ugyanaz a Signor Jupe „ártatlan shaksperei mókáival és ötleteivel

fűszerezi a változatos műsor közti szüneteket.” Végül befejezésül ugyancsak Signor Jupe fellép kedvenc szerepében, mint Mr. William Button a Tooley streetről „A szabó brentfordi utazása” című legújabb, kaczagató lovas bohózatban.

Gradgrind Tamás természetesen ügyet sem vetett e köznapi dőreségekre, hanem praktikus férfiúhoz illően továbbhaladt, kiverni igyekezvén fejéből és a javító-intézetbe kívánván a lármás csöcseléket. De az út fordulója a bódé háta mögött vezette el, s a bódé háta mögött egy csomó gyerek kuporgott a legkülönfélébb tiltott helyzetben, lopva egy-egy pillantásért epekedve a bódé rejtett gyönyörűségeire.

Ez a látvány megállította Gradgrind urat. - No nézd csak ezt a csavargó népet, - gondolta magában, - elcsábítják az apró mihasznákat még egy mintaiskolából is.

Minthogy az apró mihasznáktól egy kis csenevész gyepes tisztás és egy halom lerakott törmelék választotta el Gradgrind urat, előszedte mellénye zsebéből a pápaszemét, hogy lássa, nincs-e köztük vagy egy olyan gyerek is, a kit névről ismer, hogy hazaparancsolhassa. Óh, micsoda hihetetlen, bár tisztán látott tünemény! Hát nem a saját bányász Lujzáját kellett-e látnia, a ki kézzel-lábbal ágaskodva bekukucskált az egyik fenyődeszka hasadékán, s a saját matematikus Tamását, a ki lealacsonyodott egészen a föld színéig, hogy a lóháton folyó bájos tiroli virágtáncból legalább a ló egyik patáját láthassa!

Gradgrind úr, a ki úgy elképedt, hogy elállt a szava, keresztülvágott arra a helyre, a hol családja oly mély gyalázatba sülyedt, rátette egy-egy kezét a tévelygő gyermekekre és így szólt:

- Lujza!! Tamás!!

Felugrott mind a kettő, zavartan és elvörösödve. De Lujza merészebben tekintett fel atyjára, mint Tamás. Tamás voltaképpen egyáltalában nem nézett atyjára, hanem úgy czipeltette magát hazáig, mint valami masina.

- Hát ez már megint miféle csodálatos, haszontalan ostobaság! - szólt Gradgrind úr, mialatt kézen fogva elvezette a gyermekeket. - Mit csináltok itt?

- Azt akartuk látni, hogy milyen belül, - felelt Lujza röviden.

- Milyen belül?

- Úgy van, atyám.

Petyhüdt mogorvaság tükröződött mind a két gyermeknek, különösen a lánynak az arcán; de ez utóbbi arcának elégtelenségén áttört valamelyes fény, a mely nem nyughatott meg sehol, valami tűz, a mely nem gyújthatott föl semmit, bizonyos kiéheztetett képzelő erő, a mely önmagából tengette életét valahogyan, s mindez ragyogóvá tette az arcz kifejezését. Nem a vidám ifjúság természetes ragyogása volt ez arczon, hanem bizonytalan, sóvár, kétes villanások, a mik olyanféle kínos benyomást keltettek, mint a tapogatózva haladó vak ember arcának a változásai.

Gyermekek volt még, tizenöt vagy tizenhat esztendő; de közel volt már az a nap, a mikor egy csapásra hajadonna fog serdülni. Erre gondolt az atya is, a mint rátekintett. Csinos lány volt. Akaratos teremtés lett volna, (gondolta Gradgrind úr a maga kiválóan praktikus modorában), ha nem ő nevelte volna föl.

- Tamás, bárha itt van előttem a tény, mégis bajos elhinnem, hogy te a te neveltetésed és segélyforrásaid mellett ilyen látványhoz vezethetted a nénédet.

- Én vezettem *őt*, atyám, - szólt Lujza hirtelen. - Én kértem, hogy jöjjön velem.

- Sajnálom, hogy ezt kell hallanom. Igazán nagyon sajnálom, hogy ezt kell hallanom. Tamást nem teszi jobbá, s téged még rosszabbá tesz, Lujza.

Lujza újra felnézett atyjára, de szeméből egy könnyecsepp sem gördült alá.

- Te! Tamás meg te, a kik előtt nyitva áll a tudományok egész birodalma; Tamás meg te, a kik úgyszólván telítve vagytok tényekkel; Tamás meg te, a kik matematikai pontosságra vagytok szoktatva, - Tamás meg te itt! - kiáltott Gradgrind úr. - Ebben a lealacsonyító helyzetben! Egészen oda vagytok.

- Belefáradtam, atyám. Régóta belefáradtam, - szólt Lujza.

- Belefáradtál? Mibe? - kérdezte az atya elképedve.

- Nem tudom, mibe, - azt hiszem, mindenbe.

- Egy szót se többet, - felelt Gradgrind úr. - Gyerek vagy még. Elhallgass! - Ő maga sem szólt egy szót sem; csak miután egy fél angol mértföldnyire haladtak szótlantul, szólalt meg újra komolyan: - Mit szólnának hozzá legjobb barátaid, Lujza? Nem becsülöd semmire az ő jó véleményüket? Mit szólna hozzá Bounderby úr?

A leány e név hallatára lopva atyjára pillantott. Pillantása feltűnően átható és fürkésző volt; de atyja nem látta, mert mielőtt láthatta volna, a leány újra lesütötte a szemét.

- Mit szólna hozzá Bounderby úr? - ismételte csakhamar Gradgrind úr. Az egész úton Stone Lodgeig, mialatt komoly méltatlankodás közepett hazavezette a két bűnöst, újra meg újra elismételte: - Mit szólna hozzá Bounderby úr? - Mintha Bounderby úr a világ szája lett volna.

NEGYPEDIK FEJEZET.

Bounderby úr.

De ha nem a világ szája volt, *ki* volt hát vajjon Bounderby úr?

Nos, Bounderby úr annyira testi-lelki jó barátja volt Gradgrind úrnak, a mennyire egy minden érzelem nélkül szűkölködő férfi megközelítheti ezt a szellemi kapcsolatot egy másik, minden érzelem nélkül szűkölködő férfival szemben. Annyira megközelítette ezt a kapcsolatot, vagy ha az olvasónak jobban tetszik, annyira távol állt tőle Bounderby úr.

Gazdag ember volt - bankár, kereskedő, gyáros és sok más mindenféle. Nagyhangú, vastag ember, meredt szemű, kongó nevetésű. Durva anyagból készült, a melyet mintha erőszakkal nyújtottak volna ki nagy darabra. Nagy, puffadt feje és homloka volt, halántékán kidagadtak az erek, s ábrázatán úgy megfeszült a bőr, hogy a szemét tágranyitva s a szemöldökét a magasba rántva kellett mindig tartania. Olyan volt az egész ember, mint valami felfújott léggömb, a mely repülni készül. Soha sem győzött eléggé dicsekedni azzal, hogy a maga erejéből lett azzá, a mi; soha sem szűnt meg réztrombita hangján kürtölni a maga hajdani tudatlanságát és szegénységét. Igazi szájhőse volt a szerénységnek.

Bounderby úr, bár egy-két évvel fiatalabb volt kiválóan praktikus barátjánál, idősebbnek látszott nála. Negyvenhét vagy negyvennyolcz esztendejéhez bátran hozzá lehetett volna adni a hetet vagy nyolczat még egyszer, a nélkül, hogy bárki meglepődött volna. Haja nem igen volt. Azt hihette volna az ember, hogy a fecsegésével irtotta ki, s a mi pár szál megmaradt még a fején, az is rendetlenül meredezett, mert szájkódásának a szele állandóan felborzolta.

Stone Lodge rideg társalgójában ott állt, melegedve a kandalló előtti szőnyegen, Bounderby úr, és arról értekezett Gradgrindné asszony előtt, hogy ma a születése napja van. A kandalló előtt állt, egyrészt azért, mert hűvös tavaszi délután volt, bár nap sütött; másrészt azért, mert a

stone-lodgei árnyékban ott tanyázott mindig a nedves vakolat kísértete, és főleg azért, mert a kandalló előtt oly fölényes helyzetet foglalhatott el, a melyből legkönnyebben uralkodhatott Gradgrindné asszonyon.

- A lábamon nem volt czipő. A harisnyát híréből sem ismertem. Nappal egy árokban, éjszaka egy disznóólban tanyáztam. Így töltöttem el a tizedik születésem-napját. De azt ne higgye, hogy az árok újdonság volt előttem, mert születni is árokban születtem.

Gradgrindné asszony, a ki mondhatatlan testi és lelki gyöngeségben sínylődő, kis, vézna, fehér, vörösszemű shawlsomó volt; a ki szakadatlanul orvosságot szedett minden eredmény nélkül, s a ki, valahányszor jelét merte adni annak, hogy él, mindig összeroskadt egy-egy rázúduló újabb ténydarab súlya alatt, - Gradgrindné annak a reményének adott kifejezést, hogy az az árok bizonyára száraz volt.

- Nem! Nedves volt, mint az ázott szivacs. Egy láb magas volt benne a víz, - szólt Bounderby úr.

- Éppen elég, hogy egy kis baba meghüljön benne, - aggodalmaskodott Gradgrindné.

- Meghüljön? Tüdőgyuladással születtem, s minden egyébbel, azt hiszem, a mi gyuladásra képes, - felelt Bounderby úr. - Évek során keresztül a legnyomorultabb csöppség voltam a világon, asszonyom. Oly beteges voltam, hogy szakadatlanul hörögtem és nyöszörögtem. Olyan rongyos és olyan piszkos voltam, hogy kegyed csípővassal sem nyúlt volna hozzám.

Gradgrindné bágyadt pillantást vetett a kandalló mellett heverő csípővasra, mintha ez lett volna a legmegfelelőbb dolog, a mire együgyűségében gondolhatott.

- Hogy' vergődtem keresztül azokon az esztendőkön, nem tudom, - szólt Bounderby. - Nem sokat teketóriáztam, azt hiszem. Később határozott jellemű ember voltam, s azt hiszem, az voltam már eleinte is. Bizonyos, Gradgrindné asszony, hogy most itt vagyok, s nem tartozom érte köszönettel senki másnak, csak magamnak.

Gradgrindné szelíden és bátortalanul azt a megjegyzést kockáztatta, hogy talán az édes anyja...

- Az én anyám? Faképnél hagyott, asszonyom! - szólt Bounderby.

Gradgrindné, lesújtva mint rendesen, összeroskadt és abbahagyta a megjegyzéseket.

- Az anyám az öreganyám nyakán hagyott, - szólt Bounderby; - s a mennyire visszaemlékszem, az öreganyám a legnyomorultabb és leggonoszabb vénasszony volt a világon. Ha véletlenül hozzájutottam egy pár kis czipőhöz, elvette és eladta egy pohár italért. Bizony megértem, hogy a nagyanyám ágyban fekve megitta a maga tizennégy pohár pálinkáját reggeli előtt!

Gradgrindné bágyadt mosolyával, s az élet minden egyéb jele nélkül (mint rendesen) egy vézna női alak elmosódó transzparenséhez hasonlított, a mely mögött nincs elég fény.

- Egy kis szatócsboltja volt, - folytatta Bounderby, - s engem egy tojásos ládában tartogatott. Ez volt az én gyermekkorom bölcsője - egy ócska tojásos láda. Mihelyt annyira fölcseperedtem, hogy megszökhettem, természetesen megszöktem. Azután fiacsavargó lett belőlem, s a helyett, hogy egy vénasszony dögönyözőtt és koplaltatott volna, dögönyözőtt és koplaltatott az egész világ apraja-nagyja. És igazuk volt; nem volt okuk, hogy másképp bánjanak velem. Teher, gyötrelem és dögvész voltam. Nagyon jól tudom.

Azt a büszkeségét, hogy valaha oly előkelő társadalmi állást töltött be, hogy teher, gyötrelem és dögvész volt, a kérkedés háromszoros, zengzetes ismétlésével elégíthette csak ki.

- Keresztül kellett vergődnöm rajta, azt hiszem, Gradgrindné asszony. De akár kellett, akár nem, megtettem, asszonyom. Keresztül vergődtem az árkon, bár senkisésem dobott felém köte-

let. Csavargó, inas, napszámos, hordár, írnok, üzletvezető, csendes társ, ceketowni Boucherby Józsiás. Ezek az előzmények és a csúcspont. Ceketowni Boucherby Józsiás a boltok cím-tábláiról tanulta meg az ábc-ét, Gradgrindné asszony, s az óra járását a londoni St.-Giles¹ templom toronyórájának a lapján tanulmányozta egy iszákos nyomorék felügyelete alatt, a ki többszörösen büntetett zsebmetsző és javíthatatlan csavargó volt. Beszélhetek ceketowni Boucherby Józsiásnak, a mit akartok, kerületi iskoláitokról, meg mintaiskoláitokról, meg gyakorló iskoláitokról, meg valamennyi egyéb cifra iskoláitokról, ceketowni Boucherby Józsiás kerekén kimondja, hogy mindez jó és helyes dolog, - neki nem volt része ilyesmiben, - csak hogy kemény koponyájú és erős öklű emberekre van szükségünk, - az a nevelés, a melyben ő részesült, nem felel meg mindenkinek, jól tudja, - de azért így és így nevelődött, s kényszeríthetitek arra, hogy forró zsírt nyeljen, de soha sem fogjátok arra kényszeríthetni, hogy eltitkolja az életében szereplő tényeket.

Minthogy elérkezvén e csúcsponthoz, kimelegedett, ceketowni Boucherby Józsiás elhallgatott. Éppen akkor hallgatott el, mikor kiválóan praktikus barátja, a két fiatal bűnös társaságában, belépett a szobába. Kiválóan praktikus barátja, a mint meglátta őt, szintén elhallgatott, és szemrehányó pillantást vetett Lujzára, a mely világosan azt jelentette: - Itt van lám a Boucherby-ed!

- Nos! - döngött Boucherby úr, - mi baj? Mért vág olyan keserves arcot a kis Tamás?

A kis Tamásról beszélt, de Lujzára nézett.

- Bekukucsáltunk a czirkuszba, - dünnyögött Lujza daczosan, a nélkül, hogy föltekintett volna, - és a papa rajtacsípett.

- És mondhatom, Gradgrindné asszony, - szólt férjura gőgösen, - kevésbbé lepott volna meg, ha azon érem a gyermekeimet, hogy valami költeményt olvasnak.

- Jaj nekem! - nyöszörgött Gradgrindné. - Hogy' tehettek ilyesmit, Lujza és Tamás! Igazán csodállak benneteket. Mondhatom, miattatok azt is megbánja az ember, hogy valaha családja volt. Nagy kedvem volna azt kívánni, bárha nekem se lett volna soha. Akkor aztán mit csináltak volna, szeretném tudni?

Gradgrind úrra ezek a találó megjegyzések nem igen gyakoroltak kedvező hatást. Türelmetlenül összeránczolta a homlokát.

- Mintha most, mikor úgy kopog a fejem, nem okosabb volna, ha elhordanátok magatokat, s a kagylóitokat, meg az ásványaitokat, meg egyéb beszerzett dolgaitokat nézegetnétek czirkuszok helyett! - szólt Gradgrindné asszony. - Épp oly jól tudjátok, mint én, hogy semmelyik gyereknek sincs czirkuszból való tanítója, se pedig czirkuszgyűjteménye, és felolvasásokat se hallgat senkisé a czirkuszokról. Mit akarhattok tehát megtudni a czirkuszokról? Tudom, hogy van elég dolgotok, ha dolgozni akartok. A hogy' most zúg a fejem, nem jutna eszembe névszerint azoknak a tényeknek a fele sem, a mikkel törődnötök kell.

- Hiszen éppen az a baj! - duzzogott Lujza.

- Ne mondj olyat, hogy az a baj, mert arról szó sem lehet, - felelt Gradgrindné asszony. - Eredj és láss hozzá nyomban valami „ologia” tanulmányozásához.

Gradgrindné nem volt tudományosan képzett nő, s rendszerint ezzel az általános utasítással küldte tanulni gyermekeit.

---

¹ St.-Giles régebben hirhedt városrész volt Londonban a Charing Cross és az Oxford-Street között.

Őszintén szólva, Gradgrindné asszony ténykészlete általában siralmasan hiányos volt: Gradgrind urat azonban, midőn mégis éppen őt tüntette ki a hitvestárs magas tisztségével, két ok befolyásolta. Először is a számok szempontjából tekintve rendkívül kielégítő feleség volt; és másodszor nem volt benne „esztelenségnek” semmi nyoma. Az esztelenség alatt Gradgrind úr a képzeletet értette; és csakugyan valószínű, hogy Gradgrindné annyira híjával volt minden efféle járuléknak, a mennyire emberi lény, a ki nem jutott el még a teljes hülyeség tökéletes állapotába, híjával lehetett.

Az az egyszerű körülmény, hogy egyedül maradt a férjével és Bounderby úrral, elegendő volt ahhoz, hogy újra elkábítsa ezt a csodálatos hölgyet, a nélkül, hogy bármi egyéb ténnyel összeütközött volna. Újból elalélt tehát, és senkisének törődött vele.

- Bounderby, - szólt Gradgrind úr, széket tolva a kandalló mellé, - ön mindig annyira érdeklődött gyermekeim, - különösen Lujza iránt, hogy fölösleges mentegetőznöm, ha kimondom, hogy ez a mai fölfedezés nagyon megkeserít. A mint tudja, rendszeresen családom értelmének a képzésére szenteltem magam. A mint tudja, az értelem az egyetlen képesség, a melylyel a nevelésnek foglalkoznia kell. És mégis, Bounderby, a mai váratlan körülményből, bárha magában véve jelentéktelen eset, arra lehet következtetni, hogy Tamás és Lujza fejébe beférkőzött valami, a mi olyan - vagy inkább, a mi nem olyan, - nem tudom jobban kifejezni magam, mintha azt mondom, a minek sohasem lett volna szabad bennök kifejlődni, s a miben semmi része sincs az értelmüknek.

- Bizonyos, hogy semmi értelme sincs érdeklődéssel szemlélni egy sereg csavargót, - felelt Bounderby. - Mikor én magam is csavargó voltam, *én rám* ugyan senki fia sem nézett érdeklődéssel, annyit mondhatok.

- Már most az a kérdés, - szólt a kiválóan praktikus apa, a kandalló tűzére függesztve tekintetét, - mi az oka ennek a közönséges kíváncsiságnak?

- Én megmondom, hogy mi - renyhe képzelődés.

- Remélem, hogy nem az, - szólt a kiválóan praktikus apa. - Bár nem tagadom, hogy ez a balsejtelem az *én* fejemben is megfordult, útközben hazafelé.

- Renyhe képzelődés, Gradgrind, - ismételte Bounderby. - Gonosz dolog mindenkire nézve, de átkozottul gonosz az olyan leányra nézve, a minő Lujza. Bocsánatot kellene kérnem Gradgrindné asszonytól az erős kifejezésekért; de hiszen ő nagyon jól tudja, hogy nem vagyok finom ember. A ki finomságot vár *tőlem*, csalódni fog. Engem bizony nem neveltek finoman.

- Vajjon, - szólt Gradgrind úr, kezeit zsebébe s üreges szemét a tűzbe mélyesztve, - vajjon valamelyik tanító vagy szolga tett-e holmi célzást? Vagy talán valamit olvasott Lujza vagy Tamás? Vagy talán, minden óvatosság mellett is, valami haszontalan meséskönyv került a házba? Mert oly furcsa, oly megfoghatatlan ez a kíváncsiság ő bennök, a kiket a bölcsőtől kezdve gyakorlatiassághoz szoktatott a szögmérő és a vonalzó.

- Megálljon csak! - kiáltott Bounderby, a ki úgy mint előbb, az egész idő alatt ott állt a kandalló előtt, robbanó szerénységével meg-megreccsentve a szobának még a bútorait is. - Azoknak a csavargóféléknek az egyik gyereke odajár az iskolába.

- Jupe Czeccilia a neve, - szólt Gradgrind úr, félíg-meddig megütődve tekintvén barátjára.

- Nos, megálljon csak! - kiáltott újra Bounderby. - Hogy' került oda?

- Hát a tény az, hogy én magam csak az imént láttam először azt a lányt. Személyesen itt járt a házban, hogy a fölvételeit kieszközölje, mert nem a városunkba való illetőségű, és - igen, igen, igaza van, Bounderby, igaza van.

- Nos, megálljon csak! - kiáltott megint Bounderby. - Látta őt Lujza, mikor itt járt?
  - Lujza bizonyára látta, mert ő volt az, a ki előttem a lány kérését szóba hozta. De Lujza kétségtelenül, a feleségem jelenlétében látta azt a leányt.
  - Kérem, Gradgrindné asszony, - szólt Bounderby, - mi történt?
  - Jaj, de rosszul vagyok! - felelt Gradgrindné. - A lány az iskolába akart járni, és az uram azt akarta, hogy a lányok járjanak az iskolába, és Lujza meg Tamás azt mondták, hogy a lány járni akar és hogy az uram azt akarja, hogy a lányok járjanak; s így aztán hogy' ellenkezhettem volna velök, mikor ez volt a tényállás?
  - Nos, Gradgrind, hallgassa meg a tanácsomat, - szólt Bounderby úr. - Kössön útilaput a lány talpára s ezzel rendben lesz a dolog.
  - Magamnak is az a véleményem.
  - A mit megtehetsz ma, ne halaszd holnapra, - szólt Bounderby, - ez volt a jelszavam mindig, már gyermekkoromban is. Mikor elhatároztam, hogy megszököm a tojásos ládából meg a nagyanyámtól, nem halogattam a dolgot. Ne halogassa maga se. Tegye meg rögtön!
  - Nem jön sétálni? - kérdezte barátja. - Megvan nálam az apa czíme. Nem volna kedve besétálni velem együtt a városba?
  - Nagyon szívesen, - szólt Bounderby úr, - ha nem akarja halogatni a dolgot!
- Ezzel Bounderby úr fejébe csapta a kalapját, - mindig így szokott tenni, annak jeléül, hogy olyan ember, a kit sokkal jobban elfoglalt a maga emberségéből való előretörés gondja, semhogy ráért volna elsajátítani a divatos kalapviselést, - s kezét zsebredugva, kilépett az előcsarnokba. - Keztyűt soha se hordok, - szokta rendesen kijelenteni. - Nem keztyűs kézzel kapaszkodtam fel a lajtorján. Keztyűs kézzel nem jutottam volna fel ilyen magasra.
- Mivel néhány perczig kénytelen volt ott ödöngeni az előcsarnokban, mialatt Gradgrind úr felment a címért az emeletre, benyitott a gyermekek dolgozó-szobájába, s benézett ebbe a linoleummal bevont, nyugodt helyiségbe, a mely a könyves szekrények, gyűjtemények és egyéb tudományos eszközök ellenére is oly kedélyes benyomást keltett, mintha holmi borbélyüzlet belseje lett volna. Lujza epekedve kihajolt az ablakon, s kibámult a szabadba, a nélkül, hogy valamire nézett volna, Tamás úrfi pedig bosszút lihegve a kandalló előtt állt. Smith Ádám és Malthus, két ifjabb Gradgrind, idegenben tanultak, biztos felügyelet alatt, a kis Janka pedig, miután jó adag nedves agyagot gyártott ábrázatán könnyekből és palavesszőből, álomba merült a közönséges törtek fölött.
- Rendben van minden, Lujza; rendben van minden, Tamás úrfi, - szólt Bounderby úr. - Máskor nem teszteket ilyet. Felelek érte, hogy a papa mindent megbocsátott. Nos, Lujza, ez csak megér egy csókot, vagy nem?
  - Megcsókolhat, ha tetszik, Bounderby úr, - felelt Lujza, miután hidegen visszafordult az ablakból, lassan végigsétált a szobán, s elfordított fejjel, kelletlenül csókra nyújtotta az arcát.
  - Drága kicsikém! Az vagy, ugy-e, Lujza? - szólt Bounderby úr. - Isten veled, Lujza!
- Bounderby úr távozott; Lujza pedig megállt ott, a hol volt, s elkezdte zsebkendővel dörzsölni az arcát, a melyet Bounderby megcsókolt, a míg izzó vörös nem lett. Még öt percz múlva is dörzsölte.
- Mit csinálsz, Lu? - szólt rá öccse mogorván. - Még majd lyukat dörzsölsz a képedbe.
  - Kivághatod belőle azt a darabot a tollkéseddel, ha akarod, Tom. Meg se mukkannék!

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az alaphang.

Coketown, a hová Bounderby és Gradgrind urak ballagóban voltak, diadala volt a csupasz valóságnak. Nem volt benne egy hajszállal több képzelet, mint Gradgrindné asszonyban. Élvezzük előbb Coketownt, az alaphangot, mielőtt tovább szőjjük dallamunkat.

A város csupa vörös téglá volt, illetve csupa téglá volt, a mely vörös lett volna, ha a füst és a korom megengedi; de úgy, a mint volt, természetellenül vörös és fekete volt a város, akárcsak holmi vadember bemázolt képe. Igazi gépváros volt, tele magas kürtőkkel, a melyekből végefogyhatatlan füstkígyók gomolyogtak fölfelé szakadatlanul. Fekete csatorna húzódott végig benne s egy folyó, a mely bűzös festéktől piroslott. Az ablakokkal tömött, rengeteg épületek belseje naphosszat regett és zakatolt, s a gőzgépek dugattyúja egyhangúan mozgott fel és alá, mint holmi elefántnak a feje, a melyet mélabú örülete szállt meg. Volt a városban több tágas út, egyik szakasztott mása a másiknak, és sok keskeny utca, még szakasztottabb másai egymásnak, a melyekben csupa egymáshoz hasonló ember lakott, a kik valamennyien egy időben érkeztek és távoztak, egyformán kopogó léptekkel, egyforma munkát végezve, s a kikre nézve minden nap szakasztott mása volt a tegnapnak és a holnapnak, s minden esztendő mása volt a mult és a jövő esztendőnek.

Coketown-nak eme sajátságai voltaképpen elválaszthatatlanul hozzátartoztak ahhoz a munkához, a melyből a város élt. Ezeknek volt köszönhető a lét számos kényelmi czikke, a mely elterjedt világszerte, és egész sereg apró fényűzési czikk, a melyre, - nem kérjük, mily mértékben, - rászorult minden finom delnő, a ki aligha képes nyugodtan hallani az említett város nevét. A város többi sajátsága önkéntes jellegű volt, a mint következik.

Nem volt Coketown-ban semmi, a mi szigorú összhangban nem lett volna a város munkás jellegével. Ha valamelyik felekezet hívei kápolnát építettek, - a mit éppen tizenhatsz felekezet hívei megtettek, - akkor kegyeletes pajtát emeltek vörös téglából, s elvétele, - de csupán rendkívül ékes példányoknál, - egy harangot is tettek az oromzatára, kalitkában. Egyetlen kivétel az új templom volt, egy gipszszel díszített épület, kapuja fölött négyszögletű toronnyal, a mely négy rövid, cifra falábakhoz hasonló hegyben végződött. A város valamennyi nyilvános felirata egyforma, rideg, fekete és fehér betűből volt festve. A fogház lehetett volna kórház, a kórház fogház, a városháza mind a kettő, akár emez, akár amaz, akár más valami, a nélkül, hogy az építőmodor kecsessége bármelyikben is tiltakozott volna a csere ellen. Csupasz valóság, csupasz valóság az egész város anyagi szempontból; csupasz valóság, csupasz valóság szellemi szempontból. Csupasz valóság volt a M'Choakumchild-féle iskola, csupasz valóság volt a rajziskola, csupasz valóság volt a kenyéradó és a munkás viszonya, csupasz valóság volt minden a szülészeti klinikától a temetőig, s a mit nem lehetett számokban kifejezni, vagy a mit nem lehetett megvenni a legolcsóbb és eladni a legdrágább piacon, az nem volt és ne is legyen soha a világon, mindörökkön örökké, Amen!

Ennek a városnak, a mely ennyire a csupasz valóságnak volt szentelve, s a mely ily diadalmasan érvényesítette a csupasz valóságot, természetesen jól ment a sora? Nos, nem, nem éppen jól. Nem? Én édes Istenem!

Nem. Coketown a maga olvasztókemenczéből nem került ki minden tekintetben úgy, mint az arany, a mely megállta a tűzpróbát. Először is: a város leggyötrőbb titka az volt, ki tartozik a tizenhatsz felekezethez? Mert tartozott legyen oda akárki, a munkásnép nem tartozott egyikhez sem. Ha az ember vasárnap reggel végigsétált az utcákon, meglepetve látta, hogy a harangok barbár lármája, a mely a betegeket és az idegeseket megőrjítette, mily kevés munkást csalt ki a munkás-városrészből, a szűk lakásokból s utcáik zugaiból, a hol közönyösen lődörögve, olyan szemmel nézték az egész templom- és kápolna-jarást, mintha teljességgel

semmi közük sem volna hozzá. S nem csupán az idegennek tűnt fel ez a dolog; mert volt magában Coketownban egy odavaló egyesület, a melynek tagjai minden ülősszakban az alsóház elé járultak s felháborodva sürgettek oly törvényt, a mely a coketowni munkásokat, ha kell, erőszakkal is, vallásosságra fogja kényszeríteni. Azután következett a „Csak-Teát-Társaság”, a melynek az volt a panasza, hogy ugyanazok a munkások mindenáron le akarják inni magukat. Táblázatos kimutatásokkal igazolta ez a társaság, hogy le is isszák magukat, és a tea-estéken bebizonyította, hogy - a társaság díszérmén kívül - nincs oly eszköz sem a földön, sem az égen, a mely rábirhatná őket arra, hogy szokjanak le az iszákosságról. Azután következtek a gyógyszerészek és a droguisták, a kik a maguk táblázatos kimutatásaiból bebizonyították, hogy ha ugyanazok a munkások nem innák le magukat, akkor az ópiumhoz folyamodnának. Azután a fogház tapasztalt lelkésze következett még több táblázatos kimutatóssal, a melyek háttérbe szorították az összes előbbi kimutatásokat, és bebizonyította, hogy ugyanazok a munkások a nyilvánosság szeme elől elrejtett silány csapszékekbe akarnak minden áron járni, a hol silány énekeket hallgatnak, silány tánczot látnak, sőt talán részt is vesznek benne; s a hol A. B., a ki a legközelebbi születése napján lesz huszonnégy esztendő, s a kit másfél évi börtönre ítélték, saját állítása szerint (nem mintha egyébkor túlságos hitelt érdemelt volna) először lépett rá a bűn lejtőjére, noha szilárd meggyőződése volt, hogy máskülönbön tökéletes mintaképe lett volna a tiszta erkölcsnek. Azután következett Gradgrind úr és Bounderby úr, az a két úriember, a ki e pillanatban ott bandukolt Coketownon keresztül, két kiválóan praktikus férfiú, a kik alkalomadtán még több táblázatos kimutatóssal szolgálhattak, a saját tapasztalásuk alapján, ismert és átélt példákkal illusztrálva, a melyekből világosan kitűnt - (ez volt az egyetlen világosság az egész dologban) - hogy ugyanaz a munkás tömeg hitvány csöcselék, uraim; hogy tehet az ember értők bármit, hálájukra sohasem számíthat, uraim; hogy folyton nyugtalankodnak, uraim; hogy sohasem tudják, mit is akarnak voltaképpen; hogy pompásan élnek, friss vaját vásárolnak, mokka kávéét követelnek, a legjobb falat húsokat válogatják, s mégis örökké elégedetlenek és hajlíthatatlanok. Szóval rájuk illik teljesen a régi dajkadal:

Volt egyszer egy anyó - figyeljetek!
Eddegélt, iddogált, nem volt beteg,
Eddegélt, iddogált gondtalanúl,
S mégis csak kesergett untalanúl.

Szeretném tudni, vajjon volt-e valami hasonlatosság a coketowni népesség és a kis Gradgrindok sorsában? Bizonyára senkisésem fogja világos nappal azt mondani nekünk, a kik eszünkön vagyunk, és értünk a számokhoz, hogy a coketowni munkásnép egyik legfontosabb létszükségletét évtizedek óta tudatosan semmibe sem vették? Hogy volt bennük egy szemernyi fantázia, a mely mindenáron egészséges érvényesülés után epekedett, a helyett, hogy görcsös erőlködések közepett elcsenevészedett volna? Hogy mennél tovább és mennél egyhangúbban dolgoztak, annál hevesebben sóvárogtak holmi physikai megkönnyebbülés, - holmi enyhülés után, a melyből új erőt és kedvet meríthetnének, - holmi törvényesen elismert ünnepnap után, ha mindjárt csak egy kis becsületes táncz kedvéért, víg zeneszó mellett, - alkalomadtán holmi csekélyke szórakozás után, a melyhez M'Choakumchildnek sincs semmi köze; s végül, hogy ezt a sóvárgást mindenáron ki kell elégíteni, mert különben elkerülhetetlenül rossz vége lesz, ha csak a teremtés törvényei meg nem dőlnek?

- Az az ember a Pod's End-en lakik, s nekem sejtelmem sincs a Pod's Endről, - szólt Gradgrind úr. - Hogy' jutunk oda, Bounderby?

Bounderby úr tudta, hogy ott van valahol a város alvégén, de egyebet nem tudott róla. Megálltak hát egy pillanatig, és körülnéztek.

Csaknem ugyanabban a pillanatban az utczasarkon befordulva, futó lépésben és rémült arccal, egy kis leány rohant szembe velök, a kire Gradgrind úr ráismert. - Hej! - kiáltott. - Megállj! Hová mégy? Megállj!

A huszas számú lány lihegve megállt és bókolt.

- Mit nyargalászol az utcákon ilyen illetlenül? - szólt Gradgrind úr.

- Valaki... valaki kergetett, uram, - szólt a kis lány pihegve, - s én meg akartam szökni előle.

- Kergetett! - ismételte Gradgrind úr. - Ki kergetne *téged*?

A kérdésre váratlanul és hirtelen megadta a feleletet a lány helyett a színtelen Bitzer gyerek, a ki oly vakon tört elő a sarok mögül s oly kevésbé számított akadályra a kövezeten, hogy neki rohant egyenesen Gradgrind úr mellényének s rögtön rá visszavágódott az úttestre.

- Mi lelt, fiú? - szólt Gradgrind úr. - Mit művelsz? Hogy mersz így nekiszaladni - akárkinek?

Bitzer fölkapta a sipkáját, a melyet az összeütközés leröpített a fejéről, hátrált, újjai bütykét homlokához emelte s azzal mentegetőzött, hogy véletlenül történt.

- Ez a fiú kergetett, Jupe? - kérdezte Gradgrind úr.

- Ez, uram, - szólt a lány tétovázva.

- Nem, uram, én nem kergettem, - kiáltott Bitzer. - Nem, a míg el nem szaladt tőlem. Csak-hogy a műlovarok sohase mérlegelik a szavaikat, uram, - híresek erről. Te is tudod, - folytatta Czilihez fordulva, - hogy a műlovarok híresek arról, hogy sohase mérlegelik a szavaikat. Ezt annyira tudja az egész város, a mennyire - engedelmeivel, uram, a mennyire a műlovarok nem tudják az egyszeregyet.

Bitzer Bounderby úr kegyét akarta megnyerni ezzel a megjegyzéssel.

- Nagyon megijesztett, - szólt a lány, - kegyetlen arcával.

- Oh! - kiáltott Bitzer. - Óh! Nem olyan vagy-e te is, mint a többi? Nem vagy-e te is műlovarnő? - Rá se néztem soha, uram. Azt kérdeztem tőle, fogja-e tudni holnap, mi a ló, és ajánlkoztam, hogy még egyszer elmondom neki. Ő erre elszaladt, én meg utána iramodtam, uram, csak azért, hogy megtanítsam a feleletre, ha még egyszer kérdezik tőle. - Soh'se jutott volna eszedbe ilyen csúnya dolgokat beszélni, ha nem volnál műlovarnő.

- Úgy látszik, meglehetősen tisztában vannak a foglalkozásával, - jegyezte meg Bounderby úr.

- Egy hét múlva ott fog kukucskálni a hasadékokon az egész iskola.

- Valóban magam is azt hiszem, - felelt a barátja. - Bitzer, fordulj sarkon és eredj haza. - Jupe, megállj egy pillanatra. - Ha még egyszer meghallom, ficzkó, hogy így rohansz az utcán, akkor majd a tanítóval üzenek neked. Tudod, hogy mit? Hordd el magad!

A fiú abbahagyta egy pillanatra gyors pillogását, homlokához emelte újra bütykeit, Czilire pillantott, megfordult és odébb állt.

- No, kis lány, - szólt Gradgrind úr, - vezess bennünket az apádhoz; hozzá készülünk. Mit viszel a palackodban?

- Pálinkát, - szólt Bounderby úr.

- Isten ments, uram! Kilenczféle olajat.

- Micsodát? - kiáltott Bounderby úr.

- Kilenczféle olajat, uram. Bedörzsölni apát vele.

- De hát mi a manót dörzsöli be magát kilenczféle olajjal az apád? - kérdezte Bounderby úr, hangos, kurta nevetéssel.

- Mindig ezt használják az embereink, uram, ha bajuk esik a czirkuszban, - felelt a kis lány hátrapillantva, hogy meggyőződjék róla, elment-e csakugyan az üldözője. - Néha alaposan össze-vissza zúzzák magukat.

- Úgy kell nekik, - szólt Bounderby úr, - mért lustálkodnak!

Czili félelemmel vegyes álmélkodással nézett fel Bounderby úrra.

- Szent Györgyre mondom! - szólt Bounderby úr, - mikor négy-öt esztendővel fiatalabb voltam nálad, gonoszabb daganatokkal voltam tele, semhogy tíz, húsz, vagy negyven féle olajjal is elmúlaszthattam volna. Persze nem erőmutatványok közben kaptam, hanem a püföléstől. Nem kötelen táncoltam, hanem a csupasz földön, és a kötél táncolt a hátamon.

Gradgrind úr kemény ember volt ugyan, de távolról sem volt olyan rideg, mint Bounderby úr. Mindent számba véve nem volt szívtelen teremtés; sőt voltaképpen nagyon jószívű ember lehetett volna, ha valami alapos hibát csinált volna a számvetésben, a melyet sok-sok évvel régebben lezárt. A maga véleménye szerint biztató hangon így szólt, mikor egy szűk utczába befordultak: - Ugy-e, ez a Pod's End, nemde, Jupe?

- Úgy van, uram, és - ha nincs ellenére, uram, - ez a házunk.

A kis lány megállt a szürkületben egy hitvány kis csapszék ajtaja előtt, a melyben komor vöröses világosság pislogott. Olyan rongyos, olyan kopott csapszék volt, mintha, vendégek híján, ő maga adta volna ivásnak a fejét s ő maga haladt volna azon az úton, a melyen minden iszákos halad, s most már az út végét járná.

- Keresztül kell menni az ivón, uram, és fel a lépcsőn, ha nincs ellenére, s ott tessék egy pillanatig várni, a míg gyertyát hozok. Ha kutyaugatást hallana, uram, az Ugriláb, és nem harap, csak ugat.

- Ugriláb és kilenczféle olaj, ha, ha! - szólt Bounderby úr, a ki kongó nevetésével utolsónak lépett be. - Pompás história olyan ember számára, a ki a maga emberségéből jutott előre!

HATODIK FEJEZET.

Sleary czirkusztársasága.

A csapszék a Pegazushoz volt czímezve, a mint a cégértláblára festett szárnyas ló alatt lévő öregbetűs felírás hirdette. A felírás alá kacskaringós könnyedséggel a következő verset vetette oda a festő:

Jó komló a jó sör apja,
Most verik a hordót csapra.
Jó pálinkát jó bor ád,
Térjete be, czímborák!

Rámában és üveg alatt a piszkos kis söntés mögött még egy másik Pegazus is lógott a falon, - egy szinpadi, - valódi hálósövet szárnyakkal, telisdedteli aranycsillagokkal és légies, vörös selyemszerszámmal.

Mivel kívül már sokkal sötétebb volt, semhogy a cégért látni lehetett volna, belül pedig még nem volt elég világos, hogy a festmény szembetűnjék, ez eszményies dolgok nem botránkoztatták meg Gradgrind urat és Bounderby urat. A lány nyomában fölbaktattak egy pár meredek lépcsőfokon a sarokban, a nélkül, hogy bárkivel is találkoztak volna, azután megálltak a

sötétben, a míg Czili gyertyáért ment. Minden pillanatban várták, hogy Ugriláb elvakkantja magát; de a kitűnően idomított művész-eb meg se mukkant, s a kis lány egy-kettőre vissza is tért már a gyertyával.

- A papa nincs a szobánkban, uram, - szólt Czili, bámész képet vágva. - Ha nem röstelnének besétálni, tüstént fölkeresem.

Beléptek a szobába, és Czili, miután két széket tolt elébök, gyors, könnyed léptekkel elsietett. Szegényes, nyomorúságosan bútorozott szoba volt, egy ágygyal. A két darab pávatollal és egy merészen fölfelé kunkorodó disznófarkkal ékesített fehér hálósipka, a melyben Signor Jupe aznap délután is ártatlan shaksperei mókáival és ötleteivel fűszerezte a változatos műsort, ott lógott egy szegen; de sem ruhatára egyéb darabjainak, sem bármi jelnek, a mely Signor Jupe létezésére vagy hivatására vallott volna, sehol nyoma sem volt. S a mi Ugriláb-ot illeti, a bámulatosan idomított művészkutya ama tiszteletreméltó őst, a melyet annak idején Noé bárkájába befogadtak, véletlenül ki is zárhatták volna a bárkából, kutyának semmiféle nyoma annyira nem volt sem látható, sem hallható a Pegazushoz címzett csapszékben.

Hallották, hogy' nyíltak és csukódtak fejük fölött a szobaajtók, a mint Czili szobáról-szobára járt, édes atyját keresve; és nemsokára csodálkozó hangokat is hallottak. Czili rohanvást újra megjelent a szobában, kinyitott egy ütött-kopott, ócska szőrös bőrrel bevont ládát, s mikor látta, hogy üres, összezsapta a kezét s ijedt arczczal nézett köröskörül.

- A papa bizonyosan lement a bódéhoz, uram. Nem tudom, mi dolga lehet ott; de bizonyosan ott van. Egy percz múlva itt leszek vele. - Nyomban el is rohant, kalap nélkül, úgy hogy hosszú, sötét, gyermekes haja lobogva hullámozott mögötte.

- Mit beszél ez a lány? - kérdezte Gradgrind úr. - Hogy egy percz múlva itt lesz vele? Hiszen egy angol mértföldnél messzebb van innen a bódéjuk.

Mielőtt Bounderby úr válaszolhatott volna, egy fiatal ember jelent meg az ajtóban, s így szólván: - Engedelmökkal, uraim! - zsebredugott kezekkel, belépett a szobába. Simára borotvált, sovány, fakó arczát hosszú, sűrű, sötét haj árnyékolta, a mely tekercsbe fésülve övezte az egész fejét, s középen ketté volt választva. A lába nagyon izmos, de rövidebb volt, mint az arányos láb szokott lenni. Mellkasa és háta oly aránytalanul széles volt, a mily aránytalanul rövid volt a lába. Lovaglókabát és szűk nadrág volt rajta, s a nyaka shawlba volt csavarva. Az egész embernek lámpaolaj, szalma, narancshéj, abrak és forgács szaga volt, s félig istállóra, félig színházra valló különös fajta Centaurnak tetszett. Hol végződött rajta az istálló és hol kezdődött a színház, emberfia pontosan meg nem mondhatta volna. A napi műsor szerint ez a fiatal ember Childers E. W. B. úr volt, az északamerikai prairiek bűvös vadászának személyesítője, a kit méltán ünnepeltek e merész mutatványáért nyergeletlen lovon. E népszerű mutatványa közben egy vén arczú, törpe fiú is szerepelt (a ki vele volt most is), mint legifjabb gyermeke; féllábbal apja vállába kapaszkodva, hol fejfelé lógott, hol meg feje búbjánál fogva, miközben égne meresztette a lábát, a tenyerén hordta az apja, mert a bűvös vadászok, a mint állítólag megfigyelték, ilyen szenvedélyes módon szokták dédelgetni magzataikat. Fürtösen, koszorúsan, szárnyasan cziczomázva, fehér bizmút és kármin segítségével oly bájos Cupidová alakult át ez a reményteljes ifjú, hogy a nézőközönség anyai részének ő benne telt a fő gyönyörűsége; azonban a magánéletben, a hol idétlen lovaglókabát és durva, rekedt hang volt a két fősajátsága, a lovakkal való társalgása révén igazi istállófiúvá vedlett.

- Engedelmökkal, uraim, - szólt Childers E. W. B. úr, körültekintve a szobában. - Azt hiszem, önök keresték Jupe-ot.

- Úgy van, - szólt Gradgrind úr. - A lánya elment érte, csak hogy én nem várhatok; de ha megengedi, az ön útján üzenek majd neki.

- Látja, barátom, - vegyült a beszédbe Bounderby úr, - mi azokhoz az emberekhez tartozunk, a kik ismerik az idő értékét; ön meg azok közül való, a kik nem ismerik az idő értékét.
- Nincs szerencsém, - felelt Childers úr, miután tetőtől-talpig végigmérte, - nincs szerencsém ismerni *önt*; de ha azt akarja mondani, hogy ön több pénzt tud kiverni az idejéből, mint én az enyimből, akkor, a külsejéből ítélve, azt hiszem, igaza van.
- És ha kiverte, meg is tarthatja, amondó vagyok, - szólt Cupido.
- Kidderminster, hallgass! - szólt Childers úr. (A kis Kidderminster volt a Cupido halandó neve.)
- Mit jön ide okoskodni? - kiáltott a kis Kidderminster, a ki nagyon lobbanékony természetű ifjúnak mutatkozott. - Ha okoskodni akarnak, fizessék le a bejáratnál a garast és váltsanak belépő-jegyet.
- Kidderminster, - szólt Childers úr valamivel hangosabban, - hallgass! - Uram, - fordult Gradgrind úrhoz, - én önhöz beszéltem. Lehet, hogy észrevette, lehet, hogy nem vette észre (mert tán nem sokat járt az előadásokra), hogy Jupe mostanában nagyon gyakran elhibázta a tipjét.
- Elhibázta a - - mit hibázott el? - kérdezte Gradgrind úr, a hatalmas Bounderbyra pillantva, mintegy felvilágosításért.
- Elhibázta a tipjét.
- Tegnap este négyszer nekiindult a kötőnek és egyszer se boldogult vele, - szólt a kis Kidderminster. - Elhibázta a tipjét a lobogóval is, és rosszul hányta a cigánykereket.
- Nem úgy játszott, a hogy' kellett volna. Elhibázta az ugrást, és belesült a bukfenczezésbe, - magyarázta Childers úr.
- Óh! - szólt Gradgrind úr, - hát ezt értik tip alatt?
- Általában ez a jelentése a tip elhibázásának, - felelt Childers E. W. B. úr.
- Kilenczféle olaj, Ugriláb, elhibázott tipek, kötő, lobogó és cigánykerék, ha, ha! - kiáltott Bounderby úr torkaszakadtából hahotázva. - Fura társaság olyan ember számára, a ki a maga erejéből kapaszkodott a magasba.
- Tessék hát lejjebb ereszkedni, - vágott vissza Cupido. - Teringettét! Ha olyan túlságos magasra kapaszkodott, tessék kicsit lejjebb csúszni, hogy meg ne ártson.
- Ez a ficzko nagyon tolakodó! - szólt Gradgrind úr, s homlokát ránczolva a kis Kidderminster felé fordult.
- Gondoskodtunk volna az önök számára egy előkelő fiatal úrról, ha tudtuk volna, hogy eljönnek, - agyarkodott a kis Kidderminster, a ki a legkevésbé sem jött zavarba. - Kár, hogy nincs fullajtárjuk, hogyha olyan fönnhordják az orrukat. Maguk feszes pórázon járnak, ugy-e?
- Mit akar mondani ez az illetlen ficzko azzal, hogy feszes pórázon járunk? - kérdezte Gradgrind úr, szinte kétségbeesett tekintettel méregetve a kis Kidderministert.
- No tessék! Hordd el magad! - szólt Childers úr, s félig-meddig prairie-es módon kilódította fiatal barátját a szobából. - Feszes póráz és tág póráz annyi, mint kifeszített és meglazított kötél. Ugyebár, ön üzeni akart velem valamit Jupe-nak?
- Úgy van.
- Nos, - folytatta Childers úr gyorsan, - azt hiszem, hogy azt az üzenetet soha sem fogja megkapni. Jól ismeri őt?

- Soha életemben nem láttam.

- Akkor azt hiszem, hogy nem is igen fogja soha látni. Körülbelül bizonyos vagyok benne, hogy odébállt.

- Azt akarja mondani, hogy faképnél hagyta a lányát?

- Úgy bizony! Azt hiszem, - szólt Childers úr bólintva, - hogy megszökött. Kipisszegték tegnap este, kipisszegték tegnapelőtt este, kipisszegték máma. Mostanában mindig kipisszegték, és ezt nem viselheti el.

- És miért pisszegték ki olyan nagyon? - kérdezte Gradgrind úr ünnepélyesen, nagy ellenkezéssel erőltetve ajkaira a pisszegés szót.

- Az izületei kezdenek megmerevedni, ő maga pedig öregszik, - szólt Childers. - Kereplőnek beválik ugyan még, de abból meg nem élhet.

- Kereplőnek! - ismételte Bounderby. - Már megint ott vagyunk, a hol az előbb voltunk!

- Szavalónak, ha így jobban tetszik az uraságnak, - szólt Childers E. W. B. úr, ajkbiggyesztve odavetvén a vállán keresztül a magyarázatot, s ugyanakkor megrázzván hosszú haját, a melynek minden szála egyszerre rázkódott. - Már most különös, de tény, uram, hogy azt az embert sokkal jobban bántotta a kipisszegésnél az, hogy a lánya is tudott róla.

- Jó, jó! - vágott a szavába Bounderby úr. - Nem rossz, Gradgrind! Ez aztán az ember, a ki annyira szereti a lányát, hogy faképnél hagyja! Pokoli mulatság! Ha, ha! - Most mondok majd én valamit magának, fiatal ember. Nekem nem mindig volt ám olyan társadalmi helyzetem, mint most. Én ismerem az efféle dolgokat. Csodálkozni fog, ha azt mondom, hogy engem az anyám hagyott faképnél.

Childers E. W. B. elég érthetően azt felelte, hogy ezen bizony egyáltalában nem csodálkozik.

- Ugyan? - szólt Bounderby. - Én egy árokban születtem, s az anyám faképnél hagyott. Megbocsátok ezért neki? Nem. Megbocsátottam ezért valaha neki? Nem én. Minek tartom őt ezért? Körülbelül a leggonoszabb néembernek, a ki itt élt valaha e földön, részeges nagyanyámon kívül. Bennem ugyan nyoma sincsen családi gögnek; nyoma sincsen képzelgő, érzelgős képmutatásnak. Én nem szoktam hímezni-hámozni, és ceketown-i Bounderby Józsiásnak az anyját félelem és szépítgetés nélkül úgy nevezem, a hogy' nevezném, ha Sobri Jóskának az anyja lett volna. Így vagyok ezzel az emberrel is. Kereken mondva: bitang, csavargó bíz ő!

- Semmi közöm hozzá, minek tartja, vagy minek nem tartja őt akár kereken szólva, akár czikornyásan, - felelt Childers E. W. B. úr, megfordulva. - Elmondom az ön barátjának, hogy mi a tényállás. Ha önnek nincs ínyére, hogy meghallgasson, kísétálhat a friss levegőre. Nem kíméli a hangját, az már igaz; pedig jó lesz a hangját otthonra tartogatni, - tiltakozott E. W. B. maró gúnnyal. - Ebben a házban ne tessék kiabálni, a míg föl nem szólítják rá. Bizonyosan van önnek saját háza, ugyebár, ha szabad kérdenem?

- Van, van, - felelt Bounderby úr, a pénzét csörgetve, és nevetett.

- Akkor hát otthon tessék kiabálni, ha nem sértem meg vele, - szólt Childers. - Mert ez bizony nem igen erős építmény, és ha ön nagyon sokat beszél, össze talál dőlni!

Miután még egyszer tetőtől-talpig végigmérte Bounderby urat, elfordult tőle, úgy, mintha egyszer s mindenkorra végzett volna vele, és tovább beszélt Gradgrind úrhoz.

- Jupe, egy órája sincs még, elküldte a lányát valamiért, s azután kalapját a szemébe húzva és hóna alatt zsebkendőbe kötött batyuval lopva odébállt. A lánya soha se fogja elhinni róla, pedig való igaz, hogy megszökött és faképnél hagyta őt.

- Mondja csak, - szólt Gradgrind úr, - miért nem fogja a lánya soha sem elhinni róla?

- Mert ő meg az apja egy test, egy lélek voltak. Mert soha sem váltak el egymástól. Mert mindmáig úgy tetszett, hogy Jupe bolondja a lányának, - szólt Childers, s e közben néhány lépést tett előre, hogy belenézzen az üres ládába. Mind a ketten, Childers úr is, meg a kis Kidderminster is, fura mód lépdeltek, a lábukat sokkal jobban szétterpesztve, mint a legtöbb közönséges emberfia, abban a meggyőződésükké vált föltevésben, hogy mind a két térdük merev. Így járt Sleary társaságának valamennyi férfitagja, s ezzel a lábtartással azt akarták jelezni, hogy mindig lóháton ülnek.

- Szegény Czili! Jobb lett volna, ha taníttatta volna az apja, - szólt Childers, újra megrázzván hajfűrteit, miközben föltekintett az üres ládáról. - Most itt maradt és nincs mihez fognia.

- Becsületére válik önnek, hogy bár soha sem fogták tanulásra, mégis így gondolkozik, - felelt Gradgrind úr helyeslően.

- Engem nem fogtak tanulásra? Bizony arra fogtak, a mint hétesztendős lettem.

- Óh! Igazán? - szólt Gradgrind úr, meglehetősen bosszúsan, mert csalódott jó véleményében.

- Nem tudtam, hogy fiatal személyeket azért fognak tanulásra, hogy...

- Lustálkodjanak, - vágott közbe Bounderby úr hahotázva. - Biz Isten! Én se tudtam!

- Az apjának mindig az motoszkált a fejében, - folytatta Childers, miközben úgy tett, mintha tudomása sem volna Bounderby úr létezéséről, - hogy Czili szívja magába az ördögadta sok mindenféle tudományt. Hogy' került bele a fejébe ez a gondolat, nem mondhatom meg; csak annyit mondhatok, hogy mindig ezen törte a fejét. Az egyik helyütt rákapatta egy kis silabizálásra, a másik helyütt egy kis betűvetésre, imitt-amott meg egy kis számolásra, a hét esztendő alatt.

Childers E. W. B. úr kihúzta az egyik kezét a zsebéből, végigsimította vele az arcát és az állát, s aztán nagy adag kételkedéssel és egy kevéske reménnyel Gradgrind úrra tekintett. Az első pillanattól fogva arra törekedett, hogy megnyerje az idegen úr jóindulatát az elhagyott kis lány számára.

- Mikor Czili bejutott itt az iskolába, - folytatta Childers úr, - az apja majd kiugrott a bőréből örömeiben. Sehogy sem tudtam kitalálni, hogy miért, mert hiszen nem maradunk itt állandóan, hanem folyton jövünk-megyünk helyről-helyre. Gyanítom azonban, hogy már akkor is a szökésre gondolt, - (mindig félbolond volt), - és azt hitte, hogy a lánya dolga rendben van. Ha tehát ön ma este talán azért nézett be hozzá, hogy megmondja neki, hogy holmi csekélységet akar tenni a lánya érdekében, - szólt Childers úr, miközben újra végigsimította az arcát s újra ránézett úgy, mint az imént, Gradgrind úrra, - akkor nagy szerencse volna rá nézve és nagyon jókor érné; igazán nagy szerencse volna és nagyon jókor érné.

- Ellenkezően, - felelt Gradgrind úr, - azért jöttem, hogy megmondjam neki, hogy az atyafiság alkalmatlanná teszi a lányt az iskolára s éppen ezért nem is járhat tovább oda. De hogyha az atyja csakugyan faképnél hagyta őt, a nélkül, hogy a lánynak előre tudomása lett volna róla, akkor - - Bounderby, egy szóra kérném.

Childers úr erre lovaglójáráásával udvariasan kivonult az ajtó elé a tornácra, s ott arcát simogatva és halkán füttyörészve megállt. Mialatt így töltötte az idejét, efféle kijelentéseket hallott Bounderby úr hangján: „Nem. Azt mondom, hogy nem. Azt tanácsolom, hogy nem. Azt mondom, hogy nem és nem!” Ellenben hallotta, hogy Gradgrind sokkal halkabb hangján így szólt: „De ha csak példaképpen Lujza számára, hová vezet és hogy' végződik ez a foglalkozás, a mely alacsony kíváncsiságának a tárgya volt. Gondolja meg a dolgot ebből a szempontból, Bounderby.”

Ezenközben Sleary társaságának különböző tagjai összesereglettek a felsőbb régiókból, a hol szállva voltak, s halkán beszélgetve egymással és Childers úrral, a tornáczról lassacskán betolták magukat és Childers-et a szobába. Volt köztük két-három csinos, fiatal asszony, két-három férjjel, két-három anyával és nyolcz-kilencz gyermekkel, a kik, valahányszor szükség volt rá, tündéreket adtak. Az egyik család feje egy nagy rúd tetején szokta tánczoltatni a másik család fejét; egy harmadik család feje gyakran épített piramist az előbbi két családfővel együtt: ő volt a piramis alapzata, a kis Kidderminster pedig a csúcsa; valamennyi családfő tudott tánczolni guruló hordókon, megállni palaczkokon, elkapni késeket és golyóbisokat, forgatni tányérokat, lovagolni mindenben, átugrálni akármin, s vissza nem riadni semmitől. Valamennyi családfő felesége tudott tánczolni és tánczolt is kifeszített és lazára eresztett kötélben, s tudott csoda gyors mutatványokat végezni nyergeletlen lovakon; egyikük sem szégyelte a lábaszárait mutogatni, s volt közöttük egy, a ki hatfogatú görög szekéren hajtott be egyedül minden városba, a melybe elvetődtek. Megannyian egytől-egyig bámulatosan fürgék és eszesek voltak; a rendes ruhájuk nem igen ragyogott a tisztaságtól; családi életük egy csöppet sem volt rendesnek mondható, s az egész társaság írástudománya együtt véve aligha lett volna képes bármiről egy tisztességes levelet összehozni. De valami különös nyájasság és gyermekség jellemezte ezeket az embereket, a mely képtelenné tette őket bármi gonosz csalafintaságra, s szakadatlanul arra ösztökélte őket, hogy támogassák és vigasztalják egymást. S ez gyakran épp oly tiszteletreméltó s mindig épp oly nemeslelkűségre vall, mint a világon bármely társadalmi osztály köznapi erényei.

Legutoljára jelent meg Sleary úr. Vaskos férfi volt, a mint már említettük, félszeme merev, a másik mozgékony; a hangja (ha ugyan hangnak mondható) ócska, törött fujtató pöfögéséhez hasonlított; petyhüdt arcza és gőzölgő feje volt, a mely nem volt soha egészen józan, de nem volt soha egészen kapatos sem.

- Cs'és czolgája, uram! - szólt Sleary úr, a kit asthma gyötrött, s a ki oly vaskosan és oly nehezen lélekzett, hogy a sz betűt nem tudta kiejteni. - Gonocz egy istória, az bizony. Ugy-e hallotta ön is, hogy a bohóczom meg a kutyája valószínűleg megczökött?

Gradgrind úrhoz beszélt, a ki azt felelte rá, hogy hallotta.

- Nos, uram, - folytatta Sleary úr, kalapját levéve és zsebkendőjével, a melyet erre a célra kalapjában rejtegetett, a kalap bélését megtörölgetve, - az a czándéka önnek, hogy tegyen valamit a czegény kis lány érdekében, uram?

- Ajánlanék valamit neki, ha visszajön, - szólt Gradgrind úr.

- Nagyon örvendek neki, uram. Nem mintha czabadulni akarnék a kicsitől, de útjába se czeretnék állani. Czívesen fogom őt akár a tanulásra is, bár az ő korában kicsit késő már erre. A hangom rekedt egy kicsit, uram, s nem éppen kellemes azoknak, a kik nem ismernek, de ha ön fiatal korában annyczor átfázott és kihevült, kihevült és átfázott, átfázott és kihevült volna a czirkuczbán, mint én, az ön hangja se győzte volna czuczczal tovább, uram, mint az enyém.

- Elhiszem, - szólt Gradgrind úr.

- Mivel czolgálhatok, uram, a míg itt várakozik? Egy pohár sherryvel? Ki vele, uram! - szólt Sleary úr vendéglátó kedélyességgel.

- Én nem kérek semmit, köszönöm, - szólt Gradgrind úr.

- Ne utasítsa viccza, uram. Mit szól hozzá a barátja? Ha tán éhomra vannak még, parancsoljanak egy pohárka keserűt.

E perczen Sleary úr leánya, Jozefin, - egy tizennyolcz esztendő, csinos, szőke leány, a kit már kétesztendő korában lóhátra kötöttek, s a ki tizenkétesztendő korában végrendeletet

csinált, a melyet mindig magánál hordott, s a melyben azt az utolsó kívánságát fejezte ki, hogy a két tarka ponin vigyék a sírjába, - Sleary úr leánya így kiáltott: - Apus, csitt! Vissza-jött!

S nyomban rá megjelent Jupe Czili, a ki úgy rohant be a szobába, a hogy' kirohant volt belőle. S mikor látta, hogy mindnyájan ott vannak, s látta, hogy' néznek rá, atyjának ellenben nyomát sem látta, keservesen sírva fakadt, s a legderekből kötél tánczos hölgy keblére menekült (a ki maga is áldott állapotban volt), s ez a hölgy letérdelt a padlóra, hogy dédelgesse és együtt sírjon vele.

- Czégyen, gyalázat, czavamra, - szólt Sleary.

- Óh, drága apuskám, édes jó apuskám, hova mentél? Azért mentél el, hogy valamiben a javamat keresd, tudom! Az én érdekemben távoztál, bizonyos vagyok benne! Óh, milyen nyomorult, milyen gyámoltalan leszel én nélkülöm, szegény, jó apuskám, a míg vissza nem jössz!

Oly megindító jelenet volt, a mint a kis Czili ilyenformán kiáltozott, arcát égnek emelve s karjait kitarva, mintha vissza akarná tartóztatni, s át akarná ölelni atyja tűnő árnyát: hogy senki sem szólt egy szót sem, a míg Bounderby úr (türelme fogytán) kezébe nem vette az ügyet.

- Lám, derék barátaim, - szólt, - mindez pusztán időpazarlás. A lánynak meg kell értenie a valóságot. Én majd megértetem vele, ha akarjátok, hiszen engem is cserben hagytak annak idején. Hallod-e, te kis izé! Az apád megugrott, - faképnél hagyott - és neked bele kell törődnöd abba, hogy soha életedben nem látod őt többé.

Ezek az emberek azonban oly kevésbé törődtek a nyilvánvaló tényekkel, s e szempontból a degeneráció oly előrehaladott stádiumában voltak, hogy Bounderby úr nyers józanságát elismerés helyett rendkívül zokon vették. A férfiak „szégyen-gyalázat”-ot, a nők „fenevad”-at emlegettek, Sleary pedig, hirtelen félrevonván Bounderby urat, a következő jóakaró tanácsot adta neki:

- Mondok önnek valamit, uram. Őszintén czólva, azt hiczem, legjobb lecz, ha egy-kettőre abbahagyja a dolgot. Az én embereim nagyon jólelkű teremtések, de nagyon hirtelen természetűek; és ha ön nem fogadja meg a tanácsomat, akármi legyek, ha azt nem hiczem, hogy az ablakon fogják önt kihajítani.

Minthogy ez a szelíd czélzás meglehetősen lehűtötte Bounderby úr elszántságának a hevét, Gradgrind úr megragadta az alkalmat, hogy kifejtse az esetről a maga kiválóan praktikus véleményét.

- Teljesen mellékes, - szólt, - vajjon remélhető-e, hogy a szóban forgó személy valamikor visszatér-e vagy sem. Odébb állt, s hamarosan nem igen számíthatunk a visszatérésére. Azt hiszem, ebben valamennyien egyetértünk.

- Valamennyien, uram. Az utolsó betűig, - szólt Sleary.

- Folytatom tehát. Én, a ki azért jöttem ide, hogy közöljem a szegény kis Jupe atyjával, hogy a lánya nem járhat tovább egy perczig sem az iskolába, több praktikus kifogás következtében, a melyeket fölösleges bővebben részleteznem, s a melyek hasonló foglalkozású személyek gyermekeinek a fölvétele ellen szólanak: most, hogy a körülmények ekképp változtak, hajlandó vagyok a következő ajánlatra. Örömezt pártfogásomba veszek téged, Jupe, neveltetlek és gondoskodom rólad. Azon kívül, hogy jól fogsz viselkedni, egy föltételt szabok csak: most itt e nyomban határozd el magadat, velem jössz-e, vagy itt maradsz. Ha pedig most velem jössz,

természetes az is, hogy e perctől fogva nem érintkezel többé senkivel most itt jelenlévő barátaid közül. E megjegyzéseim teljesen kimerítik az egész esetet.

- Ehhez azonban, - szólt Sleary, - nekem is van egy czó hozzátenni valóm, uram, hogy a záczlónak mind a két oldalát egyaránt ticztán lássuk. Ha van kedved beállni hozzánk tanulónak, Czeczilia, tudod, milyen természetű lecz a munkád, és ösméred a társaidat is. Gordon Emma, a kinek most az ölében pihencz, anyád lecz, Jozefin meg testvéred lecz. Nem akarom azt állítani magamról, hogy angyal vagyok, s csak annyit mondhatok, hogy ha elhibázod a tipedet, goromba pokrócz leczek és káromkodni is fogok. De azt is mondhatom, uram, hogy akár jókedvemben, akár rocczkedvemben voltam, nem bántottam még egy lovat se soha életemben, legföljebb ha elkáromkodtam magamat, és alig hinném, hogy a míg élek, másképp kezdenék bánni valamelyik lovassal. Nem igen dobálóztam soha a czóval, uram, s a mi mondani valóm volt, azt elmondtam.

Beszéde befejező részét Sleary úr Gradgrind úrhoz intézte, a ki komoly főhajtással fogadta a dolgot, s így válaszolt:

- Az egyetlen megjegyzés, a mit tenni akarok, Jupe, hogy elhatározásodat befolyásoljam, az, hogy a józan, praktikus nevelés mindenkire nézve fölöttébb kíváncsú, s hogy (a mennyire értesültem róla) úgy látszik, az apád is jól tudta és érezte ezt rád vonatkozólag.

Az utolsó szó szemlátomást nagy hatással volt Czilire. Kétségbeesett zokogását abbahagyta, odébb húzódott egy kissé Gordon Emmától, s egész arcát pártfogója felé fordította. A társaság valamennyi tagja észrevette a nagy változást, egytől-egyig hosszú, mély lélekzetet vettek, mintha azt akarták volna mondani: „Itt fog hagyni bennünket!”

- Jól fontold meg, hogy' határozol, Jupe, - figyelmeztette a kis lányt Gradgrind úr; - én nem szólok többet. Jól fontold meg, hogy' határozol!

- Ha visszajön az apuskám, - kiáltott a kis lány, újra könnyekre fakadva egy percnyi szünet után, - hogy' fog rám akadni, ha nem leszek itt?

- Egészen nyugodt lehetsz, - szólt Gradgrind úr nyugodtan, a ki az egész esetet úgy kidolgozta, mint valami összeadást, - e miatt nincs mit aggódnod, Jupe. Ez esetben az atyád, azt hiszem, fölkeresi majd izé urat...

- Czleary. Ez a nevem, uram. Nem czégyenlem. Ismernek egécz Angliában, és mindig megfizettem, a mivel tartoztam.

- Fölkeresi majd Sleary urat, a ki közli majd vele, hová lettél. Ha ő nem akarná, nem volna hatalmam arra, hogy téged visszatartsalak, s ő bármikor könnyen ráakadhatna ceketowni Gradgrind Tamásra. Jól ismerik a nevemet.

- Jól ismerik, - bizonyította Sleary úr is, mozgékony félszemét forgatva. - Ön azok közül való, uram, a kik czép kis csomó pénzzel megrövidítenek bennünket. De ez most nem tartozik ide.

Újra szünet támadt; utána Czili jajgatott megint zokogva s arcát kezébe rejtve: - Óh, adjátok ki a ruhámat, adjátok ki a ruhámat, hadd menjek innen, mielőtt meghasad a szívem!

Az asszonyok szomorúan összekapkodták a ruhákat, - hamar elkészültek, mert nem sok ruha volt, - és berakták egy kosárba, a mely gyakran utazott már velök. Czili ezenközben a padlón ült, s még egyre zokogott, kezeivel elfödve a szemét. Gradgrind úr és barátja, Bounderby, az ajtó közelében álltak, s készültek Czilit magukkal vinni. Sleary úr a szoba közepén állt, a társaság férfitagjai közepett, szakasztott úgy, a hogy' ott állt volna a czirkusz porondjának a közepén, leányának, Jozefinnek az előadása közben. Csak az ostor hiányzott a kezéből.

Miután a kosarat szóttlanul telerakták, előkerítették a kis lány kalapját, rendbeszedték összekuszálódott haját, és föltették a fejére a kalapot. Azután odasereglettek hozzá, s igen természetes

helyzetekben fölője hajolva, elkezdtek csókolgatni és ölelgetni; majd odahozták a gyermekeket is, hogy elbúcsúzzanak Czilitől; s általában lágyszívű, együgyű, bohó asszonynépnek mutatkoztak.

- Nos, Jupe, - szólt Gradgrind úr. - Ha teljesen elhatároztad magadat, induljunk!

De a kis lánynak búcsúzni kellett előbb még a társaság férfitagjaitól is, a kik közül minden egyesnek ki kellett tárnia összekulcsolt karjait (mert valamennyien a hivatásukhoz illő állásban voltak, valahányszor Sleary ott volt a közelükben), és mindegyik külön megcsókolta Czilit búcsúzóul, - a kis Kidderminsteren kívül, a kinek ifjú szívében benne rejtett az embergyűlölet eredendő csírája, a kiről tudták azt is, hogy nősülési tervekkel foglalkozott, s a ki mogorván visszahúzódott. Sleary úr utoljára maradt. Kitérve karjait, megragadta Czilinek mind a két kezét, hogy a magasba szökkentse és felfogja, úgy, a hogy a lovászmesterek le szokták segíteni a lóról a fiatal hölgyeket, mikor egy-egy gyors mutatvány után a tapsot megköszönik; ámde Cziliben nyoma sem volt a rugalmasságnak, s megállt egy helyben zokogva Sleary úr előtt.

- Isten veled, drágám! - szólt Sleary. - Meg fogod alapítani a czerencsédet, remélem, és biztosítlak, hogy közülünk, zegény emberek közül, egyikünk sem lez soha a terhedre. Jó volna, ha az apád nem vitte volna el magával a kutyáját; gonocz istória, hogy a kutyát ki kell hagyni a műsorból. De ha jobban meggondolom a dolgot, úgy se czerepelhetne a gazdája nélkül, úgy, hogy voltaképpen egyre megy a dolog!

Így szólván, figyelmesen szemügyre vette Czilit a merev szemével, végigpillantott a társaságán a mozgékony szemével, megcsókolta a kis lányt, megcsóválta a fejét, s azután odavezette Czilit Gradgrind úrhoz, mintha holmi lóhoz vezetné.

- Íme uram, itt van, - szólt, műértő pillantást vetve Czilire, mintha elhelyezkedett volna a nyeregben, - nem fog vele czégyent vallani. Isten veled Czeczilia!

- Isten áldjon, Czeczilia! - Isten áldjon, Czili! - Isten oltalmazzon, drágám! - Hangzott a legkülönbözőbb hangon a szoba minden sarkából.

De a lovászmester szeme észrevette Czili keblében a kilenczféle olajjal telt palaczkot, s még egyszer megszólította: - Hadd itt a palaczkot, drágám; bajos lez czipelni, aztán hacznát se veheted most már. Add nekem!

- Nem, nem! - szólt Czili és megint zokogásba tört ki. - Óh nem! Hadd maradjon nálam az apus számára, a míg vissza nem jön! Szüksége lesz rá, mikor visszajön. Nem is gondolt még a távozásra, mikor az olajért küldött. El kell tennem a számára, ha nem haragszik!

- Tedd el, czívecském. (Látja, uram, milyen!) Isten veled, Czeczilia! Azzal búcsúzom tőled, hogy tartsd meg czigorúan a czerződésed kikötéseit, fogadj czót a nagyságos úrnak, bennünket pedig felejts el! De ha valamikor nagy lány lezel, aztán férjhez mégy és jó dolgod lez, aztán találkozol majd talán valahol műlovarokkal, ne bánj velök keményen, ne haragudj rájuk, támogasd őket, ha megteheted, és arra gondolj, hogy a te sorod is rocczabbra fordulhat még. Az emberek megkívánják a czórakozást is, uram, vagy így, vagy úgy, - folytatta Sleary, a sok beszédől rekedtebben, mint rendesen; - nem dolgozhatnak czakadatlanul, nem is tanulhatnak egyfolytában. Tekintse a jobbik oldalunkat és nem a rocczabbikát. Én bizony egész életem során a műlovarságból tartottam fenn magamat; de azt hiczem, hogy abban rejlik a dolog egécz filozófiája, ha azt mondom önnek, uram, tekintse a jobbik oldalunkat és nem a rocczabbikát!

Sleary a lépcsőn lefelé menet fejtette ki ezt a filozófiáját; s a merev filozófus-szem - (a mozgékony nyal együtt) - nemsokára elvesztette maga előtt a három alakot és a kosarat az utca sötétjében.

HETEDIK FEJEZET.

Sparsitné asszony.

Mivelhogy Bounderby úr agglegény volt, meghatározott évi fizetés ellenében egy idősebb delnő állt a háztartása élén. Ez a delnő, a kinek Sparsitné asszony volt a neve, kiemelkedő kísérője volt Bounderby úr szekerének, mikor diadalmenetben gördült tova, belsejében az alázatosság szájhőisével.

Mert Sparsitné asszony nemcsak jobb napokat látott valaha, hanem előkelő rokonsággal is dicsekedhetett. Egy öreg nagynénje, Scadgersné ő nagysága, élt is még valósággal. A megboldogult Sparsit úr, a kinek özvegye volt, anyai részről, mint Sparsitné asszony szokta mindég mondogatni, „Powler” volt. Szűkebb tudású és nehézkes felfogású idegenek hébe-korba azt a megjegyzést tették, hogy nem tudják, mi az a Powler, sőt mintha azzal sem lettek volna tisztában, vajjon holmi foglalkozás, vagy politikai párt, avagy hitfelekezet-e? Azonban a jobbfejta szellemeket szükségtelen volt felvilágosítani, hogy a Powler szó egy ősi nemzetségnek a neve volt, a melynek eredete oly távoli multba veszett, hogy valóban senkit sem lephetett meg, hogy a nemzetség tagjai hébe-korba rajta vesztek, - a mi különben elég gyakran megtörtént, - lovon, kártyán, uzsorán és a fizetéseképtelen adósok bírósága előtt.

Néhai Sparsit úr, a ki anyai részről Powler volt, feleségül vette azt a delnőt, a ki atyai részről a Scadgersek nemzetségéből származott. Scadgersné ő nagysága - (egy rettentően elhízott, vén asszonyság, hallatlan étvágygyal a vágómarhák húsára, s oly rejtelmes lábbal, a mely innen-onnan tizen négy esztendeje vonakodott kimozdulni az ágyból) - akkor ütötte nyélbe ezt a házasságot, mikor Sparsit éppen hogy nagykorú lett, s első sorban karcsú derekáról volt nevezetes, a melyet nem a legbiztosabban két hosszú, vékony karó támasztott alá és említésre éppen nem méltó fej koronázott. A nagybátyja után szép vagyont örökölt; de tartozott az egészszel, mielőtt megkapta, s nyomban utána még kétszer a nyakára hágott. Így aztán, mikor megboldogult, huszonnégy esztendő korában, - (halálának színhelye Calais s az oka pálinka volt), - özvegyét, a kitől egyébként a mézeshetek után csakhamar elvált volt, nem a legnagyobb bőségben hagyta hátra. Az elárvult úrhölgy, a ki tizenöt esztendővel idősebb volt az uránál, nyomban halálos ellenségeskedésbe keveredett egyetlen rokonával, Scadgersné ő nagyságával, s egyrészt, hogy ő nagyságát bosszantsa, másrészt meg, hogy megélhessen, fizetésért elszegődött. S most, öreg napjaira, coriolanusi stílusú orrával és sűrű, fekete szemöldökével, a mely annak idején Sparsitot foglyul ejtette, itt volt, Bounderby úr teáját forralva, mialatt Bounderby úr reggelizett.

Ha Bounderby hódító lett volna, Sparsitné asszony pedig fogoly hercegnő, a kit ünnepi diadalmeneteiben főékekességül hordoz magával, akkor sem csaphatott volna nagyobb hűhót vele. A mennyire hozzátartozott kérdéséhez az, hogy a maga származását lealacsonyította, éppen úgy hozzátartozott az is, hogy Sparsitné asszonyt meg fölmagasztalta. A mily mértékben tiltakozott az ellen, hogy a saját ifjúságához csak egyetlen kedvező körülmény is fűződött volna, épp oly mértékben elárastotta Sparsitné asszony ifjonti pályafutását minden elképzelhető előny ragyogásával, s kocsiszámra hintette a korai rózsát e delnő egész életösvényére. - S íme, uram, - szokta volt mondogatni, - mindazáltal mi lett a vége? Lám, itt van évi száz fontért (száz fontot adok neki, s ő oly szíves, hogy ezt szép fizetésnek mondja), és ceketowni Bounderby Józsiás háztartását vezeti!

Úgy bizony! Bounderby olyan hírt keltette a maga szerénységének, hogy idegenek is felkapták, s alkalomadtán számottevő hévvel terjesztették. Bounderbynek az volt egyik legkellemetlenebb tulajdonsága, hogy nemcsak maga zengte saját dicséretét, hanem másokat is arra buzdított, hogy együtt zengjék vele. A kérdésnek valóságos erkölcsi ragálya áradt belőle. Megesett, hogy egyébként elég szerény idegenek nekiálltak egy-egy lakoma közben Ceketownban, s valósággal féktelenül dicsekedtek Bounderby-val. Kinevezték őt a királyi címernek, a

nemzeti lobogónak, a magna chartának, John Bull-nak, a Habeas Corpusnak, a szabadság-jogok biztosítékának, „az én házam az én váram”-nak, egyháznak és államnak, az „Isten óvja királyunkat” himnuszának, mind ennek együttvéve. S valahányszor - (és nagyon gyakran megesett) - egy-egy effajta szónok beleszötte ünnepi beszédébe ezt az idézetet:

Kelnek és enyésznek urak és királyok,
Pusztá lehellet csak sorsuk és mulások.

a jelenlévők többé-kevésbé minden bizonnal elértették, hogy az illető szónok hallott Sparsitné asszony sorsáról.

- Bounderby úr, - szólt Sparsitné, - ma szokatlanul lassan fogyasztja a reggelijét.

- Hm, asszonyom, - felelt Bounderby úr, - folyton Gradgrind Tom szeszélyén jár az eszem, - (Tom-ot mondott, még pedig oly daczosan, oly határozottan, mintha valaki szakadatlanul arra törekedett volna, hogy rengeteg pénzzel megvesztegesse őt s rábírtja arra, hogy Tamást mondjon, ő azonban nem tárgított volna), - Gradgrind Tomnak azon a furcsa szeszélyén, asszonyom, hogy azt a pojácza lányt fölnevelje.

- A lány éppen odakünn várakozik, - szólt Sparsitné, - hogy megtudja, vajjon egyenesen az iskolába menjen-e, vagy fel a Lodge-ba?

- Várjon csak, asszonyom, - felelt Bounderby, - hiszen még én magam sem tudom. Azt hiszem, Gradgrind Tom mindjárt itt lesz. Ha azt fogja kívánni, hogy a lány maradjon nálunk még egy-két napig, természetesen itt maradhat, asszonyom.

- Természetesen itt maradhat, ha önnek nincs ellenére, Bounderby úr.

- Mondtam tegnap Tomnak, hogy szívesen adok szállást a leánynak éjszakára. Aludjék egyet, mielőtt végképp elhatározza, odaveszi-e a lányt Lujza mellé, vagy sem.

- Igazán, Bounderby úr? Nagyon bölcsen tette!

Sparsitné asszony coriolanusi orrának kitágultak egy kissé a czimpái, fekete szemöldökei pedig összehúzódtak, miközben felhörpintett egy korty teát.

- Én meglehetősen tisztában vagyok vele, - szólt Bounderby, - hogy a kis boszorkány nem sok jót tanulhat az ilyen társnőtől.

- A fiatal Gradgrind kisasszonyról beszél, Bounderby úr?

- Róla, asszonyom, Lujzáról beszélek.

- Minthogy az ön megjegyzése „kis boszorkány”-ra szorítkozott, - szólt Sparsitné asszony, - s minthogy két kis leánykáról van szó, nem tudtam, kire vonatkoztatja ezt a kifejezést.

- Lujzára, - ismételte Bounderby úr. - Lujzára, Lujzára.

- Ön valósággal második atyja Lujzának, uram. - Sparsitné asszony megint felhörpöntött egy korty teát, s a mint újból összehúzott szemöldökével a párolgó tea fölé hajolt, olyan volt, mintha klasszikus arcza az alvilági istenekhez folyamodott volna.

- Ha azt mondta volna, hogy második atyja vagyok Tomnak, - a kis Tomot értem, nem Gradgrind Tom barátomat, - akkor jobban fején találta volna a szeget. Az a tervem, hogy ideveszem az irodámba a kis Tomot. Hogy szárnyaim alá fogadom őt, asszonyom.

- Igazán? Hiszen még nagyon fiatal erre, vagy nem, uram? - Ezzel az ünnepélyes „uram” szóval, valahányszor Bounderby urat megszólította, Sparsitné asszony inkább önmagát akarta megtisztelni, mint Bounderbyt.

- Nem azonnal szándékozom őt magamhoz venni; előbb tömjék csak tele a fejét, - szólt Bounderby. - Teringettét, igazán nem lehet oka panaszra, bőven kijut neki a tudományból! Nagyot nézne a fiú, ha tudná, milyen üres volt az ő korában az *én* ifjú kobakom. - (Mellesleg szólva, valószínűleg tudta ezt a fiú, mert elég gyakran módjában volt hallani felőle.) - De milyen bámulatosan bajos dolog egész csomó tárgyról beszélgetnem a magamfajtabeliekkel. Hogy egyebet ne mondjak, ma például egész reggel pojáczákról beszéltem önnek. Pedig *mit* tudhat ön a pojáczákról? Akkoriban, a mikor igazi istenáldás, valóságos főnyeremény lett volna rám nézve, ha pojácza lehettem volna az utca sarában, kegyed az olasz operában volt. Az olasz operából jött, asszonyom, fehér atlasz ruhában, ékszerekkel tele, s ragyogó tünemény volt, mikor énnekem fáklyára való pennym se volt, hogy világíthattam volna kegyednek.

- Az már igaz, uram, - felelt Sparsitné asszony, nyugodt, szomorú méltósággal, - hogy én már nagyon fiatalon otthonos voltam az olasz operában.

Szavamra, asszonyom, én magam is nemkülönben, - szólt Bounderby, - csakhogy kívülről. Mondhatom, hogy az opera árkádjának kövezete kemény egy ágyam szokott lenni. Az olyan embereknek, asszonyom, a minő kegyed is, a kik gyermekkoruktól fogva hozzászoktak a puha pihés fekvőhelyhez, sejtelmük sincs róla, milyen kemény párna a kövezet, hacsak meg nem próbálják. Nem, nem, nincs értelme, ha *kegyeddel* pojáczákról beszélek. Külföldi tánczosnőkről kellene beszélnem, meg a londoni West Endről és May Fairról,² meg a főúri társaság tagjairól.

- Azt hiszem, uram, - válaszolt Sparsitné asszony, illedelmes lemondással, - fölösleges volna effélet tennie. Remélem, megtanultam alkalmazkodni a változott életviszonyokhoz. Ha érdeklődéssel szoktam hallgatni az ön tanulságos élményeit, sőt alig bírok betelni velük, ez még nem érdem, mert azt hiszem, általában így van vele minden ember.

- Igen, igen, asszonyom, - szólt Sparsitné pártfogója, - lehet, hogy vannak, a kik nem restelik azt mondani, hogy örömet hallgatják ceketowni Bounderby Józsiást, ha a maga faragatlan módján arról beszél, a mit átélt. De annyit meg kell vallania, asszonyom, hogy kegyed bizony a fényűzés ölében született. No, ugy-e, hogy a fényűzés ölében született, asszonyom?

- Nincs okom tagadni, uram, - felelt Sparsitné asszony bólogatva.

Bounderby úr kénytelen volt fölkelni az asztal mellől s háttal a kandalló elé állva szemlélni Sparsitné asszonyt, a ki valóban rendkívül növelte Bounderby tekintélyét.

- És finom társaságban forgott. Fenemód előkelő társaságban, - szólt Bounderby úr, a lábait melengetve.

- Úgy van, uram, - felelt Sparsitné asszony, oly szerénységet szenvedve, a mely éppen ellentéte volt Bounderby szerénységének, s ezért nem is fenyegette az a veszedelem, hogy összeütközésbe jut vele.

- A legelőkelőbb körökben forgott, ugyebár? - szólt Bounderby úr.

- Úgy van, uram, - felelt Sparsitné asszony, úgy, mintha a társadalom özvegyévé vált volna. - Föltétlenül igaza van.

Bounderby úr, miközben térdei fölé hajolt, nagy elégedettségében a szó szoros értelmében átkarolta lábait és hangosan nevetett. Ekkor Gradgrind úr és Gradgrind kisasszony érkezését jelentették, s Bounderby úr az előbbi kézszorítással, az utóbbit pedig csókkal üdvözölte.

- Behívathatom Jupe-ot, Bounderby? - kérdezte Gradgrind úr.

---

² A legelőkelőbb londoni városrészek.

- Természetesen!

Igy aztán Jupe-ért küldtek. A kis lány, mikor belépett, bókolt Bounderby úr előtt, bókolt barátja, Gradgrind Tom előtt, és bókolt Lujza előtt is, de Sparsitné asszonyról zavarában szerencsétlenségére megfeledkezett. A hetvenkedő Bounderby észrevette ezt, s meg nem állhatta, hogy a következő megjegyzéseket ne tegye:

- Ide hallgass, kis lányom! Annak az úrhölgynek a neve, ott a teás ibrik mellett, Sparsitné asszony. Az az úrhölgy úrnője ennek a háznak, és igen előkelő családból való úri asszony. Ennélfogva, ha valamikor még egyszer belépsz ennek a háznak valamelyik szobájába, nem igen lesz benne sokáig maradásod, ha nem viselkedel a legnagyobb tisztelettel azzal az úrhölgygyel szemben. Azzal egy csipetnyit se törődöm, hogy' viselkedel *én velem* szemben, mert én senkinek sem tartom magamat. Annyira nincs előkelő rokonságom, hogy egyáltalában nincsenek rokonaim, s a föld salakjából származom. De azzal nagyon is törődöm, hogy' viselkedel azzal az úrhölgygyel szemben; s tiszteletteljesen és illedelmesen fogsz vele szemben viselkedni, mert különben be nem teheted ide a lábadat.

- Remélem, Bounderby, - szólt Gradgrind úr engesztelő hangon, - hogy tévedés volt csak.

- Gradgrind Tom barátomnak az a véleménye, Sparsitné asszony, - szólt Bounderby, - hogy tévedés volt csak. Nagyon valószínű. De a mint ön jól tudja, asszonyom, önnel szemben nem tűnök tévedést sem.

- Ön valóban nagyon jóságos, uram, - felelt Sparsitné asszony, miközben szokott pompázó szerénységével a fejét rázta. - Szót sem érdemel a dolog.

Czilit, a ki ezenközben könnyes szemekkel félénken mentegetődzött, a ház ura most egy kézlegyintéssel Gradgrind úrhoz utasította. A kis lány megállt előtte, feszülten ráfigyelve, s Lujza ott állt hidegen mellette, szemét a földre szegezve, miközben Gradgrind úr így beszélt:

- Jupe, elhatároztam, hogy a házamba fogadlak, s a mikor nincs dolgod az iskolában, Gradgrindné asszony körül foglalkoztatlak, a ki kissé beteges. Elmagyaráztam Lujza kisasszonynak, - ez itt Lujza kisasszony, - korábbi életpályádnak siralmas, de természetes végét; s neked egyszer s mindenkorra meg kell értened, hogy ez az egész dolog elmúlt, és soha többé szóba sem kerülhet. E perctől fogva kezdődik a történeted. Te ez idő szerint tudatlan teremtés vagy, tudom.

- Igen, uram, nagyon tudatlan vagyok, - felelt Czili bókolva.

- Meglesz az az elégtételek, hogy énnekem lesz gondom szigorú neveltetésedre; s te mindazok előtt, a kikkel érintkezni fogsz, eleven bizonyosága leszel a nevelés előnyeinek, a melyben részed lesz. Megszelidítünk és idomítani fogunk. Eddigél fel szoktál olvasni atyádnak és azoknak az embereknek, a kik között feltaláltalak, ugyebár? - szólt Gradgrind úr, közelebb intve őt magához, mielőtt ezt mondta, és meghalkítva a hangját.

- Csak az apusnak meg Ugrilábnak, uram, vagyis csak az apusnak, de Ugriláb is mindég ott volt.

- Ugrilábat ne emlegesd, Jupe, - szólt Gradgrind úr, futólag elkomorodva. - Ugrilábról nem kérdezlek. Ha jól értettelek, gyakran felolvastál az atyádnak, ugy-e?

- Oh, igenis, uram, ezerszer is. Ezek voltak a legboldogabb órák, - óh, a legboldogabbak abban a boldog időben, a melyet együtt töltöttünk, uram!

Lujza most tekintett rá először Czilire, mikor így kitört belőle a fájdalom.

- És mit olvastál fel az atyádnak, Jupe? - kérdezte Gradgrind úr még halkabban.

- A tündérekről, uram, meg a törpékről, meg a kis púposról, meg a szellemekről, - szólt Czili felzokogva, - meg a...

- Csitt! - szólt Gradgrind úr, - ne folytasd! Egy szót se halljak többé efféle veszedelmes ostobaságról. Bounderby, ez az eset nagyon alkalmas példa a legszigorúbb nevelésre, s én érdeklődéssel fogom figyelni.

- A mi engem illet, - felelt Bounderby úr, - én megmondtam már önnek a véleményemet, s én nem úgy tennék, mint ön. De hát nagyon jó, nagyon jó. Minthogy önnek kedve telik benne, *nagyon* jól van.

Így aztán Gradgrind úr és leánya elvitték magukkal Jupe Czecciliát Stone Lodge-ba, és Lujza útközben nem szólt egy árva szót sem, sem jót, sem rosszat. És Bounderby úr elment rendes napi dolga után. És Sparsitné asszony visszahúzódott szemöldökei mögé s egész este ott elmélkedett e rejtekhely homályában.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Soha se csodálkozzál!

Halljuk még egyszer az alaphangot, mielőtt tovább szőjjük a dallamot.

Mikor Lujza öt-hat esztendővel fiatalabb volt még, valaki meghallotta, hogy egy szép napon illetéknéppen kezdett beszélgetni öcscsével: - Tom, én csodálkozom... mire Gradgrind úr, - (mert ő volt az, a ki meghallotta), - odatoppant eléje és így szólt: - Lujza, sohase csodálkozzál!

Ez volt a rúgója annak a gépies művészetnek, annak a titoknak, a mely úgy nevelte az értelmet, hogy nem alázkodott le az érzelmek és hajlamok műveléséig. Soha se csodálkozzál! Intézz el mindent valahogyan összeadás, kivonás, szorzás és osztás segítségével, és sohase csodálkozzál. - Bízzák rám, - szokta mondogatni M'Choakumchild, - azt a kis gyermeket, a ki éppen hogy döcözni tud már, és fogadok, hogy sohasem fog csodálkozni.

Csak hogy igen sok gyermekén kívül, a kik éppen hogy döcözni tudtak már, tekintélyes számmal voltak Coketownban olyan gyermekek is, a kik az idő minden tiltakozása ellenére, húsz, harmincz, negyven, ötven, sőt még több esztendőn keresztül döcöztek már a végtelenség világa felé. Mivel e csodagyermek járása-kelése nyugtalanító jelenség bármely emberi társaságban, a tizenhatszféle felekezet szakadatlanul marakodott, és egymás haját tépte abbeli törekvésében, hogy megegyezésre jusson, mi módon kellene e gyermekeket megjavítani. A javítás munkája azonban mindég meddőnek bizonyult, s ez valóban meglepő, ha elgondoljuk, mily szerencsésen alkalmazkodtak a megválasztott eszközök a célhoz. Azonban bárha minden egyéb érthető és érthetetlen (főleg érthetetlen) részletkérdésben eltérők voltak is egymástól a vélemények, abban a kérdésben teljes volt az egyetértés, hogy e boldogtalan gyermekeknek nem szabad sohasem csodálkozniok. Az első számú testület kijelentette, hogy mindent el kell fogadniok a bizalom alapján. A második számú testület kijelentette, hogy mindent el kell fogadniok a nemzetgazdaság alapján. A harmadik számú testület vize-nyős, kis könyveket írt a számukra, a melyekben azt bizonyította, hogy a jól nevelt gyermek eljut kivétel nélkül a takarékpénztárba, a rosszul nevelt gyermeket pedig kivétel nélkül deportálják. A negyedik számú testület mindenféle szomorú ürügygyel tréfás színben akart feltűnni (noha voltaképpen nagyon mélabús volt), s a leggyámoltalanabb igyekvéssel rejtett tudományos vermeteket ázott, a melyekbe a szóban forgó gyermekeknek kötelességük volt csempész csalafintaság útján belepottyanniuk. De valamennyi testület egyetértően azt vallotta, hogy e gyermekeknek nem szabad sohasem csodálkozniok.

Volt Coketownban egy közkönyvtár, a melyhez bárki könnyű szerrel hozzá férhetett. Gradgrind úr nagyszabású fejtöréssel iparkodott megállapítani, hogy mit olvas a nép ebben a közkönyvtárban. Oly kérdés volt ez, a melyre vonatkozólag időszakonként egész sereg táblázatos kimutatás apró patakja gyarapította vizeivel a táblázatos kimutatások háborgó óceánját, a melynek mélységeiből soha bűvár ép bőrrel vissza nem került a napvilágra. Volt legyen bármennyire elbátortalanító körülmény, a szomorú tény az volt, hogy még ezek az olvasók is állhatatosan csodálkozni akartak. Csodálkoztak az emberi természetén, az emberi szenvedélyeken, az emberi reményeken és aggodalmakon, a közönséges férfiak és nők küzdelmein, diadalmain és vereségein, gondjain, örömein és szomorúságain, a mindennapi emberek életén és halálán. Nem egyszer, tizenötórai kemény munka után, leültek pusztán meséket olvasni olyan férfiokról és nőkről, a kik többé-kevésbé olyanok voltak, mint ők maguk, és gyermekekről, a kik többé-kevésbé olyanok voltak, mint a saját gyermekeik. Defoe-t ölelték kebelükre Euklides helyett, és szívesebben fordultak vígasztalásért Goldsmith-hez, mint Cockerhoz.³ Gradgrind úr szüntelenül dolgozott, írásban és nyomtatásban, ezen a csodálatos számtani feladaton, és nem tudta megfejtetni soha, hogy jön létre ez a megfoghatatlan eredmény.

- Torkig vagyok az élettemmel, Lu. Gyűlölöm mindenestül, és gyűlölök mindenkit rajtad kívül, - szólt a természetellen ifjú Gradgrind Tamás, a borbélyszoba esti homályában.

- De Czilit csak nem gyűlölöd, Tom?

- Gyűlölöm azt, hogy Jupenak kell őt szólítanom. És ő is gyűlöl engem, - szólt Tom mogorván.

- Nem, Tom, ezt már nem teszi, bizonyosan tudom!

- Kénytelen vele, - szólt Tom. - Okvetetlenül gyűlöli és megveti az egész pereputtyunkat. Agyon fogják gyötörni, azt hiszem, mielőtt végeznének vele. Már is olyan sápadt, mint a viasz, és olyan bamba - mint én.

Tamás úrfi érzelmeinek fejtegetése közben egy széken ült lovagolva a tűz előtt, karját a támlára és bosszús arcát a karjaira támasztva. Nénje a sötétebb sarokban ült a kandalló mellett, hol öcscsére, hol meg az izzó parazsakra tekintve, a mint a tűzhelyre huldogáltak.

- A mi engem illet, - szólt Tom, miközben bosszús kezeivel össze-vissza borzolta a haját, - én számár vagyok, annyi bizonyos. Olyan nyakas vagyok, sokkal ostobább vagyok, éppen annyi örömöm van és épp oly szívesen kirúgnék a hámból.

- De nem rajtam szeretnél egyet rúgni, remélem, Tom?

- Nem, Lu; téged a világért sem bántanálak. Téged legelőször kivettelek a többi közül. El se tudom képzelni, mi lenne te nélküled ez a gyönyörűséges vén - bagolyvár? - Tom megállt az utolsó szó előtt, hogy elég udvarias és sokat mondó kifejezést találjon a szülői házra, s látszott rajta, hogy a választott elnevezés egy pillanatra megkönnyebbülést szerzett neki.

- Igazán, Tom? őszintén, komolyan mondd ezt?

- Persze, hogy komolyan. De kár minden szóért! - felelt Tom, s kabátja újjához dörzsölte az arcát, mintha meg akarná puhítani a testét is, hogy hozzáillő legyen a lelkéhez.

- Látod, Tom, - szólt a nénje, miután egy ideig szótlanul a zsarátnokra bámult, - azért kérdezlek, mert mennél nagyobb és idősebb leszek, annál többször elüldögélek itt azon tűnődve, milyen szerencsétlenség rám nézve, hogy sehogysem birlak az otthonnal jobban össze-

---

³ Defoe a Robinson szerzője; Euklides görög matematikus; Goldsmith *A wakefieldi lelkész* szerzője; Cocker egy híres angol számtankönyv szerzője.

békíteni. Én nem értek semmihez, a mihez más leányok értenek. Én nem tudok sem játszani, sem énekelni neked. Nem tudok beszélgetni sem veled úgy, hogy szórakoztassalak, mert nincs módomban soha olyasmit látni vagy olvasni, a miről beszélgethetnék veled, ha fáradt vagy, hogy mulattassalak vagy felüdítselek.

- Így vagyok ezzel én magam is. E tekintetben egyforma rossz a dolgunk; csak hogy én ezenfelül még csacsi is vagyok, a mi te nem vagy. Ha az apámnak az volt a terve, hogy vagy naplopót vagy szamarat neveljen belőlem, és naplopó nem vagyok, akkor tiszta sor, hogy számárnak kell lennem. És az is vagyok, - szólt Tom kétségbeesetten.

- Nagyon szomorú dolog, - szólt Lujza újabb szünet után, gondolatokba merülve sötét kuczkójában; - nagyon szomorú dolog, Tom. Nagy szerencsétlenség mind a kettőnkre nézve.

- Óh, Lu, - szólt Tom, - te leány vagy, s a leányok mindenbe jobban beletörődnek, mint a fiúk. Benned nem látom híját semminek. Te vagy életemnek egyetlen öröme, - te még ezt a helyet is meg tudod aranyozni, - s te mindig azt csinálhatsz velem, a mit akarsz.

- Te drága testvér vagy, Tom; s a míg hiszed, hogy efféléket tehetek, nem bánt annyira, hogy tisztábban látom a helyzetet. Ha tisztábban látom is, Tom, én nagyon, de nagyon szomorodom miatta.

Odalépett Tomhoz és megcsókolta, s azután visszament újra a kuczkójába.

- Szeretném, ha összegyűjthetném az összes tényeket, a mikről annyit hallunk, - szólt Tom, dühösen összeszorítva a fogát, - s az összes számokat azokkal együtt, a kik kitalálták őket, és szeretném, ha ezer hordó lőport dughatnék alájuk és mindenestül levegőbe röpíthetnék mindent! De ha odakerülök valamikor az öreg Boudnerbyhez, akkor üt majd az én óráim is!

- A te órád, Tom?

- Úgy értem, hogy szórakozom majd egy kicsit, járok egyet-egyet, látni és hallani fogok egyet-mást. Kárpótolni akarom magam a neveltetésemért.

- Csak aztán ne csalatkozzál, Tom. Boudnerby úr éppen úgy gondolkozik, mint apa, és jóval nyersebb s félig sem oly barátságos.

- Óh, - szólt Tom nevetve, - ez egy csöppet sem aggaszt. Érteni fogom alaposan a módját, hogy' kell kezelni és megpühíteni az öreg Boudnerbyt.

Lujza és Tom árnyéka tisztán lerajzolódott a falra; de a szobában lévő magas szekrények árnyéka egybefolyt a falon és a mennyezeten, mintha sötét barlang borult volna a testvérpár fölé. Egy kissé erősebb fantázia - ha ilyen árulásról szó lehetett volna e helyütt - könnyen azt is képzelhette volna, hogy társalgásuk folytán a jövőendő fenyegető árnyéka vetődik föléjük.

- Miféle nagy kezelési és megpühítási terved van, Tom? Vagy titok még?

- Óh, - szólt Tom, - ha titok is, nincs messze tőlem. Te vagy az. Te dédelgetett kis kedvencze vagy neki; a te kedvedért mindent meg fog tenni. Csak egy rossz szót szóljon, azt fogom mondani neki: - Lu néném fájdalmasan csalódnai fog önben, Boudnerby úr. A néném azzal biztatott mindig, hogy ön barátságosabban fog bánni velem. - Ha ezzel sem kapom le őt a lábáról, akkor hiába minden.

Tom, miután egy ideig hiába várt feleletre, visszasülyedt fáradtan újra a jelenbe, ásítva izgett-mozgott, nyújtózkodott újra a székén, össze-vissza borzolta még jobban a haját, majd hirtelen föltekintett és így szólt:

- Elaludtál, Lu?

- Nem, Tom. A tűzbe nézek.

- Úgy látszik, hogy te többet látsz benne, mint én, - szólt Tom. - Ez is olyan előny, azt hiszem, a mivel csak akkor rendelkezik az ember, ha leánynak született.

- Tom, - kérdezősködött nénje, lassan, fürkésző hangon, mintha azt, a mit kérdez, a tűzből olvasná ki, de nem látná egészen világosan a betűket, - igazán azt hiszed, hogy jobb dolgod lesz, ha Bounderby úrhoz kerülsz?

- Egy dolog mindenesetre bizonyos, - felelt Tom, odébbtolván a székét és felállván; - innen hazulról elszabadulok.

- Egy dolog mindenesetre bizonyos, - ismételte Lujza az előbbi fürkésző hangon; - innen hazulról elszabadulsz. Igen.

- Azt ne találd hinni, Lu, hogy örömet válok el tőled, s örömet hagylak itt egyedül. De mennem kell, tudod, akár tetszik, akár nem; és jobb, ha olyan helyre megyek, a hol a te befolyásod némileg javamra lehet, mint ha máshová mennék, a hol semmi hasznát sem vehetném. Igazam van?

- Igazad van, Tom.

A felelet oly sokáig váratott magára, bár éppenséggel nem hangzott határozatlanul, hogy Tom nénje széke mögé állt s a szék hátára támaszkodott, hogy a tüzet, a mely nénjét annyira foglalkoztatta, onnan nézhesse, a hol a nénje ült, hátha onnan ő is többet láthat talán.

- Nem beszélve arról, hogy tűz, - szólt Tom, - épp oly üres ostobaságnak látom, mint bármi egyebet. Ugyan mit látsz benne? Csak nem czirkuszt?

- Nem látok benne semmi különöset, Tom. De mióta belenéztem, folyton azon csodálkoztam, hogy' megnőttünk mi mind a ketten.

- Már megint csodálkozol! - szólt Tom.

- Olyan engedetlen gondolataim vannak, - felelt a nénje, - hogy minden áron csodálkozni akarnak.

- Akkor arra kérlek, Lujza, - szólt Gradgrindné asszony, a ki észrevétlenül benyitott a szobába, - hogy ne tégy ilyesmit, az Isten szerelmeért, te meggondolatlan teremtés, mert különben megint nem győzőm majd hallgatni az apádat. Te meg, Tamás, szégyelheted magad, hogy a míg szegény fejem folytonosan gyötrődik, jól nevelt fiú létedre, a kinek oly sokba került az iskoláztatásod, nem áttalod arra biztatni a nénédet, hogy csodálkozzék, noha tudod, hogy az apád határozottan kijelentette, hogy nem szabad csodálkoznia!

Lujza tagadta Tom részességét a vétségben, de anyja elhallgattatta a következő kategorikus szavakkal: - Lujza, ne folytasd így, mikor tudod, milyen rosszul vagyok. Mert ha nem biztattak volna rá, erkölcsi és fizikai lehetetlenség lett volna, hogy ilyesmit csinálj!

- Nem biztattott rá, anyám, semmi egyéb, csak az, hogy elnéztem, hogy' hulldogálnak a tűzből az izzó paraszak, s megfehéredve, hogy' válnak hamuvá. Arra gondoltam, milyen rövid lesz az életem, s milyen kevés reményem van arra, hogy tehessek valamit az életemben.

- Ostobaság! - szólt Gradgrindné asszony, csaknem energikusan. - Ostobaság! Ne állj elem ilyen ostobasággal, Lujza, mikor tudod nagyon jól, hogy nem győzném hallgatni az apádat, ha valamikor a fülébe jutna a kotyogásod. Annyi kínlódás után, a mit veled elkövettünk! Annyi fölolvadás után, a mit végighallgattál! Annyi kísérlet után, a mit végignéztél! Miután én magam hallottalak, mikor bénult volt a jobb felem, hogy' átvetted a tanítóddal az oxidatiót, a calcinatiót, a calorificatiót és a többi atiót, úgy hogy majd belebolondult szegény beteg fejem, most azt kell hallanom, hogy ilyen butaságokat fecsegsz össze-vissza parázsról meg hamuról. Azt kívánom, - nyöszörgött Gradgrindné asszony, leülve és döntő érvét kiadva, mielőtt összeomlott a tények eme puszta árnyképei előtt, - óh, igazán azt kívánom, bár soha se lett volna családom, akkor majd megtudta volna, mi lett volna belőled nélkülem!

KILENCZEDIK FEJEZET.

Czili haladása.

Jupe Czilinek keserves dolga volt M'Choakumchild úr és Gradgrindné asszony között, s a próbaidő első hónapjában nem egyszer volt azon a ponton, hogy megszökik. Naphosszat úgy zuhogott körülötte a tények jégesője s az élet általában oly keskeny vonalozású számológönyv gyanánt tárult eléje, hogy Czili minden bizonynnyal megszökött volna, ha nincs egyetlen egy körülmény, a mi visszatartotta.

Síralmas elgondolni is, de ez az egyetlen körülmény nem számtani műveletnek az eredménye volt; önként merült fel Czili lelkében, fittyet hányva minden számításnak, s ellent mondván minden elképzelhető valószínűségi táblázatnak, a melyet bármily statisztikus az előzmények alapján összeállíthatott volna. A kis leány azt hitte, hogy édes atyja nem hagyta őt faképnél; azt a reményt táplálta, hogy vissza fog térni, s meg volt győződve róla, hogy atyját boldogabbá teszi azzal, ha ott marad, a hol volt.

Az a nyomorúságos tudatlanság, a melylyel Jupe e vígaszon csüggött, visszautasítván azt a felsőbb megnyugtatót, melyben az a józan arithmetikai alapon nyugvó tudás részesíthette volna, hogy édesatyja egy természetellen csavargó: szánakozással töltötte el Gradgrind urat. De hát mit volt mit tennie? M'Choakumchild azt jelentette, hogy Jupenak nagyon kemény feje van a számokra; hogy miután tisztában volt már a földgömb általános fogalmával, a legcsekélyebb észrevehető érdeklődést tanúsította a földgömb pontos méretei iránt; hogy rendkívül nehezen jegyezte meg az évszámokat, ha csak valami megrázó esemény nem fűződött véletlenül valamelyikhez; hogy sírva fakadt, valahányszor azt kívánták tőle, hogy számítsa ki fejben, mi az ára kétszáznegyvenhét darab muszlin főkötőnek, ha darabja tizenötödfél penny-be kerül; hogy oly hátul ült az iskolában, a mily hátul csak ülhetett; hogy kéthónapi bevezetés után a nemzetgazdaságtan elemeibe, csak tegnap is megszegyenítette őt egy három láb magas poczok, mikor arra a kérdésre: „Mi ennek a tudománynak az első alaptörvénye?” - azt a kép-telen választ adta: „Bánj úgy másokkal, a hogy' akarod, hogy veled bánjanak.”

Gradgrind úr fejét rázva azt a megjegyzést tette, hogy mindez nagyon gonosz dolog, s arra vall, hogy szükségképpen végtelen hosszú ideig tovább kell örölni a tudás malmában a rendszert, a szabályzatot, a kék könyvet, az évi jelentéseket s a táblázatos kimutatásokat töviről hegyire, s hogy Jupeot „rá kell szorítani a dolgokra”. És Jupeot rá is szorították ennélfogva a dolgokra. És Jupe egyre bátorlalanabb lett, de okosabb nem lett semmivel sem.

- Szép dolog volna, Lujza kisasszony, ha én kegyed lehetnék! - szólt egy este Czili, mikor Lujza azon iparkodott, hogy eloszlassa némileg Czili másnapi feladataiban a zűr zavart.

- Azt hiszed?

- Akkor én is annyit tudnék, mint kegyed, Lujza kisasszony. A mi most oly nehéz, akkor könnyű volna én nekem is.

- Nem sok hasznod volna belőle, Czili.

Czili némi tétozódás után így szólt: - De kárát se vallanám, Lujza kisasszony. - A mire Lujza kisasszony így válaszolt: - Ki tudja, nem-e?

Egyrészt azért, mert Stone Lodgeban oly egyhangú körforgásban folyt az élet, mint valami gépezet, a mely lehetetlenné teszi az emberi beavatkozást, másrészt azért, mert Czili korábbi életéről tilos volt beszélni, ez a két leányka oly kevéssé érintkezett egymással, hogy még mindig csaknem idegenek voltak egymásra nézve. Czili, a ki sötét szemét csodálkozva Lujza arcára szögezte, nem tudta, tovább beszéljen-e, vagy hallgasson.

- Te sokkal inkább hasznára vagy az édesanyámnak és sokkal jobban a kedvében jársz, mint én valaha tehetném, - szólalt meg újra Lujza. - Te sokkal jobban meg lehetsz elégedve magaddal, mint én saját magammal.

- De engedelmevel, Lujza kisasszony, - tiltakozott Czili, - hiszen én, - óh, olyan ostoba vagyok!

Lujza erre jobbízű nevetéssel, mint rendesen, azt felelte, hogy lassacskán majd okosabb lesz.

- Kegyed nem is tudja, - szólt Czili, félig-meddig elsírva magát, - milyen ostoba leány vagyok én. Az iskolában minden órában hibát hibára követtek el. M'Choakumchild úr és a felesége újra meg újra felhívnak, de rendesen csak azért, hogy újabb hibát csináljak. De nem tehetek róla. Szinte természetesnek találom már, hogy hibát csináljak.

- M'Choakumchild úr meg a felesége ugyebár sohasem csinálnak hibát, Czili?

- Óh nem! - felelte Czili lelkesedéssel. - Ők mindent tudnak.

- Mondj el egy párat a hibáidból.

- Oh, csaknem szégyellem magam, - szólt Czili húzódozva. - De máma például az állati vagyonságot fejtegette előttünk M'Choakumchild úr.

- Azt hiszem, állami vagyonságot mondott, - jegyezte meg Lujza.

- Igen, igen, államit. De hát ez nem mindegy? - kérdezte Czili félénken.

- Jobb, ha te is államit mondasz, mivel ő is ezt mondta, - felelte Lujza, szokott száraz tartózkodásával.

- Állami vagyonság. És így szólt: Látjátok, ez a tanterem egy állam. És ebben az államban ötven millió értékű vagyon van. Vagyonos állam ez? Huszas számú leány, vagyonos ez az állam, és jólétben élsz te is, avagy nem?

- Mit feleltél rá? - kérdezte Lujza.

- Azt feleltem, Lujza kisasszony, hogy nem tudom. Azt gondoltam, hogy nem tudhatom, vajon vagyonos állam-e ez vagy sem, s vajon jólétben élek-e én, vagy sem, a míg nem tudom, kié a vagyon, s vajon enyém-e belőle valami? De nem erről volt szó. A számoknak mindehhez semmi közük sem volt, - szólt Czili, a szemét törölgetve.

- Ez csakugyan nagy hiba volt, - jegyezte meg Lujza.

- Igen is, Lujza kisasszony, most már én is tudom, hogy az volt. Azután azt mondta M'Choakumchild úr, hogy még egy kísérletet tesz velem. És így szólt: - Ez a tanterem egy roppant nagy város, egy millió lélek lakik benne, s közülük csupán huszonöt ember halt éhen az utcákon egy esztendő alatt. Mit szólsz ehhez az arányhoz? - És én azt feleltem, - mert okosabb válasz nem jutott az eszembe, - hogy azt hiszem, azokra nézve, a kik éhen haltak, bizonyára egyforma nagy baj, akár egy millió volt a többiek száma, akár milliószor millió. És ezzel is felsültem.

- Persze, hogy felsültél.

- Erre M'Choakumchild úr azt mondta, hogy még egyszer próbára tesz. És így szólt: - Vegyük például a balesetek sillabizálását -

- Statisztikáját, - szólt Lujza.

- Igenis, Lujza kisasszony, - ez a szó mindig a sillabizálásra emlékeztet engem, s ez is egyik hibám a sok közül, - a balesetek statisztikáját a tengeren. És azt látom (mondta M'Choakumchild úr), hogy egy adott időben százezer ember megy hosszabb tengeri utazásra, és közülük

csak ötszáz ég el vagy fullad a vízbe. Hány százalék ez? Én azt feleltem, kisasszony, - szólt Czili keservesen zokogva, mintha rendkívül fájna neki, hogy legnagyobb hibáját be kell vallania, - azt feleltem, hogy egy sem.

- Egy sem, Czili?

- Egy sem, kisasszony - az elpusztult emberek rokonaira és barátaira nézve. Nem fogok tudni soha semmit, - szólt Czili. - És az a legnagyobb baj, hogy bárha szegény apuskám azt kívánta, hogy sokat tanuljak, és bárha nagyon szeretnék tanulni, éppen mert ő kívánta, attól félek, hogy semmi kedvem sincs a tanuláshoz.

Lujza ott állt és ránézett a csinos, szerény fejcskére, a mint szégyenében lehajlott előtte. Addig nézte, a míg újra föl nem tekintett rá. S ekkor így szólt hozzá:

- Olyan sokat tudott az atyád, Czili, hogy azt kívánta, te is sokat tanulj?

Czili késett a válaszzal s oly világosan látszott rajta az az érzés, hogy tilos területre készülnek lépni, hogy Lujza így folytatta: - Nem hallgat bennünket senkisé; és ha hallgatna is valaki, bizonyos vagyok benne, hogy senki sem ütődhetnék meg ilyen ártatlan kérdésen.

- Nem, Lujza kisasszony, - felelt Czili e bátorításra, fejét csóválva; - apus igazán nagyon keveset tud. Éppen, hogy írni tud, de általában nem sokan tudják az írását olvasni, bár én könnyen olvasom.

- És az anyád?

- Apus azt mondja, hogy az anyám igazi tudós volt. Akkor halt meg, mikor én születtem. Az édes anyám - (Czili ideges nyugtalansággal adta meg ezt a rettenetes felvilágosítást) - az édes anyám tánczosnő volt.

- Szerette az édes anyádat az édes atyád? - Lujza erős, szenvedélyes, nyugtalan érdeklődéssel tette föl kérdéseit, oly érdeklődéssel, a mely mint valami száműzött teremtes tévelygett ide-oda, elhagyott helyeken bújálva.

- Óh, igen! Épp úgy szerette, a hogy' engemet. Engem eleinte csak az édes anyám kedvéért szeretett az apus. Magával czipelt mindenüvé, mikor még egész csöpp gyerek voltam csak. Soha sem váltunk el egymástól azóta.

- De most elhagyott téged, Czili!

- Csak azért tette, mert a javamat akarta. Nem érti őt senki, csak én, - nem ismeri őt senki, csak én. Mikor elhagyott, mert rám nézve így volt jobb, - a maga javáért sohasem hagyott volna el, - tudom, hogy csaknem meghasadt a szíve a megpróbáltatásba. Nem lesz boldog egyetlen egy percig sem, a míg vissza nem tér.

- Beszélj róla még valamit, - szólt Lujza; - soha többé nem kérdezlek. Hol laktatok?

- Ide-oda utazgattunk az országban, és nem volt sehol állandó lakásunk. Apus - Czili suttogva merte csak kimondani a borzasztó szót - bohócz.

- A ki meg szokta nevetetni az embereket? - kérdezte Lujza, bólintással jelezve, hogy megértette.

- Igen. Csakhogy az emberek néha nem nevettek, és ilyenkor sírt az apus. Legutóbb már nagyon gyakran nem nevettek, és apus kétségbeesve szokott hazajárni. Apus nem olyan, mint a legtöbb ember. A kik nem ismerték őt olyan jól, mint én, és nem szerették őt olyan forrón, mint én, azok azt hitték, hogy nem volt egészen rendben a feje. Nem egyszer csúnyán meg is tréfálták; de sohasem tudták meg, milyen nagy fájdalmat okoztak neki, és hogy' gyötrődött, mikor egyedül maradt velem. Sokkal, nagyon sokkal félénkebb volt, mint gondolták.

- És te vigasztaltad őt minden bajában?

Czili bólintott a fejével, miközben végiggördültek arczán a könnyek. - Azt hiszem, és apus is azt mondotta. Hiszen mert olyan félénk és aggodalmaskodó volt, s mert érezte, hogy szegény, gyöngé, tudatlan, gyámoltalan ember, (ezek a saját szavai), - éppen azért kívánta olyan nagyon, hogy én sokat tanuljak és egészen másforma legyek, mint ő. Föl szoktam olvasni neki, hogy bátorságot öntsek belé, és apus nagyon szeretett hallgatni. Gonosz könyvek voltak, - itt sohasem szabad beszélnem róluk, - de mi nem tudtuk, hogy ártalmas dolgok vannak bennök.

- És kedve telt bennük az atyádnak? - kérdezte Lujza, a ki szüntelenül Czilire szegezte fürkésző tekintetét.

- Oh, nagyon nagy kedve! Sokszor visszatartották őt a könyvek olyasmitől, a mi igazán ártalmára volt. És esténként nagyon gyakran el szokta felejtetni a bajait kíváncsiságában, vajjon meg fogja-e engedni a szultán a szultánának, hogy folytassa a meséjét, vagy leütteti-e a fejét, mielőtt véget ér a mese.

- És az atyád mindig nyájas volt? Mindvégig? - kérdezte Lujza, a ki hűtlenné lett a nagy alapelvhez és igen nagyon csodálkozott.

- Mindig, mindig! - felelt Czili, összekulcsolván a kezeit. - Nyájasabb, sokkal nyájasabb volt, mint a hogy elmondhatnám. Csak egy este haragudott, de akkor sem rám, hanem Ugrilábra. Ugriláb, - magyarázta Czili suttogva a szörnyű ténnyt, - az apus művészkutyája.

- És miért haragudott a kutyára? - faggatózott Lujza.

- Az apus, alighogy hazaérkeztek az előadásról, ráparancsolt Ugrilábra, hogy ugorjon föl két szék támlájára és álljon meg keresztben. Ez egyik mutatványa Ugrilábnak. Ugriláb ránézett apusra és nem engedelmeskedett rögtön. Akkor este semmi se sikerült apusnak, és a közönség egy cseppet sem volt megelégedve vele. Azt kiáltotta, hogy már a kutya is tudja, hogy a végét járja és az sem sajnálja őt. Azután megverte a kutyát, és én nagyon megijedtem és így szóltam: - Apuskám, apuskám! Kérlek, ne bánts a szegényt, hiszen úgy ragaszkodik hozzád! Oh, a jó Isten bocsássa meg, apuskám, ne bánts! - És apus nem verte tovább, és a kutya véres volt, és apus végignyúlt sírva a padlón, karjában a kutyával, és a kutya az arczát nyalogatta.

Lujza látta, hogy Czili zokog. Odament hozzá. Megcsókolta, megfogta a kezét és melléje ült.

- Azt mondd még el, Czili, hogy' hagyott el az atyád. Ha már annyi mindent kérdeztem tőled, mondd el a végét is. Ha hibás valaki, én vagyok az, nem te.

- Édes Lujza kisasszony, - szólt Czili, eltakarva a szemét és még egyre zokogva. - Haza mentem akkor délután az iskolából, s apust, a ki a bódéból jött, otthon találtam már. És ott ült ingadozva a tűz mellett, mintha fájt volna valamije. És így szóltam: - Megütötte magad, apuskám? - (Mert néha megesett ez vele is, csakúgy, mint a többiekkel.) És apus így felelt: - Egy kicsit, szivecském. - S mikor lehajoltam hozzá és a szeme közé néztem, láttam, hogy sírt. Mennél tovább beszéltem hozzá, annál inkább eltakarta az arczát; s egyszerre csak elkezdett rázkódni az egész teste, s ennyit mondott csak: - Szivecském! meg: - Édesem!

Tom somfordált be a szobába s rámeredt a két leányra, oly közönnyel, a mely arra vallott, hogy a világon semmi sem érdekli őt, csak saját maga, s a jelen pillanatban ez sem túlságosan.

- Egyet-mást kérdezgetek Czilitől, Tom, - szólt a nénje. - Itt maradhatsz, de egy pillanatig ne zavarj bennünket, édes Tom.

- Oh! Kérlek, kérlek! - felelt Tom. - Azt akarom csak mondani, hogy apa elhozta magával az öreg Bunderby, és szeretném, ha lejönnél a társalgóba. Mert ha lejössz, valószínű, hogy az öreg Bunderby meghí ebédre. Ha ellenben nem jössz le, akkor semmire lesz a dologból.

- Mindjárt lemegyek.
- Megvárlak, - szólt Tom, - így bizonyosabb.

Czili halkabban tovább beszélt:

- Végül azt mondta szegény apuskám, hogy megint nem voltak megelégedve vele, és hogy most már soha sincsenek megelégedve vele, s ez szégyen és gyalázat, és énnekem jobb dolgom volna nélküle. Én mindenképpen vigasztaltam, a hogy' a szívem sugallta, és nemsokára nyugodtabb is lett. Azután odaültem melléje, és meséltem neki az iskoláról, és mindarról, a mit ott mondtak és tettek. Mikor kifogytam már a mondanivalómból, átölelte a nyakamat és sokszor, nagyon sokszor megcsókolt. Azután arra kért, hogy hozzak neki abból a szerből, a mivel az apróbb zúzódásait gyógyítani szokta, még pedig onnan, a hol a legjobbat kapni, a város túlsó végéről. Azután újra megcsókolt és útnak eresztett. Mikor lent voltam már a lépcsőn, visszafordultam, hogy még egy kicsit vele maradjak. Benéztem az ajtón és így szóltam: - Édes apuskám, elvigyem magammal Ugrilábot is? - Apus a fejét csóválta és azt mondta: - Nem, Czili, nem; ne vigy magaddal semmit, a miről tudják, hogy az enyém, szívecském. - Azután otthagytam ülve a tűz mellett. Akkor juthatott eszébe a szegény, szegény apusnak, hogy eltávozik s így próbál lendíteni a sorsomon, mert mikor visszatértem, már nem volt otthon.

- Kérlek, Lu! Ne szalaszd el az öreg Bunderbyt! - sürgetőzött Tom.

- Egyéb elbeszélteni valóm nincs, Lujza kisasszony. Őrzöm a számára a kilenczféle olajat, és tudom, hogy vissza fog jönni. Minden levélre, a melyet Gradgrind úr kezében látok, eláll a lélekzetem, és elhomályosul a szemem, mert azt hiszem, az apustól van vagy Sleary úr ír az apusról. Sleary úr megígérte, hogy írni fog, mielőtt apusnak hírért hallja, és én bízom benne, hogy szavának áll.

- Ne szalaszd el az öreg Bunderbyt, Lu! - szólt Tom, türelmetlenül füttyörészve. - Elmegy, ha nem sietsz!

E beszélgetés után, valahányszor Czili a család jelenlétében odabókolt Gradgrind úr elé és dadogva így szólt: - Bocsásson meg, uram, ha zavarom - de - nem kapott még levelet az én dolgomban? - Lujza mindig abbahagyta a munkát, a mivel éppen foglalkozott, s épp oly komolyan várta a választ, mint Czili. S mikor Gradgrind úr elmondta rendes választát: - Nem, Jupe, semmit se kaptam, - Czili ajkának remegése visszatükröződött Lujza arcán is, és tekintete részvétellel kísérte el Czilit az ajtóig. Gradgrind úr az ilyen alkalmakat Czili távozása után rendszerint felhasználta arra a megjegyzésre, hogy Jupe, ha kora gyermekségétől helyes nevelésben részesült volna, józan elvek alapján rég meggyőzte volna már saját magát e fantasztikus reménykedésének teljes alaptalanságáról. De úgy látszott (bár nem Gradgrind úrnak, mert ő ilyesmit nem vett észre), hogy némely fantasztikus reménykedés ép oly erős gyökeret verhet, mint a pusztaság valóság.

Gradgrind úrnak ez a megjegyzése kizárólag a leányának szólt. A mi Tomot illeti, Tom ama nem példátlan diadalává kezdett válni a számvetésnek, a melyet rendszeren az egyes szám foglalkoztat. A mi végül Gradgrindné asszonyt illeti, ő, ha egyáltalában hozzászólt a dologhoz, előbújt egy kicsinyég kendőiből, mint holmi nőtény mormota és így szólt:

- Jóságos egek, hogy' meggyötri, hogy' megkínozza szegény fejemet az a Jupe lány makacs kérdezősködésével, minduntalan, unalmas levelei után! Becsületszavamra mondom, úgy látszik, arra ítelt a végzet és az a rendeltetésem, hogy olyan dolgok közepett éljek, a melyeknek sohse győzöm kivárni a végét! Igazán bámulatos dolog, hogy úgy látszik, mintha sohse győzném kivárni semminek a végét!

Mikor ennyire jutott, Gradgrind úr rávetette a tekintetét, s e dermesztő tény hatása alatt a mormota visszasülyedt újra téli álmába.

TIZEDIK FEJEZET.

Blackpool István.

Nem tagadom azt a gyarló gondolatomat, hogy az angol nép épp oly agyongyötrött népe a föld hátának, mint bármely nép, a melyre rásüt a nap. Azért ragaszkodom ehhez a nevetséges rögeszméhez, mert ezzel okolom meg, miért kívánnék az angol népnek valamicskével több szórakozást.

Coketown-nak abban a részében, a hol a legkeservesebb munka folyt; legbelsőbb sánczai mögött annak a förtelmes erődnék, a melynek téglafalai épp oly ridegen útját állták a természetnek, a mily erővel őrizték a benszorult öldöklő leget és gázokat; szívében az egymás hátán lévő szűk udvarok és keskeny utcák tömkelegének, a mely darabonként keletkezett, minden darabkája erőszakos hajszoalással hol ennek, hol annak a szükségletei szerint, s a mely minde-
nestül egy természetellen családhoz hasonlított, a melynek tagjai lökdösték, taposták, halálra nyomták egymást; utolsó, komor zugában e teljesen kihasznált, nagy tartálynak, a hol a kéményeket, léghuzam hiánya miatt, rengeteg sokféle megnyomorított, girbe-gurba formára építették, mintha minden egyes ház tetején ott ágaskodott volna a czégére annak az emberfajtának, a mely a ház belsejében születhetett; a coketowni népsokaság közepett, a melynek gyűjtőneve „a kezek” szó volt, s a melynek tagjait nem egy ember nagyobb kegyébe fogadta volna, ha a gondviselés csupa kéznek, vagy a tengerparti alsóbbrendű lények képére, csupa kéznek meg gyomornak teremti őket, - élt egy negyvenesztendős férfi, Blackpool István.

István idősebbnek látszott, de keserves életet élt át. Azt mondják, hogy minden életnek megvannak a maga rózsái és tüskéi egyaránt. István életébe azonban, úgy látszott, vagy a balszerencse vagy valami tévedés játszott bele, úgy hogy a rózsái más valakinek jutottak, s a saját tüskéihez ráadásul ő kapta meg annak a másvalakinek a tüskéit is. Hogy a saját szavaival éljünk, Istvánra csöstül hullott a baj. Nem is igen hívták másképp, csak „az öreg István”-nak, mintegy nyers hódolattal e szomorú valóság iránt.

Meglehetősen hajlott férfi volt, homloka redős, arczkifejezése fontolgtató, s elég terjedelmes, keménynek látszó koponyája, a melyet hosszú, ritka, vasderes haj borított, úgy hogy az öreg Istvánt rendkívül értelmes embernek lehetett volna tartani a maga életkörülményeihez képest. Csakhogy nem az volt. Nem tartozott azok közé a nevezetes „kezek” közé, a kik kevéske szabad perceiket sok esztendőn keresztül együvé róván, sok nehéz ismeretet elsajátítottak és sok fölöttébb valószínűtlen dologról tudomást szereztek. Nem volt helye azoknak a „kezek”-nek a sorában sem, a kik tudtak szónokolni és gyűléseken elnökölni. Ezer meg ezer társa akár-mikor sokkal jobban tudott beszélni, mint ő. Ügyes szövőgépmunkás és feddhetetlen jellemű férfi volt. Mi egyéb volt még, avagy mi egyéb rejtett még benne, ha egyáltalában rejtett benne egyéb, majd elárulja.

A nagy gyárakban, a melyek kivilágítva tündérpalotákhoz hasonlítottak, (legalább az arra robogó gyorsvonatok utasai azt szokták mondani), - kialudt minden világosság; a harangok elkongatták az éjszaka pihenő óráját, azután újra elhallgattak; és a „kezek”, férfiak és nők, fiúk és leányok, hazafelé igyekeztek. Az öreg István megállt az utcán, azzal a furcsa érzéssel, a melyet a gép megállása támasztott benne mindig - azzal az érzéssel, mintha az ő fejében működött és állt volna meg a gép.

- De Ráheld még mindig nem látom! - szólt.

Nedves idő volt, és csoportosan haladtak el mellette a fiatal asszonyok, kendőjüket födetlen fejökre húzva, és szorosra fogva az álluk alatt, védelmül az eső ellen. István nagyon jól ismerte Ráheld, mert egy-egy pillantást vetett csak e csoportokra, és rögtön tudta, hogy Ráheld nincs a nők között. Végre nem jött már senki többé; s István ekkor megfordult és csalódottan így szólt magában: - No tessék, mégis elnéztem őt!

De három utcán sem ment még végig, mikor újra észrevett maga előtt egy kendős alakot. Oly élesen szemügyre vette ezt az alakot, hogy talán a nedves kövezeten elmosódva tükröződő puszta árnyékából is meg tudta volna mondani, ki megy előtte, ha láthatta volna az árnyékot a lámpástól lámpásig haladó, hol megvilágosodó, hol elmosódó alak nélkül. Meggyorsítva s ugyanakkor tompítva is lépteit, sietni kezdett, a míg az alak közelébe nem ért. Ott újra lassabban kezdett haladni és így kiáltott: - Ráhel!

A nő, a ki éppen az egyik lámpás fényében állt, megfordult; s a mint egy kissé följebb tolta a kendőjét, látszott, hogy kellemes, barna, nyugodt, tojásdad arcza van, a melyből egy pár nagyon szelid szem ragyog ki, s a melyet rendkívül gondosan fésült, fényes fekete haj övez körül. Az arcz túl volt már az első virágzás idején, mert Ráhel harminczötesztendő lány volt már.

- Ah, István, te vagy? - szólt oly mosolylyal, a mely akkor is teljesen érthető lett volna, ha csupán nyájas két szeme látszott volna, s azután szemébe húzta újra a kendőt, és párosan haladtak tovább.

- Azt gondoltam, mögöttem gyüsz, Ráhel.

- Nem.

- Mára este korán indultál, úgy-e?

- Néhanap egy kissé korábban indulok, István; néha meg egy kicsit későbbben. Sohse tudom bizonyosan, mikor indulhatok hazafelé.

- Aztán azt se tudod, Ráhel, úgy látom, hogy merre mégy haza?

- Azt se, István.

A férfi ránézett, s némi csalódást árult el az arcza; de látszott rajta e mellett az a becsülésen alapuló türelmes meggyőződés is, hogy bármit tesz a nő, mindig helyesen jár el. Ráhel észrevette ezt az arczkifejezést; egy pillanatra gyöngéden a férfi karjára tette a kezét, mintegy köszönete jeléül.

- Mi már csak jó barátok vagyunk, István, és régi barátok, és most már bizony meg is öregsünk.

- Nem, Ráhel, te most is olyan fiatal vagy, mint azelőtt voltál.

- Bajos volna, István, akármelyikünknek megöregednie, - felelt Ráhel nevetve, - a nélkül, hogy a másik is vele együtt ne öregedjék, a míg élünk mind a ketten; de bizonyos, hogy olyan régi jó barátok vagyunk, hogy igazán bűn és szégyen volna, ha becsületesen meg nem mondanók egymásnak az igazat. Jobb, ha nem járunk sokat együtt. Olykor-olykor igen! Bizony nagyon keserves volna, ha sohase járhatnánk együtt, - szólt Ráhel derült nyugalommal, arra törekedvén, hogy ne szomorítsa meg a férfit sem.

- Keserves az mindenképpen, Ráhel.

- Iparkodjál azt gondolni, hogy nem az, és mindjárt könnyebben belenyugszol.

- Iparkodtam sokáig, de sehogyse ment. Ám néked van igazad; megszólhatna a világ még majd téged is. Annyi esztendőn keresztül mindenem voltál, Ráhel; oly sok jót tettél velem, és oly nyájas kedvvel tartottad bennem a lelket, hogy a te szavad törvény nekem. Ah, Ráhel, még pedig világos, jó törvény! Jobb sok igazi törvénynél.

- A törvények miatt sohse fájjon a fejed, István, - felelt a lány gyorsan, miközben aggódó pillantást vetett a férfi arczára. - A törvényeket ne bolygasd.

- Igen, igen, - szólt István, lassan egyet-kettőt bólintva. - Ne bolygassam őket. Ne bolygassak semmit. Ne törődjek semmivel. Csupa zavar az egész, semmi egyéb.

- Mindig csupa zavar? - szólt Ráhel, újra gyöngéden megérintve a férfi karját, mintha föl akarná őt ébresztetni tünődéséből, a mint ballagás közben elgondolkozva a tágan nyakára csavart kendő hosszan lelógó csücskeit harapdálta. Az érintésnek nyomban meg volt a hatása. A férfi kieresztette fogai közül a kendőt, mosolyogva a lányra tekintett, s jóságos nevetésre fakadva így szólt: - Úgy bizony, Ráhel, mindig csupa zavar. Mindig ez motoszkál a fejemben. Újra meg újra belebotlok a zavarba és soha se kászolódom ki belőle.

Egy darabon együtt haladtak, s közel jutottak már az otthonukhoz. A lány lakása volt közelebb. Egyikében volt a sok közül azoknak a keskeny utcáknak, a melyek számára a legnépszerűbb temetkezési vállalkozó, - (a ki szép summa pénzt zsebelt be a környékből egy és ugyanazon borzalmas gyászpompa révén), - állandóan készenlétben tartott egy fekete Szent Mihály-lovát, hogy azok, a kik napról-napra gyalog másztak fel s le a szűk lépcsőkön, lóháton ügethessenek ki a munkának ebből a világából. Ráhel megállt a sarkon, s kezét a férfi kezébe téve, jóéjszakát kívánt neki.

- Jojczakát, drága lelkem; jojczakát!

A lány kecses alakja nyugodt, nőies léptekkel tovább ment a sötét utcán, s a férfi utána nézett, a míg be nem fordult az egyik kis házacskába. Nem volt talán durva kendőjének egyetlen lebbenése sem, a mi nem érdekelte volna a férfi szemét, - hangjának egyetlen rezzenése sem, a mi viszhangot nem keltett volna a férfi szívének legmélyében.

Mikor eltűnt a férfi szeme elől, ez is hazafelé indult, hébe-korba föltekintve a magasba, a hol vad rohamban üzték egymást a fellegek. De immár oszladozóban voltak, az eső is elállt, s előbújt a hold - letekintve Coketown magas kéményein a mély kemenczékbe s a pihenő gőzgépeknek óriási árnyékait rajzolva a gépeket környező falakra. Mintha a férfi kedélye, a mint tovább haladt, egyre jobban kiderült volna együtt az éjszakával.

Otthona egy másik épp olyan, csak hogy még szűkebb utcában volt, mint az előbbi, egy kis bolt fölött. Hogy' eshetett meg, hogy akadtak, a kik érdemesnek tartották megvenni vagy eladni azokat a nyomorúságos apróságokat, a mik össze voltak keverve a bolt ablakában olcsó hirdapokkal és disznóhússal, - (másnap este ugyanis egy sonkát készültek a boltban koczkán kisorsolni), - az nem tartozik ide. István levette egy állványról gyertyacsutakját, meggyújtotta egy másik csutakon, a mely a pudlin égett, a nélkül, hogy háborgatta volna a bolt tulajdonosnőjét, a ki kis szobájában aludt, és fölment a lépcsőn a lakásába.

A szoba, a mely a régebbi bérlők idejében nem egyszer megismerkedett már az említett fekete Szent Mihály-lovával, most oly csinos volt, a minő efféle szoba csak lehetett. Egyik sarkában néhány könyv és íróeszköz volt egy ócska íróasztalon, bútorzata tisztességes és elegendő volt, s bár dohos volt belül a levegő, maga a szoba tiszta volt.

A férfi, mikor a tűzhelyhez lépett, hogy letegye a gyertyát egy háromlábú kerek asztalra, a mely ott állt, megbotlott valamiben. A mint letekintve visszahőkölt, az, a miben megbotlott, fölemelkedett s egy ülő asszonyi alakká vált.

- Irgalmas ég, asszony! - kiáltott István, s még távolabb vonult az alaktól. - Megint visszajöttél?

Milyen asszony volt! Tehetetlen, részeg teremtés, a ki alig volt képes ülő helyzetében megmaradni oly módon, hogy az egyik piszkos kezével a padlóra támaszkodott, mialatt másik kezével hiába iparkodott csapzott haját arczából hátrasimítani, mert csak még jobban belelógott a rátapadó piszokkal együtt a szemébe. Oly undorító teremtés volt rongyaiban és szennyes,

sáros voltában, de oly sokkalta undorítóbb volt erkölcsi züllöttségében, hogy szégyenletes volt a látása is.

Miután türelmetlenségében egyet-kettőt káromkodott és szabad kezével, a melylyel nem kellett támaszkodnia, egy ideig bambán ide-oda kapkodott, sikerült a haját annyira kisímitania a szeméből, hogy szemügyre vehette a férfit. Azután a mint ott ült, ide-oda vetette a felső testét és úgy lóbálta erőtlen karját, mintha nevetési rohamban rángatóznék, bár az arcza álmos volt és kifejezéstelen.

- No, ember? Mi a'? Te is itt vagy? - Egy pár rekedt hang, a mi ezt akarta jelenteni, hörgött elő végtére gúnyolódva torkából, s a feje lecsuklott a mellére.

- Megin visszagyüttem? - rikácsolt néhány pillanat múlva, mintha a férfi csak most szólt volna hozzá. - Úgy bizony! Megin visszagyüttem. Vissza bizony, mindig vissza, akárhányszor. Vissza? Vissza bizony. Mér ne gyünnék vissza?

Az önkénytelen indulatosság, a melylyel kiáltozott, fölriasztotta, úgy, hogy feltápászkodott ültéből s fölállt, vállával a falnak dőlve, mialatt az egyik kezében egy szemétdombról való kalaproncsot rázogatót a hozzátartozó szalagon, s mérgesen próbált ránézni a férfira.

- Eladom megin mindenedet, eladom még egyszer, eladom hússzor egymásután! - kiáltott, olyan mozdulattal, a mely félig dühös fenyegetés volt, félig meg kihívó tánczra való erőlködés. - Pusztulj az ágytul! - A férfi az ágy szélén ült, kezei közé rejtve az arcját. - Elpusztulj onnat! Az enyém, és nekem van jogom hozzá!

A mint az ágy felé tántorgott, a férfi borzadva kitért előle és visszahúzódott - arcját még egyre kezei közé rejtve, - a szoba túlsó sarkába. Az asszony nagy nyekkenéssel belevetette magát az ágyba és nemsokára hangosan horkolt.

A férfi egy székre rogyott és egész éjszaka csak egyszer mozdult meg. Azért, hogy takarót dobjon az asszonyra, mintha a kezei nem rejthették volna el őt eléggé a szemei elől - még ott a sötétségben sem.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Nincs szabadulás.

Meg se virradt még a sápadt reggel, a tündérpaloták kivilágosodtak, s láthatóvá tették a Coketown fölött tekergőző rengeteg füstkígyókat. Faczipők kopogtak a kövezeten, hirtelen fölhangzott a harangok csengése, s a mélabú örületétől megszállott elefántok, kifényesítve és beolajozva az egyhangú napszámra, egytől-egyig belefogtak újra súlyos munkájukba.

István szövőszéke fölé hajolt, nyugodtan, figyelmesen és állhatatosan. A mint ott állt, feltűnő ellentéte volt épp úgy, mint a többi munkás, a szövőszékek rengetegében, az örjögve kattogó-pattogó gépezetnek, a melyen dolgozott. Sohase féljete, ti aggodalmaskodásra hajló jóemberek, hogy a művészet el találja valaha felejtetni a természetet. Állítsátok bárhol egymás mellé az Isten alkotását és az ember alkotását, s az előbbi, legyen bár igen jelentéktelen „kezek”-nek a csoportja csak, megnövekedett méltósággal fog kikerülni az összehasonlításból.

Ebben a gyárban ennyi meg ennyi száz „kéz” dolgozik, s ennyi meg ennyi száz lóerejű gőzerő. Tudják pontosan az utolsó font-súly erejéig, mire lesz képes a gőzgép; de az államadosság számművészei együttvéve sem tudják megmondani, mennyi képesség van a jóra vagy a rosszra, a szeretetre vagy a gyűlöletre, a hazafiasságra vagy a békétlenkedésre, az erénynek bűnné vagy a bűnnek erénynyé való átváltoztatására bármely tetszés szerinti pillanatban

bármelyiknek a lelkében a gép e hallgatag szolgálai közül, a kiknek nyugodt az arcuk és szabályos minden mozdulatuk. A gépben nyoma sincs rejtelemnek; de leghitványabb szolgáljában is mérhetetlen rejtelem lappang mindörökké. - Nem volna-e jobb, ha nem bibelődnenk folyton az anyagi dolgokra irányuló számművészetünkkel, hanem e félelmetes, ismeretlen mennyiségeken próbálnánk uralkodni más úton-módon?

Nappalodott, s a nappali világosság láthatóvá lett odakünn, a belül sugárzó kivilágítás daczára is. A lámpákat eloltották s a munka tovább folyt. Megeredt az eső, s a füst-kígyók, a kígyók minden fajtáján uralkodó átoknak megfelelően, a föld színén tekergőztek odább. Künn az udvaron, a szelepen kitóduló füstre, a szanaszét heverő hordókra és ócska vásra, a csillogó szénrakásokra és a mindenfelé fölhányt hamura esős ködfátyol borult.

A munka szakadatlanul folyt, a míg meg nem szólalt a déli csengő. Újabb kopogás a kövezeten. A szövőgépek, kerekek és kezek pihennek megint egy óra hosszáig.

István kimerülten és petyhüdten lépett ki a forró műhelyből a nedves szélbe, a hideg, sáros utcára. Hátat fordított társainak és a maga városrészének, csupán egy kis darab kenyeret morzsolgatva, miközben a domb felé ballagott, a hol fő-fő kenyéradója lakott egy vörös házban, a melynek kívülről fekete táblás, belülről zöld redőnyös ablakai voltak. Az utcára nyíló fekete ajtóhoz két fehér lépcsőfok vezetett föl. Az ajtón sárgaréz-lemezen ott díszlett a BOUNDERBY név (a név gazdájához fölötte hasonló betűkből), s a lemez alatt gömbölyű sárgaréz-kilincs volt, mintha nagy sárgaréz-pont lett volna.

Bounderby úr villásreggelijénél ült. István éppen erre számított volt. Lesz szíves az inas bejelenteni, hogy a „kezek” közül szeretne valaki beszélni a nagyságos úrral? Visszaüzennek, mi a neve a jelentkező „kéznek?” Blackpool István. Blackpool Istvánra nem volt semmi panasz; igen, bejöhet.

Blackpool István bent van a nappaliban. Bounderby úr (a kit István éppen csak látásból ismert), villásreggelinél ül, előtte bordaszelet és sherry. Sparsitné asszony kötögetve a kandalló mellett ül, úgy, mint a nők a lovon, egyik lábával pamut-kengyelben. Sparsitné asszony úgy méltóságához, mint alárendelt állásához illően nem szokott villásreggelizni. Hivatalosan ellenőrizte, mi kerül az asztalra; de azt állította, hogy a mi a saját becses személyét illeti, a villásreggelit gyarlóságnak tartja.

- No, István, - szólt Bounderby úr, - mi a baj?

István meghajolt. Nem szolgálai alázatossággal, - (ezek a „kezek” sohase művelnek ilyesmit! Isten ments, uram, sohase kapja őket ilyesmin, ha mindjárt húsz álló esztendő óta vannak is önnél!) - s mert az illendőség Sparsitné asszony jelenlétében úgy kívánta, a nyakravalója két csücskét begyömöszölte a mellényébe.

- No látja, - szólt Bounderby úr, hörpentve egyet a sherryből, - magával sohase volt még semmi bajunk, és maga sohase tartozott az oktalankodók közé. Maga nem várja, hogy hatlovas hintóba tegyék és teknősbéka-levessel meg vadhússal etessék aranykanállal, úgy mint jó egy páran teszik a magafajtájúak közül! - Bounderby úr mindig azt szokta állítani, hogy ez az egyetlen, legközelebbi és közvetlen célja minden egyes nem egészen elégedett „kéz”-nek. - És éppen ezért tudom is, hogy nem panasszal jött hozzám most se. No, látja, erről eleve meg vagyok győződve.

- Nem, uram, szent igaz, hogy nem ilyesféle hozott ide.

Bounderby úron meglátszott, hogy ez a kijelentés, minden előzetes erős meggyőződése mellett is, kellemesen lepte meg. - Ezt már szeretem, - felelt. - Maga derék „kéz”, magában nem csalódtam. Most pedig hadd halljam, mi a baj. Ha nem panasz, hadd halljam, mi hát? mi a mondanivalója? Ki vele, öreg!

István Sparsitné asszony felé talált pillantani.

- Én kimehetek, Bounderby úr, ha úgy kívánja, - szólt ez az önfeláldozásra hajlandó delnő, miközben úgy tett, mintha ki akarná emelni lábát a kengyelből.

Bounderby úr megakadályozta őt szándékában azzal, hogy az éppen szájában levő falat sült lenyelését függőben tartotta és a balkezét kinyújtotta. Majd visszahúzván a kezét és lenyelvén a falat sültet, így szólt Istvánhoz:

- No, látja, ez a derék úrhölgy jó családból való, előkelő uriasszony. Azt ne gondolja, hogy azért, mert a háztartásomat vezeti, a családfája talán nem nagyon régi - úgy bizony, régibb a legrégebbieknél! No, hát ha olyasvalami a mondanivalója, a mit egy előkelő uriasszony meg nem hallgathat, akkor ez az úrhölgy kimegy a szobából. Ha pedig olyasmit akar elmondani, a mit egy előkelő uriasszony meghallgathat, akkor ez az úrhölgy ott marad, a hol van.

- Uram, azt hiszem, világéletembe se volt soha olyan mondanivalóm, a mit egy előkelő uriasszony meg nem hallgathatott volna, - felelt István, miközben könnyedén elpirult.

- Rendben van, - szólt Bounderby úr, félretolván a tányérját és hátradőlve a székébe. - Akkor hát rajta!

- Azért jöttem, - kezdte István, egy pillanatnyi elgondolkozás után fölvetve a földről tekintetét, - hogy a tanácsát kérjem. Nagy szükségem van rá. Húsvét hétfőjén lesz tizenkilencz esztendeje, hogy megházasodtam, - annyi ideje már. Az asszony fiatal lányka volt, - csinos is, - jó volt a híre. Igen! Rossz útra tért - hamarosan. Nem voltam hibás benne. Isten látja lelkem, nem voltam rossz ura.

- Hallottam a dologról már régebben, - szólt Bounderby úr. - Ivásra adta magát, kerülte a munkát, eladta a bútort, zálogba rakta a ruhát, és igazi ördögmotollája lett.

- Türelmes voltam vele.

(- Annál nagyobb bolond voltál, mondhatom, - szólt Bounderby úr inkább csak a borospoharához.)

- Nagyon türelmes voltam vele. Megpróbáltam leszoktatni róla, újra meg újra. Majd így, majd úgy, majd amúgy próbáltam. Nem egyszer haza mentem, és azt kellett látnom, hogy eltűnt mindenem a világon, az asszony meg ott hevert eszméletlenül a csupasz földön. Ez nem egyszer, nem kétszer - hússzor megesett velem!

Arcának minden barázdája mélyebb lett, mialatt beszélt, megható bizonyosságául az átélt szenvedéseknek.

- A rossz napok után egyre rosszabb napok következtek. Az asszony ott is hagyott. Súlyedt lefelé mindenféleképpen, durva lett, gonosz lett. Aztán visszatért, visszatért, visszatért. Mitévő lehettem volna, hogy távol tartsam? Hosszú éjszakákon át bolyongtam az utczákon, mielőtt hazamentem. Lementem a hídra, azzal a gondolattal, hogy a vízbe ugrom, és így szabadulok tőle. Annyit szenvedtem, hogy megvénültem fiatalon.

Sparsitné asszony, a ki kényelmesen tovább tánczoltatta a recéző tűit, a magasba rántotta coriolanus szemöldökeit és a fejét rázogatta, mintha azt mondta volna: - A nagyoknak épp úgy megvannak a maguk bajai, mint a kicsinyeknek. Szíveskedjék csak alázatos tekintetét abba az irányba fordítani, a melyben én vagyok.

- Pénzt adtam neki, hogy békén maradhassak. Őt esztendeje tartom már pénzzel. Szereztem magamnak megint egypár darab tisztességes holmit. Keservesen és szűkösen éltem, hogy ne kellessen szégyenkedve rettegнем minden pillanatától. Tegnap este hazamentem. Ott feküdt az asszony a tűzhelyem előtt! Hazajött megest!

Balvégzete hatalmának és keserve nagyságának érzetében egy pillanatra föllobogott, mintha kevélység dagasztaná a keblét. A következő pillanatban már megint úgy állt ott, mint az egész idő alatt - előre görnyedten, tünődő arczát Bounderby úr felé fordítva, félig alattomos, félig zavart, különös kifejezéssel, mintha valami nagyon fogas kérdés megfejtésén töprengene. Kalapját csípőjére támasztott balkezébe szorította; jobb karja nyers, erőteljes és a szavakhoz mért mozdulataival pedig fölöttébb komolyan nyomóssá tette mindazt, a mit mondott, - s nem kevésbé nyomóssá tette a hallgatását is, a mikor kissé meggörbítve, de vissza nem húzva, nyugodtan tartotta a karját.

- Mindezt régóta tudom már, - szólt Bounderby úr, - az utolsó pont kivételével. Csúf história, szó sincs róla. Jobb lett volna, ha annak idején maradt volna békességben az, a mi volt, és nem házasodik meg. Csakhogy persze most már nem sok az értelme az efféle beszédnek.

- Talán nem illettek egymáshoz korban a házasfelek, uram? - kérdezte Sparsitné asszony.

- Hallotta mit kérdezett ez az úrihölgy? Nem illettek egymáshoz korban, mikor ezt a boldogtalan házasságot kötötték? - szólt Bounderby úr.

- Nem mondhatnám. Én huszonegyesztendő voltam, az asszony pedig húsz felé járt.

- Igazán, uram? - fordult Sparsitné asszony nagy szelídséggel főnökéhez. - Mivelhogy oly szerencsétlen ez a házasság, azt következtettem, hogy a házasfelek valószínűleg nem illettek egymáshoz korban.

Bounderby úr nagyon éles, de egyben furamód bamba oldalpillantást vetett a derék úrhölgyre. Azután egy újabb korty sherryvel újabb erőt szítt magába.

- No! Mért nem folytatja? - kérdezte aztán, csaknem ingerülten Blackpool István felé fordulva.

- Azért jöttem, uram, hogy megkérdezzem, hogyan szabadulhatok ettől az asszonytól. - István figyelmes arcának összetett kifejezése még mélységesebb komolysággal vegyült. Sparsitné asszony halkan felkiáltott, mintha erkölcsi érzékét erős rázkódás érte volna.

- Hova gondol? - szólt Bounderby úr felemelkedve, hogy háttal a kandallópárkánynak támaszkodjék. - Miről beszél? Hiszen élettársául fogadta jóra, rosszra egyaránt.

- Meg kell szabadulnom tőle. Nem bírom ki tovább. Eddig is csak azért tudtam így élni, mert a világon a legjobb teremtésnek részvéte és vigasztalása támogatott. Ha ő nincs, talán már megőrültem volna.

- Attól tartok, uram, azért óhajt szabaddá válni, hogy feleségül vegye azt az asszonyszemélyt, a kiről beszél, - jegyezte meg halkan Sparsitné asszony, a kit nagyon elszomorított a nép erkölcstelensége.

- Úgy van. Ennek az úrhölgynek igaza van. Csakugyan azt óhajtom. Éppen rá akartam térni. Olvastam az újságokban, hogy az előkelő emberek (jó dolguk legyen nekik! Nem kívánom a kárukat!) nincsenek oly szoros lánczczal egymáshoz fűzve jóra, rosszra, hogy meg ne szabadulhassanak egymástól, ha szerencsétlen a házasságuk. És újra megházasodhatnak. Ha nem férnek meg egymással, mert a vérük nem illik össze, van a házukban külön szoba az egyiknek is, a másiknak is, fönt vagy lent, és külön élhetnek. De nekünk csak egy szobánk van, és mink nem tehetünk így. Ha külön se jó nekik, van elég pénzük, és azt mondhatják: „Ez az enyém, ez a tied” és mindegyikük járhat a maga útján. Mink ezt se tehetjük. Aztán, bárha így van náluk, meg is szabadulhatnak egymástól sokkal kisebb bajok miatt, mint a minő az én bajom. Éppen azért meg kell szabadulnom ettől az asszonytól, és tudni szeretném, hogyan?

- Sehogyan, - felelt Bounderby úr.

- Ha csinállok neki valamit, uram, van olyan törvény, a mely megbüntet érte?
  - Persze, hogy van.
  - Ha otthagynom, van olyan törvény, a mely megbüntet érte?
  - Persze, hogy van.
  - Ha elveszem a másik drága lányt, van olyan törvény, a mely megbüntet érte?
  - Persze, hogy van.
  - Ha összeállok vele és nem veszem feleségül, - csak úgy mondom ezt, mert soha ilyesmi meg nem történhetne, olyan derék egy lány, - van olyan törvény, a mely megbüntet érte engem minden egyes ártatlan gyermekemben?
  - Persze, hogy van.
  - Akkor hát az Isten nevében arra kérem, - szólt Blackpool István, - mondja meg, melyik az a törvény, a melyik segít rajtam?
  - Hm! A házasság szentség, - szólt Bounderby úr, - és... és... felbonthatatlan.
  - Óh, uram, ne mondja ezt, ne mondja ezt! Nem maradhat így tovább! Nem maradhat így! Föl kell bontani. Én takács vagyok, gyermekkorom óta bent dolgozom a gyárban, de van szemem, hogy lássak, és fülem, hogy halljak. Olvasom az újságokban az esküdszéki tárgyalásokból meg a parlamenti ülésekből - és ön is olvassa - tudom! - borzalommal olvasom, - hogy mi a következménye annak a látszólagos lehetetlenségnek, hogy az egyik soha sem szabadulhat meg a másiktól, semmi áron, semmi föltétellel. Vért hoz ez a lehetetlenség erre az országra, és sok közönséges házas embert erőszakosságra, gyilkosságra és hirtelen halálra kényszerít. Értsük meg jól ezt a dolgot. Az én esetem nagyon súlyos eset, és én arra kérem, legyen szíves, mondja meg, melyik az a törvény, a melyik segít rajtam.
  - No, mondok valamit magának, - szólt Bounderby úr, zsebébe dugván a kezét; - *van* ilyen törvényünk.
- István újra olyan nyugodt lett, mint előbb, s rendületlenül figyelve, bólintott a fejével.
- Csakhogy nem a maga számára készült ám. Pénzbe kerül - nagyon sok pénzbe.
  - Mennyibe kerülhet? - kérdezte István nyugodtan.
  - Hát először is a Doctors' Commons előtt port kell indítania, azután pört kell indítania az illetékes polgári törvényszék előtt, azután pört kell indítania az Urak Háza előtt, és végül ki kell eszközölnie egy parlamenti határozatot, a melynek alapján újra megnősülhet, s mindez (ha az ügy nagyon egyszerű eset), körülbelül ezer-ezerötszáz fontjába kerülne, - szólt Bounderby úr. - Talán kétszer annyiba is.
  - Más törvényünk nincsen?
  - Nincsen.
  - Hát akkor, uram, - szólt István elsápadva és jobb karjával olyan mozdulatot téve, mintha mindent a négy égtáj szeleire bízna, - csupa zavar az egész. Csupa zavar, csupa össze-visszaság az egész, és mentül előbb meghalok, annul jobb.
- (Sparsitné asszonyt újból nagyon elszomorította a nép istentelensége.)
- Lári-fári! Ne fecseljen össze-vissza tücsköt-bogarat, derék barátom, - szólt Bounderby úr, - olyan dolgokról, a mikhez nem ért; és ne nevezze hazája intézményeit össze-visszaságnak, mert különben egy szép reggel egész másfajta igazi össze-visszaságba kerül bele. Hazájának az intézményeit ne tekintse úgy, mint a maga darabszám-munkáját, s az egyetlen kötelessége

az, hogy a maga darabszám-munkájával törődjék. A feleségét nem úgy vette nőül, hogy tesszése szerint túladhasson rajta, hanem élettársául fogadta jóra, rosszra. Ha rossz útra tért az asszony, - hát egyebet nem mondhatunk, csak azt, hogy jó útra is térhetett volna.

- Csupa zavar az egész, - szólt István a fejét rázva, mialatt az ajtó felé indult. - Csupa összevisszaság!

- Megálljon csak! Még valamit akarok mondani! - szólalt meg Bounderby úr még egyszer, búcsúzóul. - Istentelen nézeteivel, mert annak kell mondanom, a mit beszélt, valósággal megbotrántoztatta ezt az úrhölgyet, a ki, mint már említettem, előkelő származású delnő, s a ki-nek, a mit eddig nem említettem még, szintén szerencsétlen volt a házaselete, a melyben több tízezer fontról volt szó - több tízezer fontról! - (A számot nagy gyönyörűséggel ismételte). - No már most, maga eddigelé mindig szorgalmas, derék „kéz” volt; de most az a véleményem és kerekén ki is mondom, hogy lejtőre került. Meghallgatott holmi gonoszlelkű csavargót, a ki idegenből került ide, - mindenhol akad egy-két ilyen kószáló alak, - és a legokosabb lesz, ha mielőbb szabadul a befolyása alól. Tudja meg, - (itt bámulatosan ravasz kifejezést öltött Bounderby úrnak az arcza), - én épp úgy keresztül látok a szitán, mint bárki más; talán jobban is, mint a legtöbb ember, mert alaposan küzdöttem, mikor fiatal voltam. A teknősbéka-leves, a vadhús meg az aranykanál nyomait látom benne. Azt bizony! - kiáltott Bounderby úr, nyakas ravaszdisággal rázván a fejét. - Teringettét! Azt bizony!

Egészen másképp rázván meg a fejét és mélyet sóhajtva István így szólt: - Köszönöm, uram; Isten áldja meg. - Azután otthagya Bounderby urat, a ki annyira felfuvalkodott a falon lógó arczképe bámulásától, mintha minden perczen attól kellett volna tartani, hogy szétpukkad belé; Sparsitné asszony pedig, fél lábbal még mindig a kengyelben, valósággal kétségbeesett a nép erkölcsi romlottságán.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az anyó.

Az öreg István lebaktatott a két fehér lépcsőfokon, és becsukta maga mögött a sárgaréz lemezes fekete ajtót, a nagy sárgaréz pont segítségével, a melyet búcsúképpen megdörzsölt a kabátja újjával, mert észrevette, hogy forró keze érintésétől meghomályosodott. Azután tekintetét a földre szegezve keresztül ment az utcán és szomorodott szívvel ekkép tovább ballagott, mikor egyszerre csak azt érezte, hogy valaki megérinti a karját.

Nem az az érintés volt, a melyre legnagyobb szüksége lett volna az ilyen pillanatban, - nem az az érintés, a mely lecsillapíthatta volna lelke háborgó hullámain csak úgy, mint a legfölségebb szeretet és türelem fölemelt keze le bírta csendesíteni a tenger dühét, - de azért ez az érintés is női kéz érintése volt. Mikor megállt és megfordult, egy öreg anyóra esett a tekintete, a kinek magas termete még mindig telt idomú volt, bár az idő meghervasztotta is. Nagyon tisztán és egyszerűen volt öltözve; a cipőjét belepte az országút pora, s csak az imént érkezhetett valahonnan. Izgatottsága az utcák szokatlan lármájában; vékony kendője, a mely szétbontva a karján lógott; nehéz esernyője és kis kosara; hosszú újjú, nagy keztyűje, a melyhez a keze nem volt hozzászokva, - mind arra vallott, hogy vidéki öreg asszony, a ki Coketown-ba rándult, még pedig mint ehhez a ritka alkalomhoz illett, egyszerű ünneplőjében. Blackpool István, a ki a magafajtájabeliek gyors megfigyelőképeességével mindezt az első pillantásra észrevette, lehajtotta hozzá figyelmes arczát - (a melynek kifejezése a kábító zaj közepett szemmel és kézzel végzett hosszú munka következtében úgy, mint legtöbb munkástársáé, a süket emberek feszülten figyelő arczára emlékeztetett), - hogy jobban megértse, mit kérdez tőle az anyó.

- Kérem, uram, nem magát láttam kilépni abból az úri házból? - szólt az anyó, visszamutatva Bounderby úr házára. - Azt hiszem, ön volt az, ha csak szerencsétlenségemre össze nem cseréltem mással, mialatt követtem.

- Igenis, asszonyom, - felelt István, - én jövök onnan.

- Mondja, kérem, - ugy-e megbocsátja egy öreg asszonynak kíváncsiságát? - látta az urat?

- Láttam, asszonyom.

- És milyen volt, uram? Jó színben volt, friss volt, sokat beszélt, jókedvű volt? - A mint az anyó beszéd közben kiegyenesedett s fejét, szavaihoz alkalmazkodva, fölemelte, Istvánnak az a gondolata támadt, hogy valaha régebben látta már ezt az öreg asszonyt és akkor nem igen tetszett neki.

- Óh igen, - felelt, még figyelmesebben szemügyre véve az anyót, - minden kérdésére igennel felelhetek.

- És egészséges, - szólt az öreg asszony, - mint a friss szél?

- Az bizony, - válaszolt István. - Evett, ivott bőségesen, és olyan hangos volt, akár a dongó.

- Köszönöm! - szólt az anyó végtelenül elégedetten. - Köszönöm!

Bizonyos, hogy István soha életében nem látta még ezt az öreg asszonyt. És mégis holmi elmosódó emlék kelt a lelkében, mintha nem is egyszer álmodott volna egy éppen ilyen öreg asszonyról.

Az anyó István oldala mellett haladt, s István gyöngéden alkalmazkodván az öreg hangulatához, azt kérdezte tőle, hogy Coketown ugyebár nagyon eleven város? Az anyó erre így felelt: - Tyhű, bizony az! Szörnyű eleven! - Majd azt kérdezte István, hogy ha jól látja, vidékről jön, ugy-e? - A mire az öreg asszony igenlően felelt.

- Ma reggel érkeztem a vegyes vonattal. Negyven kilométernyi utat tettem meg a vegyes vonaton máma reggel, és még ma délután megteszem visszafelé is ugyanazt az utat. Kilencz kilométernyiről begyalogoltam máma reggel az állomásra, és ha hazafelé nem akad útközben senki, a ki fölvesz, máma este megjárom gyalog vissza is az utat. Becsületére válik a koromnak, ugy-e? - szólt a bőbeszédű öreg asszony, miközben büszkén ragyogott a szeme.

- Meghiszem. De nem gyakran jár ennyit, ugy-e, asszonyom?

- Nem, nem. Évente egyszer, - felelt az anyó, fejét rázva. - Rászánom minden évben egyszer a megtakarított pénzecskémet. Eljövök rendszeren, hogy körüljárjak az utcákon és lássam az urakat.

- Csak azért, hogy lássa őket? - kérdezte István.

- Ezzel beérem, - felelt az anyó, nagyon komolyan és nagy hévvel. - Más vágyam nincs! Itt álldogáltam, az utcának ezen az oldalán, hogy lássam kijönni azt az urat. - (A fejével megint visszaintett Bounderby úr háza elé.) - De az idén sokáig késett, és nem láthattam. Helyette maga jött ki a házból. Ha már most kénytelen vagyok hazamenni a nélkül, hogy csak egy pillantást is vethettem volna rá - csak egy pillantást szeretnék rá vetni! - hát legalább láttam magát, maga meg látta őt és ezzel meg kell elégednem. Mialatt beszélt, merően ránézett Istvánra, mintha vonásait be akarta volna vésni az emlékezetébe, és a tekintete nem ragyogott úgy többé, mint az imént.

Bár Istvánnak volt érzéke az ízlés sokfélesége iránt és tisztában volt a coketowni patricziusokat megillető alázatos tisztelettel is, az érdeklődésnek ez a különös forrása, a melyből ennyi bajoskodás fakadhatott, annyira meglepte, hogy sehogysem tudott eligazodni rajta. De most a templom előtt haladtak el, s a mint föltekintett a toronyóra, meggyorsította a lépteit.

- Munkába siet? - kérdezte az anyó, miközben maga is egészen könnyedén, szaporábban kezdett lépkedni. - Úgy van, a déli pihenő csaknem letelt már. - Mikor István megmondta, hol dolgozik, az öreg asszony még furább anyóvá változott, mint a minő eddigelé volt.

- Talán nem boldog? - kérdezte Istvántól.

- Hát bizony nincs olyan halandó e földön, a kinek nem volna meg a maga keresztje, asszonyom. - István kitérő választ adott, mert látta, hogy az öreg asszony szentül azt hiszi, hogy minden bizonynyal nagyon boldog, és éppen ezért nem volt lelke hozzá, hogy kiábrándítsa csalódásából. Azt tudta, hogy itt a földön kijut a bajból bőségesen mindenkinek; és ha az anyó, ámbátor hosszú életet élt már, mégis azt hihette, hogy Istvánnak nem sok baj jutott osztályrészül, ám legyen! Az anyóra nézve antul jobb, néki pedig egy csöppet sem árt.

- Az ám! Sok a baja otthon, ugy-e azt akarja mondani? - szólt az anyó.

- Olykor-olykor. Hébe-korba, - felelt István könnyedén.

- De hogyha ilyen úr a kenyéradó gazdája, akkor a gyárba csak nem kísérik el a gondok?

- Nem, nem; oda nem kísérik el, - mondta István. - Ott minden rendben van. Ott minden simán megy. - (Azt még az anyó kedvéért sem mondta, hogy ott holmi isteni jog igazgat mindent; de én nekem módomban volt az utóbbi évek során csaknem efféle dicső állításokat is hallanom.)

Bejutottak a gyár közelében lévő fekete mellékutczába, s a „kezek” seregestül özönlöttek a gyár felé. A harang csengett, és a kígyó, sokgyűrűs kígyó volt, meg az elefánt készülődött. A furcsa öreg asszony roppantul gyönyörködött még a harangban is. Soha életében nem hallott szebb harangot, azt mondta, és a hangja nagyszerű volt!

Mikor István megállt, hogy mielőtt bemegy a gyárba, barátságosan kezet fogjon az anyóval, ez megkérdezte tőle, mióta dolgozik a gyárban?

- Tizenkét esztendeje, - válaszolt István.

- Meg kell csókolnom a kezet, - szólt az anyó, - mely tizenkét esztendő óta dolgozik ebben a szép gyárban! - És fölemelte István kezét, bár István nem akarta megengedni, és az ajkához szorította. Minő harmónia lebegett az anyó körül azon kívül, a mely koránál és egyszerűségénél fogva áradt ki lényéből, azt István nem tudta; de még e képzelgős cselekedetében is volt valami, a mi nem állt ellentétben sem a helylyel, sem az idővel, - valami, a mi úgy tűntette fel, mintha a világon senki más sem tudta volna olyan komolyan, vagy olyan megható természetességgel megtenni ugyanazt.

Teljes félórája dolgozott már István a gépe mellett, folyton az öreg asszonyra gondolva, mikor meg kellett kerülnie a szövőszékét, hogy igazítson rajta valamit. Kitekintett a kuczkójában lévő ablakon, s látta, hogy az anyó még mindig ott áll az utcán elbámultkodva, és fölneéz a magas épületre. Ügyet sem vetve a füstre, a piszokra és a nedvességre, s nem törődve hosszú két útjával sem, a gyárra bámult, mintha az emeletről lehangzó súlyos kattogás büszke zeneszó volna a fülének.

Később eltávozott, s a nappal utána ment, kigyulladt a gyárban újra a világosság, s a gyorsvonat ott robogott el a közeli áthidaláson a tündérpalota teljes pompája előtt, szinte észrevétlenül a gépek zúgása közepett, alig hallhatón a kábító kattogástól. István gondolatai már sokkal előbb visszatértek a kis bolt fölötti vígasztalan szobáscskába, s a gyalázatos teremteshez, a ki ránehezedett súlyosan az ágyra, de még súlyosabban Istvánnak a szívére.

A gépek járása lassabbodott. Bágyadtabban mozogtak, mint a gyöngén ütő ér; majd megálltak. Megszólalt újra a harang; a fényözön elenyészett, a fojtó hőség megszűnt; a gyárak komoran meredtek belé a nedves, fekete éjszakába - magas kürtőik ágaskodva nyúltak a levegőbe, mint megannyi versengő Babel-tornya.

Csak a múlt este volt, igaz, hogy István beszélt Ráhellal és együtt ment vele egy darabon; de most rászakadt az új szerencsétlenség, a melyben csupán Ráhel vígasztalhatta meg őt egy pillanatra, s ennél fogva, de meg azért is, mert tudta, mennyire szüksége van haragjának arra a csillapítására, a melyet csupán Ráhel hangjától remélhetett, úgy érezte, hogy nem szabad annyira törődnie a lány tegnapi szavaival, hogy újból ne várjon rá. Várt, várt; de Ráhel elkerülte. Már előbb távozott. Nem volt az esztendő során olyan este, a mikor oly kínosan tudta csak nélkülözni a leány türelmes arcát, mint aznap.

Oh! jobb, ha nincs az embernek otthona, a hol lehajthatja a fejét, mintha olyan otthona van, a hová fél betenni a lábát ilyen ok miatt! István evett, ivott, mert ki volt merülve; - de nem is igen tudta, sem nem bánta, mit eszik; azután elbolyongott sokáig a fagyos esőben, tűnődve, gondolkozva, tanakodva.

Egy szó sem ejtődött közöttük soha új házasságról; de Ráhel már sok-sok esztendő óta nagyon szánta őt, s István az egész idő alatt egyedül ő előtt nyitotta meg zárkózott szívét, elmondva a nyomorúságát, és tudta azt is nagyon jól, hogy ha szabad volna és megkérné őt, Ráhel hozzá menne. Arra gondolt, milyen büszke gyönyörűséggel keresné fel akkor most az otthonát; milyen más ember volna akkor ma éjszaka; milyen könnyen dobogna akkor a szíve, a mely most oly ólomsúlyú; hogy' visszatérne akkor kebelébe újra a tisztesség érzete, az önbecsülés, a nyugalom, a mi most mind foszlányokra tépett rongydarab. Elgondolta, hogy' eltékozolta élete javát; hogy' sötétedett a jelleme napról-napra jobban e mellett az élet mellett; milyen rettentő volt a léte, kezén-lábán odalánczolva egy halott hitveshez, s egy démon gyötrő karmai között, a ki a halott alakját öltötte fel. Eszébe jutott Ráhel, milyen fiatal volt, a mikor először került össze vele e körülmények közepett, s milyen érett most, sőt innen-onnan mennyire meg is öregszik majd. Elgondolta, mennyi hajadont, mennyi asszonyt látott Ráhel férjhez menni; mennyi otthont látott támadni maga körül, benne gyermekekkel; milyen elégedetten haladt tovább a maga nyugodt, magános ösvényén - *ő miatta*; s eszébe jutott, hogy olykor-olykor szomorúság árnyába látta borulni Ráhel áldott arcát, s ez az árny hogy' mardosta, hogy' kétségbeejtette őt. Odaképzelte Ráhel képét a mult éjszaka gyalázata mellé, és azon tűnődött, hogyan lehetséges, hogy ilyen gyöngéd, jóságos, önfeláldozó léleknek az egész földi sorsa olyan nyomorult teremtésnek az áldozata legyen, a minő az a másik volt!

Eltelve e gondolatokkal - annyira eltelve, hogy szinte az a beteges érzése támadt, mintha megnövekednék; mintha valamely új, elviselhetetlen kapcsolatba kerülne a tárgyakkal, a melyek között elhaladt; mintha vörös foltnak látná valamennyi ködös lámpafény sápadt udvarát - haza ment, hogy fedél alatt legyen.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Ráhel.

Egy gyertya bágyadt fénye pislogott az ablakban, a melyhez oly sokszor odatámasztották már a Szent Mihály-lovát, hogy elragadják mindazt, a mi a legdrágább kincse volt e földön egy-egy küzködő asszonymak, meg egy csomó éhező csemetének; és István előbbi gondolataihoz hozzáfűzte még azt a komor meggondolást, hogy e földi lét esetlegességei közül egy sincs kiosztva oly igaztalanul, mint a halál. A születés egyenlőtlensége eltörpül e mellett. Mert ha például ma éjszaka ugyanabban a pillanatban születik is e földre egy királynak és egy takácsnak a gyermeke, mi ez a különbség egy oly emberi lénynek a halálához képest, a ki egy másik lénynek a javát szolgálta, a kit egy másik lény szeretett, míg ez az elvetemült asszony tovább él!

Az utcáról komoran belépett a házba, lélekzetét visszafojtva és halkan lépdelve. Fölment az ajtajához, benyitott rajta és belépett a szobába.

Nyugalom és béke honolt ott. Ott volt Ráhel, s az ágy mellett ült.

Hátrafordította a fejét, s arcának fénye beleragyogott a férfi lelkének éjszakájába. Az ágy mellett ült, őrizve, ápolva a férfi feleségét. Jobban mondva, István látta, hogy valaki fekszik az ágyban, és tudta nagyon jól, hogy az a valaki csak a felesége lehet; de Ráhel keze függőnyt vont az ágy elé, elrejtve az asszonyt a férj szeme elől. Az asszony gyalázatos rongyainak hült helyök volt, s Ráhel egy pár darab holmija volt a szobában. Minden rendben a helyén volt, a hogy István megszokta; a kis tűz vígan lobogott, s a kályhából ki volt söpörve a hamu. Istvánnak úgy tűnt föl, mintha mindezt Ráhel arcáról leolvasta volna, s nem is nézne semmi egyébre. Mialatt elnézte ezt az asszonyt, egyszerre csak eltűnt előle az elérzékenyülés könnyei közepett, a melyekkel megtelt a szeme; de nem előbb, a míg nem látta, milyen komoly bensőséggel tekint rá Ráhel, s hogy' tele van könnyvel az ő szeme is.

Ráhel újra az ágy felé fordult, s miután meggyőződött róla, hogy ott minden csendes, halkan, nyugodtan, derűlten megszólalt:

- Örülök, hogy végre megjöttél, István. Nagyon sokáig elmaradtál.

- Ide-oda járkáltam.

- Mindjárt gondoltam. De erre nagyon csúf a mai éjszaka. Szakad az eső, és nagy a szél.

- A szél? Az ám. Dühösen fűjt. Hallgasd csak, hogy süvít a kéményben, hogy' zúg odaki! Hogy ilyen szélben kint járhattam és észre se vettem, hogy fűj!

- Egyszer itt voltam már máma előbb is, István. A háziasszony elszaladt hozzám dél tájban. Mondta, hogy van itt valaki, a kinek gondját kellene viselni. És igaz is volt csakugyan. Eszméletlen volt és félrebeszél, István. Sebes is a teste, meg daganatos.

A férfi lassan egy székhez lépett és leült, lehorgaszta a fejét a leány előtt.

- Eljöttem, hogy megtegyem azt a keveset, a mit tehetek, István; először azért, mert együtt dolgozott velem, mikor leányok voltunk mind a ketten; meg aztán azért is, mert a mikor te udvaroltál neki és feleségül vetted, én a barátnője voltam - -

István, halkan felnyögve, barázdás homlokát a tenyerére fektette.

- Aztán meg azért is, mert ismerem a szívedet, és szentül hiszem, hogy sokkalta irgalmasabb, semhogy meghalni engedhetné, vagy csak szenvedni is segítség híján. Tudod, ki szólt imígy: „Ha ki büntelen köztetek, az dobja rá az első követ.” Voltak elegen, a kik megtették. Te nem olyan ember vagy, István, hogy te dobd rá az utolsó követ, hogy ha már igen mélyre sülyedt.

- Óh, Ráhel, Ráhel!

- Te kegyetlenül megszenvedtél, Isten jutalmazzon meg érte! - szólt a leány lelke mélyéből, részvevő hangon. - Én szegény barátnőd vagyok, igaz szívvel, igaz lélekkel.

A sebek, a melyeket Ráhel említett, valószínűleg a nyakán voltak a társadalom önkényes számkivetettjének. Most megnyitotta a kötést, még mindig úgy, hogy István ne lássa a feleségét. Belemártott egy darab vásznat egy tálba, a melybe valami folyadékot öntött előbb egy palaczkból, s gyöngéden rátette a vásznat a sebes helyekre. A háromlábú asztal oda volt húzva szorosan az ágy mellé, és két palaczk volt rajta. Az előbbi volt az egyik.

Nem volt oly távol, hogy István, a kinek tekintete követte Ráhel kezét, el ne olvashatta volna a palaczk nagybetűs felírását. Halálos sápadtság ült ki az arczára, mintha hirtelen borzadály lepte volna meg.

- Itt maradok, István, - szólt Ráhel, miközben nyugodtan visszaült a helyére, - három óráig. Háromkor friss borogatást kell rátenni, aztán úgy maradhat reggelig.

- De pihenned kell, drágám, hogy holnap dolgozni mehess.

- A múlt éjszaka nagyon jól aludtam. Több éjszakát is át bírok virrasztani egymás után, ha arra kerül a sor. Te neked van szükséged pihenésre - hiszen olyan sápadt és kimerült vagy. Próbálg meg ott a székben aludni, a míg én virrasztok. Képzelem, hogy a múlt éjszaka be se húnytad a szemedet. A te holnapi munkád sokkal nehezebb, mint az enyém.

István hallotta, hogy' csapkod, hogy' zúg odakünn a vihar, és úgy érezte, mintha előbbi haragja újra erőt akarna venni rajta. Ráhel elűzte volt már; el fogja riasztani megint; benne bízott, hogy meg fogja védeni őt önmagától.

- Nem ismer rám, István; csak álmosan motyog és maga elé bámul. Szóltam hozzá többször; de ügyet sem vet rám! Így is jó. Ha újra magához tér, én megtettem, a mi telt tőlem, és ő soha sem fogja megtudni.

- Mennyi ideig marad ilyen állapotban, mit gondolsz, Ráhel?

- Az orvos azt mondta, hogy talán holnap magához tér.

István tekintete megint a palaczkra tévedt, s reszketés fogta el őt, úgy, hogy minden tagja remegett. Ráhel azt gondolta, hogy a nedves hideg borzogatja.

- Nem, - szólt István, - nem a hideg bántott. Megijedtem.

- Megijedtél?

- Igen, igen, útközben. Mikor járkáltam. Mikor elgondolkoztam. Mikor...

Újra rájött a remegés; és felállt, belefogódzva a kandalló párkányába, mialatt nedves, hideg haját leszorította a másik kezével, a mely úgy rázódott, mintha szél ütötte volna.

- István!

Ráhel hozzá akart sietni, de a férfi kinyújtotta a karját, hogy megállítsa.

- Ne, ne! Kérlek, ne gyere ide! Hadd lássalak, a mint ott ülsz az ágy mellett. Hadd lássam a jószágodat, a könnyörületességedet. Hadd lássalak úgy, a hogy' láttalak, mikor beléptem. Soha se láthatlak jobban, mint így. Soha, soha, soha!

Megremegett erősen az egész teste, s azután lerogyott a székére. Csakhamar megemberelte magát, s egyik könyökét a térdére s fejét arra a tenyerére támasztva, Ráhel felé tudott megint tekinteni. A mint ott látta maga előtt a pislogó gyertya világában, könyvtől nedves szemein át úgy rémlett neki, mintha dicsfény övezné a lány fejét. El is hihette ezt. El is hitte, mialatt a vihar odakünn rázta az ablakot, zörgött a kapun, s panaszos nyögéssel keringett a ház körül.

- Ha jobban lesz, István, remélhető, hogy békességben maradhatsz tőle és nem lesz többé bajod vele. Mindenesetre remélnünk kell ezt. Most pedig egy szót se szólok többet, mert azt szeretném, hogy elaludjál.

A férfi lehúnyta a szemét, inkább azért, hogy a lánynak a kedvét töltsse, mintsem hogy fáradt fejét pihentesse; de lassacskán, a mint elhallgatta a szél tombolását, egyszerre csak nem azt hallotta többé, hanem szövésszékének a kattogását, meg a nappal hallott hangokat (a saját

magáét is), a melyek elismételték azt, a mit a valóságban mondtak volt. Végül ez a tökéletlen öntudata is megszűnt, s hosszú, nyugtalan álmot álmodott.

Mintha valakivel, a kire régen vágyakozott a szíve, - csakhogy ez a valaki nem Ráhel volt, s ez még képzelt boldogsága közepett is nagyon meglepte őt, - az oltár előtt állt volna, hogy megesküdjék vele. Mialatt folyt a szertartás, s mialatt a tanúk között ráismert néhány olyanra, a kikről tudta, hogy élnek, és néhány olyanra, a kikről tudta, hogy halottak, sötétség borult rájuk, a melyet hatalmas fényesség ragyogása váltott föl. A fény a tízparancsolat táblájának egyik sorából sugárzott ki az oltárról, és bevilágította az egész épületet a szavakkal és a szavak végig is harsogtak a templomon, mintha hangok rejtőztek volna a lángoló betűkben. Majd változott előtte és körülötte az egész tünemény, s nem maradt meg semmi belőle, csak ő meg a lelkész. Ott álltak nappali világosságban oly rengeteg néptömeg előtt, hogy ha a világ összes halandója egy helyre szorult volna össze, nem tűnhettek volna fel, úgy gondolta, nagyobb tömegnek; és valamennyien visszaborzadtak tőle, s a sok millió tekintet között, a mely részegeződött, nem volt egyetlen egy részvevő vagy barátságos sem. Ő maga emeltebb helyen állott a saját szövőszéke előtt; s a mint föltekintett a szövőszék változott alakjára s tisztán hallotta a gyászszertartás szavait, tudta, hogy azért van azon a helyen, hogy halálának halálával haljon. Egy pillanat múlva az emelvény, a melyen állt, eltűnt alóla, és vége volt ő neki is.

Minő titokzatos rejtelemből jutott vissza megszokott életébe s az ismerős helyekre, képtelen volt megérteni; de valahogyan visszakerült oda, azzal az átokkal a fején, hogy az örökkévalóság elképzelhetetlen végtelenségén keresztül sem ezen, sem a másvilágon nem láthatja soha többé Ráhel arcát, nem hallhatja soha többé Ráhel hangját. Ide-oda bolyongva szakadatlanul, minden remény nélkül, és keresve valamit, hogy mit, azt nem tudta (azt tudta csak, hogy a keresésére van kárhoztatva), mondhatatlan, szörnyű félelem gyötörte: halálos félelem, egy különös alaku valamitől, a minek az alakját magára öltötte minden körülötte. Bármilyen volt az, a mire rátekintett, előbb vagy utóbb ezzé a valamivé vált. Nyomorúságos létének az volt a célja, hogy megakadályozza, hogy ezt a valamit senki meg ne ismerje az emberek közül, a kikkel találkozott. Reménytelen küzdelem! Mikor kivezette őket a szobákból, a hol ott volt ez a valami, mikor becsukta a fiókokat és szekrényeket, a melyekben ott állt ez a valami, mikor elhúzta a kíváncsiakat azokról a helyekről, a hol tudta, hogy ott rejtőzik ez a valami, és kiment velők az utcára, még a gyárak kürtői is magukra öltötték ennek a valaminek az alakját és köröskörül ott volt rajtuk a nyomtatott szó.

Újra zúgott a szél, csapdosta az eső a háztetőket, s a tágas térségek, a melyeket keresztül bolyongott volt, szobája négy falává szorultak össze. Nem tekintve azt, hogy a tűz kialudt, olyan volt az egész szoba, mint a mikor az imént lehúnyta volt a szemét. Ráhel - úgy látszik - elszunnyadt a székén az ágy mellett. Kendőjébe burkolózva, mozdulatlanul ült a helyén. Ott állt az asztal is a régi helyén, közel az ágyhoz, s rajta ott volt valódi méreteiben, a maga valóságában az a valami, a minek az alakja annyiszor ismétlődött.

Istvánnak úgy rémlett, hogy mozogni látja a függönyt. Újra oda nézett és látta, hogy csakugyan mozog. Látta, hogy egy kéz bújik elő és ide-oda tapogatózik. Majd észrevehetőbben mozgott a függöny; az ágyban fekvő asszony visszahajtott és felült.

Petyhüdt, nagy szemének kusza, meredt tekintetét siralmasan körüljártatta a szobában, érintve azt a szögletet is, a hol István aludt a székén. A tekintete visszatért erre a szögletre, és ellenzőül a szeme fölé tartotta a kezét, mialatt odanézett. Majd újra körüljártatta a tekintetét a szobán, alig, vagy egyáltalában nem vetve ügyet Ráhelra, s megint csak visszatért a szöglethez. A mint újra a szeme fölé tartotta a kezét - (voltaképpen nem is igen látta Istvánt, hanem állati ösztönrel inkább csak ott kereste) - a férfi arra gondolt, hogy azokban a züllött vonásokban s a hozzájuk tartozó lélekben legkisebb nyoma sincs annak az asszonynak, a kit tizen-

nyolcz esztendővel ezelőtt feleségül vett. Ha nem látta volna, hogy' alakult át ízenként azzá, a mi most volt, el nem hitte volna soha, hogy ugyanaz a teremtés.

Az egész idő alatt, mintha ígézet rabja lett volna, mozdulatlanul és erőtlően ült a helyén, s úgy figyelt rá.

Az asszony kába félálomban vagy tehetetlenségében semmiről sem véve tudomást, ott ült az ágyban, kezét fülére téve és fejét kezein nyugtatva. Egyszerre csak újra körüljártatta a szobában meredt szemét. S most először akadt meg a tekintete az asztalon, a melyen a két palaczk volt.

Rögtön rá odatekintett megint a szögletbe, a múlt éjszakai daczossággal, s nagyon óvatosan és csendesen mozogva, kinyújtotta sóvár kezét. Egy füles poharat húzott be az ágyába, s egy ideig töprengve ült, melyiket válaszsza ki a két palaczk közül. Végül esztelen kézzel az után a palaczk után kapott, a mely gyors és biztos halált rejtett magában, s a férfi szeme láttára kihúzta a palaczkból fogaival a dugót.

Álom volt-e vagy valóság, Istvánnak torkán akadt a szó, s nem volt ereje megmoccanni sem. Ha valóság, és nem érkezett még meg a szerencsétlennek utolsó órája, ébredj, Ráhel, ébredj!

Az asszony is erre gondolt. Ráhelra nézett, s nagyon lassan, nagyon óvatosan megtöltötte a poharát. Ajkához illesztette. Egy pillanat, és vége menthetetlenül, ébredjen fel bár az egész világ és siessen bár minden hatalmával segítségére. De ebben a pillanatban Ráhel elfojtott sikoltással felriadt. A nyomorult küzdött vele, ütötte, haján ragadta; de Ráhel elvette tőle a poharat.

István felugrott székéről. - Ráhel, ébren vagyok vagy álmodom csak e rettenetes éjszakában?

- Nincs semmi baj, István. Én magam is elaludtam. Mindjárt három óra. Csitt! hallom az óraütést.

A szél elhozta az ablakhoz a toronyóra hangját. Figyeltek, hármat ütött. István ránézett Ráhelra, látta, milyen sápadt, észrevette haja ziláltságát és homlokán a vörös újjnyomokat, és most már bizonyos volt benne, hogy látó- és halló érzéke éber volt. Ráhel még most is kezében tartotta a poharat.

- Gondoltam, hogy három felé jár az idő, - szólt Ráhel, nyugodtan átöntve a pohár tartalmát a tálba és belemártva a vásznat, úgy, mint az előbb. - Hála érte a jó Istennek, hogy itt maradtam. Másra nincs szükség, csak ezt a borogatást rárakom még. Megvan! Most megint nyugodt. A pár cseppet a tálból kiöntöm, mert gonosz szer, jobb, ha nincs útban, akármilyen kevés. - Mialatt beszélt, kiöntötte a tálból a folyadékot a tűz hamújába, s a palaczkot összetörte a kályhán.

Most már nem volt egyéb dolga, csak hogy beburkolózzék a kendőjébe, mielőtt kimegy a szélbe és esőbe.

- Ugy-e megengeded, Ráhel, hogy ilyen késő éjszaka elkísérjelek?

- Nem, István. Csak egy pillanat, és otthon vagyok.

- Nem félsz egyedül hagyni vele!? - szólt István halkán, mikor kiléptek az ajtón.

A mint a lány ránézett és így szólt: - István? - a férfi térdre roskadt előtte a piszkos, korhadt lépcsőn s ajkához szorította a lány kendőjének az egyik csücskét.

- Angyal vagy. Áldjon meg az Isten! Áldjon meg!

- Mondtam már, István, hogy én a te szegény barátnőd vagyok. Az angyalok nem olyanok, mint én. Közöttük meg egy gyarló, vétkes munkásnő között mély örvény tátong. A kis húgocskám köztük van, de ő megváltozott.

A magasba emelte egy pillanatra a tekintetét, mikor ezt mondta; azután gyöngéden, szeliden újra István arczára szegezte.

- Te jóra változtatod mindazt, a mi rossz bennem. Azt az alázatos kívánságot élesztet bennem, hogy mentül jobban hasonlítsak hozzád és olyasmit ne tegyek, a miért elveszíthetnék, ha ez a földi élet véget ér és ez az egész zavaros összeviSSzaság megszűnik. Angyal vagy; lehet, hogy most megmentetted a lelkemet!

Ráhel ránézett Istvánra, a mint ez ott térdelt lába előtt, kendője végét még egyre a kezében tartva, s a korholás elhalt az ajkán, mikor látta arcán a vívódást.

- Kétségbeesetten értem haza. Reménytelenül értem haza, örültem attól a gondolattól, hogy a mikor egyetlen panaszos szót hallattam, azt fogták rám, hogy erőszakos, esztelen „kéz” vagyok. Azt mondtam neked, hogy megijedtem. A méregtől ott az asztalon. Soha életemben nem bántottam én semmiféle eleven teremtet; de mikor olyan hirtelen ott láttam magam előtt a mérget, az jutott az eszembe: „Isten tudja csak, mit nem tudnék tenni magamnak, vagy neki, vagy mind a kettőnknek!”

Ráhel rémült arccal István szájára tette mind a két kezét, hogy ne beszélhessen tovább. István megragadta szabad kezével mind a két kezét és nem eresztette el; a másik kezében pedig még mindig a kendő végét szorongatva, gyorsan így folytatta tovább:

- De ott láttalak téged, Ráhel, az ágy mellett ülve. Láttalak egész éjszaka. Nyugtalan álomban is tudtam, hogy még mindig ott vagy. Mindörökké ott foglak látni. Sohase fogom *őtet* látni, sohase fogok *ő rá* gondolni a nélkül, hogy te is ott ne légy mellette. Sohase fogok ránézni, sohase fogok gondolni olyasmire, a mi haragít, a nélkül, hogy ott ne lássalak téged is, téged, a ki annyival jobb vagy nálamnál. És így próbálok majd szemébe nézni a jövődőnek, és így próbálok majd bizakodni abba az időbe, a mikor végtére te meg én együtt fogunk majd járni messze innen, túl azon a mély örvényen, abba az országba, a hol a kis húgocskád van.

Megcsókolta újra a kendő csücskét és útjára eresztette a lányt. Ráhel töredező hangon jó éjt kívánt neki és kilépett az utcára.

A szél arról a tájékról fűjt, a merről nemsokára virradnia kellett a hajnalnak, és még mindig erősen fűjt. Szétkergette maga előtt a fellegeket, s az eső kiadta az erejét, vagy másfelé húzódtott, és az égen kiragyogtak a csillagok. István megállt hajadonfőtt az úton, a tovasiető Ráhel után figyelve. Mint a tündöklő csillagok az ablakban pislogó gyertyavilág mellett, olyan volt Ráhel e férfi nyers fantáziájában élete mindennapi élményeihez képest.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A nagy-gyáros.

Az Idő úgy járt tovább Coketownban, mint a gépek - ennyi volt a feldolgozott nyersanyag, ennyi az elhasznált tüzelőanyag, ennyi a fölemésztett erő, ennyi a szerzett pénz. De kevésbbé könyörtelenül, mint a vas, acél meg bronz, elhozta az idő váltakozó évszakait még ebbe a füst- és téglasivatagba is, és ő volt a szülőoka az egyedüli változatosságnak, a mely valaha érvényesülhetett ennek a helynek borzalmas egyhangúsága közepett.

- Lujza maholnap hajadonná serdül, - szólt Gradgrind úr.

Az Idő megszámlálhatatlan lóerejével tovább dolgozott, nem törődve senkinek a véleményével, s nemsokára egy lábbal magasabbra nyújtotta a fiatal Tamást, mint akkor volt, a mikor atyja utoljára vett róla különösebb tudomást.

- Tamás ma holnap ifjúvá serdül, - szólt Gradgrind úr.

Az Idő tovább dolgozott a maga gyárában Tamáson, mialatt atyja ilyenformán gondolkozott magában, s egyszerre csak fecskefarkú kabátban és kemény inggallérban toppant eléje a fiú.

- Valóban itt az ideje, - szólt Gradgrind úr, - hogy Tamás belépjen Bounderbyhez.

Az Idő, meg nem válva tőle, átkíserte őt Bounderby bankjába, Bounderby lakójává és kosztosává tette őt, kényszerítette első beretvája megvásárlására és szorgalmasan gyakoroltatta vele az egyes osztályzathoz tartozó számolásokat.

Ugyanaz a nagy-gyáros, a kinek mindig mérhetetlenül sokféle munkája van a feldolgozás minden stádiumában, munkába vette Czilit is a maga gyárában, s valóban nagyon csinos árucikket csinált belőle.

- Attól félek, Jupe, - szólt Gradgrind úr, - hogy céltalanul járnál még tovább is az iskolába.

- Magam is attól félek, uram, - felelt Czili bókolva.

- Nem titkolhatom előtted, Jupe, - szólt Gradgrind úr, összeránczolta homlokát, - hogy iskoláztatásod eredményében csalódtam - nagyon csalódtam. M'Choakumchild úr és a felesége keze alatt egyáltalában nem sajátítottál el annyi pozitív tudást, a mennyit reméltem. A tényismereted rendkívül hiányos. A számolásban való jártasságod nagyon korlátolt. Mindenben elmaradtál és semmiben sem felelsz meg a követelményeknek.

- Nagyon sajnálom, uram, - felelt Czili, - de jól tudom, hogy így van. Pedig derekasan iparkodtam, uram.

- Igen, igen, - szólt Gradgrind úr, - elhiszem, hogy derekasan iparkodtál. Megfigyeltelek, s ebben a tekintetben nem találtam hibát benned.

- Köszönöm, uram. Olykor azt gondoltam, - (Czili itt nagyfélénken elfogódott), - hogy talán túlságosan sokat iparkodtam tanulni, és hogy ha engedelmet kértem volna arra, hogy egy kissé kevesebbet tanulhassak, akkor talán...

- Nem, Jupe, nem, - szólt Gradgrind úr, benső meggyőződéssel rázván a fejét a maga kiválóan praktikus modorában. - Nem. A tanfolyamot, a melyet elvégeztél, a rendszernek megfelelően végezted el - a rendszernek megfelelően - s erre kár több szót vesztegetni. Csak azt a magyarázatot fogadhatom el, hogy régebbi életkörülményeid nagyon kedvezőtlenül befolyásolták értelmi képességed fejlődését, és hogy nagyon későn kezdtünk veled kísérletezni. Mindazáltal, a mint már említettem, csalódtam benned.

- Boldog volnék, uram, ha jobban meghálálhattam volna a szívességét, a melyet egy szegény elhagyatott leánynyal szemben tanúsított, a kinek nem volt semmiféle igénye az ön pártfogására.

- Ne sírj, Jupe, - szólt Gradgrind úr. - Ne sírj. Nincs panaszom rád. Ragaszkodó, komoly, derék fiatal leány vagy - és - és ezzel be kell érünk.

- Nagyon szépen köszönöm, uram, - szólt Czili, hálásan bókolva.

- Hasznára vagy a feleségemnek és (általánosságban szólva) hasznára vagy az egész családnak. Így hallottam Lujza kisasszonytól és magam is így vettem észre. Éppen azért remélem, - szólt Gradgrind úr, - hogy az adott körülmények között boldog vagy.

- Nem volna semmi kívánni valóm, uram, ha - -

- Értelek, - szólt Gradgrind úr; - még mindig számítás az atyádra. Halottam Lujza kis-asszonytól, hogy még mindig őrizgeted azt a palaczkot. No látod, ha komoly tudományos képzésed több eredménnyel járt volna, akkor okosabban gondolkoznál ezekről a dolgokról is. Egyéb mondanivalóm nincsen.

Valósággal sokkal jobban kedvelte Czilit, semhogy megvetéssel gondolt volna rá; egyébként oly kevésre becsülte Czili számolási képességét, hogy bizonyára erre a következtetésre jutott volna. Valahogyan rabjává lett annak a gondolatnak, hogy van valami ebben a leányban, a mit bajosan lehetne táblázatos kimutatásba foglalni. Definiáló képességét könnyen meg lehetett becsülni igen alacsony osztályozással, matematikai tudása egyenlő volt a semmivel; de azért Gradgrind úr még sem volt bizonyos benne, vajjon, ha például azt kívánták volna tőle, hogy jellemezze Czilit pontonként egy parlamenti jelentésben, tisztában lett volna-e vele teljesen, miképp bonczolgassa.

Emberalakító munkájának némely stádiumában az Idő nagyon rohamosan dolgozik. Minthogy az ifjú Tamás és Czili a munkának éppen ilyen stádiumában voltak, egy-két esztendő alatt rendkívül átalakultak, míg Gradgrind úr látszólag megakadt a fejlődésében és nem változott.

Csupán egyetlen változás érte, a mely félre esett szükségképp fejlődése útjából az Idő gyárában. Az Idő beletolta őt egy nem igen lármás és meglehetősen piszkos gépezetbe, az egyik kuczkóban, és Coketown parlamenti képviselőjévé tette őt, az alsóház súly- és mérték-ellenőrző nagyrabecsült tagjainak egyikévé, az egyszeregy képviselőinek egyikévé, egyikévé ama tiszteletreméltó uraknak, a kik süketek, némák, vakok, bénák és halottak, ha bármi másnak a mérlegeléséről van szó. De mi másért élénk is itt e keresztény országban, az egyezernyolczszáz és egynehányadik esztendőben Krisztus urunk születése után?

Mindeközben Lujza tovább fejlődött, oly csendesen, oly zárkózottan és oly odaadással bámulva a csillogó szikrákat, a mint a félhomályban lehulltak a rostélyra és kilobbantak, hogy attól az időtől fogva, a mikor édes atyja kijelentette, hogy csaknem hajadonná serdült - (a mi mintha csak tegnap történt volna) - csak akkor vonta magára újból az atyja figyelmét, a mikor ez azt vette észre, hogy Lujza csakugyan hajadonná serdült is már.

- Valósággal férjhezadó leány már, - szólt Gradgrind úr eltűnődve. - Szent Isten!

E fölfedezés után nem sokára Gradgrind úr több napon át sokkal gondolkozóbbá vált, mint rendesen volt, s úgy látszott, hogy valami rendkívül foglalkoztatja. Egy este, mikor indulóban volt hazulról s Lujza jó éjszakát kívánt neki, - mert csak késő éjszaka várták haza, úgy hogy Lujza csupán másnap reggel találkozhatott vele megint, - Gradgrind úr keblére vonta a leányát, s jóságosan a szeme közé nézve, így szólt:

- Édes Lujzám, egész eladó leány vagy már!

Lujza azzal a régi, gyors, fürkésző pillantással felelt erre a megjegyzésre, a melyet akkor este vetett az édes atyjára, mikor az ott találta őt a czirkusz mellett, azután lesütötte a szemét.

- Az vagyok, atyám.

- Édesem, - szólt Gradgrind úr, - egy pár komoly szavam lesz hozzád négyszemközt. Gyere be hozzám a szobámba, holnap, reggeli után. Bejössz?

- Igenis, atyám.

- A kezed nagyon hideg, Lujza. Rosszul vagy?

- Semmi bajom sincs, atyám.

- És jókedvű vagy?

Lujza újra ránézett az atyjára és a maga különös módján elmosolyodott. - Olyan jókedvű vagyok, atyám, a minő rendesen szoktam lenni.

- Helyes, - szólt Gradgrind úr. Azután megcsókolta Lujzát és eltávozott; Lujza pedig visszatért a borbélyműhelyszerű kedves szobába, s könyökére támaszkodva, tovább nézte megint a kérészerű szikrákat, a melyek oly hamarosan elhamvadtak.

- Itt vagy, Lu? - szólt az öcscse, bekukkanva az ajtón. Tamás igazi ficsúrrá lett; de megnyerő jelenségnek nem éppen volt mondható.

- Édes Tom, - felelte Lujza, fölemelkedve és átölelve az öcscsét; - milyen régóta nem láttalak már!

- Tudod, Lu, esténként másfelé volt dolgom; nappal pedig alaposan befogott az öreg Boudier. De mikor túlságosan szigorú, én mindjárt te veled hozakodom elő, s így aztán tűrhetően megférünk egymással. Mondd csak, Lu! Nem beszélt veled apa valami különös dologról, ma vagy tegnap?

- Nem, Tom. De ma este azt mondta, hogy holnap reggel beszélni akar velem.

- Aha! Ez az, a mit gondolkod, - szólt Tom. - Tudod, hol van most? - tette hozzá jelentős arcz-kifejezéssel.

- Nem.

- Akkor hát megmondom. Az öreg Boudier-nél van. Szabályszerű tárgyalást folytatnak egymással fent a bankban. Miért a bankban, kérdezed? Nos, megmondom azt is mindjárt. Azt hiszem, azért hogy Sparsitné asszonyosság füleit oly távol tartsák maguktól, a hogy' csak lehet.

Lujza kezeit öcscse vállán pihentetve, még mindig a tűzbe bámult. Öcscse a rendesnél nagyobb érdeklődéssel nézte az arcát, s derekát átkarolva, dédelgetve magához vonta őt.

- Ugy-e, Lu, te nagyon szeretsz engem?

- Persze, hogy nagyon szeretlek, Tom, bárha nagyon, de nagyon ritka vendég vagy is nálam.

- Látod, édes néném, - szólt Tamás, - körülbelül ugyanazt mondod, a mit én gondolkod. Szívesen volnánk mi együtt sokkal gyakrabban ugy-e? Szívesen volnánk mi együtt akár mindig is - ugy-e? Óriási jótétemény volna rám nézve, ha elszánnád magad - tudod, Lu, mire. Pompás dolog volna. Mesésen nagyszerű volna!

Lujza tűnődése kemény próbára tette Tamás fürkésző ravaszságát. Sehogy sem tudott eligazodni Lujza arcán. Karjai közé szorította és megcsókolta a képén, Lujza visszacsókolta őt, de egyébként tovább bámult a tűzbe.

- Hallod-e, Lu! Azt gondoltam magamban, idejövök és figyelmeztetlek egy szóval arra, a mi készülődik; bár sejtettem, hogy valószínűleg magad is kitalálod, ha még nem tudtad volna. Nem maradhatok tovább, mert találkám van ma este egy pár cimborával. Nem felejtet el, ugy-e, mennyire szeretsz engem?

- Nem, édes Tom, nem felejtet el.

- Óriási leány, - szólt Tom. - Isten veled, Lu!

Lujza szíves jó éjt kívánt neki, és kikísérte őt az ajtóig, a honnan látszott a távol ködében sápadtan világító Coketown. Ott megállt, merően belebámulva a távoli fakó fényességbe, és figyelve öcscse távolodó lépteire. Gyorsan távolodtak, mintha örömmel hagynák maguk mögött Stone Lodge-ot, és Lujza ott állt még akkor is, mikor Tamás már régen eltávozott és minden csendes volt. Mintha először bent a házban a saját tűzéből, most pedig kívül a világító ködből azt próbálta volna kitalálni, mit fog szólni a vén Idő, ez a legnagyobb és legrégebb szövő, azokból a fonalakból, a melyekből elkészítette már az eladó leányt! De az ő gyára rejtett hely, az ő munkája zajtalan, s az ő „kezei” némák.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Atya és leánya.

Bár Gradgrind úr nem ütött a Kékszakállra, szobája valósággal kék szoba a rengeteg sok kékkönyvtől. Bármilyen volt az, a mit e kékkönyvek bebizonyíthattak (általában bebizonyíthattak mindent, a mit be akart az ember belőlök bizonyítani), szakadatlanul érkező újabb újonczok erősítették a bizonyításra kész hadsereget. E bűvös teremben fölvetődtek a legbonyolultabb társadalmi kérdések, pontos végösszegekbe sorakoztak és véglegesen megoldódtak, - csak az volt a kár, hogy azoknak, a kiket legközelebből érdekelték, nem volt a megoldásukról tudomásuk. Képzeltetek egy csillagvizsgáló-tornyot ablakok nélkül, a melyben a csillagász pusztán toll, tinta és papír segítségével megállapítja a csillagegyetem rendjét. Így járt el Gradgrind úr is a maga tornyában (a melynek bizony sok a párja e földön), s egyetlen pillantásra sem méltatva a körülötte nyüzsgő embermilliókat, nyugodtan elintézte mindannyioknak a sorsát egy palatáblán, és letörölte mindannyioknak a könnyeit egy piszkos kis szivacsdarabkával.

Lujza másnap reggel pontosan beállított ebbe a csillagvizsgáló-toronyba, a mely egyébként komor szoba volt, egy szörnyű statisztikai órával, a mely minden másodpercet ütéssel jelzett, mintha valaki koporsófödelet kopácsolt volna. A szoba egyik ablaka Coketown felé nyílt; s Lujza, mikor édesatyja asztalához közel leült, tisztán látta a magas kéményeket és a távol ködében komoran gomolygó hosszú füstkígyókat.

- Édes Lujzám, - szólt az atya, - előkészítettelek már tegnap este arra, hogy komoly figyelemmel kísérd most következő beszélgetésünket. Olyan kitűnő nevelésben részesültél, s boldogan mondhatom, annyira becsületére válsz a neveltetésednek, hogy tökéletesen megbízom józan ítéletedben. Nem vagy szenvedélyes, nem vagy regényeskedő; megszoktad azt, hogy mindent az ész és a számítás szilárd, szenvedélytelen alapján állva végy fontolóra. Tudom, hogy erre az alapra helyezkedve fogod vizsgálni és megfontolni azt is, a mit közölni készülsz veled.

Elhallgatott, mintha örömmel várta volna, hogy Lujza mondjon valamit. De a leány egy szót sem szólt.

- Lujza, édesem, valaki megkérte tőlem a kezedet.

Megint elhallgatott, és Lujza megint nem szólt egy szót sem. Ez annyira meglepte Gradgrind urat, hogy önkénytelenül nyájasan ismételte: - Megkérték a kezedet, drágám.

Lujza erre a felindulás minden látható jele nélkül így felelt:

- Hallom, atyám. Figyelek, biztosítom róla.

- Valóban! - szólt Gradgrind úr, elmosolyodva, miután egy pillanatig nem tudta, mitévő legyen. - Te még szenvedélytelenebb vagy, Lujza, mint a hogy' gondoltam. Vagy talán csak nem ér készületlenül az az ajánlat, a melyet közölnöm kell veled?

- Ezt nem mondhatom, atyám, a míg meg nem hallom. Akár készületlen ér, akár készületlenül, mindent öntől óhajtok hallani. Azt óhajtom, hogy öntől halljam az ajánlatot, atyám.

Furcsa dolog ugyan, de bizonyos, hogy Gradgrind úr e pillanatban nem volt oly nyugodt, mint a leánya. A kezébe vett egy papírvágó kést, megforgatta, letette, fölvette újra, sőt helyén valónak találta megvizsgálni az élet is, miközben azon gondolkozott, hogy folytassa a mondani-valóját.

- A mit mondasz, drága Lujzám, az teljesen észszerű. Arra vállalkoztam tehát, hogy közlöm veled - szóval, hogy Bounderby úr közölte velem, hogy régóta különös érdeklődéssel és gyönyörűséggel szemlélte a te fejlődésedet, s régóta abban reménykedett, hogy végre elkövetke-

zik az az idő, a mikor felajánlhatja neked a kezét. Az az idő, a melyet oly régóta és bizonyos, hogy nagy állhatatossággal várt, most elkövetkezett. Bounderby úr közölte velem házassági ajánlatát és arra kért, hogy én meg közöljem te veled, s egyben fejezzem ki abbeli reményét is, hogy ajánlatát szívesen fogod mérlegelni.

Mély csend következett. A szörnyű statisztikai óra nagyon tompán üt. A távoli füst nagyon sűrű és sötét.

- Atyám, - szólt Lujza, - azt hiszed, hogy szeretem Bounderby urat?

Gradgrind urat ez a váratlan kérdés rendkívül megzavarta.

- Hm, gyermekem, - felelt, - erre a kérdésre igazán nem válaszolhatok.

- Atyám, - folytatta Lujza, ugyanolyan hangon, mint az előbb, - azt kívánja tőlem, hogy szeressem Bounderby urat?

- Édes Lujzám, nem. Nem. Én nem kívánok semmit.

- Atyám, - folytatta tovább Lujza, - Bounderby úr azt kívánja tőlem, hogy szeressem őt?

- Valóban, drágám, - szólt Gradgrind úr, - nehéz felelni a kérdésedre - -

- Nehéz igent vagy nemet mondani rá, atyám?

- Mindenesetre, édesem. Minthogy - (most bizonyítani kellett valamit, s Gradgrind úr tüstént elemében érezte magát), - minthogy a felelet lényegében attól függ, Lujza, milyen értelemben használjuk ezt vagy azt a szót. Már most Bounderby úr nem sért meg téged, s nem sérti meg önmagát sem azzal, hogy holmi képzelgős, fantasztikus, vagy (rokonértelmű szavakat használók) holmi érzelmős dolgot kívánjon tőled. Bounderby úr hiába látott volna felnőni téged, ha annyira megfélemlenék arról, mivel tartozik a te józanságodnak, a saját józanságát nem is említve, hogy efféle alapra helyezkedve fordulna most hozzád az ajánlatával. Ennélfogva maga a kifejezés - csak úgy gondolom, drágám, - talán nem egészen helyén való.

- Milyen más kifejezést tanácsolna helyette, atyám?

- Nos, drága Lujzám, - szólt Gradgrind úr, a ki időközben teljesen megemberelte magát, - (minthogy kérdezel), én azt tanácsolnám, hogy ezt a kérdést is úgy tekintsd, a hogy' minden más kérdést szoktál tekinteni, azaz tekintsd ezt is egyszerűen kézzelfogható valóságnak. A tudatlanok és állhatatlanok összezavarhatják az efféle dolgokat tarthatatlan képzelgésekkel és egyéb képtelenségekkel, a mik nem is léteznek, helyes szempontból tekintve - igazán nem is léteznek; de hiszen te ezt, nem bóképpen mondom, jobban tudod. No már most mi a tényállás ebben az esetben? Te, kerek számban kifejezve, húszesztendő vagy; Bounderby úr, kerek számban kifejezve, ötven esztendő. Éveitek számában van némi különbség; de vagyoni helyzetetekben és életviszonyaitokban nincs különbség; ellenkezőleg, mindez nagyon összeillő. Már most az a kérdés: vajjon ez az egyetlen különbség elegendő-e ahhoz, hogy akadálya legyen az ilyen házasságnak? E kérdés latolgatása közben fontos dolognak tartom tekintetbe venni, a mennyiben hozzáférhetünk, az Angliában és Walesben kötött házasságok statisztikáját. A táblázatokból azt látom, hogy e házasságok nagy részét oly felek kötötték, a kik között igen nagy a korkülönbség, s hogy a házasfelek közül az eseteknek több, mint háromnegyed részében, az idősebb a vőlegény. Figyelemreméltó bizonyítéka e törvény jelentékeny érvényesülésének az a körülmény, hogy a legmegbízhatóbb utazóknak az indiai angol birtokok benszülőttei között, továbbá Khina túlnyomó részében s a tatár kalmukok közt gyűjtött adatai hasonló eredményekről számolnak be. Az említett különbség tehát csaknem megszűnik különbség gyanánt szerepelni, s valósággal egészen el is enyészik.

- Mit tanácsol, atyám, - kérdezte Lujza, a kinek nyugodt tartózkodását ez örvendetes eredmények a legkevésbé sem befolyásolták, - mivel helyettesítsem azt a kifejezését, a melyet az imént használtam? A helytelenül alkalmazott kifejezést?

- Lujza, - felelt az atya, - azt hiszem, mi sem világosabb ennél. Ha szigorúan a tényállásra szorítkozol, a ténykérdés a következő: Feleségül akar venni engem Bounderby úr? Igen, feleségül akar venni. Az egyetlen kérdés ennél fogva, a mi föltehető, ez: Feleségül menjek hozzá? Azt hiszem, ennél misem lehet világosabb.

- Feleségül menjek hozzá? - ismételte Lujza nagy meggondolással.

- Ez a helyes kérdés. S nekem, mint atyádnak, nagy elégtétele az a tudat, édes Lujzám, hogy téged e kérdés megfontolásában nem zavarnak azok az előzetes érzelmi és életszokások, a melyektől igen sok fiatal nő nem tud szabadulni.

- Nem, atyám, - felelt Lujza, - engem nem zavarnak.

- Már most a döntést rád bízom, - szólt Gradgrind úr. - Megvilágítottam az esetet úgy, a hogy' efféle eseteket a gyakorlati gondolkozók meg szoktak világítani; megvilágítottam úgy, a hogy' annak idején ugyanezt az esetet megvilágítottuk magunk között én meg az édes anyád. A többi, édes Lujzám, a te dolgod. Dönts legjobb belátásod szerint.

Lujza, a mint ott ült a helyén, kezdettől fogva merően az atyjára nézett. A mint Gradgrind úr most hátradólt a székeben s mélyen fekvő szemét Lujzára szegezte, talán észrevehette volna, hogy' ingadozott Lujza egy pillanatig, vajjon ne vesse-e magát atyja keblére s ne tárja-e föl előtte őszintén zárkózott szíve rejtelseit? De hogy ezt észrevehesse, keresztül kellett volna ugrania neki egy szökkenéssel a mesterséges korlátokon, a miket sok-sok esztendő óta emelt saját maga és az emberiség mindama gyöngéd elemei közé, a melyek kisiklanak az algebra legagyafurtabb finomságai elől, a míg az utolsó ítélet harsonájának zúgására semmivé nem válik még az algebra is. Sokkal több és sokkal magasabb volt ez a korlát, semhogy egy szökkenéssel keresztülugorhatta volna. Gradgrind úr a maga hajthatatlan, haszonleső, tényekben tobzódó arczával merevvé tette újra a lánya arczát is; és az a pillanat elmerült a mult feneketlen mélységeibe, elvegyülve azok közé az elveszett alkalmak közé, a melyek ott enyésztek el.

Lujza félrefordítván a tekintetét atyjáról, oly sokáig ült a helyén szótlanul kibámulva a város felé, hogy atyja végül így szólt: - A ceketowni gyárak kürtöitől kérsz tanácsot, Lujza?

- Látszólag csupa unalmas, egyhangú füst ott most minden. De ha ránk szakad az éjszaka, tűz tör elő a füstből, atyám! - felelt Lujza, hirtelen megfordulva.

- Ezt én is tudom, Lujza. De nem tudom, hogy' érted ezt a megjegyzést. - (Hogy igazat adjunk neki, csakugyan nem értette.)

Lujza könnyed kézlegyintéssel intézte el a dolgot, s figyelmét újra atyjára irányítva, így szólt: - Atyám, gyakran eszembe jut, milyen rövid az élet.

Ez oly határozottan Gradgrind úr egyik kedvelt gondolata volt, hogy félbeszakította leánya szavait.

- Kétségtelenül rövid, édesem. De bebizonyították, hogy az emberi élet átlagos tartama az utóbbi években állandóan növekedőben van. Különböző életbiztosító és járadék-intézetek számításai, valamint más csálhatatlan adatok megállapították ezt a tényt.

- Én a magam életéről beszélek, atyám.

- Vagy úgy? Fölösleges arra utalnom, Lujza, - szólt Gradgrind úr, - hogy a te életedet is azok a törvények irányítják, a melyek általában uralkodnak az emberi élet fölött.

- A míg élek, szeretném megtenni azt a keveset, a mit tehetek és a mi telik tőlem. Nem mindegy-e vajjon?

Gradgrind úron látszott, hogy nem igen érti a négy utolsó szót, mikor így válaszolt: - Hogyan mindegy? Mi mindegy, édesem?

- Bounderby úr, - folytatta Lujza szilárdan, határozottan, ügyet sem vetve a kérdésre, - feleségül akar venni. A kérdés, a melyre felelnem kell, ez: Feleségül menjek-e hozzá? Erről van-e szó, atyám, vagy nem? Így mondtad, ugyebár, atyám? Vagy nem így mondtad?

- Így mondtam, drágám.

- Legyen tehát így. Minthogy Bounderby úrnak kedve tartja, hogy engem így vegyen el, kijelentem, hogy elfogadom az ajánlatát. Mondja meg neki, atyám, mihelyt jónak látja, hogy ez a feleletem. Ismétlje, ha teheti, szóról-szóra, minthogy szeretném, ha tudná, mit mondtam.

- A pontosság, - szólt az atya helyeslően, - teljesen helyén való. Szem előtt fogom tartani jogos kívánságodat. Van valami óhajod a házasság idejére vonatkozólag, gyermekem?

- Nincsen semmi, atyám. Nem mindegy-e vajjon?

Gradgrind úr egy kissé közelebb húzta a székét Lujzához és megfogta lányának a kezét. De e négy szónak az ismétlése mintha bántotta volna kissé a fülét. Egy ideig szótlanul nézett Lujzára, majd, még egyre a kezét fogva, így szólt:

- Lujza, nem tartottam szükségesnek, hogy megkérdezzek tőled valamit, mert a kérdésben rejlő lehetőséget igen távol esőnek véltem. De talán mégsem szabad mellőznöm ezt a kérdést. Nem foglalkoztál soha titokban semmiféle más ajánlattal?

- Atyám, - felelt Lujza csaknem keserűen, - miféle más ajánlatot tehetek volna *énnekem*? Kivel találkoztam én? Hol voltam én? Mik az én szívemnek az élményei?

- Édes Lujzám, - felelt Gradgrind úr megnyugodva és elégedetten, - igen találóan utasítasz rendre. Én csupán a kötelességemet kívántam teljesíteni.

- Mit tudok én, atyám, - szólt Lujza a maga nyugodt modorában, - hajlandóságokról, ábrándokról, törekvésekről és vágyakról, természetemnek arról a részéről, a melyben efféle könnyed dolgok helyet találhattak volna? Mikor szabadulhattam én a bebizonyítandó problémáktól és a kézzelfogható tényektől?

Mialatt így beszélt, önkénytelenül összecsukta a kezét, mintha valami szilárd tárgyat szorítana, s azután lassan kinyitotta, mintha port vagy hamút szórna ki belőle.

- Édesem, - helyeselt e szavakra kiválóan praktikus atyja, - igazad van, teljesen igazad van.

- Nos akkor, atyám, - folytatta Lujza, - hogy jutok hozzá *én* ehhez a különös kérdéshez? Az ártatlan gyermeki vonzalmaknak, a melyekről még én is tudom, hogy gyermekek között napirenden vannak, az én keblem sohasem nyílt meg. Oly gondosan ügyelt rám, hogy énnekem sohasem volt gyermeki szívem. Oly kitűnően nevelt, hogy énnekem sohasem volt olyan álmom, a minő gyermekeknek szokott lenni. Oly bölcsen bánt velem, atyám, a bölcsőmtől kezdve e pillanatig, hogy énnekem sohasem volt olyan hitem vagy olyan félelmem, a minő a gyermekeknek szokott lenni.

Gradgrind urat valósággal meghatotta ez az elért siker és a sikernek ez a bizonyossága. - Édes Lujzám, - szólt, - te bőségesen megjutalmazod gondoskodásomat. Csókolj meg, kedves leányom!

A leánya erre megcsókolta őt. Gradgrind úr keblére szorította Lujzát és így szólt: - Most már biztosíthatlak róla, kedvencz gyermekem, hogy józan elhatározásod, a melyre jutottál, engem

nagyon boldoggá tett. Bounderby úr nagyon kiváló férfi, s azt a kis különbséget, a melyről szó lehet közöttetek, - ha egyáltalában szó lehet róla, - tökéletesen elenyészteti az a modor, a melyet elméd elsajátított. Mindig az volt a célom, hogy úgy neveljelek, hogy már kora ifjúságodban is beválj (ha szabad magamat így kifejeznem) csaknem bármilyen korú lénynek. Csókolj meg még egyszer, Lujza. Most pedig gyere, menjünk édesanyádhoz.

Így aztán lementek együtt a társalgóba, a hol a nagyrabecsült úrhölgy, a kinek a lénye híjával volt minden esztelenségnek, mint rendesen, félig fekvő helyzetben pihent, míg Czili mellette dolgozgatott. Némi gyöngye jelét adta a testébe visszatérő életnek, mikor férje és lánya beléptek, s az elmosódó transparens csakhamar felült a helyén.

- Gradgrindné asszony, - szólt a férje, a ki némi türelmetlenséggel várta e hőstett bekövetkezését, - engedd meg, hogy bemutassam neked Bounderbyné asszonyt.

- Oh! - szólt Gradgrindné, - tehát elintéztétek a dolgot! Nos, Lujza, bizton remélem, hogy az egészségednek nem lesz híja; mert hogyha a te fejed is elkezd kopogni, mihelyt férjhez mégy, úgy mint velem történt, akkor nem mondhatnám, hogy irígylésreméltó vagy, bár nincs kétségem benne, hogy annak tartod magad, úgy mint valamennyi lány. De azért szerencsét kívánok neked, drágám; és remélem, hogy most majd javadra fog válni sok mindenfajta oologiai tudományod. Igazán remélem! Meg kell hogy csókoljalak a szerencsekívánáshoz, Lujza; de ne érj hozzá a jobb vállamhoz, mert egész álló nap bizsereg már. Most pedig, látod, - siránkozott Gradgrindné asszony, miközben az érzelmes ünnepi jelenet után megigazgatta a shawljait, - gyötrődhetem majd reggel, délben, este, hogy megtanuljam, hogy' kell őt szólítanom.

- Gradgrindné asszony, - szólt a férje ünnepélyesen, - hogy' értsem ezt?

- Hogy miképp kell majd neveznem Bounderby urat, Gradgrind úr, mihelyt férjévé lesz Lujzának! Valahogyan csak kell őt neveznem! Lehetetlenség, - szólt Gradgrindné félig udvariasan, félig megbántódva, - hogy minduntalan megszólítsam és sohase nevezzem a nevén. Józsiásnak nem nevezhetem őt, mert ezt a nevet ki nem állhatom. A Joeról te nem akarsz hallani, tudod jól. Csak nem szólíthatom a vőmet uramnak? Nem addig, azt hiszem, a míg annyira nem jutok, hogy a rokonság lábbal tapossa majd tehetetlen, beteg testemet. Hogy' szólítsam hát?

Minthogy a jelenlévők közül senkinek sem akadt megfelelő ötlete e válságos kérdésben, Gradgrindné asszony egy időre búcsút vett az élettől, miután már előbb tett megjegyzéséhez még a következő záradékot fűzte hozzá:

- A mi pedig az esküvőt illeti, Lujza, én csupán arra kérlek, még pedig remegő szívvel, a melynek remegését érzem a talpamban is, - hogy mennél előbb tartsátok meg. Mert különben tudom, hogy ez is egyike lesz azoknak a dolgoknak, a mikről vége-hossza nem lesz a beszédnek.

Mikor Gradgrind úr bemutatta Bounderbyné asszonyt, Czili hirtelen hátrafordította a fejét, és csodálkozó, szánakozó, szomorú és kételkedő, szóval egész tömeg érzésről tanúskodó pillantást vetett Lujza felé. Lujza tudta ezt és látta ezt, a nélkül, hogy ránézett volna. E pillanattól fogva közönyös, kevély és hideg volt - távol tartotta Czilit magától - egészen megváltozott vele szemben.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Férj és feleség.

Bounderby úr nyugalját, a mikor boldogságáról értesült, először is az a tudat zavarta meg, hogy szükségképpen közölnie kell a dolgot Sparsitné asszonynyal. Nem tudta elképzelni, hogy fogjon hozzá, sem azt, hogy mi lesz e lépés következménye. Vajjon Sparsitné asszony minden czók-mókjával együtt nyomban elutazik-e Scadgersné ő nagyságához, vagy pedig a leghatározottabban vonakodni fog-e attól, hogy kivonuljon a házból; vajjon panaszkodni fog-e vagy szitkozódni, sírni fog-e vagy dühöngeni; vajjon a szíve fog-e megrepedni vagy a tükröt fogja-e összetörni: minderről Bounderby úrnak előre sejtelve sem lehetett. De mivel meg kellett tennie, egyebet nem tehetett, mint hogy rászánja magát; ennél fogva miután több levélbe belekezdett és valamennyivel elégedetlen volt, elhatározta, hogy élőszóval intézi el a dolgot.

Hazafelé menet azon az estén, a melyet e nagyfontosságú ügy nyélbe ütésére kiválasztott, nem feledkezett meg a kellő óvatosságról, s bement egy gyógyszerárba, a hol egy üveg legerősebb fajta illatszert vásárolt. - Teringettét! - gondolta magában Bounderby úr, - ha ájuldozni kezde-ne, ledörzsölöm az orráról a bőrt, annyi szent! - De bárha ekképpen jó előre fölfegyverkezett, bátorságosnak éppen nem mondható ábrázattal lépett be a saját házába, s úgy jelent meg rossz sejtelmeinek tárgya előtt, mint az éléskamrából előbújó kutya.

- Jó estét, Bounderby úr!

- Jó estét, asszonyom, jó estét!

A kandalló mellé húzta a székét, Sparsitné asszony pedig félretolta onnan a magáét, mintha ezt akarta volna mondani: - Az ön kandallója, uram. Készségesen elismerem. Joga van egyedül használnia az egészet, ha jónak látja.

- Ne húzódjék az északi sarkra, asszonyom! - szólt Bounderby úr.

- Köszönöm, uram, - szólt Sparsitné asszony, és valamivel közelebb vonult újra az előbbi helyéhez.

Bounderby úr ülve maradt a helyén s elnézte Sparsitné asszonyt, a ki kemény, éles ollója hegyével lyukakat szurkált egy darab batisztba valami kitalálhatatlan diszítő czélra. Ez a művelet kapcsolatban a delnő bozontos szemöldeivel és római orrával, meglehetősen elevelességgel azt a benyomást ébresztette a szemlélőben, mintha egy héját látta maga előtt, a mint egy szívós kis madárkának a szemeit csipdesi ki. Sparsitné asszony oly buzgón dolgozott, hogy percekbe telt, a míg föltekintett a munkájáról. Mikor végre föltekintett, Bounderby úr intett a fejével, hogy magára vonja a figyelmét.

- Sparsitné asszonyom, - szólt Bounderby úr, zsebre dugván a kezeit, s a jobb kezével meggyőződve róla, hogy a kis üvegce dugója szükség esetén könnyen használható, - nincs okom különösen hangsúlyozni, hogy kegyed nemcsak előkelő és művelt úrinő, hanem fene eszes asszony is.

- Uram, - felelt a delnő, - igazán nem először történik, hogy ön rólam táplált jó véleményének hasonló kifejezésével tisztel meg.

- Sparsitné asszonyom, - szólt Bounderby úr, - mindjárt nagyon meg fogom döbbszteni kegyedet.

- Valóban, uram? - felelt Sparsitné asszony kérdőleg s az elképzelhető legnyugodtabb modorban. Rendszerint félkezyűt viselt, s most félretette a munkáját és kisimította a félkezyűjét.

- Asszonyom, - szólt Bounderby, - legközelebb feleségül szándékozom venni Gradgrind Tom leányát.

- Igazán, uram? - felelt Sparsitné asszony. - Remélem, hogy boldog lesz vele, Bounderby úr. Óh, valóban remélem, hogy boldog lesz vele, uram! - S ezt oly mély leereszkedéssel s oly nagy részvéttel mondta, hogy Bounderby, - (a kit ez sokkal inkább kihozott a sodrából, mintha Sparsitné a munkakosarát hozzávágtat volna a tükörhöz vagy ájultan roskadt volna a kandalló előtti szőnyegre), - erősen bedugaszolta zsebében az illatszeres üvegcsét, és azt gondolta magában: - No tessék, ördög vigye ezt az asszonyt! Ki gyaníthatta volna, hogy ekképpen fogadja a hírt?

- Szívem mélyéből kívánom, uram, - szólt Sparsitné asszony, rendkívül fölényes modorban, - (mintha úgy érezte volna, hogy e pillanattól fogva joga van mindörökké lesajnálnia Bounderbyt), - szívem mélyéből kívánom, hogy minden tekintetben nagyon boldog legyen vele.

- Igazán, nagyon lekötelez asszonyom, - felelt Bounderby, kissé ingerült, de talán akarata ellenére határozottan halkabb hangon. - Remélem is, hogy az lesz.

- Reméli, uram? - szólt Sparsitné asszony rendkívül jóságosan. - No, természetesen reméli; persze, hogy reméli.

Bounderby úr válasz helyett igen gyámoltalanul hallgatott. Sparsitné asszony hozzálátott buzgón újra a munkájához, s hébe-korba köhintett egyet-egyet, olyanformán, mintha ereje és kíméletessége tudatának akarná jelét adni.

- Nos, asszonyom, - szólalt meg végre Bounderby, - úgy képzelem, hogy a szóbanforgó körülmények közepett olyan jellemnek, a minő a kegyedé, nem volna kellemes továbbra is itt maradnia, bármily szívesen látnók is itt kegyedet.

- Isten ments, uram, nem! Semmi esetre sem jutna az eszembe itt maradni! - szólt Sparsitné asszony, miközben még mindig rendkívül fölényes modorában a fejét rázta s köhécselésének a hangját egy kissé módosította. Most úgy köhécselt, mintha a jövődölés szelleme szállta volna meg, de jobbnak látta volna köhögésbe fojtani a hangját.

- Van ám azonban, - szólt Bounderby, - egy üres lakás a bankban, a hol olyan szükség volna egy előkelő, művelt hölgyre, mint egy falat kenyérre, hogy rendben tartsa a házat. És ha a mostani föltételek mellett...

- Bocsánat, uram. Ön volt szíves megígérni, hogy e kifejezés helyett mindig azt fogja használni, hogy évi megtiszteltetés.

- Nos, asszonyom, évi megtiszteltetés. Ha a mostani évi megtiszteltetés ellen nem volna kifogása, hát akkor nincs okunk megválni egymástól, hacsak kegyed jónak nem látja.

- Uram, - felelt Sparsitné asszony, - az ajánlat teljesen méltó önhöz, és ha az az állás, a melyet a bankban betöltök, olyan, hogy elfogadhatom, a nélkül, hogy még mélyebbre kelljen ereszkednem a társadalmi ranglétrán...

- Persze, hogy olyan, - szólt Bounderby. - Ha nem olyan volna, asszonyom, csak nem tételezi fel rólam, hogy felajánlanám egy úri hölgynek, a ki olyan társaságokban forgott, mint kegyed. Nem mintha én magam sokat törődném az ilyen társaságokkal, hiszen kegyed tudja! De *kegyed* törődik velök.

- Bounderby úr, ön nagyon figyelmes ember.

- Meglesz a saját külön lakása, meglesz a fűtése és a világítása és minden egyebe, és meglesz a szobalánya, a ki kiszolgálja, és a szolgálja, a ki megvédelmezi, egy szóval, az én szerény véleményem szerint, meglesz minden tekintetben a teljes kényelme, - szólt Bounderby.

- Uram, - válaszolt erre Sparsitné asszony, - ne folytassa tovább. Ha megválok mostani állásomtól, nem lesz módomban szabadulni attól a kényszerűségtől, hogy továbbra is a függés kenyerét egyem, - (bátran mazsolaszőlős kalácsot mondhatott volna, mert ez volt a kedvencz eledele) - s ha már így vagyok, szívesebben fogadom el az ön kezéből, mint bárki máséból. Ennélfogva, uram, köszönettel elfogadom az ajánlatát, s őszinte hálámat fejezem ki eddig tanúsított jóságáért. És remélem, uram, - fejezte be szavait Sparsitné asszony, nyomatékos sajnálkozással hangjában, - szívem mélyéből remélem, hogy Gradgrind kisasszonyban megtalálja mindazt, a mit óhajt és megérdemel.

Sparsitné asszonyt ebből a hadállásából semmi a világon ki nem mozdíthatta többé. Hiába hősködött Bounderby, hiába pattogott bárhogyan, hogy érvényesüljön, Sparsitné asszony szilárdan elhatározta magában, hogy úgy le fogja sajnálni, mint valami áldozati bárányt. Udvarias volt, előzékeny, jókedvű és reménykedő; de mennél udvariasabb, előzékenyebb, jobbkedvű és reménykedőbb volt, mennél példásabban viselkedett, annál boldogtalanabb volt Bounderby úr, az áldozati bárány. Olyan gyöngéd részvétellel viseltetett Sparsitné asszony Bounderby úr szomorú sorsa iránt, hogy Bounderby úr nagy vörös arcát mindig kiverte a hideg verejték, valahányszor Sparsitné asszony rátekintett.

Közben úgy határoztak, hogy az esküvőt nyolcz hét múlva tartják meg, és Bounderby úr hivatalos vőlegényi minőségében minden este ellátogatott Stone Lodgeba. A szerelem, a mely ez alkalmakkor karpereczek formájában nyilvánult meg, az araság egész ideje alatt gyáripari jelleget öltött. Ruhákat csináltak, ékszereket rendeltek, kalácsot és keztyűket készítettek, egyezéseket kötöttek, s a tények tekintélyes sorozata adta meg a házassági szerződésnek az illő tisztességet. Az egész ügy, elejétől végéig, tények halmaza volt. Az időt egyáltalában nem pompázták fel azok a rózsás ábrándok, a melyekről ilyenkor a bolondos poéták énekelgetnek; s a perczek nem teltek sem gyorsabban, sem lassabban, mint egyébkor. A rémes statisztikai óra a Gradgrind-féle csillagvizsgálóban szokott koppantásával jelezte minden másodperc szünetét s rendes szabályosságával el is temette őket.

Úgy következett el a nagy nap is, mint minden más nap az olyan emberek számára, a kiknek csak az ész a vesszőparipájuk; s mikor elkövetkezett, a cifra falábas templomban, - ebben a népszerű építészeti remekben, - örök hűséget esküdtek egymásnak ceketowni Bounderby Józsiás és Gradgrind Lujza, stone-lodgei Gradgrind Tamásnak, a kerület képviselőjének legidősebb leánya. S miután egyesültek a házasság szentségében, hazamentek, hogy megreggelizzenek az előbb említett Stone-Lodge-ban.

A boldogsággal kecsegtető alkalom ünneplésére díszes társaság gyülekezett össze, a melynek minden egyes tagja tudta, miből készült mindaz, a mi enni és innivaló volt, honnan importálták vagy exportálták, milyen mennyiségben, milyen hajókon, hazain vagy külföldin, és a többi, és a többi. A nyoszolyólányok, le egészen a kis Gradgrind Jankáig, értelmi tekintetben méltó társai voltak egytől-egyig az ifjú számművésznek; s az esztelenségnek a legnagyobb mértékben híjával volt az egész társaság.

Reggeli után a vőlegény a következő felköszöntővel tisztelte meg az egybegyülteket:

- Hölgyeim és uraim, én ceketowni Bounderby Józsiás vagyok. Minthogy azzal tiszteltek meg engem meg a feleségemet, hogy koccintottak az egészségünkre és a boldogságunkra, az a véleményem, hogy viszonznom kell a jókívánságokat; ámbár, minthogy valamennyien ismernek engem, és tudják, ki vagyok és mi a származásom, bizonyára nem várnak nagy szónoklatot attól az embertől, a ki ha egy karót lát, így szól: - Ime, egy karó! - És ha egy

szivattyút lát, így szól: - Ime, egy szivattyú! - és semmi áron rá nem bírható arra, hogy a karót szivattyúnak, vagy a szivattyút karónak, vagy a kettő közül valamelyiket fogpiszkálónak nevezze. Ha szónoklatot akarnak hallani ma reggel, barátom és apósom, Gradgrind Tom, a parlament tagja, s így tisztában lehetnek vele, kihez kell fordulniok. Tőlem szónoklatot hiába várnak. Mindazonáltal, ha egy kissé érzem a függetlenségemet, mikor körületekintek ma e díszes társaságon, és elgondolom, mennyire nem jutott eszem ágába sem, hogy Gradgrind Tom leánya lesz a feleségem, mikor rongyos utcagyerkőcz voltam, a ki soha nem mosakodtam máshol, mint egy-egy szivattyús kútnál, s ezt is körülbelül csak egyszer-egyszer kéthetenként, mondom, ha egy kissé érzem a függetlenségemet, remélem, meg fognak bocsátani érte. Remélem továbbá, hogy függetlenségem érzetében kedvök is telik; ha nem, sajnálom, de nem tehetek róla. Én már csak olyan vagyok, hogy érzem a függetlenségemet. Említettem már, s említették önök is, hogy én ma feleségül vettem Gradgrind Tom leányát. Nagyon örülök, hogy így történt. Régi óhajításom volt, hogy így legyen. Figyelemmel kísértem Gradgrind Tom leányának a fejlődését, és hiszem, hogy ő méltó hozzám. Ugyanakkor, - hogy félre ne vezessem önöket, - hiszem azt is, hogy én is méltó vagyok ő hozzá. Köszönöm tehát mindkettőnk nevében velünk szemben tanúsított jóindulatukat; s a jelenlévő díszes társaság nőtlen és hajadon tagjainak azt kívánom, s ez a legjobb kívánság: - találjon magának minden legényember olyan jó feleséget, a milyent én találtam, és találjon magának minden hajadon olyan jó férjet, a minőt a feleségem talált.

E szónoklat után a boldog házaspár nemsokára fölkerekedett, hogy vonatra üljenek, mert Lyonba készülődtek nászutazásra, a hol Bounderby úr az alkalmat mindjárt arra is felhasználhatta, hogy lássa, hogy' élnek a „kezek” arra felé, s vajjon ott is az-e a kívánságuk, hogy aranykanállal etessék őket. Az ara, mikor úti ruhájában lefelé haladt a lépcsőn, ott találta Tomot, a ki ő rá várakozott kipirultan, vagy az érzelmek hevétől, vagy a reggeli mellett fogyasztott bortól.

- Milyen derék lány vagy te, Lu, hogy ilyen kiváló testvérnek bizonyultál! - suttogetta Tom.

Lujza ott csüggött Tom kebelén, a mint joga lett volna rá, hogy valamely sokkal derekabb lény kebelén csügghessen ezen a napon, s először történt meg vele, hogy nyugodt tartózkodásából egy kissé kizökkent.

- Az öreg Bounderby készen van már, - szólt Tom. - Az idő sürget. Isten veled! Lesni foglak majd, mikor visszatérsz. De mondd csak, édes Lu, hát nem pompás história ez?

MÁSODIK KÖNYV.

Az érés ideje.

ELSŐ FEJEZET.

Értéktárgyak a bankban.

Fényes, meleg, nyárközépi nap. Megért ilyesmit hébe-korba még Coketown is.

Távolabbról nézve, ilyen időben Coketown a városból magából fölszálló ködbe volt burkolva, a melyen látszólag át nem hatolhattak a napsugarak. Csak tudta az ember, hogy ott a város, mert tudta, hogy ilyen gonosz indulatú kelés város nélkül el nem csúfíthatta a táj arcát. Korom- és füstgomoly, a mely határozatlanul majd ide, majd oda imbolygott, hol az égbolt felé tört, hol mogorván a föld színén lapult meg, a mint a szél erősödött és gyengült, vagy irányt változtatott, - sűrű, alaktalan tömkeleg, fel-felvillanó fényözönnel, a melynek világa semmi egyebet nem árult el, csak sötét anyagtömegeket, - ekképp adta jelét Coketown már a távolból is létezésének, bárha egyetlen tégladarabja sem látszott.

A csoda az volt, hogy a város egyáltalában létezett még. Annyiszor tönkre ment, hogy valóban bámulatos volt, mi módon állt ki oly sok megrázkódtatást. Bizonyos, hogy soha sem volt még e világon oly törekeny porcellán, mint az, a melyből a coketowni gyárosok készültek. Bármily óvatosan nyúlt hozzájuk az ember, oly könnyen darabokra törtek, hogy az ember akaratlanul azt gyanította, hogy már előbb meg voltak repedve. Tönkre mentek, mikor azt kívánták tőlük, hogy küldjék iskolába a munkásgyermekeket; tönkre mentek, mikor felügyelőket neveztek ki, hogy vizsgálatot tartsanak a gyárakban; tönkre mentek, mikor a felügyelők kétségbe vonták, vajjon van-e joguk a gyárosoknak arra, hogy munkásaikat összekaszabolathassák a gépeikkel; végkép tönkre mentek, mikor figyelmeztették őket, hogy szükségtelen folyton oly nagy füstöt csinálniok. Bounderby arany-kanalán kívül, a melyet általában elfogadtak Coketownban, közkeletű volt a városban még egy másik igen népszerű képzelgés is, a mely fenyegetés formájában nyilatkozott meg. Valahányszor egy-egy coketowni úgy érezte, hogy méltánytalanság esett rajta, vagyis valahányszor beleavatkoztak a dolgaiba, s arról volt szó, hogy felelősségre kell őt vonni valamelyik cselekedetének a következményeiért, - bizonyos volt, hogy előbb-utóbb előhozakodik azzal a rettenetes fenyegetéssel, hogy „akkor inkább a tengerbe dobja egész vagyonát.” Ez a fenyegetés több ízben annyira megijesztette a belügyminisztert, hogy már-már azt hitte, ütött az utolsó órája.

A coketowniak mindazáltal mindig oly jó hazafiak maradtak, hogy soha sem dobták még a tengerbe a vagyonukat, hanem éppen ellenkezően szörnyű gonddal szíveskedtek őrizni mindezüket. Ott volt tehát a város ilyeténképpen a távoli ködben, és szépen virult és gyarapodott.

Az utcák forrók és porosak voltak a nyári napon, s a nap fénye oly vakító volt, hogy keresztültört a Coketown fölött gomolygó sűrű füstfelhőn is, úgy, hogy nem lehetett sokáig belenézni. A gyári udvarokra vezető alacsony pinczeajtókból előbújtak a fűtők s küszöbökre, czölöpökre és korlátokra ülve kormos arcukat törölgették és elnézték a szénrakásokat. Mintha olajban forrt volna az egész város. Forró olaj fojtó szaga érzett mindenütt. A gőzgépek olajtól csillogtak, a „kezek” ruhája tele volt olajfolttal, a gyáregületek valamennyi emeletéről olaj csöpögött alá lassacskán. A tündérpalaták légköre olyan volt, mint a számum lehelete; s a hőségtől olvadozó lakók bágyadtan ödöngtek a sivatagban. De nem volt olyan hőmérséklet, a mely a mélabú örült elefántjait akár örültebbé, akár józanabbá tehetné volna. Esetlen fejük, meleg vagy hideg, száraz vagy nedves, szép vagy rút időben egyforma ütemben emelkedett fel és alá. Az ő árnyékuk szabályos mozgása a falakon helyettesítette Coketownban a susogó

erdők árnyait; míg a rovarok nyári zümmögése helyett, egész álló esztendőben, hétfő virradattól szombat estéig, rudak és kerek zakatolásával kedveskedhetett a város.

Ez egész fényes, meleg nap is álmosan kelepelt, a járókelőt még jobban elálmosítva és még jobban kimelegítve, a mint elhaladt a gyárak zümmögő falai mellett. Redőnyökkel és öntözéssel egy kissé lehűtötték a főutakat és az üzleteket; de a gyárak, az udvarok és az apróbb utcák izzottak a tüzes melegben. Lent a folyón, a melynek vize sötét és sűrű volt a festéktől, néhány ceketowni gyerek, a kiknek nem volt dolguk, - (ritka látvány ott), - evezett egy törékeny csónakban, a mely, a mint tovasiklott, tájékos nyomot hagyott maga után a vízben, miközben minden egyes evezőcsapás undok bűzt kavart föl a levegőbe. De maga a nap, bármily áldásthozó is általában, Ceketownnal szemben kevésbé volt barátságos, mint a kemény fagy, s ritkán nézett be merően a város egyik-másik rejtett zúgába a nélkül, hogy több halál, mint élet ne támadt volna a tekintete nyomán. Így válik még az ég szeme is gonosz szemmé, mikor ügyetlen vagy szennyes kezek tolakodnak közéje és a dolgok közé, a melyeket meg akar áldani a pillantásával.

Sparsitné asszony ott ült a bankban, a délutáni pihenő-szobájában, a pörkölődő utca árnyasabb oldalán. Az irodai órák leteltek már; s ilyen időtájban, mikor meleg volt, rendszerint az irodai helyiségek fölött lévő igazgatósági üléstermet ékesítette bájos ottlétével. A maga külön nappalija egy emelettel följebb volt, s ennek ablakából reggelenként szokta lesni Boudier urat, hogy mikor keresztül jön az úton, azzal a rokonszenvező elismeréssel köszöntse őt, a mely megillet minden áldozatot. Boudier úr már egy esztendeje volt nős, és Sparsitné asszony elszánt sajnálkozása nem szűnt meg soha azóta, még egy pillanatra sem.

A bank nem rítt ki a város józan egyhangúságából. Vörös téglaház volt ez is, kívül fekete ablaktáblákkal, belül zöld zsalúgáterekkel, két fehér lépcsőfokú fekete utcaajtóval, sárgaréz táblával a kapun és nagy ponthoz hasonló sárgaréz kilincscsel. Jóval nagyobb volt Boudier úr házánál, a mint más házak meg félakkorák voltak csak; de minden egyéb tekintetben szigorúan megfelelt a mintának.

Sparsitné asszony tisztában volt vele, hogy mikor estefelé megjelent az íróasztalok és írószerek között, nőies, hogy azt ne mondjam, arisztokratikus bájjal árasztotta el az irodát. Mikor kötésével vagy hálózó fölszerelésével az ablak mellett ült, eléggülten érezte, hogy delnőies megjelenésével sokat javít a hely rideg üzleti jellegén. E fontos szerepének tudatában Sparsitné asszony bizonyos értelemben a bank tündérének tekintette magát. A város lakói azonban, a mint arrajártukban látták őt, a bank sárkányának nézték, a ki az aranybánya kincseit őrzi.

Mik voltak ezek a kincsek, azt Sparsitné épp oly kevésbé tudta, mint a járókelők. Arany- és ezüstérmék, drága papírok, titkok, a melyek kipattanva ismeretlen romlásba döntenének ismeretlen személyeket (általában azonban mégis olyanokat, a kiket Sparsitné asszony nem szeretett), ezek voltak a főtételek abban az eszményi jegyzékben, a melyet Sparsitné asszony magában összeállított. Máskülönb tudta Sparsitné asszony, hogy az irodai órák után ő uralkodik korlátlanul az összes irodai ingóságok s egy három lakattal zárt vas szoba fölött, a melynek erős ajtajához támasztotta a fejét a szolga minden éjszaka, a ki egy tolóágyon aludt, a mely a kakas szóra nyomtalanul eltűnt. Korlátlanul uralkodott továbbá bizonyos boltívek fölött a földszinten, a melyeket éles vasrács zárt el a fosztogató külvilágtól; továbbá a folyó napi munka maradványai fölött, tintafoltok, elhasznált tollak, ostyatörmelékek és papirszeletkéek fölött, mely utóbbiak oly apró darabkákra voltak tépve, hogy soha semmi érdekes dolgot nem lehetett kibetűzni róluk, ha Sparsitné asszony megpróbálta. Végül ő volt az őre egy kis fegyvertárnak, szabványoknak és karabélyoknak, a melyek fenyegető rendben lógtak az egyik irodai kandalló fölött; s ő rá volt bízva az a tiszteletreméltó hagyományos jelkép is, a mely elválaszthatatlan minden olyan üzleti helyiségtől, a mely igényt tart a vagyonosság hírére, -

tudniillik egy sor tűzoltó veder, - a melyeknek nem az volt a rendeltetésük, hogy adandó alkalommal oltáshoz használják őket, hanem az, hogy a legtöbb szemlélőre csaknem oly mély erkölcsi hatást tegyenek, mint a veretlen arany- és ezüstrudak.

Egy süket szolgáló és a szolga egészítették ki Sparsitné asszony birodalmát. A süket szolgálóról az a hír járta, hogy nagyon gazdag; s a ceketowni alrend körében évek óta rebesgették, hogy egyszer éjszaka, bankzárás után, meg fogja őt gyilkolni valaki a pénzeért. Általában úgy vélekedtek róla, hogy be is telt már az ideje, és régen gyilkos véget kellett volna érnie; de ő oly gonosz szívóssággal ragaszkodott az életéhez és az állásához, hogy e miatt sok bosszúságnak és csalódásnak volt már az okozója.

Sparsitné asszonynak éppen behozták a teáját és letették egy hetyke kis háromlábú asztalkára, a melyet a delnő az irodai órák után behozatott a szoba közepén nyújtózkodó, bőrrel bevont, hosszú asztal komoly társaságába. A szolga tette rá a teás készletet az asztalkára, s újjai büttykét, mintegy hódolata jeléül, homlokához szorította.

- Köszönöm, Bitzer, - szólt Sparsitné asszony.

- *Nekem* van mit köszönnöm, asszonyom, - felelt a szolga, a ki igazán nagyon szolgálatkész szolga volt - olyan szolgálatkész, mint a mikor annak idején hunyorgatva eldarálta a ló definícióját a huszas számú lány helyett.

- Be van zárva minden, Bitzer? - kérdezte Sparsitné asszony.

- Be minden, asszonyom.

- És mi az újság ma? - kérdezte Sparsitné asszony, miközben teát töltött magának. - Nincs semmi újság?

- Nem mondhatnám, asszonyom, hogy valami különösebb újságot hallottam. Az embereink nem nyughatnak, asszonyom; de ez, sajnos, nem újság.

- Mit művelnek már megint a békétlen semmirekellők? - kérdezte Sparsitné asszony.

- Csak a régi nótát fűjják tovább, asszonyom, - tömörülnek, szövetkeznek és kötelezik magukat egymás támogatására.

- Nagyon szomorú dolog, - szólt Sparsitné asszony, miközben szigorúsága erejében orrát még rómaiabbá és szemöldökét még coriolanusiabbá tette, - hogy az egyesült gyártulajdonosok megtűrik az efféle osztályérdekből való szövetkezést.

- Úgy van, asszonyom, - szólt Bitzer.

- Miután ők maguk egyesültek, egytől egyig azt kellene tenniök, hogy tiltakoznának olyan ember alkalmazása ellen, a ki bárki mással egyesülni mer, - szólt Sparsitné asszony.

- Ezt tették, asszonyom, - felelt Bitzer; - de sehogyse sikerült a dolog.

- Nem akarom azt állítani, hogy értek az ilyen dolgokhoz, - szólt Sparsitné asszony méltósággal, - minthogy eredetileg egészen másfajta működési kört szánt nekem a sors; s az uram, Powler létére, szintén teljesen távol állt minden efféle élménytől. Én csak azt tudom, hogy ezeket az embereket meg kell tanítani keztyűben dudálni, és a legfőbb ideje, hogy egyszer s mindenkorra végezzenek már velők.

- Úgy van, asszonyom, - felelt Bitzer, tüntető tisztelettel igyekeztén adózni Sparsitné asszony jósszerű tekintélyének. - Igazán lehetetlenség volna világosabban megmagyarázni a dolgot, asszonyom.

Minthogy ilyenkor szokott Bitzer rendszerint elbeszélgetni egy kicsit bizalmasan Sparsitné asszonynyal, s most is észrevette már a tekintetén, hogy van valami kérdezni valója, úgy tett,

mintha a vonalzókat, tintatartókat és a többi rendezgetné, miközben a delnő tovább szörpölgette a teáját, ki-kipillantva a nyitott ablakon át az utcára.

- Sok volt ma a munka, Bitzer? - kérdezte Sparsitné asszony.

- Nem túlságosan, úrnőm. Átlagnapunk volt. - Bitzer hébe-korba asszonyom helyett úrnőmnek szólította Sparsitné asszonyt, mintegy önkénytelen elismeréseül a delnő személyes méltóságának és a kellő tiszteletre irányuló jogainak.

- Az irodai alkalmazottak, - szólt Sparsitné asszony, miközben gondosan letörölt bal félkezttyűjéről egy láthatatlan morzsányi vajaskenyeret, - természetesen lelkiismeretesek, pontosak és szorgalmasak, ugyebár?

- Igenis, asszonyom; meglehetősen azok, asszonyom. A szokott kivételtől eltekintve.

Bitzer az általános kém és besúgó díszes szerepét töltötte be az intézetben, s ez önkéntes szolgálataért külön karácsonyi ajándékot kapott a rendes heti bérén felül. Rendkívül világos fejű, óvatos, eszes fiatal emberré fejlődött, a kire kétségtelenül szép jövő várt. Értelme oly szabályos pontossággal működött, hogy érzelmi hajlandóságok vagy szenvedélyek soha sem zavarták. Minden cselekedete gondos, hideg számítás eredménye volt; és Sparsitné asszony nem ok nélkül szokta volt hangsúlyozni, hogy soha életében nem ismert hozzá fogható szilárdlelkű fiatal embert. Ez a kiváló fiatal gazdálkodó, miután atyja halálakor meggyőződött róla, hogy anyja ceketowni illetőségű, oly állhatatosan küzdött az illetőségi jogban rejlő elvi jelentőség érvényesítéseért, hogy édesanyja azóta is a városi szegényháznak a foglya volt. Tagadhatatlan, hogy évente megajándékozta az édesanyját egy félfont teával, a mi bizonyos gyöngeségre vallott, először azért, mert minden adomány elkerülhetetlenül azzal az eredménnyel jár, hogy rákapatja az alamizsnára a megajándékozottat; s másodszer azért, mert az egyetlen észszerű eljárás, a melyet ez árúczikkkel követnie kellett volna, az volt, hogy vegye meg oly olcsón, a hogy' csak lehet, és adja el oly drágán, a hogy' csak lehet, minthogy a philosophusok világosan bebizonyították, hogy ebben merül ki az ember egész kötelessége - nem csupán egy része, hanem teljes egésze az ember kötelességének.

- Meglehetősen azok, asszonyom. A szokott kivételtől eltekintve, - ismételte Bitzer.

- O-oh! - szólt Sparsitné asszony, miközben fejét csóválta a teás csészéje fölött és egy nagyot hörpentett belőle.

- Tamás úrtól eltekintve, asszonyom, - nagy a kétségem Tamás úrból, asszonyom; egyáltalában nincs inyemre.

- Bitzer, - szólt Sparsitné asszony nagyon nyomatékosan, - emlékszik, mit mondtam volt a nevek említésére vonatkozólag?

- Bocsásson meg, asszonyom. Szent igaz, hogy megtiltotta a nevek említését, és legjobb is, ha az ember kerüli a neveket.

- Ne felejtse el, hogy énnekem állásom van itt, - szólt Sparsitné asszony ünnepélyesen. - Bizalmi állásom van itt, Bitzer, Bunderby úr megbízásából. Bármily valószínűtlennek tűnhetett volna fel évekkkel ezelőtt nemcsak nekem, hanem Bunderby úrnak is, hogy valamikor ő lesz a pártfogóm, évi megtiszteltetésben részesítvén engem, most mégis akarva, nem akarva csupán ilyen világításban láthatom őt. Bunderby úr megadta társadalmi állásomnak mindazt az elismerést és családi származásomnak mindazt a méltánylást, a melyet csak remélhettem. Sőt többet adott, sokkal többet. Ennélfogva lelkiismeretes hűséggel akarok ragaszkodni pártfogómhoz. És nem hiszem, nem akarom hinni, nem hihetem, - szólt Sparsitné asszony, a tisztesség és erkölcsi érzés nagyon tekintélyes készletével, a melylyel a kellő pillanatban mindig tudott rendelkezni, - nem hihetem, hogy lelkiismeretes hűségemen csorba *ne* esnék, ha

megengedném, hogy e föld alatt oly neveket említsenek, a melyek, sajnos, - rendkívül sajnos, - ehhez nem fér kétség - kapcsolatban van vele.

Bitzer újra megbütyközte a homlokát és még egyszer bocsánatot kért.

- Nem, Bitzer, - folytatta Sparsitné asszony, - mondja azt, hogy egy valaki, és akkor meghallgatom; de ha Tamás urat mond, akkor megbocsásson, de nem hallgathatom meg.

- Asszonyom, - szólt Bitzer, visszatérve előbbi szavaira, - egy valakit, úgy, mint rendesen, nem tekintve.

- O-oh! - Sparsitné asszony megismételte a fölkiáltást, megcsóválta újra a fejét a teás csészéje fölött, s újra egy nagyot hörpentett belőle, mintegy annak jeléül, hogy hajlandó ugyanott folytatni a beszélgetést, a hol félbemaradt.

- Egy valaki, asszonyom, - szólt Bitzer, - sohasem volt az, a minek lennie kellett volna, mióta idekerült. Egy valaki kicsapongó, renyhe, naplopó. Nem érdemli meg a mindennapi kenyerét, asszonyom. Nem is kapná meg, ha nem volna az udvarnál egy barátja és rokona, asszonyom!

- O-oh! - szólt Sparsitné asszony, újabb mélabús fejcsóválással.

- Csak abban reménykedem, asszonyom, - folytatta Bitzer, - hogy barátja és rokona nem fog módot nyújtani neki arra, hogy tovább is így folytassa. Különben tudjuk, asszonyom, kinek a zsebéből kerül ki ez a pénz.

- O-oh! - sóhajtott újra Sparsitné asszony, újabb mélabús fejcsóválással.

- Sajnálatraméltó, asszonyom. Az utolsó fél, a kire czéloztam, sajnálatra méltó, asszonyom, - szólt Bitzer.

- Úgy van, Bitzer, - szólt Sparsitné asszony. - Mindig sajnáltam ezt az elvakultságot, mindig.

- A mi pedig azt illeti, asszonyom, - szólt Bitzer, halkítva a hangját és közelebb húzódva, - egy valakinél nincs megfontolatlanabb az egész városban. Pedig hogy a városbeliek milyen megfontolatlanok, azt tudja, asszonyom. Ki tudhatná ezt jobban, mint a hogy olyan előkelő úrhölgy tudja, a minő kegyed, asszonyom.

- Jól tennék, - felelt Sparsitné asszony, - ha magáról vennének példát, Bitzer.

- Köszönöm, asszonyom. De minthogy engem említ, asszonyom, tekintsen rám. Egy kis pénzt félretettem már, asszonyom. Az ajándékhoz, a mit karácsonykor kapok, sohasem nyulok hozzá. Nem költöm el az egész béremet sem, pedig nem sok, asszonyom. Miért nem tesznek úgy a többiek is, mint én, asszonyom? A mit az egyik megtehet, azt megteheti a többi is.

Ez megint egyike volt a Coketownban divatos képzelgéseknek. Minden odavaló tőkés, a kinek sikerült hat pennyvel hatvanezer fontot szereznie, kötelességének tartotta állandóan csodálkozni azon, hogy a legközelebbi hatvanezer „kéz” mindegyike mért nem siet hat pennyvel hatvanezer fontot szerezni, és többé-kevésbbé hibául rótt fel valamennyinek, hogy ezt a kis bűvész-mutatványt nem sajátította el. A mit én megtettem, az ti is megtehetitek. Mért nem siettek megtenni?

- A mi azt illeti, hogy szórakozásra van szükségük, asszonyom, - szólt Bitzer, - az egyszerűen ostobaság. *Én* nekem nincs szükségem szórakozásra. Sohse volt és sohse lesz szükségem rá; nem telik benne kedvem. A mi pedig a szövetkezésüket illeti, bizonyára sokan vannak közöttük olyanok, a kik ha egymásra ügyelnének és egymást följelentnék, kereshetnének hébe-korba holmi csekélységet, akár pénzt, akár jóindulatot, és javíthatnának a helyzetükön. Mért nem teszik hát ezt, asszonyom? Hiszen minden egyes teremtménynek ez a legfőbb törekvése, s azt állítják, hogy ők is a helyzetük javítására törekcsenek.

- Persze, hogy azt állítják! - szólt Sparsitné asszony.

- Aztán, asszonyom, ugyebár szakadatlanul a feleségüket meg a családjukat emlegetik, úgy, hogy szinte undor fogja el már az embert, - szólt Bitzer. - Nos, asszonyom, tekintsen rám! *En* *nekem* nincs szükségem asszonyra, meg családra. Mért van rá szükségük a többieknek?

- Mert megfontolatlanok, - szólt Sparsitné asszony.

- Úgy van, asszonyom, - felelt Bitzer, - *ez* a baj! Ha jobban megfontolnák a dolgokat és józanabbak volnának, asszonyom, akkor mit csinálnának? Így szólnának magukban: „A míg a kalapom alá fér a családom” - vagy „a míg a főkötőm alá fér a családom”, - a szerint, a mint kalapos vagy főkötős emberről van szó, asszonyom, - „addig egy embert kell csak etetnem, és ezt az egyet etetem a legszívesebben.”

- Mindenesetre, - helyeselt Sparsitné asszony, miközben vajas zsemlyéjét eszegette.

- Köszönöm, asszonyom, - szólt Bitzer újra megbütyközve a homlokát, mintegy hálája jeléül azért az épületes beszélgetésért, a melylyel Sparsitné asszony kitüntette. - Parancsol még egy kis meleg vizet, asszonyom, vagy szolgálhatok talán más valamivel?

- Most nincs szükségem semmire, Bitzer.

- Köszönöm, asszonyom. Nem szeretném zavarni kegyedet, asszonyom, étkezés közben, főképp a teája mellett nem, mert tudom, hogy’ szereti a teát, - szólt Bitzer, miközben egy kissé fölágaskodott, hogy kinézessen az utcára onnan, a hol állt; - de odalent már vagy egy percz óta egy úri ember állt, a ki fölbámult ide, asszonyom, s most keresztülvágott az utcán, mintha kopogtatni akarna. Minden bizonynyal ő kopogtat, asszonyom.

Az ablakhoz lépett, kitekintett, s visszahúzván újra a fejét, saját magának válaszolva így szólt:

- Úgy van, asszonyom. Beereszszem azt az urat, asszonyom?

- Nem tudom, ki lehet? - szólt Sparsitné asszony, megtörölve a száját és megigazgatva a félkeztűjét.

- Nyilvánvalóan idegen ember, asszonyom.

- Mit akarhat egy idegen ilyenkor este a bankban, hacsak olyan dolga nincs, a mivel elkésett már, nem tudom, - szólt Sparsitné asszony; - de én Bunderby úr megbízottja vagyok itt az intézetben, és nem térek ki soha a kötelesség elől. Ha bármi részben elvállalt tisztembe vág, hogy fogadjam őt, akkor fogadni akarom. Tegyen úgy, Bitzer, a hogy’ jónak látja.

A látogató, a kinek sejtelve sem volt Sparsitné asszony nagylelkű szavairól, most oly erősen ismételte a kopogását, hogy a szolga lerohant ajtót nyitni. Sparsitné asszony ekközben óvatosan elrejtette a kis asztalkát mindenestül egy pohárszékre, s azután egy emelettel fölebb vonult, hogy szükség esetén mennél nagyobb méltósággal jelenhessen meg.

- Engedelmeivel, asszonyom, az az úr kegyeddel szeretne beszélni, - szólt Bitzer, szemét Sparsitné asszony kulcslyukára illesztve. Így aztán Sparsitné asszony, a ki időközben megigazította a főkötőjét, lefárasztotta újra a lépcsőn klasszikus ábrázatát, s úgy lépett be az ülés-terembe, mint valami római matróna, a ki kivonul a város falai közül, hogy tárgyalásba bocsátkozzék valamely ostromló hadvezérrel.

Az idegenre, a ki az ablakhoz ballagott volt, s most közönyösen kibámult rajta, ez a nyomatékos bevonulás oly csekély hatást tett, a melynél csekélyebb el sem képzelhető. Bámulatos nyugalommal füttyörészett ott álltában, kalappal a fején, s egész megjelenése némi bágyadtságot árult el, a mely részint a szörnyű hőségnek, részint szörnyű előkelőségének a következménye lehetett. Mert félszemmel is látszott rajta, hogy tetőtől-talpig úri ember, a legdivatosabb fajtából, a ki megcsömörlött mindentől és nem hisz jobban Luczifernél semmiben sem.

- Azt hiszem, uram, - szólt Sparsitné asszony, - velem óhajtott beszélni.
  - Bocsásson meg, - szólt az idegen megfordulva és kalapját levéve, - bocsásson meg, kérem.
  - Hm! - gondolta magában Sparsitné asszony, miközben méltósággal teljesen meghajolt. - Harminczötesztendő, csinos arcú, szép természetű, szép fogú, kellemes hangú, jól nevelt, jól öltözött, feketehajú, merész tekintetű. - Sparsitné asszony, nőhöz illően, - úgy, mint a szultán, a ki a vizes vederbe dugta a fejét, - mindezt az alatt figyelte meg, a míg meghajolt és újra föl-egyeneseedett.
  - Tessék helyet foglalni, uram, - szólt Sparsitné asszony.
  - Köszönöm. Ha megengedi. - Széket adott a delnőnek, de ő maga fesztelenül az asztalhoz támaszkodva állva maradt. - A szolgálmat a vasúton hagytam a málhám miatt, - nagyon hosszú a vonat és szörnyű sok a málhá a teherkocsiban, - és beballagtam a városba, körültekintgetve. Rendkívül fura egy hely. Ugyan kérem, *mindig* olyan fekete, mint most?
  - Általában sokkal feketébb, - felelt Sparsitné asszony szokott határozottságával.
  - Lehetséges? Bocsásson meg, kérem, ugy-e kegyed, ha nem csalódom, nem ide való?
  - Nem, uram, - felelt Sparsitné asszony. - Jó vagy rossz szerencsém, a hogy' vesszük, úgy akarta, - mielőtt özvegygyé lettem, - hogy egészen más légkörben mozogjak. A férjem Powler volt.
  - Bocsánat, kérem! - szólt az idegen. - Micsoda -?
- Sparsitné asszony ismételte: - Powler.
- A Powler-családból való, - szólt az idegen, miután gondolkozott néhány pillanatig. Sparsitné asszony jóváhagyóan bólintott. Az idegen, mintha egy kissé még bágyadtabb lett volna, mint az imént.
  - Akkor bizonyára nagyon unalmas itt az élete? - volt a következtetés, a melyet levont a felvilágosításból.
  - A körülmények rabszolgája vagyok, uram, - szólt Sparsitné asszony, - és régóta megtanultam alkalmazkodni az életemet irányító hatalomhoz.
  - Nagyon bölcs, - felelt az idegen, - és nagyon példás és dicséretes és - -. Nem igen tartotta érdemesnek befejezni a mondatot, s ezért inkább az óralánczával játszott fáradt unalommal.
  - Szabad megkérdenem, uram, - szólt Sparsitné asszony, - minek köszönhetem a szerencsét...
  - Mindenesetre, - szólt az idegen. - Nagyon köszönöm a szíves figyelmeztetést. Bounderby bankár úrhoz van ajánló-levelem. Elsétálgatva e különös, fekete városban, a míg elkészül a szállóban az ebédem, megkérdeztem egy ficzkótól, a kivel találkoztam, - munkás ember lehetett, s olyan volt, mintha valami pelyhes zuhany alatt állt volna, - valószínűleg ez a nyers anyag...
- Sparsitné asszony bólintott a fejével.
- Nyers anyag - hol lakik Bounderby bankár úr. A ficzkó, a kit bizonyára megtévesztett a bankár szó, erre a bankhoz utasított. A tényállásból azt gyanítom, hogy Bounderby bankár úr nem lakik ebben az épületben, a hol most van szerencsém megadni ezt a magyarázatot.
  - Nem, uram, - felelt Sparsitné asszony, - nem lakik itt.
  - Köszönöm. Nem az volt a szándékom, hogy e pillanatban átnyújtsam a leveletem, s nem ez a szándékom most sem. De mikor a bank felé sétáltam, hogy agyoncsapjam az időt, s jó-szerencsém úgy akarta, hogy az ablakban - (kezével fáradtan az ablak felé intett, azután

könnyedén meghajolt) - észrevegység egy igen előkelő és megnyerő külsejű delnőt, azt gondoltam magamban, hogy legokosabb lesz, ha bátorkodom ettől a delnőtől megkérdezni, vajjon *hol* is lakik hát Bounderby bankár úr. A mit ezennel merészkedem is megtenni, illendő módon bocsánatot kérve.

Az idegen modorának figyelmetlenségét és közönyösségét, Sparsitné asszony véleménye szerint, elegendőképpen enyhítette fesztelen udvariassága, a melyet vele szemben tanúsított. E pillanatban például csaknem az asztal szélén ült, s mégis hanyagul Sparsitné asszony felé hajolt, mintegy annak jeléül, hogy bizonyos vonzóerőt talál benne, a mely a maga módján elragadóvá teszi őt.

- A bankok, tudom, mindig gyanakvók, s már hivatalból is gyanakvóknak kell lenniök, - szólt az idegen, a kinek könnyed, síma beszédmodora igen kellemes benyomást keltett, és sokkal jelentősebbé és humorosabbá tette azt, a miről szó volt, mint a minő valójában volt, - a mi talán e népes felekezet alapítójának agyafűrt hagyománya, bárki volt légyen is ez a nagy férfiú, - ennél fogva legyen szabad megjegyeznem, hogy leveletem - ime itt van - e kerület képviselője - Gradgrind - írta, a kivel Londonban volt szerencsém megismerkedni.

Sparsitné asszony megismerte a kézírást, sejtette az idegennel, hogy ez az igazolás teljesen fölösleges, s megadta Bounderby úrnak a címét, a kellő magyarázatokkal és útbaigazítással.

- Ezer köszönet, - szólt az idegen. - Kegyed persze jól ismeri a bankárt?

- Úgy van, uram, - felelt Sparsitné asszony. - Tíz év óta ismerem őt, a mióta függő helyzetben vagyok vele szemben.

- Egész örökkévalóság! Ha nem csalódom, Gradgrind leányát vette feleségül?

- Úgy van, - szólt Sparsitné asszony, hirtelen összeszorítva az ajkát, - ez a szerencse érte őt.

- Úgy hallottam, hogy ő nagysága egész philosophus.

- Igazán, uram! - szólt Sparsitné asszony. - *Az* volna?

- Bocsássa meg tolakodó kíváncsiságomat, - folytatta az idegen, miközben engesztelő pillanattal napirendre tért Sparsitné asszony szemöldökei fölött; - de kegyed ismeri a családot és ismeri a világot. Nemsokára megismerkedem a családdal, és lehet, hogy sokat fogok velök érintkezni. Valóban olyan szörnyű félelmes lény ő nagysága? Édes atyja olyan hírért kelti bámulatos eszességének, hogy forró vágyam ismerni őt. Csakugyan föltétlenül megközelíthetetlen? Csakugyan visszadöbbszent és elszédít az eszessége? Sokatmondó mosolyából látom, hogy kegyednek nem ez a véleménye. Balzsamot csepegtet aggódó lelkembe. És a kora? Negyvenéves? Harminczöt?

Sparsitné asszony hangosan elnevette magát.

- Mai csirke még, - szólt. - Húszesztendő sem volt, mikor férjhez ment.

- Szavamra mondom, Powlerné asszony, - szólt az idegen, elmozdulva az asztalról, - hogy soha életemben nem voltam még ennyire megdöbbenve!

Valóban úgy látszott, hogy ez a hír nagy hatással volt rá, a lehető legnagyobbal, a melyre fogékonysága volt. Egész álló negyedperczig nézett a fölvilágosítójára: s szemlátomást nem győzött betelni ámulatával az egész idő alatt. - Biztosítom róla, Powlerné asszony, - szólt végül nagyon kimerülten, - hogy az apa modora folytán azt vártam, hogy holmi mérges, megcsontosodott, érett szépséghez lesz szerencsém. Fogadja hálámat első sorban azért, hogy felvilágosított képtelen tévedésemről. Bocsásson meg, hogy így megrohantam. Nagyon köszönöm. Ajánlom magamat!

Meghajolt és távozott, és Sparsitné asszony az ablakfüggöny mögül látta, a mint bandukolva lefelé haladt az utcán, az út árnyas oldalán, miközben őt figyelte az egész város.

- Mi a véleménye erről az úrról, Bitzer? - kérdezte Sparsitné asszony a szolgájától, a ki készült elszedni az asztalt.

- Jó sok pénzt költ a ruhájára, asszonyom.

- Meg kell adni neki, - szólt Sparsitné asszony, - hogy nagyon ízlésesen öltözködik.

- Úgy van, asszonyom, - felelt Bitzer, - ha ez megéri a pénzt.

- A mellett, asszonyom, - szólalt meg újra Bitzer, miközben az asztalt törölgette, - az a gyanúm, hogy kártyás.

- A kártya erkölcstelen játék, - szólt Sparsitné asszony.

- Nevetséges játék, asszonyom, - szólt Bitzer, - mert az eshetőségek mindig a játékosok ellen vannak.

Vajjon a hőség volt-e az oka, hogy Sparsitné asszony nem tudott tovább dolgozni, vagy a keze fáradt-e ki: tény, hogy aznap este nem dolgozott tovább. Az ablakban ült, mikor a nap hanyatlóban volt a füst mögött; ott ült, mikor a füst vörös izzóvá vált, mikor elmosódott a színe, mikor a sötétség előbújt a földből és kúszott, kúszott fölfelé, föl a háztetőkre, föl a templomtorony csúcsára, föl a gyári kúrtók tetejére, föl az égboltra. Gyertya nélkül a teremben ott ült Sparsitné asszony az ablak mellett, ölbe tett kézzel, nem sokat törődve az esti lármával: a gyerkőczök kiabálásával, a kutyaugatással, a keréknyikorgással, a járókelők lépteivel és hangjával, az utcai rikoltozással, a faczipók kopogásával a kövezeten, mikor ezekre került a sor, és a kirakatok redőnyeinek a leeresztésével. Csak a mikor a Szolga jelentette, hogy kész a rendes esti borjűmirigy, csak akkor ébredt fel Sparsitné asszony álmadozásából, fölvívén az emeletre sűrű fekete szemöldökét, a mely a sok töprengéstől úgy meg-ránczosodott, hogy szinte kivasalásra lett volna már szüksége.

- Óh, te bolond! - szólt Sparsitné, mikor magában vacsorázott. Kire értette, azt nem mondta meg; de a borjűmirigyre aligha értette.

MÁSODIK FEJEZET.

Harthouse Jakab úr.

A Gradgrind-pártnak segítségre volt szüksége, hogy a gráciákat teljesen kivégezhesse. Újonczokat kerestek, és hol találhatták volna biztosabban, mint azok között a finom urak között, a kik, miután rájöttek arra, hogy semminek sincs értéke a földön, hajlandók voltak vállalkozni mindenre a világon?

E mellett azok a józan szellemek, a kik e fönséges magasságig emelkedtek, nagy vonzóerőt gyakoroltak a Gradgrind-iskola számos hívére. Ez utóbbiak szerették a finom urakat; azt állították ugyan, hogy nem szeretik őket, de azért szerették. Rogyásig utánózták őket; beszéd-közben úgy nyámmogtak, mint azok; s elernyedtt arcot vágva osztogatták szét penészes adagocskáit annak a nemzetgazdaságnak, a melylyel tanítványaikat tömték. Sohase volt még a föld hátán olyan bámulatos felemás faj, mint a mely ekképp keletkezett.

A finom urak között, a kik nem voltak rendes tagjai a Gradgrind-iskolának, volt egy jó családból való s még jobb külsejű, szerencsés adag humorral megáldott úri ember, a ki rengeteg hatást ért el az alsóházban, mikor egy ízben kifejtette a háznak a maga (és az igazgatóság) véleményét egy vasúti balesetről, a melynek alkalmával a világ leglelküismeretesebb hivatal-

nokai, a kiket a világ legméltányosabb üzletvezetői alkalmaztak, s a kiket a világ legtökéletesebb mechanikai felszerelése támogató, a világ legjobb szerkezetű vasúti vonalán, megölték öt embert és megsebesítettek harminczkét utast, egy véletlen folytán, a mely nélkül valószínűleg hiányosnak bizonyult volna az egész rendszer kiválósága. Az agyongázolt teremtmények között volt egy tehén is, és a szanaszét heverő gazdátlan holmik között találtak egy özvegyi főköttöt is. És a szóbanforgó tiszteletreméltó képviselő a házat (a melynek igen finom érzéke van a humor iránt) azzal, hogy a főköttöt rátette a tehén fejére, úgy megnevettette, hogy a ház nem akart végig hallgatni semmiféle komoly hivatalos jelentést a helyszíni szemle eredményéről, s tapsolva és kaczagva napirendre tért a vasút fölé.

Már most ennek az úriembernek volt egy öcsce, a ki még nála is előkelőbb jelenség volt, s a ki megpróbálta már az életet, mint dragonyos zászlótartó, és unalmasnak találta; azután megpróbálta, mint egy külföldi angol követ kíséretének a tagja, és unalmasnak találta; azután elzarándokolt Jeruzsálembe, és ott is unatkozott; azután yachton körülhajózta a világot és halálosan unatkozott mindenütt a világon. Ehhez az öcséhez egy szép napon testvéri jóindulattal így szólt vala az említett tiszteletreméltó, humoros képviselő: - Jaki, te nagy sikereket érhetnél el a tényelmélet szigorú urai között, a kiknek szükségük van emberekre. Nem is tudom, miért nem szenteled magad a statisztikára. - Jaki, a kinek meg is tetszett egy kissé az eredeti ötlet, s a ki epedt már a változás után, épp oly hajlandó volt a statisztikának szentelni magát, mint akármi másnak. Meg is tette. Bevágott egy-két kékkönyvet; s a bátyja elhíresztelte ezt róla a tényelmélet szigorú urai között, és így szólt: - Ha be akartok juttatni a házba akárhol egy csinos ficzkót, a ki fenemód ki tudja vágni a rezet, vessetek szemet Jaki öcsémre, mert ő a ti emberetek. - Miután egyszer-kétszer beszélt a népgyűléseken, Gradgrind úr a politikai kupaktanácsával egyetemben Jaki mellett döntött, és elhatározták, hogy leküldik őt Coketownba, hadd ismerjék meg ott, meg a környéken. Ez az eredete annak a levélnek, a melyet Jaki múlt este megmutatott Sparsitné asszonynak, s a mely most Bounderby úr kezében volt, a következő címmel: „Bounderby Józsiás bankár úrnak, Coketown. Harthouse Jakab úr ajánlása dolgában. Gradgrind Tamás”.

Egy órával azután, hogy ezt a levelet és Harthouse Jakab úr névjegyét megkapta, Bounderby úr föltette a kalapját és lement a szállodába. Ott találta Harthouse Jakab urat, a ki oly vígasztalan hangulatban nézett ki az ablakon, mintha félig-meddig máris kedve volna valami másnak szentelnie magát.

- Uram, - szólt a vendég, - coketowni Bounderby Józsiás vagyok.

Harthouse Jakab úr igazán nagyon boldog volt (bár nem igen látszott meg rajta), hogy a rég óhajtott szerencsében része lehet.

- Coketown, uram, - szólt Bounderby, miközben minden teketória nélkül leült, - nem afféle hely, a minőkhöz ön szokva van. Ezért, ha megengedi, - egyébként mindegy, hogy megengedi-e vagy sem, mert én nem szoktam hímezni-hámozni, - elmondok önnek egyet-mást róla, mielőtt tovább megyünk.

Harthouse úr el lesz ragadtatva.

- Nem egészen bizonyos, - szólt Bounderby. - Egy szóval sem ígérem ezt. Mindenek előtt látja a füstünket. Ezt esszük, ezt isszuk. A legegészségesebb táplálék a világon minden tekintetben és legfőképp a tudó számára. Ha ön is azok közül való, a kik azt kívánják, hogy csökkentsük a füstöt, akkor nem egyezik a véleményünk. Eszünk ágában sincs gyorsabban elkoptatni a kazánjaink fenekét, mint a hogy' most koptatjuk, nem bizony, Nagy-Britannia és Írország minden álszentelkedő érzélgösségének a kedvéért sem!

Harthouse úr, hogy tüstént teljes erejével hivatásának szentelje magát, így válaszolt: - Bounderby úr, biztosíthatom, hogy a legteljesebb mértékben úgy gondolkozom, mint ön. Ez a meggyőződésem.

- Örvendek, - szólt Bounderby. - Már most bizonyára telebeszélték önnek a fejét azzal, hogy milyen munka folyik a gyárainkban. Ugyebár? Nagyon jól van. Nos, én majd megmondom önnek, mi a valóság. A legkellemesebb, a legkönnyebb és a legjobban fizetett munka folyik nálunk. De ez még nem elég, mert a gyárainkon sem csináltathatunk semmi javítást, hacsak török szőnyegekkel nem akarjuk beboríttatni a padlókat. Ez azonban persze eszünk ágába sem jut.

- Bounderby úr, tökéletesen igaza van.

- Végül, - szólt Bounderby, - hadd szóljak a „kezeink”-ről. Ebben a városban nincs, uram, egy szál olyan kéz sem, - se férfi, se nő, se gyerek, - a kinek nem volna egy végső életcélja. Ez a cél az, hogy teknősbéka-levessel és vadhússal táplálkozhassak aranykanálból. Arról persze szó sem lehet, hogy - akár egyetlen egy is közülök, - valamikor teknősbéka-levessel és vadhússal táplálkozhasson aranykanálból. Most pedig ismeri ön ezt a helyet.

Harthouse úr megvallotta, hogy az egész ceketowni kérdésnek ez a dióhéjba szorított foglalatja a legnagyobb mértékben tanulságos és gyönyörködtető volt rá nézve.

- A mint látja, - felelt erre Bounderby úr, - én már olyan ember vagyok, hogy szeretek tisztában lenni azzal, a kivel megismerkedem, főképpen, ha az illető a nyilvánosság embere. Csak egyet akarok még önnek mondani, Harthouse úr, mielőtt biztosítom önt arról, hogy a mennyiben szerény tehetségemtől telik, a legnagyobb örömmel akarok eleget tenni Gradgrind Tom barátom ajánló levelének. Ön jó családból való ember. Azt ne találja hinni egy pillanatig sem, hogy én is az vagyok. Én a szennyos utczipor szülöttje vagyok, hamisítatlan csőcselékvér.

Ha volt valami, a mi fokozhatta volna még Jaki érdeklődését Bounderby úr iránt, akkor éppen ez a körülmény lehetett volna az, - ő legalább ezt mondta.

- Most pedig, - szólt Bounderby, - nyugodtan kezét szoríthatunk egymással; hangsúlyozom, hogy nyugodtan, mert bárha tudom, hogy mi vagyok, és a csatorna pontos mélységét, a melyből felküzdöttem magam, jobban ismerem, mint bárki a világon, azért épp oly büszke vagyok, mint ön. S miután ekképp illő módon kifejezésre juttattam a függetlenségemet, most már rátérhetek arra, hogy megkérdem, hogy van és remélem, jól van.

Jobban, mint rendesen, jelentette ki Harthouse úr, miközben kezét szorítottak, Ceketown egészséges levegője következtében. - Bounderby úr kegyesen fogadta a választ.

- Talán tudja, - szólt aztán, - de lehet, hogy nem tudja, hogy én Gradgrind Tom leányát vettem feleségül. Ha nincs okosabb teendője, sétáljon föl velem a városba. Örömmel bemutatom Gradgrind Tom leányának.

- Bounderby úr, - szólt Jaki, - ön megelőzi legforróbb kívánságomat.

Szó nélkül fölkerelkedtek, és Bounderby úr elkalauzolta új ismerősét, a ki olyan feltűnő ellentéte volt neki, a kívül fekete ablaktáblás, belül zöldsalugáteres, két fehér lépcsőfokos, fekete utcaajtós vörös téglaházba. A ház társalgójában csakhamar megjelent a legkülönösebb fiatal hölgy, a kivel Harthouse Jakab úr élete során találkozott. Annyira feszes volt és mégis oly gondatlan, annyira tartózkodó volt és mégis oly figyelmes, annyira hideg és kevély volt, s mégis oly észrevehetően szégyenkezett férje szájas alázatossága miatt (a melynek minden egyes példája úgy hatott rá, mintha szúrás vagy ütés érte volna), hogy Harthouse Jakab úrra nézve egészen új érzés volt az ifjú hölgy megfigyelése. Az arcza épp oly különös volt, mint a modora. Vonásai szépek voltak; de természetes játékuk oly zárkózott volt, hogy szinte lehetet-

lenségnek tetszett kitalálni az arcz valódi kifejezését. A mint ott állt, a legnagyobb mértékben közönyösen és öntudatosan, egy pillanatra meg nem zavarodva és mégis folyton elfogódva, testileg a többiek társaságában és lelkileg szemlátomást egészen egymagában, - hiú fáradozás lett volna, e fiatal nő megértésére törekedni, mert csúfosan visszavert minden fürkésző támadást.

A ház asszonyáról magára a házra tért át a vendég tekintete. Egyetlen néma jel sem vallott a szobában női lényre. A legkisebbke bájos dísz, a legcsekélyebb, bármily közönséges, fantasztikus apróság sem tanuskodott sehol női befolyásról. Örömtelenül és kényelem nélkül, kérkedő és érzéketlen gazdagsággal meredt rá a szoba az ott lévőkre, s ezt a hatást nem enyhítette, nem derítette föl semmiféle női lény ottlétének a legcsekélyebb nyoma sem. A hogy' Bounderby úr állt házi istenei közepett, úgy vették körül e hajthatatlan istenségek is Bounderby urat; és teljesen méltók voltak egymáshoz és pompásan összeillettek.

- Ime, uram, - szólt Bounderby, - a feleségem, Bounderbyné asszony, Gradgrind Tom legidősebb leánya. - Lu, Harthouse Jakab úr. Harthouse úr az atyád zászlója alá esküdött. Ha nem lesz hamarosan Gradgrind Tom kollégája, akkor azt hiszem, legalább is valamelyik szomszéd városunkkal fogjuk együtt emlegetni hallani a nevét. - Láthatja Harthouse úr, hogy a feleségem jóval fiatalabb nálam. Nem tudom, mit látott bennem, hogy a feleségem lett, de bizonyára látott bennem valamit, mert különben nem jött volna hozzám. Egész sereg drága dolgot tud, uram, politikai meg más egyéb dolgokat. Ha valamikor ezért vagy azért hirtelen be akarna ön vágni valamit, bajosan tudnám Bounderby Lunál jobb tanácsadóhoz utasítani.

Kellemesebb tanácsadót, vagy olyant, a kitől örömebb tanulna, Harthouse úr persze soha nem is kívánhatott volna magának.

- Csak bátran! - szólt a házigazda. - Ha ért a bókoláshoz, akkor nagy sikere lesz itt, mert versenytárstól nincs mit tartania. Nekem magamnak sohasem volt módomban bókolni tanulni, s nem is állítom, hogy értek a bókolás művészetéhez, - az igazság az, hogy megvetem ezt a mesterséget. De önt másként nevelték mint engemet; engem, teringettét! kézzelfoghatóan neveltek! Ön finom úri ember; én ellenben nem tartom annak magamat. Én ceketowni Bounderby Józsiás vagyok, és ezzel beérem. Mindazáltal, bár *én rám* nem hat a rang és a modor, Bounderby Lunak talán más a fölfogása. Ő nélkülözte az én előnyeimet - ön talán inkább hátrányokat mondana, de én előnyöket mondok, - azért annyit mondok csak önnek, hogy talán nem hiába fogja pazarolni az erejét.

- Bounderby úr, - szólt Jaki, miközben mosolyogva Lujzához fordult, - hasonlatképpen szólva olyan, mint valamely nemes paripa a természet ölen, a mely nem ismeri azt az igát, a melyet a társadalom hámjába fogott magamfajta igásló von.

- Ön nagyon megbecsüli Bounderby urat, - szólt Lujza nyugodtan. - Természetes is, hogy így van vele.

Harthouse úr, a kit világlátott úri ember létére ez a válasz alaposan leforrázott, ezt gondolta magában: - Hogy az ördögbe értsem ezt?

- Ön, a mint az uram szavaiból következtetem, a haza szolgálatának akarja szentelni magát, - szólt Lujza, még mindig ott állva azon a helyen, a hol először megállt előtte, miközben az öntudatosságnak és a nyilvánvaló elfogultságnak ugyanaz a sajátságos ellentmondása tükröződött az arczán. - Föltette magában, ugyebár, hogy megmutatja a nemzetnek azt az utat, a mely kivezeti őt az összes bonyodalmakból?

- Bounderbyné asszony, - felelt Harthouse úr nevetve, - szavamra mondom, ezt nem tettem föl magamban. Eszem ágában sincs ilyesmit állítani ön előtt. Láttam egyet-mást imitt-amott a világban; azt tapasztaltam, hogy hiúság minden, éppen úgy, a hogy' mindenki azt tapasztalta,

akár bevallja, akár nem; s most az ön tisztelt édesatyja nézeteihez csatlakozom, - voltaképpen azért, mert nincs módomban nézetek között válogatni, s ezeket épp úgy támogathatom, mint bármi mást.

- És saját magának nincsenek nézetei? - kérdezte Lujza.

- Különösebb kedvem nem telt a világon semmiben. Higye meg, hogy semmiféle nézetnek nem tulajdonítom a legcsekélyebb fontosságot sem. Annak az unalomtengernek, a melyen keresztüleviczkeltem, az az egyetlen meggyőződés az eredménye (ha ugyan a meggyőződés szó nem túlságosan erős kifejezés arra a henye érzésre, melyet e tekintetben táplálok), az a meggyőződés, hogy bármely gondolkészlet épp oly hasznos vagy ártalmas lehet, mint bármely más gondolkészlet. Van egy angol család, a melynek jelige a következő bájos olasz mondás: „Valahogy” csak megleszünk”. Ez az egyetlen elfogadható igazság!

A becsületességnek ez a vétkes színlelése a becstelenségben - ez a veszedelmes, halálos és oly közönséges bűn - úgy látta, egy kissé kedvező benyomást keltett róla Lujzában. Meg is ragadta a kedvező alkalmat, a mennyiben a tőle telhető kedélyességgel - a melynek Lujza kedve szerint tulajdoníthatott több vagy kevesebb jelentőséget - így szólt: - Az a párt, a mely bármit be tud bizonyítani egyesek, tízesek, százasok és ezresek sorozatával, Bounderbyné asszony, véleményem szerint a legtöbb mulatságot szerzi az embernek és a legjobb kilátással kecsegtet. Oly szilárdan ragaszkodom hozzá, mintha hinnék benne. Hajlandó vagyok síkra szállni érte épp oly mértékben, mintha hinnék benne. S mi egyebet tehetnék akkor is, ha csak-ugyan hinnék benne?

- Ön nagyon különös államférfi, - szólt Lujza.

- Bocsánat, még ez az elismerés sem illet meg. Higye meg, Bounderbyné asszony, a mi pártunk a legnagyobb az országban, csak arra volna szükség, hogy mindnyájan sutba dobjuk a magunkra öltött külsőségeket és közös szemlére egy sorba álljunk.

Bounderby úr, a ki majd megpukkadt már a hosszú hallgatástól, most azzal a tervvel állt elő, hogy halaszszák el a családi ebédet félhétre, s időközben elviszi majd magával Harthouse Jakab urat látogatóba Coketown és környéke legelőkelőbb választópolgáraihoz. Az előkelőségeket meg is látogatták; és Harthouse Jakab úr a bevágott kékkönyvek tapintatos felhasználásával diadalmasan került ki a látogatásokból, bár azt nem állíthatnám, hogy életuntsága időközben tetemesen meg nem növekedett.

Este azt látta, hogy az asztalon négy teríték volt, bár csak hárman ültek le ebédelni. Bounderby úr el nem mulasztotta a kedvező alkalmat annak a kifejtésére, milyen büzhödt szaga volt annak a félpenny ára párolt angolnának, a melyet nyolcz esztendő korában vásárolt az utcán, meg annak a poshadt víznek, a melylyel, bár voltaképpen a poros utcák öntözésére volt szánva, említett lakomáját leöblítette. Hasonlóképpen szórakoztatta vendégét leves és hal közben azzal a számítással is, hogy ő (Bounderby) ifjúságában legalább három lovat megevett szafaládé és kolbász alakjában.

Jaki e visszaemlékezések közben egyszer-egyszer a maga bágyadt modorában kijelentette, hogy „pompás história!”, de egyébként valószínűleg elhatározta volna, hogy másnap reggel visszasiet előlük megint Jeruzsálembe, ha Lujza annyira nem érdekelte volna.

- Hát nincs a világon semmi, - gondolta magában Harthouse úr, miközben Lujzára pillantott, a ki az asztalfőn ült, a hol czingár, kicsi, de nagyon bájos alakja fiatalságában épp oly kedves volt, a mily kevésbé illet arra a helyre, - nincs a világon semmi, a mi életet önt ebbe az arcba?

De volt! Jupiterre, volt valami, és egyszerre fel is bukkant, váratlan alakban. Tom jelent meg. Lujza, a mint az ajtó kinyílt, átalakult, és ragyogó mosoly tündöklött az arcán.

Szépséges volt ez a mosoly. De Harthouse Jakab úr talán mégsem becsülte volna annyira, ha nem csodálta volna oly sokáig Lujza érzéketlen arcját. A fiatal nő kinyújtotta a kezét, - szép kis puha keze volt, - és ujjai úgy rátapadtak öcsce ujjaira, mintha ajkához akarta volna emelni őket.

- Ej, ej, - gondolta magában a vendég. - Tehát ez a kamasz az egyetlen teremtés, a kivel törődik. Lám, lám!

A kamasz, miután bemutatták, az asztalhoz ült. A jelzöt, bár nem volt hízelgő, megérdemelte.

- Mikor olyan idős voltam, mint maga, Tom úrfi, - szólt Bounderby, - pontos voltam, mert különben nem kaptam ebédet!

- Mikor olyan idős volt, mint én, - felelt Tom, - nem kellett hamis mérleget nyélbe ütnie, s azután átöltöznie.

- Ne beszéljünk most erről, - szólt Bounderby.

- Akkor hát ne piszkáljon, - dünnyögött Tom.

- Bounderbyné asszony, - szólt Harthouse, a ki tisztán hallotta ezt a félhangon folytatott pörpatvart, - fivérének az arcza nagyon ismerős előttem. Lehetséges, hogy külföldön láttam őt? Vagy talán valamelyik nyilvános iskolában?

- Nem, - felelt Lujza élénk érdeklődéssel; - Tom sohasem járt még külföldön, s itt nevelődött, idehaza. Tom, édes, azt mondom Harthouse úrnak, hogy külföldön nem találkozhatott veled.

- Nem volt szerencsém, uram, - szólt Tom.

Nem igen volt benne olyasmi, a mi Lujza arcját földeríthette volna, mert Tom mogorva ficzkó volt, s kelletlenül bánt még Lujzával is. Annál nagyobb volt tehát minden bizonynyal Lujza szívének elhagyatottsága, s epekedése valaki után, a kit megajándékozhatna a szívével.

- Annál inkább ez a kamasz az egyetlen teremtés, a kivel Lujza valaha törődött, - gondolta magában Harthouse Jakab úr, meghányva-vetve a dolgot. - Annál inkább. Annál inkább.

Nemcsak nénye jelenlétében, hanem nénye távozása után sem igen iparkodott a kamasz palástolni megvetését Bounderby úr iránt, valahányszor arcfintorgatással vagy félszeme hunyorításával alkalmi nyílt kifejezést adnia érzelmének úgy, hogy a szóban forgó független férfiú észre ne vegye. Harthouse úr, a nélkül, hogy e táviró-jelekre felelt volna, nagyban bátorította Tomot az est folyamán, és úgy mutatta, mintha szokatlanul megkedvelte volna őt.

Végül, mikor fölállt, hogy visszatérjen a szállójába, s nem igen volt bizonyos benne, vajjon éjjel visszatalál-e oda, a kamasz tüstént ajánlkozott kalauzul, és vele együtt távozott, hogy hazakisérje.

HARMADIK FEJEZET.

A kamasz.

Nagyon különös ugyan, hogy egy fiatal ember, a kit természetellen kényszeren alapuló következetes rendszer szerint neveltek föl, képmutatóvá legyen; de bizonyos, hogy Tomnak ez volt az esete. Nagyon különös ugyan, hogy egy fiatal ember, a kinek sohasem engedték meg, hogy egyfolytában öt percig a saját belátása szerint vezesse magát, végül képtelen legyen önmagát irányítani; de Tom így járt. Teljességgel érthetetlen ugyan, hogy egy fiatal embert, a kibe belefojtották már a bölcsőjében a képzelőtehetséget, szakadatlanul zaklasson ennek a képzelőtehetségnek a kísértete, izgága érzékiességnek az alakjában; de kétségtelen, hogy Tom ilyen szörnyeteg volt.

- Szokott szivarozni? - kérdezte tőle Harthouse Jakab úr, mikor a szálló elé értek.

- Meghiszem azt! - felelt Tom.

Természetes, hogy Harthouse úr erre meghívta Tomot, és természetes, hogy Tom elfogadta a meghívást. Természetes, hogy egyrészt az időjáráshoz alkalmazott hűsítő-ital (a mely azonban nem volt oly gyöngé, a minő hűs), és másrészt a ritka, arrafelé nem is kapható dohány következtében, Tom csakhamar rendkívül kedélyes és fesztelen hangulatban ült a pamlag sarkában és soha hajlandóbb nem volt még arra, hogy új barátját, a ki a másik sarokban ült, bámulattal nézze.

Tom félrefújta szivarja füstjét, miután egyideig pőfékelt, és szemügyre vette a barátját.

- Nem mondhatnám, hogy túlságosan törődik a ruhájával, - gondolta magában Tom, - mégis milyen pompásan áll rajta minden. Milyen elegáns ficsúr.

Harthouse Jakab úr, a kinek a tekintete véletlenül találkozott Tom pillantásával, megjegyezte, hogy Tom nem is iszik, és a saját kezével hanyagúl teletöltötte Tom poharát.

- Köszönöm, - szólt Tom. - Köszönöm. Nos, Harthouse úr, remélem, alaposan belekóstolt ma este az öreg Bounderbybe. - Tom, miközben így szólt, a félszemével újra hunyorított, s a másikkal poharán keresztül ravasz pillantást vetett a vendéglátó házigazdára.

- Igazán nagyszerű ember! - felelt Harthouse Jakab úr.

- Komolyan ez a véleménye, vagy nem? - szólt Tom és újra hunyorított a félszemével.

Harthouse Jakab úr mosolygott; felemelkedett a pamlag sarkából, s háttal a kandalló párkányhoz támaszkodott, úgy, hogy az üres rostély előtt állt szivarozva, szemközt Tommal, a kire lenézett, s azután így szólt:

- Milyen fura sógor is ön!

- Milyen fura egy sógor az öreg Bounderby, ugyebár ezt akarta ön mondani, - szólt Tom.

- Önnek nagyon csipős nyelve van, Tom, - felelt Harthouse Jakab úr.

Volt valami nagyon kellemes érzés abban, hogy ily meghitt közelségben lehetett az ember ilyen mellényhez; hogy Tomnak szólították az embert, ilyen meghitt módon és ilyen hangon; hogy ilyen hamarosan ilyen fesztelenül összebarátkozhatott az ember ilyen pofaszakállal. Annyira, hogy Tom rendkívül meg volt elégedve önmagával.

- Óh! Én bizony nem törődöm az öreg Bounderby-jel, - szólt Tom, - ha talán erre céloz. Én az öreg Bounderbyt sohase hívtam másképp, ha szóba került, és más véleményem sem volt róla soha. Eszem ágában sincs, hogy talán most kezdjek el udvariaskodni az öreg Bounderby-jel. Meglehetősen elkéstem volna vele.

- Hiszen énmiattam kár volna teketóriáznia, - felelt Jakab; - de látja, jó lesz, ha vigyáz, mikor ott van a felesége is.

- A felesége? - szólt Tom. - Lu néném? Óh, hogyne! - És jót nevetett hozzá, azután hörpöntett egyet újra a hűsítő-italból.

Harthouse Jakab még mindig előbbi helyén állt, a kandallóhoz támaszkodva, kényelmesen szivarozva és kedélyesen a kamaszra tekintve, mintha holmi barátságos démon volna, a kinek csupán azt kell tennie, hogy a kamasz fölött lebegjen, ha azt akarja, hogy az akár egész lelkét feltárja előtte. Bizonyos, hogy úgy tetszett, Tom nem áll ellen a hatásnak. Alázatosan, bámulattal, merészen nézett föl a társára, s az egyik lábát fölrakta a pamlagra.

- Az én Lu néném? - szólt Tom. - Ő bizony sohse törődött az öreg Bounderby-jel.

- Ez a múlt idő, Tom, - felelt Harthouse Jakab úr, miközben leverte szivarja hamuját a kis újjával. - De hisz most a jelen időben vagyunk.

- Nem törődni, ez benható ige. Jelentő mód, jelen idő. Egyes szám első személy: én nem törődöm. Egyes szám, második személy: te nem törődöl; egyes szám, harmadik személy: ő nem törődik, - felelt Tom.

- Jó! Nagyon szép! - szólt a barátja. - De csak nem komolyan érti?

- A legkomolyabban! - kiáltott Tom. - Szavamra! Csak nem akarja elhitetni velem, Harthouse úr, hogy ön komolyan azt hiszi, hogy Lu néném törődik az öreg Bounderby-jel?

- Drága barátom, - felelt a másik, - mi mást hihetnék, mikor azt látom, hogy egy házaspár boldog egyetértésben él együtt?

Tom ekkor már mind a két lábát felrakta a pamlagra. Ha a másik lába nem lett volna még a pamlagon, mikor drága barátomnak szólították, minden bizonynyal föltette volna most, mikor a társalgás ennyire emelkedett. Mivel azonban szükségét érezte annak, hogy tegyen valamit, egész hosszában kinyújtózkodott, s hanyattdőlve, fejét a pamlag végére fektette, s miközben a legfesztelenebb hanyagsággal tovább füstölt, közönséges arcát és nem túlságosan józan szemeit az arcz felé fordította, a mely oly közönyösen és mégis oly hatalommal tekintett rá.

- Ön ismeri a mi öregünket, Harthouse úr, - szólt Tom, - s ennél fogva szükségtelen csodálkoznia azon, hogy Lu az öreg Bounderby felesége lett. Sohasem volt neki kedvese, s mikor az öregünk az öreg Bounderbyt indítványozta, Lu hozzáment.

- Nagy engedelmességre vall ez az ön érdekes nővére részéről, - szólt Harthouse Jakab úr.

- Úgy van; csak hogy nem lett volna ám ennyire engedelmes és a dolog nem ment volna olyan simán, - felelt a kamasz, - ha nem rólam lett volna szó.

A kisértő csupán szemöldökét rántotta a magasba, de a kamasz kénytelen volt tovább beszélni.

- Én beszéltem rá őt, - szólt, felsősége érzetének épületes kifejezésével. - Bedugtak az öreg Bounderby bankjába (a hová sohasem kíváncsoztam), és tudtam, hogy nagy csávába kerülök ott előbb-utóbb, ha Lu befütyül az öreg Bounderby reménykedésének. Megmondtam hát Lunak, mi a kívánságom, és Lu a szerint igazodott. Megtenne ő értem akármit. Derekasán viselkedett, ugy-e?

- Elbűvölően, Tom.

- Nem mintha ránézve is oly jelentősége volna a dolognak, mint én rám nézve, - folytatta Tom hideg közönynyel, - mert énnekem a szabadságom és a kényelemem, sőt talán a jövőm függött ettől; neki pedig nem volt más kedvese, s otthon ülni annyi volt reá nézve, mintha börtönben ült volna, - főképp mikor én elkerültem hazulról. Arról szó sem volt, hogy az öreg Bounderby kedvéért lemondjon más kéről; de azért mégis szépen járt el.

- Igazán bámulatosan! És oly szeliden viseli a sorsát!

- Óh, - felelt Tom, kicsinylő jóindulattal, - a néném igazi nő, s az ilyen megtalálja a maga helyét mindenütt. Beletörődött mostani életébe és nem is gondol vele. Épp úgy beéri vele, a hogy' beérné bármi mással. De azért Lu, bárha nő, nem közönséges nő ám. Magába tud vonulni és elgondolkozik magában, - a hogy' gyakran láttam őt üldögelni és a tűzbe bámulni, - akár egy óra hosszáig is egyfolytában.

- Lám, lám! Tehát saját magába mélyed, - szólt Harthouse, nyugodtan tovább szivarozva.

- Nem annyira, a hogy' képzelné, - felelt Tom, - mert az öregünk alaposan telegyömösölte őt mindenféle száraz csonttal és forgácscsal. Ez az ő rendszere.

- A saját mintájára alakította a lányát? - találgatta Harthouse.

- A lányát? Ah! És mindenki mást is. Úgy bizony, engem is így alakított, - szólt Tom.

- Lehetetlen!

- Már pedig így van, - szólt Tom, a fejét rázva. - Higyje meg, Harthouse úr, mikor először elkerültem hazulról és bejutottam az öreg Bounderbyhez, olyan éretlen voltam, mint a vaczkor, s annyit nem tudtam az életről, mint holmi osztriga.

- Ugyan, Tom! Ezt már mégse hihetem. Ez tréfának sem járja.

- Lelkemre mondom! - szólt a kamasz. - Komolyan beszélek; igazán komolyan. - Nagykomolyan és méltóságosan füstölt egy ideig, azután szörnyű öntelten így folytatta: - Óh! Azóta belekóstoltam már egy kicsit. Nem tagadom. De a magam szakállára; az öregemnek nincs része benne.

- És nénje, az az eszes teremtés?

- Az az eszes teremtés még mindég a régi nótát fűjja. Arról szokott volt panaszkodni előttem, hogy sohse szórakozhatott úgy, mint más lányok; és nem mondhatnám, hogy azóta változott volna a helyzete. De nem gondol vele, - tette hozzá nagybölcsen, újra szippantva egyet-kettőt.

- Az asszonyép mindenbe beletörődik valahogyan.

- Mikor tegnap este beszóltam a bankba Bounderby úr címéért, egy idős úrhölgyet találtam ott, a ki - úgy látszik - nagy bámulója az ön nővérének, - jegyezte meg Harthouse Jakab úr, miközben eldobta végigszítt szivarjának a maradványát.

- Sparsit anyó! - szólt Tom. - Mi a szösz! Találkozott már vele? Látta már?

Barátja intett a fejével. Tom kivette a szájából a szivart, hogy mennél jelentősebben hunyoríthasson a félszemével (a mi azonban nem igen akart sikerülni már neki), és többször megtapogathassa az újjával az orrát.

- Sparsit anyó érzelmeire Luval szemben gyönge szó a bámulat, azt hiszem, - szólt Tom. - Mondja inkább, hogy hódoló szeretettel csügg rajta. Sparsit anyó sohse vetette ki a hálóját Bounderbyra agglegény korában. Nem bizony!

Ezek voltak a kamasz utolsó szavai, mielőtt álmos szédülés vett rajta erőt, s utána nyomban tökéletes eszméletlenség. Ez utóbbi állapotából kellemetlen álmom riasztotta föl, mintha csizmával bökdöstek s egy hang így szólt volna: - Hej! Késő van! Haza! Haza!

- Jó, jó! - szólt, föltápáskodva a pamlagról. - Búcsúznom kell öntől. Mondhatom, hogy a dohánya nagyon jó fajta. De nagyon gyönge.

- Igen, igen, nagyon gyönge, - felelt a házigazda.

- Ne-nevetségesen gyönge, - szólt Tom. - Merre van az ajtó? Jó éjszakát!

Még egy másik különös álma is volt neki, mintha egy pinczér ködön keresztül czipelte volna őt, a mely, miután nem csekély zavart és kellemetlenséget okozott neki, végül a főutcán oldódott föl, a hol egyedül állt. Innen meglehetősen könnyedén hazabaktatott, bár nem egészen szabadult meg új barátja jelenlétének és befolyásának a hatása alól - mintha ott lebegne valahol fölötte a levegőben, előbbeni hanyag fesztelenségével, s ugyanúgy nézne le rá, mint az előbb.

A kamasz hazament és lefeküdt. Ha a legcsekélyebb sejtelve lett volna arról, mit művelt akkor éjszaka, és ha kevésbé lett volna kamasz, hanem e helyett jobb fivér lett volna, akkor egy-kettőre megfordulhatott volna az úton, lemehetett volna a feketére festett, bűzös folyóhoz, lefekhetett volna beléje mindörökre, és eltakarhatta volna a fejét mindörökre a folyó szennyes habjaival.

NEGYEDIK FEJEZET.

Emberek és testvérek.

- Óh, én barátaim, Coketown porba tiport munkásai! Óh, én barátaim és földieim, ti, vaskezü, zsarnok despotizmus rabszolgái! Óh, én barátaim, társaim a szenvedésben, társaim a munkában, felebarátaim! Én mondom nektek, ütött az óra, mikor tömörülnünk kell, egységes hatalommá, hogy porba tiporjuk elnyomóinkat, a kik nagyon régóta híznak már családjaink zsírján, arcunk verejtékén, kezeink munkáján, inaink erején, az emberiség Isten adta dicsőséges jogain, a testvériség szent és örök privilégiumain!

- Úgy van! Halljuk! Halljuk! Éljen! - kiabáltak össze-vissza mindenfelé a zsúfolásig telt és fullasztóan meleg csarnokban, a hol a szónok egy emelvényről fújta alá mindezt és más efféle színes tajtékot, a mi benne volt. Szörnyen belemelegedett a szónoklásba, és oly rekedtre kiabálta magát, a milyen melege volt. Torkaszakadtából egy lobogó gázláng alatt annyit bömbölt, miközben ökölbe szorította a kezét, összeránczolta a homlokát, összeszorította a fogait, és hadonászott a karjaival, hogy e pillanatban annyira kimerült, hogy meg kellett állnia s egy pohár vizet kért.

A mint ott állt, tüzes arcát lehűteni iparkodván az ital vízzel, az összehasonlítás a szónok és a nagy csomó feléje fordult figyelmes arcz között nagyon is az előbbi hátrányára ütött ki. A természet tanúbizonysága alapján ítélve meg őt, nem igen magaslott ki jobban a tömegből, mint az emelvény, a melyen állt. Sőt sok fontos szempontból tekintve, lényegesen alacsonyabban állt a hallgatóinál. Nem volt oly becsületes, nem volt oly férfias, nem volt oly kedélyes; egyszerűségüket ravaszsággal, biztos józanságukat szenvedélyeskedéssel pótolta. Aránytalan termetű, magas vállú, lógó szemöldű, savanyodott képű férfi létére nagyon kedvezőtlenül festett, még összevágogatott tarka öltözetében is, az egyszerű munkásruhában lévő hallgatókkal szemben. Bármily különös látvány mindenkor egy-egy gyülekezet, a mely türelmesen kiszolgáltatja magát egy-egy öntelt, címeres vagy címertelen szónok unalmasságának, a kit a jelenlevőknek legalább háromnegyed része semmiféle emberi erőfeszítéssel nem volna képes a jelentéktelenség mocsarából saját szellemi magasságába emelni, sokkal különösebb, sőt egyenesen megható látvány volt, hogy efféle vezető annyira felizgathatta ezeket a komoly férfiakat, a kiknek becsületességében nem kételkedhetett semmiféle illetékes és elfogulatlan szemlélő sem.

- Úgy van! Halljuk, halljuk! Éljen!

Az arczokon tükröződő feszült figyelem és érdeklődés rendkívül megkapó látvány volt. Nem-bánomságnak, bágyadtságnak, henye kíváncsiságnak nyoma sem volt; közönyösség, a melynek annyi árnyalata látható minden gyűlésen, egy pillanatra sem volt itt észlelhető. Hogy minden egyes ember érezte, hogy helyzete ezért vagy azért rosszabb, mint a minőnek lenni kellene; hogy minden egyes ember kötelességének tartotta összefogni a többiekkel helyzetük javítása végett; hogy minden egyes embernek egyetlen reménysége az volt, hogy egyesüljön társaival, a kik körülötte voltak, s hogy ehhez a hitükhöz, volt bár az igaz vagy hamis (sajnos, ez esetben hamis volt), valamennyien a legmélyebb komolysággal és meggyőződéssel ragaszkodtak: mindez egyszeriben oly világosan szemébe ötlött okvetlenül bárkinek, a ki véletlenül

tanúja volt a dolgoknak, mint a mennyezet csupasz szarufái vagy a fehérre meszelt téglafalak. S akaratlanul megérezte az ilyen szemtanú szíve mélyén azt is, hogy ezek az emberek még tévelygéseikben is oly kiváló tulajdonságoknak adják jelét, a melyeket a legboldogabb és legjobb czélokra lehetne felhasználni; s hogy az az állítás (általános jelentőségű, bármennyire elcsépelt és elavult axiómák értelmében), hogy teljesen oktalanul és értelmetlen akaratos-ságból tévelyegnek, egyértelmű azzal az állítással, hogy füst támadhat tűz nélkül, halál születés nélkül, aratás vetés nélkül, s minden a világon semmiből.

A szónok, miután új erőre kapott, összeránczolt homlokát balról-jobbra többször végigtörölte összegyömöszölt zsebkendőjével, s minden újra éledt erejét egy gúnymosolyba összpontosította, a mely telve volt szörnyű megvetéssel és keserűséggel.

- De óh, én barátaim és testvéreim! Óh, ti férfiak és angolok, Coketown porba tiport munkásai! Mi legyen a véleményünk arról az emberről, - arról a munkásról, óh, hogy ekképp meg kell gyaláznom ezt a dicső nevet! - a ki bárha tapasztalatból és alaposan ismeri azokat a sérelmeket és igaztalanságokat, a melyekkel titeket, ennek az országnak jogtalanul elnyomott java véreit, illetnek, és bárha hallotta, hogy ti nemes és fenséges egyértelműséggel, a melytől remegni fognak a zsarnokok, elhatározátok, hogy filléreitekkel hozzájárultok a „Szövetségi Birói szék” alapjához, s engedelmeskedtek a rendelkezéseknek, bármik legyenek azok, a melyeket ez a testület bocsát ki a ti érdeketekben, - azt kérdem, mi a véleményetek arról a munkásról, minthogy munkásnak kell őt elismernem, a ki ilyenkor cserbenhagyja az őrhelyét és áruba bocsátja a zászlaját; a ki ilyenkor áruló, félénk és pártütő tud lenni; a ki ilyenkor nem szégyenli gyáván és megalázkodva bevallani, hogy ő félre fog állani és *nem* csatlakozik azoknak a seregéhez, a kik hősiezen síkraszállnak a jogért és a szabadságért?

A gyűlés véleménye megoszlott e kérdésben. Voltak, a kik morogtak és pisszegtek; de általában sokkal erősebb volt bennök a becsületérzés, semhogy valakit meghallgatása nélkül elítéljenek. - Csak aztán igazad is legyen, Slackbridge! - Hadd lássuk, ki az! - Hadd halljuk, beszéljen! - Efféle kiáltozás hallatszott imitt is, amott is. Végül egy erős hang így kiáltott: - Itt az az ember? Ha itt van, Slackbridge, hadd halljuk őt magát te helyetted. - Ezt a kívánságot nagy tetszéssel fogadta az egész gyülekezet.

Slackbridge, a szónok, lesújtó mosolylyal körülnézett, s jobb kezét karhosszaságban kinyújtva (a hogy' valamennyi Slackbridge szokta tenni), hogy lecsendesítse a háborgó tengert, várt, a míg mélységes csend támadt.

- Óh, én barátaim és testvéreim! - szólt végül Slackbridge, keserű gúnynyal rázva a fejét, - nem csodálkozom, hogy ti, a munka porba tiport fiai, nem igen akarjátok elhinni, hogy csakugyan van ilyen ember. De az, a ki elsőszülöttsége jogát eladta egy tál lencséért, létezett, és Iskariót Júdás létezett, és Castlereagh létezett, és ez az ember is létezik!

Ekkor az emelvény közelében egy kis zavar és tolongás azzal végződött, hogy a szóban forgó férfi odaállt a szónok mellé a gyülekezet előtt. Sápadt volt s az arcán némi izgalom tükröződött, - különösen az ajkán látszott meg, hogy izgatott; de egyébként nyugodtan állt, állát balkezére támasztva, s várta, hogy szóhoz jusson. Elnök is volt, a ki rendet tartott, s most ez a hivatalos személy lépett közbe.

- Barátaim, - szólt, - elnöki tisztségem erejénél fogva arra kérem Slackbridge barátunkat, a ki talán egy kissé túlságosan heveskedik ebben a dologban, hogy üljön le a helyére, a míg a másik férfit, Blackpool Istvánt, meg nem hallgatjuk. Mindnyájan ismeritek Blackpool Istvánt. Ismeritek a szerencsétlenségét és ismeritek a jó hírét-nevét.

Így szólván, az elnök barátságosan megszorította Istvánnak a kezét, és újra leült. Slackbridge szintén leült, megtörülve forró homlokát, - mindig balról jobbra és soha sem fordítva.

- Barátaim, - szólalt meg István halálos csend közepett, - hallottam, mit mondtak felőlem, és valószínű, hogy nem is segíthetek a dologon. De jobb szeretem, ha az én számból halljátok meg az igazságot, és nem mástól, ámbátor sohse tudtam beszélni ilyen sok ember füle hallátára a nélkül, hogy el ne kábuljak és meg ne zavarodjam.

Slackbridge úgy rázta a fejét keserűségében, mintha le akarta volna rázni a nyakáról.

- Én vagyok az egyetlen „kéz” Bunderby gyárában, valamennyiök közül, a ki nem akarok hozzájárulni az indítványozott rendszabályokhoz. Nem járulhatok hozzá. Barátaim, én nem hiszem, hogy a mit terveztek, javatokra válna. Inkább hiszem, hogy ártalmatokra lesz.

Slackbridge nevetett, keresztbefonta a karját és gúnyosan összeránczolta a homlokát.

- De nem e miatt vonom ki magamat a dologból. Ha csak erről volna szó, én magam is hozzájárulnék mindenhez. Csakhogy van rá más okom is, - éppen nekem, látjátok, - a mi akadályoz; nem csak most, hanem mindenkor... mindenkor... éltem fogytáig!

Slackbridge fölugrott és fogait csikorgatva, meg a kezével hadonászva István mellé állt.

- Óh, én barátaim, hát nem ezt mondtam-e nektek? Óh, én földieim, hát nem erre figyelmeztettelek-e benneteket? És vajjon hogy' illik ez a pártoskodás az olyan emberhez, a kire köztudomás szerint oly súlyosan ránehezedik a törvények igazságtalansága? Óh, ti angolok, azt kérdelem tőletek, hogy' illik ez a bujtogatás egy közületek való férfihez, a ki ekképpen elősegíti a saját romlását és a ti romlásotokat, és a gyermekeitek meg az unokáitok romlását?

Néhányan tapsoltak, mások azt kiáltották: „Szégyen, gyalázat!”; de a hallgatóság nagyobb része nyugodt maradt. Látták István elcsigázott arcát, a melyet a rajta tükröződő egyszerű indulatok még meghatóbbá tettek; és természetes jószáguknál fogva inkább szánalmat éreztek, mint méltatlankodást.

- Ennek a delegátusnak az a megbízatása, hogy beszéljen, - szólt István, - és ezért megfizetik, és ért is a dologához. Végezze is hát ő csak a maga dolgát. Mit is törődjön ő avval, a mit én nekem el kellett szenvednem. Ehhez ő neki semmi köze. Nincs is ehhez köze senkinek a világon, csak én nekem.

Volt e szavakban valami helyén való, hogy azt ne mondjam, méltóság, a mi a hallgatókat még nyugodtabbakká és figyelmesebbekké tette. Az előbbi erős hang így kiáltott: - Slackbridge, ne zavarj az embert, és fogd be a szád! - És erre csodálatos csend támadt a teremben.

- Testvéreim, - szólt István, a kinek halk hangja tisztán hallatszott, - és munkás-társaim, - mert énnekem valóban munkás-társaim vagytok ti, nem úgy, mint ennek a delegátusnak, - egy szó mondanivalóm van csak még, és egyebet nem mondhatnék, ha mindjárt reggelig beszélnék is. Tudom jól, mi vár rám. Tudom jól, hogy elhatároztátok, hogy nem érintkeztek többé azzal az emberrel, a ki nem tart veletek ebben a dologban. Tudom jól, hogy ha ott adnám ki a lelkem az országúton, úgy elmennétek mellettem, mintha ismeretlen idegen volnék és igazatok volna. A mi rám vár, abba bele kell nyugodnom.

- Blackpool István, - szólt az elnök, fölállva, - gondold meg még egyszer a dolgot. Gondold meg még egyszer, ember, mielőtt valamennyi régi barátod kitérne az utadból.

Ugyanez a felszólítás morajlott végig halkan az egész gyülekezésben, bár egyetlen szót sem szólt senki érthetően. Minden szem István arcára szegeződött. Ha megbánta volna elhatározását, nehéz kő gördült volna le valamennyiök lelkéről. István körülnézett, és tudta, hogy ez az igazság. Egy szikrányi haragot sem érzett irántuk a szívében; lelkökbe látott, a felszínen lévő gyarlóságukon és tévelygésükön keresztül, s úgy ismerte őket, a hogy' csak az ismerhette, a ki munkástársuk volt.

- Meggondoltam a dolgot, alaposan meggondoltam, uram. Annyit mondhatok csak, hogy nem járulhatok hozzá. Nem térhetek le az utamról. El kell válnom mindnyájatoktól, a kik itt vagytok.

Mintegy búcsú gyanánt a magasba emelte mind a két karját, s egy pillanatig így maradt, egy szót sem szólva, a míg a karjai lassan le nem hanyatlottak.

- Nem egy nyájas szót váltottak velem sokan közületek, a kik itt vagytok; nem egy arcot látok itt magam előtt, a melyet akkor láttam először, mikor fiatal voltam és könnyebb volt a szívem, mint most. Világéletemben nem volt soha bajom senkivel, a ki magamfajtájú. Isten a tanúm, hogy most se rajtam múlt a dolog. Árulónak vagy más effélének fogtok nevezni, - te fogsz így nevezni, - tette hozzá Slackbridgehez fordulva; - de könnyebb ilyesmit állítani, mint bizonyítani. Hagyjuk tehát.

Egy-két lépést tett, lefelé indulva az emelvényről, mikor eszébe jutott valami, a mit nem mondott el, és újra visszatért.

- Talán, - szólt, miközben barázdás arcát lassan ide-oda fordította, mintha külön-külön akar-na szólani minden egyes hallgatójához, a közelállókhoz épp úgy, mint a távolabbiakhoz, - talán, mikor meglesz a megállapodás a szóban forgó dologban, sztrájkkal fogtok fenyegetőzni, ha megengedik, hogy tovább dolgozzam közöttetek. Remélem, meghalok, mielőtt ezt kellene megérnem, és magamba fogok dolgozni közöttetek, a míg erre nem kerül a sor, - higyjétek meg, nem tehetek egyebet, barátaim; nem mintha daczolni akarnék veletek, hanem hogy megélhessek. Hiszen nincs egyebem, csak a munkám, a miből megélhetnék; és hová mehetnék másfelé én, a ki itt dolgoztam Coketownban, öklömnyi gyerekségem óta? Nem panaszkodom azért, mert mától fogva kitértek előlem, száműztök magatok közül és rám se néztek; de remélem, hogy szabad lesz tovább dolgoznom. Ha egyáltalában van még valami jogom, barátaim, azt hiszem, hogy ez megillet.

Senki sem szólt egy szót sem. Egy hang nem hallatszott az épületben, csak középütt szorultak összebb egy kissé szinte zajtalanul az emberek, hogy utat nyissanak végig a termen, annak a számára, a kit kizártak a közösségből, úgy, a hogy' erre valamennyien kötelezték volt magukat. Senkire nem tekintve, nyugodt szerénységgel, a mely semmit nem jelentett, semmit nem kívánt, a vén István ment a maga útján, magával czipelve minden bűjót-baját, ki a teremből.

Slackbridge, a ki István kivonulása közben kinyitva tartotta szónokkarját, mintha mérhetetlen aggodalommal és bámulatos erkölcsi erővel fékezné a tömeg viharos szenvedélyeit, hozzá-látott megint a hangulat élesztéséhez. A római Brutus, óh én brit honfitársaim, nem ítélte-e halálra a saját fiát? S a spártai anya, óh, én barátaim, ti, a kik nemsokára diadalmaskodni fogtok, nem kergette-e vissza az ellenség kardjai elé menekülő gyermekeit? S nem volt-e szent kötelessége a coketowni férfiaknak, a kik őseikre tekintenek vissza, a kiket egy ámuló világ vesz körül, s a kikre büszkék lesznek az utódok, nem volt-e kötelességük kiűzni az árulókat a sátrakból, a melyeket egy szent és Istennek tetsző ügy érdekében vertek? Az égi szelek igennel feleltek, s széthordták az igen-t keletre, nyugatra, északra és délre. S ennél-fogva háromszoros dörgő éljen köszöntse „a szövetségi bírói szék”-et!

Slackbridge mindjárt a karmestert is helyettesítette és taktust ütött. A kétkedő ábrázatok (furdalta őket egy kissé a lelkiismeret is) fölragyogtak a csattogásra és éljenriadalba törtek ki. A magánérzést alá kell rendelni a közügynek. Éljen! A tető rezgett még a harsogástól, mikor a gyülekezet eloszlott.

Ily könnyű szerrel jutott bele Blackpool István a legelhagyatottabb életbe, - egyedül maradván egy ismerős tömeg közepett. Az, a ki idegen országban tízezer arcba tekint hiába, hogy nyájas pillantással találkozzék, vidám társaságban mulat ahhoz képest, a ki naponta tíz olyan félrefordult arc mellett halad el, a mely egykor baráti szeretettel fordult feléje. Ezt kellett

most Istvánnak tapasztalnia, élete minden éber pillanatában; munka közben, mikor munkába ment, mikor munkából jött, ajtaja előtt, ablakában, mindig és mindenütt. Közös egyetértéssel kerülték az utcának még azt az oldalát is, a merre István járni szokott, s átengedték az egészet az összes munkások közül egyedül neki.

Sok-sok esztendő óta csendes, hallgatag ember volt, másokkal nem igen társalgott, és hozzá szokott, hogy a saját gondolataival bibelődjék. Azelőtt sejtelve sem volt róla soha, milyen erővel sóvároghat az ember egy-egy bólintás, egy-egy pillantás, egy-egy szó után; nem érezte soha azelőtt, mily mérhetetlen vígaszt csöpögtetnek a lélekbe efféle jelentéktelen apróságok. Sőt nehezebb volt, mint a hogy' képzelhette volna, elválasztani tudatában ezt a társaitól való elszakadást a szegény és gyalázat feneketlen érzésétől.

Szenvedésének első négy napja oly hosszú és oly keserves volt, hogy borzalommal kezdett a jövőre gondolni. Nem csak nem találkozott Ráhellel az egész idő alatt, hanem kerülte is minden lehetőségét a vele való találkozásnak; mert bárha tudta, hogy a tilalmat nem terjesztették még ki határozottan a gyárakban dolgozó munkásnőkre, azt tapasztalta, hogy egyik-másik nőismerőse is megváltozott vele szemben, és félt másokkal is próbát tenni, sőt attól tartott, hogy még majd Ráhelt is elszigetelik, ha vele látják. Így tehát egészen egyedül élt négy napig és senkivel a világon nem beszélt, mikor este, hazafelé menet a munkából, megszólította őt az utcán egy nagyon világos bőrű fiatal ember.

- Maga az a Blackpool, úgy-e? - szólta a fiatal ember.

István elvörösödött, mikor azon érte magát, hogy a kalapját lekapta a fejéről, hálából azért, hogy megszólították, vagy mert oly váratlanul történt a dolog, vagy talán mind a két okból. Úgy tett, mintha a kalapja bélésével volna baja, és így felelt: - Én vagyok.

- Maga az a „kéz”, a kit kiközösítettek, úgy-e? - szólta Bitzer, mert ő volt a nagyon világos bőrű fiatal ember.

István újból azt felelte: - Én vagyok.

- Mindjárt gondoltam, mikor láttam, hogy mindnyájan iparkodnak elkerülni magát. Bounderby úr beszélni kíván magával. Tudja, hol a háza, úgy-e?

- Tudom, - felelt István.

- Akkor hát keresse föl őt egyenesen, - szólta Bitzer. - Várják, csak annyit mondjon az inasnak, hogy maga az. Én a bankhoz tartozom; ha tehát egyenesen odamegy én nélkülöm (engem ugyanis magáért küldtek), akkor megkímél engem egy úttól.

István, a kinek útja ellenkező irányba vezetett, megfordult, s kötelességtudóan beállított az óriás Bounderby vörös téglavárába.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Urak és emberek.

- No, István, - szólta Bounderby szokott felfuvalkodott modorában, - mit hallok? Mit műveltek *magával* ezek a kelevények a föld hátán? Kerüljön beljebb és mondjon el mindent.

Istvánt a társalgóba szólították be ekképpen. Teázáshoz készültek, s Bounderby úr fiatal felesége, meg az öcsce, meg egy magas londoni úri ember volt a teremben, a kik előtt István meghajolt, miközben becsukta az ajtót s megállt mellette, kalapjával a kezében.

- Ez az az ember, a kiről beszéltem önnek, Harthouse, - szólt Bounderby úr. A megszólított úri ember, a ki Bounderbynével beszélgetett a pamlagon, felállt, közönyösen így szólt: - Óh igazán? - azután a kandalló előtt lévő szőnyegre baktatott, a hol Bounderby úr állt.

- Nos, - szólt Bounderby, - halljuk a szép szót!

A négy nap után, a mely eltelt, ez a megszólítás nyersen és zavaróan hangzott István fülébe. A mellett, hogy durván érintette sebzett lelkét, azt a föltevést látszott magában rejteni, mintha ő valóban az az önző pártütő lett volna, a minek nevezték.

- Mi az, uram, - szólt István, - a mit tudni óhajt tőlem?

- Hiszen megmondtam már, - felelt Bounderby. - Beszéljen el mindent férfihez illő nyíltsággal, hiszen maga férfi, és mondja el, hogy' állunk magával, meg azzal a munkás szervezettel?

- Bocsásson meg, uram, - szólt Blackpool István, - erről nincs semmi mondanivalóm.

Bounderby úr, a ki többé-kevésbbé mindig szélhez hasonlított, minthogy emitt megakadt valamiben, nyomban fújni kezdett rá.

- Látja, Harthouse, - szólt - ime egy díszpéldány belőlük. Mikor ez az ember egyszer régebben itt járt, intettem ezt az embert, hogy óvakodjék azoktól a gaz idegenektől, a kik mindúntalan itt ólálkodnak, - s a kiket föl kellene kötni az első fára - és megmondtam ennek az embernek, hogy rossz úton jár. S most, akár hiszi, akár nem, bárha ekképp megbélyegezték, annyira rabszolgájuk nekik még mindig, hogy fél beszélni is róluk.

- Azt mondtam, hogy nincs semmi mondanivalóm, uram; nem azt, hogy félek beszélni róluk.

- Azt mondta. Eh! Tudom, hogy mit mondott; sőt azt is tudom, látja, hogy mit akart ezzel mondani. Mindig csak a régi nóta, teringgettét! Hadd halljunk már valami újat is. Okosabb lett volna, ha mindjárt azt mondja, hogy az a lóköthő Slackbridge nincs is a városban, hogy lázongásra izgassa a népet; meg hogy nem is igazi népvezér, - jobban mondva, nem is átkozott czégyéres gazember. Okosabb lett volna, ha mindjárt ezt mondja; engem ugyan el nem ámít. Hiszen ezt szeretné mondani. Hát mért nem mondja?

- Énnekem épp úgy fáj, uram, mint önnek, ha a nép vezérei gonoszak, - szólt István, a fejét rázva. - Azt fogadják el, a ki kínálkozik. Talán nem is az a legkisebb szerencsétlenségük, hogy nem akadnak jobb vezetőik.

A szél viharzani kezdett.

- No, ez aztán szép história, ugy-e, Harthouse, - szólt Bounderby úr. - Elég borsos, ugy-e? Nem csodálnám, ha így gondolkoznék magában: Teringgettét, ez aztán csinos kis ízelítő abból, a mivel az én barátaim bajmódnak! - De ez még mind semmi, uram! Hallgassa csak, mit kérdezek ettől az embertől. Blackpool úr, kérem - (a szél rohamosan erősödött) - nem volna szíves megmondani, mi az oka annak, hogy maga nem csatlakozott ahhoz a szervezethez?

- Mi az oka?

- Úgy van! - szólt Bounderby úr, miközben hüvelykujját kabátja ujjába dugva, bizalmasan integetett a fejével és pislogott a szemével a szemközt levő fal felé. - Mi az oka?

- Erről jobb szerettem volna hallgatni, uram; de mivelhogy kérdezi, - s én nem akarok illetlennek látszani - hát felelek rá. Megígértem valakinek, hogy nem teszem.

- Nem énnkem, ugy-e? - szólt Bounderby. (Viharos idő, közbe-közbe csalogó szélcsenddel. Most is ilyen szélcsend állt be.)

- Óh, nem, uram. Nem önnek.

- A mi tehát engem illet, a rám való tekintetnek semmi köze sincs a dologhoz, - szólt Bounderby, még folyton a fallal bizalmaskodva. - Ha csupán ceketowni Bounderby Józsiásról volna szó, akkor ugy-e maga is csatlakozott volna hozzájuk és nem teketóriázott volna?

- Igen, uram. Ez igaz.

- Bárha tudja, - szólt Bounderby úr, újabb szélrohammal, - hogy egytől-egyig lázadó gazemberek, a kik megérték a deportációra! No, Harthouse úr, ön jó ideig kószált már a nagyvilágban. Találkozott-e valahol olyan emberrel, a minő a mi áldott országunknak ez a szülöttje? - És Bounderby úr haragos ujjal rámutatott Istvánra, hogy kipécézzze.

- Nem, asszonyom, - szólt Blackpool István, rendületlenül tiltakozva a használt kifejezések ellen és ösztönszerűen Lujzához intézve szavait, miután rátekintett, - nem lázadók, nem is gazemberek. Nem effélék, asszonyom, nem effélék. Én velem nem bántak emberségesen, asszonyom, tudom és érzem. De nincs köztük tíz se, asszonyom, - tíz? öt sincs - a ki azt nem hinné, hogy a kötelességét teljesítette a többiekkel és saját magával szemben. Isten őrizzen, hogy én, a ki, a mióta élek, ismerem és kitapasztaltam ezeket az embereket, - hogy én, a ki velök ettem és ittam, velök ültem és dolgoztam, és szerettem őket, helyt ne álljak értök az igazságért, akárhogy' bántak is énvelem!

Azzal a nyers komolysággal beszélt, a mely megfelelt helyzetének és jellemének, s a melyet fokozott is még talán az a büszke öntudat, hogy ő hűséges maradt a maga fajtájához, bármennyire bizalmatlankodtak is benne társai; de egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy hol van, sőt még hangosabban sem beszélt.

- Nem, asszonyom, nem. Becsületesen, hűségesen összetartanak és szeretik egymást mindhalálig. Ha kit szegénység sújt közöttük, vagy betegség, vagy szomorúság valamelyik okból a sok közül, a mi szomorúsággal tölti meg a szegény ember házát, azzal gyöngéden bánnak, szeretettel, nyájasan és igaz keresztényekhez illendően. Higyje meg, asszonyom. Inkább darabokra szakgattatják magukat, de meg nem változnak.

- Szóval, - szólt Bounderby úr, - minthogy csupa erényesség valamennyi, azért közösítették ki magát maguk közül. De halljuk tovább, ha már belekezdett. Mondjon el mindent.

- Hogyan van az, asszonyom, - folytatta István, a ki még mindig Lujza arczában vélte feltalálni természetes menedékét, - hogy a mi a legjobb mi bennünk, a nép fiaiban, éppen az okozza a legtöbb bajunkat, szerencsétlenségünket és tévelygésünket, azt nem tudom. De így van. Tudom ezt, úgy, a hogy' tudom, hogy fölöttem a menny van a füstfelhő mögött. Türelmesek is vagyunk, és általában azt óhajtjuk, hogy igazságos legyen minden cselekedetünk. És éppen ezért nem hihetem, hogy csupán mink volnánk a hibásak.

- Nos, barátom, - szólt Bounderby úr, a kit István, bárha szándéktalanul tette, semmivel sem dühösíthetett volna fel jobban, mint azzal, hogy látszólag nem hozzá, hanem máshoz folyamodott, - ha kegyes lesz megtisztelni egy fél perczig a figyelmével, nagyon szeretnék egy pár szót váltani önnel. Épp az imént mondotta, hogy a szóban forgó dologra vonatkozólag nincs velünk közleni valója. Teljesen bizonyos ebben, mielőtt tovább megyünk?

- Uram, teljesen bizonyos vagyok benne.

- Itt van íme egy úri ember Londonból, - Bounderby úr hátramatott a hüvelykujjával Harthouse Jakab úrra, - a ki a parlamentből való. Szeretném, ha a saját fülével hallana egy rövid kis párbeszédet köztem és maga között, a helyett, hogy a párbeszéd lényeges tartalmáról, - mert jól tudom előre is, mi lesz a tartalma; senki sem tudja nálam jobban, vegye tudomásul! - csak az én számból értesüljön bizalmasan.

István fejet hajtott a londoni úri ember felé, és kissé elfogódottabbnak látszott, mint rendszeren szokott lenni. Önkénytelenül előbbi mentsvára felé tekintett; de mikor innen egy jelentős, bár futó pillantással feleltek a tekintetére, Bounderby úr arczára függesztette a szemét.

- Nos, mi a panasz - kérdezte Bounderby úr.

- Nem azért jöttem ide, uram, - figyelmeztette őt István, - hogy panaszkodjam. Azért jöttem, mert hivattak.

- Mi a panasz, - ismételte Bounderby úr, keresztbe téve a karjait, - általában a népnek?

István egy pillanatig némi határozatlansággal nézett rá, de aztán látszott rajta, hogy eltökélte magát.

- Uram, én sohase voltam alkalmas arra, hogy kifejtsem ezt, bárha nekem is kijutott a részem abból, hogy átérezzem. Annyi bizonyos, uram, hogy nagy összevisszaságban élünk. Nézzen körül a városban - a milyen gazdag város, - és tekintse azt a töméntelen embert, a kik itt születtek és nevelkedtek, azért, hogy szőjjenek és kártoljanak, és mind a hányan egy és ugyanazon a módon tengessék az életüket bölcsőjüktől sírukig. Gondolja meg, hogy' élünk és hol élünk, és milyen sokan vagyunk, és milyen válságok közepett és milyen egyformaságban; és gondolja meg, hogy' járnak folyton-folyvást a gépek, hogy' dolgoznak, a nélkül, hogy csak egy lépéssel is közelebb juttatnának bennünket valamely távoli célhoz - egyetlen egyen, a halálon kívül. Gondolja meg, hogy' önök hogy' gondolkoznak felőlünk, hogy' írnak rólunk, hogy' beszélnek rólunk, hogy' járnak miattunk küldöttségekben az államtitkárokhoz, hogy' van mindig önöknek igazuk és hogy' nincs igazunk soha mi nekünk, és hogy' nincs bennünk soha egy szikrányi értelem születésünk perczétől fogva. Gondolja meg, hogy' nőtt ez nőttön, uram, hogy' lett egyre nagyobb, egyre terjedelmesebb, egyre súlyosabb, évről-évre, nemzedékről-nemzedékre. Ki az, a ki mindezt meggondolva, uram, azt merné mondani, hogy szó sincs zavaros összevisszaságról?

- Persze, persze, - szólt Bounderby úr. - Már most talán lesz szíves közölni ezzel az úri emberrel, hogy miképpen akarná rendbe hozni azt, a mit olyan előszeretettel nevez összevisszaságnak?

- Ezt nem tudom, uram. Ezt én tőlem nem is kívánhatják. Ez nem az én dolgom, uram. Ez azoknak a dolga, a kik fölém vannak rendelve és a többi magamfajtájúak fölé. Mi egyébre vállalkoznak vajon ők, uram, ha nem erre?

- Minden esetre válaszolok röviden erre a kérdésre, - felelt Bounderby úr. - Példásan megbüntetünk majd öt-hat Slackbridge-et. Bíróság elé állítjuk majd a bitangokat hűtlenségért, és deportáltatjuk őket a fegyenczgyarmatokra.

István komolyan megcsóválta a fejét.

- Ne mondja nekem, ember, hogy nem tesszük meg ezt, - szólt Bounderby úr, a ki most orkánná erősödött; - mert bizony mondom, hogy megteszük!

- Uram, - felelt István a föltétlen bizonyosság rendületlen nyugalmával, - ha száz Slackbridge-et fognak is - a hány csak van, sőt tízszer annyit - és egyenként külön zsákba varrják és lesüllyesztik őket a legmélyebb óceánba, a mely előbb megvolt már, mint a legkisebb darabka szárazföld, az összevisszaság akkor is éppen úgy meglesz, a hogy' most megvan. Az istentelen idegenek! - szólt István félénk mosolylyal; - *mikor* nem emlegették előttünk, kérdem, a mióta az eszünket bírjuk, az istentelen idegeneket!? Nem *ők* csinálják a zavart, uram. Nem *ővelők* kezdődik az. Nem kedvelem őket - nincs okom rá - de reménytelen és hiábavaló dolog arról álmodozni, hogy őket teszik lehetetlenné a foglalkozásuk számára, a helyett, hogy a foglalkozásukat tennék lehetetlenné az ő számukra! A mi itt van most körülöttem ebbe a

szobába, itt volt, mielőtt idejöttem, és itt lesz azután is, ha elmentem. Vigye hajóra amott azt az órát, és szállíttassa Norfolk szigetére, az idő csak úgy fog tovább folyni, mint eddig. Szakasztott így vagyunk a Slackbridge-ekkel is.

István egy pillanatra visszatekintett megint előbbi mentsvára, s észrevette, hogy Lujza szeme figyelmeztetően az ajtó felé int. Hátrált s a kilincsre tette a kezét. De nem a saját jószántából és a saját óhajta szerint mondta volt mindazt, amit mondott; és szíve mélyén úgy érezte, hogy ha hűségesen kitart mindvégig azok mellett, a kik eltaszították őt, akkor nemes bosszút áll a minap rajta esett igaztalanságért. Megállt hát, hogy elmondja végig, a mi a szívét nyomta.

- Uram, az én csekély tudásommal és esetlenségemmel azt bizony én nem tudom megmondani ennek az úri embernek, mi módon fordítható jobbra mindez - bárha van ebben a városban nem egy olyan munkás, a ki nálam jobban meg tudná mondani; de azt én is megmondhatom neki, mi az, a mi tudom, hogy sohasem fordíthatja jobbra a dolgokat. Erős ököllel sohasé érhető el ez. Győzelemmel és diadallal sohasé érhető el. Azzal a megállapodással, hogy az egyik félnek természetellenesen örökkön-örökké igaza legyen, és a másik félnek természetellenesen örökkön-örökké ne legyen igaza, soha, soha nem érhető el ez. Nembánomsággal se érhető el ez soha. Ha ezren meg ezren magukra maradnak, a kik valamennyien ugyanazt az életet folytatják és valamennyien ugyanabban az összevisszaságban tengenek, akkor mint egy ember fognak állani önnel szemben, és kettőjük között áthidalhatatlan fekete mélység fog tátongani, olyan hosszú, vagy olyan rövid ideig, már a meddig az ilyen nyomorúság tarthat. Ha nem közelítenek szeretettel és türelemmel és nyájas szóval a néphez, a mely ezer bajában úgy összetart, és egymást a szomorúság idején mindazzal támogatja, a mire magának is szükségé volna - úgy, hogy alázatos véleményem szerint ehhez fogható népet nem igen láthatott ez az úri ember sehol a világon utazása közben - akkor szó se lehet változásról, a míg a nap jéggé nem dermed. És a míg mindannyiukat úgy becsülik csak, mint ennyi meg ennyi emberi erőt, és úgy kezelik őket, mintha számok volnának csak valamely összegben, avagy gépek - érzelmek, vágyak és emlékezés nélkül, a kikben nincs lélek, a mely tűr és remél, - ha mikor minden rendben folyik, hajszozni fogják őket, mintha érzéketlen eszközök volnának csak, és mikor minden forrong, korholni fogják őket, hogy nincs bennük nyoma sem az emberi érzésnek önökkel szemben - akkor szó se lehet változásról, uram, a míg a teremtés munkája meg nem semmisül.

István megállt a nyitott ajtóban, keze a kilincsen, mintha azt akarná tudni, vajon nem kívánnak-e tőle még valamit.

- Várjon egy perczig, - szólt Bounderby úr, a ki rettenetesen kivörösödött. - Megmondtam magának legutóbb, mikor panaszszal járt nálam, hogy legokosabb lesz, ha belenyugszik és nem piszkálja a dolgot. És azt is megmondtam, ha nem felejtette el, hogy az aranykanalat tőlem ugyan nyugodtan leshetik.

- Én bizony nem lestem, uram, higgye meg.

- Tisztán látom, - szólt Bounderby úr, - hogy maga is azok közé a ficzkók közé tartozik, a kiknek mindig panaszra jár a szájuk. És mindenfelé elhinti a panaszát, hogy megfogadjon és megérjen. Ez a *maga* életének a célja, barátom.

István a fejét rázta, némán tiltakozva csak, hogy az ő életének bizony nagyon is más a célja.

- Maga olyan korgó-morgó, rosszmájú ficzkó, tudja meg, - szólt Bounderby úr, - hogy még a szervezetük, azok, a kik legjobban ismerik magát, még azok sem akarnak többé tudni magáról. Sohse hittem volna, hogy azoknak az embereknek valamiben igazuk is lehet; de mondok valamit magának! Az újdonság kedvéért most az egyszer én is csatlakozom hozzájuk annyiban, hogy én se akarok többé tudni magáról.

István hirtelen Bounderby úr arczára emelte tekintetét.

- Befejezheti azt, a min éppen dolgozik, - szólt Bounderby úr, jelentős bólintással, - aztán mehet másfelé...

- Uram, - szólt István nyomatékosan, - jól tudja, hogy ha itt nem dolgozhatom tovább, máshol sem kapok munkát.

A válasz ez volt:

- A mit én tudok, azt én tudom; és a mit maga tud, azt maga tudja. Több mondani valóm nincsen.

István megint Lujzára pillantott, de Lujza tekintete nem felelt többé a pillantására. Így aztán felsóhajtott s miközben alig hallhatóan így szólt: - Isten legyen mindannyiunkkal ezen a világon! - eltávozott.

HATODIK FEJEZET.

Továtűnőben.

Sötétedett már, mikor István kijutott Bounderby úr házából. Az éjszaka árnyai oly hirtelen növekedtek, hogy István körül sem nézett, mikor betette maga után az ajtót, hanem nekivágott egyenesen az útnak. Mindenre inkább gondolt, mint arra a különös öreg anyóra, a kivel multkori ittjártakor találkozott volt, mikor jól ismert lépteket hallott maga mögött, s hátrafordulva ott látta azt az öreg asszonyt maga előtt, Ráhel társaságában.

Ráhelt látta meg előbb, úgy, a hogy' csupán őt hallotta is.

- Ah, Ráhel, édesem! Asszonyom, maga is vele van!

- Vele, és bizonyára csudálkozik rajta, még pedig mondhatom, nem ok nélkül, - felelt az anyó.

- Itt vagyok megint, a mint látja.

- De hogy' került össze Ráhellal? - szólt István, a ki hozzájuk csatlakozott, s mialatt kettőjük között ballagott, hol az egyikre, hol a másikra tekintgetett.

- Hát bizony ezzel a derék leányzóval körülbelül éppen úgy kerültem össze, mint annak idején kelmeddel, - szólt az anyó vidáman, magára vállalva a feleletet. - Az idén későbbre maradt a látogatásom, mint rendesen, mert nagyon akadozik már a lélekzetem, és elhalasztottam az utazást, a míg szép, meleg nem lett az idő. Ez az oka annak is, hogy most már nem egy nap alatt teszem meg az utat, hanem beosztom két napra; éjjelre megszálllok lent a vasút mellett az *Utasok Fogadójában* (csinos, tiszta házacska) és reggel megyek vissza a hatórai vegyesvonattal. De mi köze mindehhez ennek a derék leányzónak, kérdezi? Majd mindjárt elmondom. Hallottam, hogy Bounderby úr megházasodott. Az újságban olvastam, nagyszerűen volt megírva, - oh, nagyon szép dolog volt! - (az anyóka különös lelkesedéssel időzött a dolognál) - és szeretném látni a feleségét. Még egyáltalában nem láttam. Akár hiszi, akár nem, ma dél óta ki nem lépett a házból. Nem akartam egykönnyen letenni a tervemről, s még egy kicsit, csak egy csöppecskét tovább várakoztam a ház táján, miközben kétszer vagy háromszor elsétáltam e mellett a derék leányzó mellett; s mivel olyan barátságos volt az arcza, megszólítottam és beszéltem vele. No lám! - szólt az anyó Istvánhoz fordulva, - a többit már maga is kitalálhatja, sokkal hamarább, mint a hogy' elmondhatnám, elhiheti!

Istvánnak újra le kellett küzdenie ösztönszerű ellenszenvét ezzel az öregasszonynyal szemben, bárha egész viselkedése oly egyszerű és oly becsületes volt, a minő csak lehetett. Gyöngéd-

ségében, a mely épp oly természetes sajátsága volt öneki is, mint Ráhelnek, arról kezdett beszélni, a mi az öreget annyira érdekelte.

- No asszonyom, - szólt, - én láttam Bounderby úr feleségét; szép, fiatal asszony. Gyönyörű, gondolkozó, fekete szeme van, és olyan csendes, nyugodt teremtés, Ráhel, hogy sohase láttam még a párját.

- Szép és fiatal. Igen! - kiáltott az anyó elragadtatással. - Üde, mint a rózsaszál! És milyen boldog asszony lehet!

- Azt hiszem, asszonyom, hogy boldog, - szólt István; de közben kétségeskedő pillantást vetett Ráhelra.

- Azt hiszi, hogy boldog? Minden bizonynyal boldog. Hiszen a *maga* urának a felesége, - felelt az öregasszony.

István helyeslően bólintott.

- Bár a mi azt illeti, hogy az én uramé, - szólt újból Ráhelra pillantva, - énnekem már nem uram. Vége mindennek közte meg közötttem.

- Kiléptél tőle, István? - kérdezte Ráhel gyorsan és aggodalmasan.

- Tudod, Ráhel, - felelt István, - teljesen mindegy, hogy én léptem-e ki tőle, vagy ő küldött-e el. Megváltunk egymástól. Így is jó lesz - még jobb, gondoltam, mikor veled találkoztam. Vége-hossza nem lett volna a kellemetlenségnek, ha itt maradok. Talán sokaknak kedvére lesz, hogy megyek; talán javamra válik még nekem magamnak is; meg kell lennie mindenképpen. Itt kell hagynom most Coketownt, drágám, és előlről kell szerencsét próbálnom.

- Hová akarsz menni, István?

- Most még nem tudom, - szólt István levéve a kalapját, s végigsimítva ritka haját a tenyerével. - De máma még nem is megyek, Ráhel, még holnap se. Bajos dolog lesz kitalálni, hová menjek, de majd csak meglesz hozzá a bátorságom.

Ebben is támogatta őt az a szokása, hogy még gondolkozni sem tudott másképpen, csak önzetlenül. Jóformán be sem csukta még maga után Bounderby úr ajtaját, máris az forgott az eszében, hogy kényszerű távozása legalább Ráhelnek javára lesz, a mennyiben megóvjá őt attól az eshetőségtől, hogy kellemetlensége legyen azért, mert nem húzódott vissza tőle. Bár öneki nagy fájdalmat fog okozni az, hogy elszakad Ráheltől, s bárha elképzelni sem tudott olyan helyet, a hová elítéltetése nem fogja őt követni, mégis szinte megkönnyebbült arra a gondolatra, hogy kénytelen-kelletlen távoznia kell az utolsó négy napi megpróbáltatás helyéről, várjanak rá máshol bárminő ismeretlen bajok és szenvedések.

Őszintén szólt tehát, mikor ezt mondta: - Sokkal könnyebben belenyugszom a dologba, Ráhel, mint a hogy' hittem volna. - Ráhelnek nem az volt a feladata, hogy súlyosabbá tegye a férfi terhét. Vigasztaló mosolyával felelt tehát, s azután mind a hárman tovább ballagtak.

A korosságot, különösen, ha önbizalomra és vidámságra törekszik, a szegény emberek nagyon meg szokták becsülni. Az anyó oly illedelmes és elégedett volt, s oly könnyedén viselte aggsága gyarlóságait, bár a mióta Istvánnal találkozott volt, alaposan megnövekedtek, hogy két társa melegen érdeklődött iránta. Sokkal élénkebb teremtés volt, semhogy megengedte volna, hogy ő miatta lassan haladjanak; de nagyon hálás volt érte, ha beszélgettek vele, és szíves örömet beszélgetett bármiről. Ennélfogva, mikor otthonuk felé közeledtek, az öreg egyre jobb kedvű és elevenebb lett.

- Nézzen be az én szegény hajlékomba, asszonyom, - szólt István, - és igyék meg egy csésze teát. Akkor feljön hozzám Ráhel is. Később aztán elkísérem majd az *Utasok Fogadójába*. Lehetséges, Ráhel, hogy nagyon sokáig nem fogunk találkozni.

A két nő elfogadta a meghívást, és mind a hárman tovább folytatták útjukat István lakása felé. Mikor befordultak egy szűk utczába, István föltekintett az ablakára azzal a félelemmel, a mely mindig elfogta a háza tájékán; de az ablak nyitva volt, úgy, a hogy' hagyta, s nem volt ott senki. Éltének gonosz szelleme több hónapja eltűnt már megint, s azóta nem hallatott magáról. Utolsó visszatérésének nem volt más tanubizonysága, csak az, hogy a férfi szobájában megint kevesebb volt az ingóság és fején több az ősz hajsza.

István gyertyát gyújtott, előszedte kis teáskészletét, forró vizet hozott alulról s a legközelebbi boltból kerített egy kis teát és czukrot, egy czipót meg egy kis vajat. A kenyér frissen sült, ropogós kenyér volt, a vaj friss volt, és a czukor koczkacukor volt, természetesen csak azért, hogy újabb bizonyága legyen a ceketowni nagy urak ama kipróbált állításának, hogy ezek az emberek úgy élnek, uram, mint a kiskirályok. Ráhel főzte a teát (a nagy társaság szükségessé tette, hogy egy csészét kölcsön kérjenek), és a vendégnek pompásan ízlett minden. Hosszú idő óta ez volt a társas szórakozásnak első csillama, a melyben a házigazdának része volt. Ő neki magának is, bár nagy pusztaság gyanánt állt előtte az egész világ, jól esett a kis lakoma, - újabb bizonyágául a nagyurak állításának, hogy ezekben az emberekben nincs, uram, egy mákszemnyi előrelátás sem.

- Sohse jutott még eszembe, asszonyom, - szólt István, - hogy megkérdezzem a nevét.

Az anyó „Peglerné”-nek mutatkozott be.

- Ugy-e, özvegyasszony? - kérdezte István.

- Oh, sok-sok esztendő óta! - Peglerné férje (a legjobb férjek egyike a világon), Peglerné számítása szerint, halott volt már, mikor István született.

- Nagy csapás lehetett ilyen jó férj elvesztése, - szólt István. - Gyermekei vannak?

Peglerné csészéje, a mely a hogy' a kezében tartotta, odaütődött a csészealjhoz, arra vallott, hogy az anyó kissé izgatott lett. - Nincsenek, - szólt. - Nincs többé, nincs többé.

- Meghalt, István, - figyelmeztette Ráhel gyöngéden.

- Sajnálom, hogy szóbahoztam, - szólt István. - Gondolhattam volna, hogy talán fájó sebet érintek. Nagyon rosszul cselekedtem.

Mialatt István mentegetődzött, az öreg asszony csészéje egyre jobban zörömpölt. - Volt egy fiam, - szólt az anyó különös elfogultsággal, de a szomorúságnak minden legcsekélyebb szokott jele nélkül; - és fölvitte az Isten a dolgát, nagyszerűen fölvitte. De ha nem haragszanak, ne beszéljünk róla. A fiam... - az anyó letette a csészéjét s ekközben olyan mozdulatot tett a kezével, mintha azt akarta volna hozzátenni: meghalt! - Azután fenhangon így szólt: - Elveszítettem őt.

István még mindig azon bándódott, hogy fájdalmat okozott az anyónak, mikor a háziasszonya felbotorkált a szűk lépcsőn, s az ajtóhoz szólítva őt, valamit a fülébe súgott. Peglerné egyáltalában nem volt süket, mert egy szót, a mikor súgva kiejtették, meghallott.

- Bounderby! - kiáltott fojtott hangon, s felugrott az asztal mellől. - Óh, rejtse el! Az Istenért, ne engedjék, hogy meglásson! Ne eresszék be addig, a míg én el nem mentem. Könyörgök, ne eresszék be! - Reszketett és rendkívül izgatott volt; Ráhel mögé bújt, mikor Ráhel meg akarta nyugtatni; s úgy látszott, nem is tudja, mit cselekszik.

- De nyugalom, asszonyom, nyugalom, - szólt István elképedve; - nem Bounderby úr, hanem a felesége. Ettől csak nem fél. Hiszen egy órája sincs még, hogy mindenáron látni szeretne volna.

- De bizonyos benne, hogy az asszony van itt és nem az úr? - kérdezte az anyó, még mindig reszketve.

- Egészen bizonyos!

- Akkor hát, kérem, ne szóljanak hozzám, és ne vegyenek rólam semmiképpen tudomást, - szólt az anyó. - Hadd húzódjam meg csöndesen itt a sarokban.

István bólintott a fejével, s Ráhelra tekintett felvilágosításért; de Ráhel nem tudott mit mondani neki. Azután fogta a gyertyát, lement a lépcsőn s néhány perc múlva visszatért, Lujza előtt világítva a szobába. Lujzát nyomon követte a kamasz is.

Ráhel felállt, s kezében kendőjével és kalapjával félrevonult, mikor István, a kit mélységesen meglepett ez a látogatás, letette az asztalra a gyertyát. Azután ő is állva maradt, összekulcsolt kezét a gyertya mellett az asztalra támasztva, és várta, hogy megszólítsák.

Lujza életében először lépett be a ceketowni „kezek” egyikének lakásába; életében először állt szemtől-szemben valamivel, a mi kapcsolatban a „kezek” tömegével úgyszólván egyéni alakot öltött előtte. Tudta, hogy sok százan meg ezren vannak. Tudta, hogy mit képes termelni közülük egy adott számú sereg, bizonyos meghatározott idő alatt. Tudta, hogy seregesen rajzanak ki s be a fészkeikből, mint a hangyák vagy a méhek. De olvasmányai alapján mérhetetlenül többet tudott a dolgozó-rovarok, mint a dolgozó-férfiak és nők szokásairól.

Valami, a minek ennyi munkára és ennyi bérre van szüksége, s ezzel vége; valami, a minek föltétlenül a kereslet és a kínálat törvényeihez kell alkalmazkodnia; valami, a mi hébe-korba fejjel megy neki a törvényeknek és bajokba sodródik; valami, a mi egy kissé szűkölködik, mikor drága a búza, és agyontömi magát, mikor olcsó a búza; valami, a mi ennyi meg ennyi százalékkal szaporodik, ennyi meg ennyi százalék gonosztettet követ el, s ennyi meg ennyi százalékát szolgáltatja a szegényeknek; valami *en gros*-cikk, a mivel rengeteg vagyont lehet szerezni; valami, a mi hébe-korba háborog, mint a tenger, pusztít és rombol (főképp önmagában) egy kissé, s azután újra elül, - ez volt az, a minek Lujza a ceketowni „kezeket” ismerte. De az épp oly kevésbé jutott eszébe, hogy egyes lényekre bontsa fel őket, mint az, hogy a tengert az egyes alkotó vízcseppekre bontsa szét.

Pár pillanatig megállt a helyén és körülnézett a szobában. A pár székről, a pár könyvről, a közönséges olajnyomatokról és az ágyról a két nőre és Istvánra vetődött a tekintete.

- Azért jöttem ide, hogy beszéljek önnel, annak következtében, a mi az előbb történt. Szeretnék szolgálatára lenni, ha nincs ellenére. Ez a felesége?

Ráhel ráemelte a szemét oly tekintettel, a mely elég érthetően kifejezte a nem-et, azután újra lesütötte.

- Emlékszem, - szólt Lujza, belepirulva tévedésébe; - eszembe jut, hogy hallottam az ön családi életének a szerencsétlenségéről, bárha akkor nem figyeltem a részletekre. Nem szándékosan kérdeztem olyat, a mivel bárkinek fájdalmat okozok itt. Ha talán még egyszer olyasmit fogok kérdezni, a mivel ugyanezt érem el, arra kérem, higgye meg, hogy csupán azért történik, mert nem tudom, miképpen kell önnel beszélnem.

A mint István nem sokkal előbb ösztönszerűen Lujzához folyamodott, Lujza most épp oly ösztönszerűen Ráhelhoz fordult. Röviden és szárazon beszélt, de azért félénk volt és akadozott.

- Elmondta önnek, mi történt közte és az uram között? Azt hiszem, magához fordul mindenben legelőször.

- Hallottam a végét, asszonyom, - szólt Ráhel.

- Ha jól értettem, azt mondta, hogy ha az egyik munkaadó elbocsátja, nem kap munkát valószínűleg seholsem. Azt hiszem, ilyesvalamit mondott.

- Nagyon kevés a reménye, asszonyom, - csaknem semmi - annak, a kinek rossz híre támad.

- Hogy' értsem a rossz hírt?

- Hogy békebontó.

- Tehát a saját osztályának az előítéletei épp úgy feláldozzák őt, mint a másik osztályéi? És annyira külön válik egymástól ebben a városban az a két osztály, hogy nem akad hely közöttük sehol egy becsületes munkás számára?

Ráhel szótlanul a fejét rázta.

- A munkatársai előtt gyanussá vált, - szólt Lujza, - mert megígérte, hogy nem csatlakozik hozzájuk. Azt hiszem, maga volt az, a kinek ezt megígérte. Szabad megkérdeznem, miért tette ezt?

Ráhel sírva fakadt. - Nem ezt kívántam én szegénytől. Én arra kértem, hogy kerülje a zavarokat saját érdekében, nem is sejtve, hogy éppen én miattam fog bajba sodródni. De tudom, hogy inkább százszor meghalna, semhogy a szavát megszegje. Ezt nagyon jól tudom róla.

István nyugodtan figyelt a helyén, elgondolkozva, úgy, a hogy' szokott, s egyik kezével az állát fogta. Most megszólalt, de hangja sokkal bizonytalanabb volt, mint rendesen.

- Rajtam kívül soha senki a világon nem tudhatja, milyen tisztelettel, szeretettel és becsüléssel viseltetem én Ráhel iránt, sem azt, hogy mért teszem ezt. Mikor azt az ígéretet tettem, őszintén megmondtam neki, hogy ő az én életem jóangyala. Ünnepestes ígéretet tettem. Örök időkre.

Lujza feléje fordította a fejét és oly tisztelettel hajtotta meg, a minőt eddig sohasem ismert. Azután újra Ráhelre tekintett, és nyájasabb lett az arcza. - Mitévő lesz most? - kérdezte Istvántól. És lágyabban csengett a hangja is.

- Hát asszonyom, - szólt István, mosolygással igyekezően elütni a dolgot, - mihelyt elkészülök a munkámmal, távoznom kell erről a vidékről, és máshol kell szerencsét próbálnom. Sikerül-e vagy sem, az ember nem tehet mást, mint hogy megpróbálja; a ki nem akar próbálkozni se - az fekdjék le és haljon meg.

- Hogy' fog utazni?

- Gyalog, kedves asszonyom, gyalog.

Lujza elpirult, s egy erszény vált láthatóvá a kezében. Egy bankjegy serczenése hallatszott, a mint széthajtva az asztalra tett egyet.

- Ráhel, lesz szíves megmondani neki - mert maga tudja, hogy' mondja meg úgy, hogy meg ne bántsa, - hogy ezzel szabadon rendelkezhetik, hogy könnyebben utazhassék? Lesz szíves megkérni őt, hogy fogadja el?

- Nem tehetem, asszonyom, - felelt Ráhel, félrefordítva a fejét. - Isten áldja meg, hogy ilyen gyöngédséggel gondol a szegényre. De a saját szívét csak ő ismerheti, s csak ő maga tudhatja, mit tart helyesnek.

Lujza részint hitetlenül, részint ijedten, részint hirtelen rokonszenvet érezve nézett Istvánra, mikor látta, hogy ez az ember, a ki annyira tudott uralkodni magán, s a ki nem sokkal előbb a beszélgetés alkalmával oly egyszerűen és határozottan viselkedett, most egy pillanat alatt elvesztette az önuralmát, s ott állt előtte, kezébe rejtve az arcát. Lujza kinyújtotta a saját kezét, mintha meg akarta volna fogni őt; de aztán meggondolta a dolgot, és nem mozdult.

- Még Ráhel sem tehetett volna ilyen jóságos ajánlatot jóságosabb szavakkal, - szólt István, miután levette megint az arcáról a kezét. - Hogy megmutassam, hogy nem vagyok oktan és hálátlan ember, két fontot elfogadok. Kölcsön veszem, a míg vissza nem fizethetem. Az lesz a legédesebb munkám, a mely módot fog rá nyújtani, hogy ezért a szívességért még egyszer kifejezhessem örök hálámat.

Lujza nem szívesen tette el megint a bankjegyet, hogy azt a sokkal kisebb összeget tegye a helyébe, a melyet István mondott. Istvánban nyoma sem volt finomságnak, szépségnek vagy regényességnek; de abban, a hogy' a pénzt elfogadta és minden további szó nélkül megköszönte, annyi báj volt, a mennyire Lord Chesterfield⁴ száz év alatt sem taníthatta volna meg a fiát.

Tom az ágyon ült, meglehetősen közönnyel lóbálva a lábát és szopogatva a sétatálcáját, a míg a látogatás ennyire nem jutott. Mikor látta, hogy a nénye indulóban van, nagyhirtelen felugrott és megszólalt.

- Csak egy pillanatig várj még, Lu! Mielőtt elmegyünk, én is szeretnék egy pillanatig beszélni vele. Eszembe jutott valami. Ha kijön a lépcsőre, Blackpool, elmondom majd. Gyertyára nincs szükség, ember! - Tom feltűnően türelmetlenkedett, mikor István a pohárszék felé indult, hogy gyertyát gyújtson. - Nincs szükségünk világosságra.

István kiment utána, Tom pedig betette az ajtót és kezével leszorította a zárat.

- Ide hallgasson! - suttogott Tom. - Azt hiszem, nagy szolgálatára lehetek. Ne kérdezze, hogyan, mert lehet, hogy nem lesz belőle semmi sem. De nem árt, ha megpróbálom.

Lehellete úgy érte István fülét, mintha tüzes láng lett volna; olyan forró volt.

- Az, a ki ma este az üzenetet hozta, - szólt Tom, - a mi bankszolgánk volt. A *mi* szolgánknak mondom, mert én is a bankhoz tartozom.

István azt gondolta magában: - Ejnye, de sietős ennek a dolga! - olyan zavartan beszélt.

- Nos! - szólt Tom. - Ide figyeljen! Mikor utazik?

- Mára hétfő van, - felelt István elgondolkozva. - Körülbelül pénteken vagy szombaton, uram.

- Pénteken vagy szombaton, - szólt Tom. - Figyeljen hát! Nem vagyok bizonyos benne, szolgálatjára lehetek-e úgy, a hogy' szeretnék, - azt tudja, hogy a néném van odabenn a szobában, - de lehetséges, és ha nem sikerül a tervem, az sem árt senkinek. Mondok hát valamit. Megismerné a szolgánkat, úgy-e?

- Óh, hogyan, - szólt István.

- Akkor jól van, - felelt Tom. - A míg el nem utazik, esténként, a mikor abba hagyja a munkáját, várakozzon vagy egy óra hosszát a bank tájékán. Ne tegyen úgy, mintha várna valamit, ha a szolga meglátná arra felé; mert nem üzenek vele semmit, ha azt látom, hogy nem sikerül a

---

⁴ Fiához intézett »Levelei« hires paedagógiai munka.

tervem. Ez esetben levelet vagy üzenetet küldök vele, különben semmit. Figyeljen tehát! Jól megértett?

Az egyik ujját a sötétben beledugta István kabátjának az egyik gomblyukába, s furamód összecsavarta az ujjá körül a ruhának azt a csücskét.

- Megértettem, uram, - szólt István.

- Jól figyeljen hát! - ismételte Tom. - Vigyázzon, hogy bakot ne löjjön, és ne felejtse el semmit. Én majd elmondom a nénémnek hazafelé, mi a szándékom, s ő, tudom, helyeselni fogja. Csak jól figyeljen! Tehát megegyeztünk? Megértett mindent? Akkor hát rendben vagyunk. - Gyere, Lu, menjünk!

Betaszította az ajtót, mikor bekiáltott Lujzáért, de a szobába nem ment vissza többé, s azt sem várta meg, hogy levilágítsanak neki a szűk lépcsőn. Már lent volt, mikor Lujza lefelé indult, s kint volt az utcán, mielőtt Lujza a karjába kapaszkodhatott volna.

Peglerné ott maradt meghúzódva a sarokban, a míg a testvérpár el nem távozott és István, kezében a gyertyával, vissza nem tért. Mondhatatlan bámulattal volt eltelve Bouderyné iránt, s beszámíthatatlan öregasszonyhoz illően, sirdogálni kezdett, „mivelhogy Bouderyné olyan édes, drága teremtség.” De emellett Peglerné asszony oly nyughatatlan volt, hogy bámulatának tárgya esetleg vissza talál még térni, vagy bárki más be talál még toppanni, hogy jókedvének aznap estére vége szakadt. Későre is járt már az olyan embereknek, a kik korán szoktak kelni és nehéz munkát végeznek; így hát a társaság fölkerelkedett, s István meg Ráhel elkisérték titokzatos ismerősüket az *Utasok Fogadója*-nak a kapujáig, a hol elbúcsúztak tőle.

Azután ketten együtt visszaballagtak annak az utcának a sarkáig, a melyben Ráhel lakott, s mentől közelebb jutottak hozzá, annál szótlanabbak lettek. Mikor a sötét sarokhoz értek, a hol nem gyakori találkozásuk mindig véget szokott érni, megálltak, még mindig némán, mintha mind a ketten féltek volna a beszédől.

- Rajta leszek, hogy még egyszer lássalak, Ráhel, mielőtt elmegyek; de ha nem...

- Nem fogsz fölkeresni, István, tudom. Jobb lesz, ha elszánjuk magunkat, hogy nyíltan beszéljünk egymással.

- Neked mindig igazad van. Több bátorságra vall és jobb is. Meggondoltam a dolgot, Ráhel, hogy mivel úgy is egy-két napról van csak szó már, rád nézve jobb lesz, édesem, ha nem fognak együtt látni velem. Bajod lehetne miatta, hasztalanul.

- Nem ezért mondom, István. De emlékszel régi megállapodásunkra. Ezért mondom.

- Jó, jó, - szólt István. - Mindenesetre jobb lesz így.

- Irsz majd nekem és értesítesz mindenről, a mi történik, ugy-e, István?

- Írok. Most pedig azt akarom még csak mondani, hogy Isten veled, Isten áldjon meg, Isten fizessen és jutalmazzon meg téged!

- Áldjon meg téged is, István, bármerre fogsz bolyongani, s adjon végül békességet és nyugalmat neked!

- Megmondtam neked, drágám, - szólt Blackpool István, - akkor éjszaka - hogy nem akarok soha életembe se ránézni, se rágondolni semmire, a mi haragra gerjeszt, a nélkül, hogy ott ne lássalak magam előtt téged is a ki annyival jobb vagy nálamnál. Magam előtt látlak most is. Neked köszönhetem hogy nyugodtabban látom a jövőt. Isten áldjon meg érte. Jó éjszakát! Isten veled!

Csak gyorsan búcsúztak ott a mindennapi utcza sarkon, de ez a búcsú szent emléke maradt mégis örökre e két egyszerű emberi szívnek. Hasznosság elvén nyargaló gazdasági tudósok, lelketlen tanítómesterek, tényemberek, ti művelt, kiszáradt hitetlenek ezer apró elcsévelt hittételnek fecsegő hirdetői, tudjátok meg, hogy a szegényeket soha ki nem irthatjátok. Ápoljátok bennük a míg nem késő, a szív és a képzelem báját, hogy legyen mivel diszíteniök az életüket, a mely annyira rászorul az ékességre; mert különben diadalmatok napján, mikor a regényesség utolsó szikráját is kiöltétek lelkeikből, úgy, hogy szemtől-szemben állanak a csupasz valósággal, a valóság éhes farkassá fog változni és végez veletek is!

István másnap és harmadnap dolgozott a nélkül, hogy társai egyetlen szóval is vigasztalták volna, s elkerülte őt mindenki jövet-menet, úgy, mint azelőtt. A második nap estéjén végére járt munkájának; harmadnap este elhagyottan állt a szövőszéke.

A két első este türelmesen kivárta az utcán az órát a bank körül, de nem történt semmi, sem jó, sem rossz. Hogy a maga részéről pontosan eleget tegyen a megállapodásnak, elhatározta, hogy a harmadik és utolsó este két álló óra hosszát fog várakozni.

Az a delnő, a ki hajdanában Bounderby úr háztartását vezette, ott ült az első emeleti ablakban, úgy, mint azelőtt; s ott volt a szolga is, a ki majd a delnővel beszélgetett, majd letekintett az utcára a bank czégtáblája fölött, majd meg lejtött a kapuba s megállt a lépcsőn, hogy friss levegőt szívjon magába. Mikor első ízben lépett a kapu elé, István azt gondolta, hogy talán őt keresi, és elsétált előtte; de a szolga ravasz pillantást vetett, csak rá hunyorgó szemével s egy szót sem szólt.

Két óra hosszát lődörögni nagy idő volt egy álló napi nehéz munka után. István leült az egyik kapu lépcsőjére, a falhoz támaszkodott az egyik kapu aljában, fel s alá kószált, hallgatta a toronyóra ütését, megállt s elnézte az utcán játszadozó gyermekeket. Oly természetes dolog, hogy mindenkinek van valami dolga, hogy az, a ki csupán lődörög, mindig furcsa színben tűnik fel nemcsak mások, hanem saját maga előtt is. Mikor eltelt az első óra, Istvánnak az a kellemetlen érzése támadt, hogy ő ez idő szerint gyanús egyén lehet.

Majd előkerült a lámpagyújtogató, s két elnyúló fényvonal húzódott végig az utca hosszán, a míg a távolban elmosódva össze nem olvadt. Sparsitné asszony becsukta az első emeleti ablakot, leeresztette az ablakredőnyt és felvonult a második emeletre. Nyomban utána gertyafény világa lobogott felfelé a lépcsőn, elhaladva először a kapu félíves ablakja s később följebb a két lépcső-ablak előtt. Nemsokára mozdult a második emeleti ablakredő egyik sarka, mintha Sparsitné asszony szeme lesne ki ott; s utána a másik sarka is, mintha ott meg a szolga leskelődnék. István még mindig hiába várt az üzenetre. Mikor végtére letelt a két óra, fellélezett s gyors léptekkel távozott, mintegy kárpótlásul a hosszú lődörgésért.

Csak a háziasszonyától kellett még elbúcsúznia, s azután lefekhetett rögtönzött ágyára a padláson; mert a batyuja rendben volt már reggelre, s akadálytalanul útra kelhetett. Nagyon korán akart távozni a városból, hogy megelőzze az utcán a „kezek”-et.

Alig pitymallott, mikor utólszor körültekintett a szobájában és szomorúan arra gondolva, vajjon látja-e még valamikor, útnak indult. A város oly elhagyott volt, mintha lakói mind elköltöztek volna, csakhogy ő vele ne kelljen érintkezniök. Fakónak tűnt fel minden ebben az órában. Még a kelő nap is sápadt pusztasággá változtatta csak át az eget, mintha zavaros tenger lett volna.

Elhaladva a ház előtt, a melyben Ráhel lakott, bár nem esett az útjába; végig a vörös téglaházak utczákon; a nagy hallgatag gyárak mellett, a melyekben semmi jele nem volt még az életnek; a vasút mellett, a hol a jelzőlámpák fénye enyészőben volt az erősödő nappali világosságban; keresztül vágva a vasút félig lerombolt s félig újra épített sivár környékén; elszórt vörös téglavillák között, a hol a füstös örökzöld bokrok piszkos porral voltak tele, meg-

annyi mocskos tubákolóhoz hasonlítva; szénporos gyalogösvényeken végig és sok mindenféle rondaság mellett elhaladva feljutott István végül a dombtetőre és onnan visszatekintett.

A nap ragyogó fényözönbe borította már ekkorára a várost, s a harangok szava a reggeli munkára szólította az embereket. A családi tűzhelyekbe nem gyújtottak még be, s a magas gyárkémények maguk ostromolták az eget. Mérges pöffetegeket okádva nem sok időre volt szükségük, hogy eltakarják; de egy félóra hosszáig aranyos fényben csillogott még egynehány a sok ablak közül, a mely füstös üvegén keresztül egytől-egyig örökös fogyatkozásban mutatta a napot Coketown lakosainak.

Milyen furcsa dolog is feljutni ekkép a kürtök közül a madarak közé! Milyen furcsa, hogy szénpor helyett az országút pora tapad az ember lábára! Milyen furcsa, hogy az ember végigélte már az élete javát, s e nyári reggel most mégis elülről kezdi az életet, mintha gyermek volna! Efféle gondolatokon tűnődve, hóna alatt a batyújával, István az országút mentén egyre tovább haladt. S a fák boltozattá hajoltak össze a feje fölött, s azt susogták a fülébe, hogy egy hűséges, szerető szív maradt ott mögötte a városban.

HETEDIK FEJEZET.

Lőpor.

Harthouse Jakab úr, buzgalommal szolgálván kiválasztott pártja érdekeit, hamarosan nagy hírre kapott. Miközben egyet-mást bemagolt még folytatólagosan a politikai bölcsek számára, egy kissé még több közönnyel viseltetett általában az egész társadalommal szemben, s túrhető eredménnyel fitogtatta a becsstelenséget leplező becsületességet, (ezt a leghatásosabb és legkedveltebb előkelő halálos bűnt), csakhamar úgy emlegették őt, mint a kitől sokat várhatnak még. Az a körülmény, hogy egyáltalában nem vette komolyan a dolgokat, nagy előnyére vált, mert képessé tette őt arra, hogy oly könnyedén hozzásimuljon a megcsontosodott tényemberekhez, mintha születése perczétől fogva közöttük élt volna, s minden egyéb felekezetet, mint a melynek tagjai egytől-egyig tudatos képmutatók, keményen elítéljen.

- A kiknek miközülünk senki sem hisz, drága Bounderbyné asszonyom, s a kik önmaguknak sem hisznek. Az egyetlen különbség közöttünk s az erény vagy a jótékonyság vagy az emberszeretet apostolai között, - (a név egyre megy) - az, hogy a míg mi tudjuk, hogy üres szalmacséplés az egész, s ezt meg is mondjuk, addig ők, bár épp úgy tudják, a világért el nem árulnák.

Mért botránkozott volna meg Lujza ezen a fejtegetésen? Vagy mért riadt volna vissza tőle? Hiszen nem ütközött bele annyira sem atyjának elveibe, sem az ő saját ifjúkori neveltetésébe, hogy oka lett volna megijedni tőle. Hol volt a lényeges különbség a két iskola között, mikor mind a kettő egyaránt az anyagi valósághoz lánczolta le őt s arra tanította, hogy ne higgyen semmi egyébben? Mit pusztíthatott volna el az ő lelkében Harthouse Jakab, a mit Gradgrind Tamás a romlatlanság állapotában gondosan ápol?

Sőt e válságos helyzetben még nagyobb baj volt Lujzára nézve az, hogy az az erős hajlandóság, a mely megvolt benne, mielőtt kiválóan praktikus atyja keze alá került, s a mely arra serkentette, hogy hinni próbáljon egy sokkal szabadabb és nemesebb emberi létben, mint az volt, a melyről beszélni hallott, - szakadatlan kétséggel és haraggal vívódott a lelkében. Kétséggel, mert minden erre irányuló törekvését elfojtották benne ifjúságában. Haraggal a rajta esett igaztalanság miatt, ha vágyódása talán mégis valóban az igazság sejtelve volt. Az olyan természetre, a mely hosszú időn át hozzászokott ahhoz, hogy önmagát elnyomja, a mely csupa önvád és meghasonlás volt, a Harthouse féle philosophia valósággal megváltás és igazolás gyanánt hatott. Ha minden értéktelen semmiség volt, akkor nem nélkülözött semmit,

nem mondott le semmiről. - Nem mindegy-e? - mondotta volt atyjának, mikor ez férjét ajánlotta neki. Nem mindegy-e? - gondolta magában még mindig. Kicsinylő daczczal kérdezgette magában: Nem mindegy-e? - és tovább haladt a maga útján.

Hová vajjon? Lépésről-lépésre tovább a lejtőn, bizonyos cél felé, de oly lassacskán, hogy azt hitte, mozdulatlan. A mi Harthouse urat illeti, ő bizony sem nem fontolgatta, sem nem bánta, hogy vajjon hová törekszik. Nem volt semmi különös célja vagy terve; semmiféle erélyes gonosz szándék nem rázta őt fel tunyaságából. Egyelőre annyira szórakozott és érdeklődött, a mennyire csak illett egy hozzáfogható finom uri emberhez, - sőt talán jobban is, mint a hogy' hírnevének ártalma nélkül megvallhatta volna. Odaérkezése után nemsokára megírta unalmában bátyjának, a parlament említett tiszteletreméltó és tréfás tagjának, hogy Boudnerbyékon „pompásan mulat”; meg hogy az asszony nem az a Gorgon, a kinek gondolta volt, hanem fiatal s rendkívül csinos nőcske. Később nem írt többé róluk, és szabad idejét főként Boudnerbyék házának szentelte. Miközben látogatásokat téve ide-oda utazgatott a ceketowni kerületben, nagyon gyakran megfordult náluk, főképp mivel Boudnerby úr folyton nagyon biztatta őt. Teljesen rávallott Boudnerby úr szájkodására, hogy fűnek-fának elkérkedett vele, hogy ő bizony egy csöppet sem törődik az előkelő ismerősökkel, de mivel a felesége, Gradgrind Tom leánya, törődik velük, szívesen látja, ha meglátogatják.

Harthouse Jakab úrnak az járogatott az eszében, hogy minő teljesen új érzésben volna része, ha az az arc, a mely oly szépen megváltozott a kamasz kedvéért, egyszer csak az ő kedvéért változnék át.

Elég gyors megfigyelő volt; jó volt az emlékezőtehetsége is, és abból, a mit a fivér mondott, egyetlen szócskát sem felejtett el. Összefűzte ezt mindazzal, a mit a nővéren megfigyelt, s kezdte megérteni őt. Bizonyos, hogy Lujza jellemének jobb és mélyebb része kívül esett Harthouse megfigyelései körén, - mert az emberi természettel úgy vagyunk, mint a tengerrel, a mélység mélységnek felel meg bennök; egyébként azonban nemsokára műértő szemmel kezdett olvasni Lujza bensőjében.

Boudnerby úr megszerezte a tulajdonát egy háznak és a körülötte lévő birtoknak, a mely mintegy tizenöt angol mérföldnyire volt a várostól, s körülbelül egy angol mérföldnyire a vasúti állomástól. A vasút egész csomó boltív segítségével vad tájon haladt keresztül, a melyet elhagyott szénbányák aknáztak alá, s éjszakánként lobogó tüzek és a tárnányítások mellett elhelyezett gépezetek fekete árnyai tarkítottak. A pusztá, a melynek sivársága fokonyként enyhült Boudnerby úr birtoka felé, a birtokon falusi tájjá változott át, a mely tavasszal aransárga volt a hangafűtől és hófehér a galagonyától, nyáron át pedig sűrű lombok árnyában reszketett. A banknak jelzálogjoga volt erre a kellemes fekvésű ingatlanra, a melyet Ceketown egyik nagyura terhelte meg, a ki a rendesnél gyorsabban igyekezvén rengeteg vagyont szerezni, buzgóságában mintegy kétszázezer font erejéig elspekulálta magát. Ilyesmi megesett nem egyszer Ceketown legrendezettebb családjaiban is; de azért azokat, a kik tönkrementek, éppenséggel nem lehetett egy kalap alá fogni a megfontolatlan néposztályokkal.

Boudnerby úr mondhatatlan meglepéssel telepedett bele ebbe a kényelmes kis birtokba, s tüntető szerénységgel káposztát termelt a virágos kertben. Gyönyörűsége telt abban, hogy kaszányai életet éljen az elegáns berendezés közepett, s még a falon függő festményeket is agyonszájkodta a származásával. - Úgy bizony, uram, - mondogatta hébe-korba egy-egy vendégének, - úgy tudom, hogy Nickits (az előbbi tulajdonos) hétszáz fontot adott azért a tengerpartért. Én, uram, kutya legyek, ha életemben hétszernél többször rápillantok, száz fontjával számítva minden pillantást. Teringettét! Én bizony nem felejttem el, hogy ceketowni Boudnerby Józsiás vagyok. Sok-sok esztendőn keresztül más kép nem volt a birtokomban, és ha csak lopni nem akartam, mást nem is szerezhettem volna, mint a csizmája fényében borotválkozó férfit, a fénymázos üveg címkéjét, és mondhatom, nem győztem eléggé örülni,

hogy ilyen fénymázzal tisztíthattam a csizmámat, s az üveget, ha kiürült, mindig eladtam egy garasért, a minek épp úgy megörültem!

Majd ugyanilyen modorban Harthouse úrhoz fordult.

- Harthouse, maga egy pár lovat hozott le ide magával. Hozzon, ha úgy tetszik még egy féltuczatot, a hely miatt nem kell aggódnia. Istállónk van itt egy tuczat lóra való, és ha igaz, a mit Nickitsről beszélnek, ő annyit is tartott. Kerek tuczat lova volt neki, uram. Ez az ember gyerekkorában a Westminster-iskolába járt. A Westminster-iskolába járt, mint királyi ösztöndíjas, mikor az én főtáplálékom hulladék volt, s piaczi kosarakban aludtam. Bizony, ha én egy tuczat lovat akarnék tartani, - csakhogy nem akarok, mert én nekem egy is elég, - nem viselhetném el, hogy itt lássam őket az istállójukban, és az jusson eszembe, mi volt valaha a szállásom. Nem nézhetnék rájuk, uram, a nélkül, hogy ki ne parancsoljam őket. De hát ez a világ sora. Látja itt ezt a helyet; tudja, miféle hely ez. Tudja jól azt is, hogy ekkora hely nincs ennél tökéletesebb sem ebben az országban, sem máshol - nem bánom akárhol, - s itt él, a kellős közepén, mint a kukac a sajtban, Boudierby Józsiás. Ellenben Nickits (tegnap hallottam valakitől, a ki az irodámban járt), Nickits, a ki latinul szokott szavalni a Westminster-iskola színielőadásain, s a kinek az ország főbírái és főurai úgy tapsoltak, hogy belekékültek-zöldültek, Nickits ebben a pillanatban Antwerpenben lakik és hülye - meghülyült, uram! - egy szük, sötét zugutca ötödik emeletén.

E csendes hely lombjainak az árnyékában, a hosszú, tikkasztó nyári napokon látott hozzá Harthouse úr annak az arcznak a kifürkészéséhez, a mely rejtély volt előtte, a mióta először megpillantotta; itt kezdte kipróbálni, vajjon meg tudna-e változni az ő kedvéért is.

- Boudierbyné asszony, rendkívül szerencsés véletlennek tartom, hogy egyedül találom itt. Hosszabb ideje már, hogy nagyon szeretnék beszélgetni kegyeddél.

Éppenséggel nem volt csodás véletlen, hogy Lujzát ott találta, mert Lujza ilyen időtájt mindennap egyedül szokott lenni, s a hely, a hol volt, kedvencz pihenőhelye volt. Egy kis tisztás volt egy sötét erdőben, a hol néhány kivágott fa hevert, s a hol Lujza el szokott üldögelni, elnézve a tavaly lehullott leveleket, úgy, a hogy' el-elnézegette volt otthon a hulldogáló zsarátnokot.

Harthouse leült melléje, miközben arczára pillantott.

- A fivére, az én fiatal Tom barátom - -

Az arcz fölragyogott, s Lujza érdeklődve Harthouse felé fordult.

- Soha életemben nem láttam e vonások felragyogásához fogható különös és elbűvölő látványt! - gondolta magában Harthouse. Arcza elárulta gondolatait, - talán a nélkül, hogy egyben őt magát is elárulta volna, mert valószínűleg ez volt az utasítása.

- Bocsásson meg! A kegyed testvéri érdeklődésének a kifejezése oly szép, - Tom büszke lehetne rá, - hogy bárha tudom, hogy nincs mivel mentegetőznöm, kénytelen vagyok megcsodálni.

- Mert könnyen hevülő, - szólt Lujza nyugodtan.

- Asszonyom, nem! Tudja, hogy kegyed előtt nem képmutatóskodom. Tudja, hogy közönséges kapzsislelkű emberfia vagyok, megvásárolható minden perczben, bármely elfogadható összegért, s teljességgel képtelen minden árkádiai érzelmosségre.

- Várom, - felelt Lujza, - mi mondani valója van fivéremről.

- Szigorú hozzám, de megérdemlem. Épp oly értéktelen ficzko vagyok, mint akárki más, a kivel összeakad, de abban az egyben különbözöm tőlük, hogy álnokság - az nincs bennem. De kegyed meglepett és elterelt voltaképpen tárgyamtól - fivérétől. Érdeklődöm iránta.

- Érdeklődik ön egyáltalán valami iránt, Harthouse úr? - kérdezte Lujza, félig hitetlenül, félig háládatosan.

- Ha akkor kérdezte volna ezt tőlem, a mikor először találkoztunk, nem-mel feleltem volna. De most - kockáztatva még azt is, hogy képmutatónak tűnjem fel kegyed előtt s jogos hitetlenkedésre bírjam, - igen-nel kell felelnem a kérdésére.

Lujza olyan mozdulatot tett, mintha mondani akart volna valamit, de elakadt volna a hangja. Végül így szólt: - Harthouse úr, elhiszem önnek, hogy csakugyan érdeklődik a fivérem iránt.

- Köszönöm. Azt hiszem, hogy ennyit meg érdelek. Kegyed tudja, milyen igénytelen vagyok; de ezt elvárom kegyedtől. Kegyed annyit tett érte; úgy szereti őt; egész élete elragadó biztonsága annak, asszonyom, hogy saját magáról teljesen megfelelkezik a fivére miatt - bocsássa meg még egyszer, hogy elkalandoztam. Az én érdeklődésemnek tisztára ő maga az oka.

Lujza alig észrevehető mozdulatot tett, mintha fel akart volna ugrani, hogy gyorsan eltávozzék. Harthouse ebben a pillanatban terelte más irányba a szavait, és Lujza ott maradt.

- Asszonyom, - folytatta Harthouse könnyedebben, de szemlátomást nem szívesen csapva át a hangnembe, a mivel még nagyobb hatást ért el, mint előbbi modorával, - nem megbocsáthatatlan bűn, ha az olyan fiatal ember, a minő a kegyed fivére, könnyelmű, meggondolatlan és költekező - szóval, a hogy' közönségesen mondják, ha egy kissé korhelykedik. Ilyen a fivére?

- Ilyen.

- Engedje meg, hogy őszinte legyek. Mit gondol, szokott játszani?

- Azt hiszem, fogadásokat szokott kötni. - Mikor Harthouse úr várt, mintha Lujza nem fejezte volna még be a feleletét, hozzátette: - Tudom, hogy fogadni szokott.

- Persze veszít?

- Veszít.

- Mindenki veszít, a ki fogadni szokott. Nem haragszik meg érte, ha valószínűnek tartom, hogy kegyed hébe-korba pénzzel támogatta őt veszteségei fődözésében?

Lujza szemét a földre szegezve ült a helyén; de erre a kérdésre fölemelte a fejét, s fürkésző és egy kissé sértődött pillantást vetett Harthouse úrra.

- Ne tekintse tolaakodó kíváncsiságnak ezt a kérdésemet, drága Bounderbyné asszony. Attól tartok, hogy Tom lassan kellemetlenségekbe talál bonyolódni, s az a vágyam, hogy segítő kezét nyújthassak feléje a magam bűnös tapasztalatainak mélységéből. - Hangsúlyozzam újra, hogy tisztán ő miatta teszem? Szükség van rá?

Úgy látszott, hogy Lujza felelni igyekszik valamit, de nem tud mit mondani.

- Hogy őszintén megvalljak mindent, a mire gondoltam, - szólt Harthouse Jakab, újra az előbbi kelletlenséggel csapva át most bizonyos még könnyedébb hangnembe, - megmondom azt is, hogy nem igen hiszem, hogy a fivérének túlságosan előnyös lett volna a helyzete gyerekkorában; vagy hogy, - bocsássa meg a nyíltságomat! - vagy hogy túlságosan nagy bizalommal viseltettek volna egymáshoz a fiú meg tiszteletreméltó édesatyja.

- Magam sem igen hiszem, - felelt Lujza, elpirulva saját tapasztalatainak az emlékétől.

- Ugyanez a véleményem arról a viszonyról is, a mely - meg vagyok győződve róla, hogy egyáltalában félre nem érti szavaimat, - a mely a fiú és nagyrabecsült sógora között van.

Lujza egyre jobban pirult, s izzóvörös volt az arca, mikor halkabban így válaszolt: - - Ebben is igaza lehet.

- Bounderbyné asszony, - szólt Harthouse némi szünet után, - nem viseltethetnék mi ketten nagyobb bizalommal egymás iránt? Ugyebár, kegyed nagyobb összeg pénzt adott kölcsön Tomnak?

- Tisztában kell lennie vele, Harthouse úr, - felelt Lujza némi tétovázás után - (többé-kevésbé határozatlan és zavart volt ugyan az egész beszélgetés alatt, de általában mégis megőrizte a nyugalalmát), - tisztában kell lennie vele, hogy ha közlöm önnel, a mit minden áron tudni óhajt, nem azért teszem, mintha panaszkodni akarnék vagy sajnálnám a dolgot. Nem tudnék panaszkodni soha semmiért, s a mit tettem, a legkevésbé sem sajnálom.

- Büszkének is milyen büszke! - gondolta magában Harthouse Jakab.

- Mikor férjhez mentem, megtudtam, hogy a fivéremnek már akkor is nagyon sok volt az adóssága. Úgy értem, hogy sok az ő viszonyaihoz képest. Annyi, hogy kénytelen voltam eladni egy pár darab ékszeremet. Nem tekintetem áldozatnak a dolgot. Szíves-örömet tettem. Rám nézve nem volt értékük. Semmire sem becsültem őket.

Vagy az arcán látta, vagy csak a lelkiismerete félt attól, hogy Harthouse kitalálta, hogy a férje ajándékairól van szó. Elakadt és újra elpirult. Harthouse, ha eddig nem tudta volna még, kitalálta volna most, lett volna bár sokkal lustább elméjű, mint a minő volt.

- Azóta különböző alkalmakkor annyi pénzt adtam a fivéremnek, a mennyit nélkülözhettem, - szóval odaadtam neki minden pénzemet. Minthogy hiszek az ön iránta való érdeklődésében és ezért bizalommal vagyok önhöz, mindent el akarok mondani. Mióta ön el-ellátogat hozzánk, kerek összegben száz fontra lett volna szüksége neki. Ennyit képtelen voltam előteremteni a számára. Nyughatatlankodtam adósságainak a következményei miatt; de azért titkoltam a dolgot, s ön az első, a kinek a becsületére bízom. Nem volt bizalmam senkihez, mert, - de hiszen ön épp az imént kitalálta már az okát. - Hirtelen elhallgatott.

Harthouse ügyes ember volt, s észrevette és megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy mintegy öcsce képének a tükréből Lujza elé fesse a saját képét.

- Asszonyom, bárha nem sok bennem a gyöngédség, s a világ érzéketlenné tett, higgye meg, hogy az, a mit kegyed mond, a legnagyobb mértékben érdekel. Lehetetlenség szigorúan megítélnem a kegyed fivérét. Megértem és magam is osztozom abban a bölcs kíméletes-ségben, a melylyel fivére tévedéseit kegyed tekinti. Bárha a legnagyobb becsüléssel adózom úgy Gradgrind úrnak, mint Bounderby úrnak, azt hiszem, helyes az a föltevés, hogy a kegyed fivérének a neveltetése nem volt szerencsés. Minthogy nem voltak kellő tekintettel arra a társaságra, a melyben fivérének szerepelnie kell, most a saját felelősségére az ellenkező végletekbe rohan azokból, a melyekbe hosszú ideig - kétségtelenül a legjobb szándékkal, - belekényszerítették. Bounderby úrnak pompás angol nyersesége, bárha rendkívül kedves jellemvonás, nem igen alkalmas arra - ebben egyetértünk, - hogy bizalmat gerjeszsen. Ha szabad megkoczkáztatnom azt a megjegyzést, hogy Bounderby úr teljességgel híjával van éppen annak a gyöngédségnek, a melyhez egy eltévelyedett ifjú, a kinek a jellemét félre-értették és képességeit rosszul irányították, vigaszért és tanácsért fordulhatna, akkor körül-belül kifejeztem, miképpen fogom fel én a helyzetet.

A mint Lujza ott ült, s maga elé tekintve, a pázsiton tánczó fénysávokon keresztül az erdő sötéttségébe bámult, Harthouse látta az arcán, hogy igen világosan érthető szavait csakugyan saját magára vonatkoztatta.

- Jogosult a legnagyobb elnézés is, - folytatta Harthouse. - De egy nagy hibája van azért Tomnak, a melyet nem bocsáthatok meg, s a melyért komolyan felelősségre fogom őt vonni.

Lujza rátekingett s megkérdezte tőle, mi ez a hiba?

- Talán, - felelt Harthouse, - már eleget is mondtam. Talán mindent fontolóra véve, jobb lett volna, ha egyáltalában el nem szólom magam.

- Megrémít, Harthouse úr. Kérem, beszéljen tovább!

- Hogy megkíméljem kegyedet minden fölösleges aggodalomtól, - s mert fivérét illetőleg megtisztelt a bizalmával, a melyet - higgye meg, - mindennél többre becsülök a világon, - engedelmeskedem. Nem bocsáthatom meg neki, hogy nem viszonzozza nagyobb háládatossággal minden szavában, minden pillantásában és cselekedetében legjobb barátjának a szeretetét, legjobb barátjának az odaadását és önzetlen áldozatkészségét. Ha nem csalódom, nagyon, de nagyon fukarkodik a hálájával. Pedig azt, a mit kegyed tett érte, állandó szeretettel és hálával kellene viszonznia mogorvaság és szeszélyeskedés helyett. Bármily könnyelmű ficzko vagyok is, asszonyom, annyi közönyösség nincs bennem, hogy fivérének ezt a hibáját észre ne vegyem, vagy hogy hajlandó legyek megbocsátható bűnnek tekinteni.

Az erdő elmosódott Lujza előtt, mert szemei könnybelábadtak. Mély, hosszú ideig rejtett forrásból törtek elő a könnyei, és szíve sebző fájdalmat érzett, a melyet a könnyek nem enyhítettek.

- Szóval, ebben a tekintetben meg kell javulnia a fivérének, asszonyom, s ehhez ragaszkodom. Most, hogy jobban ismerem a körülményeit, kisegíthetem zavaraiból útmutatással és tanácsaimmal, a melyek, remélem, értékesek lesznek, mert sokkal nagyobb szabású naplopó adja őket, - némi befolyásra teszek majd szert vele szemben, s ezt tőlem telhetően csakis erre a célra fogom felhasználni. Eleget mondtam, sőt többet, mint kellett volna. Mintha azt akarnám bizonyítani, hogy azért valamelyest én is jó pajtás vagyok ám, pedig szavamra mondom, eszem ágában sincs efféle bizonykodás, ellenkezőleg, őszintén kijelentem, hogy egyáltalában nem vagyok az. Amott van a fák között a fivére, - tette hozzá, miután föltekintett és körülnézett, mert mindedig Lujzát figyelte a legfeszültebben. - Minden bizonynyal éppen most jött le. Minthogy úgy látszik felénk tart, talán jó lesz, ha elébe sétálunk és útjába kerülünk. Az utóbbi időben nagyon csendes és szomorú volt. Talán megmozdult testvéri lelkiismerete, - ha ugyan egyáltalában van lelkiismeret. Bár szavamra mondom, annyira emlegetik az effélét, hogy nem igen hihet benne az ember.

Karját nyújtotta Lujzának, és Lujza elfogadta. Azután együtt megindultak a kamasz felé. Ez ballagtában nagyrenyhén hol az ágakat csapkodta, hol meg mérgesen lehajolt, hogy leverje botjával a mohot a fatörzsekről. Megriadt, mikor Lujza meg Harthouse meglepték, mialatt éppen az utóbb említett módon szórakozott, és nagyon elsápadt.

- Ohó! - dadogta Tom; - nem is tudtam, hogy ön itt van.

- Kinek a nevét vagdosta az imént a fákba, Tom? - kérdezte Harthouse úr, Tom vállára téve a kezét s megfordítva őt, úgy, hogy mind a hárman a ház felé indultak.

- Kinek a nevét? - felelt Tom. - Óh! úgy érti, hogy milyen leánynevet?

- Nagy a gyanúm, hogy valami szépséges teremtes nevét véste be a kéregbe, Tom.

- Ettől ugyan ne tartson, Harthouse úr, a míg belém nem habarodik egy olyan szépséges teremtes, a kinek átkozott sok a pénze, és azt tehet vele, a mit akar. Különben akár olyan ocsmány is lehetne, a minő gazdag, a nélkül, hogy engem féltennie kellene. Annyiszor belekarczolnám a nevét a fákba, a hányszor kívánná.

- Ejnye, ilyen haszonleső, Tom?

- Haszonleső? - ismételte Tom. - Ki nem haszonleső? Kérdezze meg a nővéremtől.

- Tapasztaltad bennem ezt a hibát, Tom? - szólt Lujza; de egyébként semmivel sem árulta el, hogy bántja őt Tom elégtelensége és kajánsága.

- A kinek nem inge, ne vegye magára, Lu, - felelt Tom mogorván. - Ha rád illik, magadra veheted.

- Tom harapós kedvében van ma, a mi megesik hébe-korba mindenkivel, a kinek sok a gondja, - szólt Harthouse úr. - Ne higgyen neki, asszonyom. Ő nagyon is tisztában van a dologgal. Mindjárt leleplezem, miket mondott én nekem kegyedről bizalmasan, ha egy kissé nyájásabb nem lesz.

- Harthouse úr, - szólt Tom, komoran rázva a fejét, bár az a bámulat, a melylyel pártfogója iránt viseltetett, némileg megjuhászította, - azt semmiesetre sem mondhatja neki, hogy valaha haszonleséseért dícsértem volna őt. Talán az ellenkezőjeért dícsértem, s ezt megtenném máskor is, ha kellő okom volna rá. De ne törődjünk most ezzel; önt nem túlságosan érdekelheti, nekem pedig éppen elég volt már a dologból.

A ház elé értek, a hol Lujza vendége karját eleresztette és bement a házba. Harthouse úr megállt s utána nézett, a mint fölment a lépcsőn és eltűnt az ajtó árnyékában; azután újra Tom vállára tette a kezét, s bizalmasan intve neki, felszólította, hogy sétáljon egyet vele a kertben.

- Tom, kedves pajtikám, egy kis beszélni valóm volna magával.

Egy rózsavadonban álltak meg. (Boulderby úr szerénysége abban is megnyilatkozott, hogy Nickits rózsáit elhanyagoltatta.) Tom leült egy terrasz párkányfalára, a hol bimbókat kezdett letördelni és széttépdesni, miközben hatalmas pártfogója állva maradt előtte, egyik lábát a párkányra emelve, s könnyedén, térdén könyöklő karjára támaszkodva. Lujza ablakából éppen rájuk lehetett látni. Lehet, hogy Lujza látta is őket.

- Tom, mi a baja?

- Óh, Harthouse úr, - szólt Tom, nagyot nyögve, - nagy csávában vagyok és megcsömörlöttem az életemtől.

- Kedves pajtikám, nekem is ez a bajom.

- Önnek! - felelt Tom. - Hiszen ön a megtestesült függetlenség! Harthouse úr, rettenetes bajban vagyok. Sejtelve sincs róla, milyen helyzetbe gabalyodtam bele, - milyen helyzetből rántathatna ki a nővérem, ha akarna.

Harapdálni kezdte a rózsabimbókat és kikapdosta a fogai közül a kezével, a mely úgy remegett, mintha valami gyenge aggastyán keze lett volna. Társa, miután éles, fürkésző pillantást vetett rá, megint kedélyeskedni kezdett.

- Tom, magának nincs belátása, nagyon sokat kíván a nővérétől. Hiszen kapott tőle pénzt, maga haszontalan, ugy-e, hogy kapott?

- Igaz, Harthouse úr, kaptam tőle. De ki mástól kaphattam volna? Az öreg Boulderby mindig azzal henczeg, hogy mikor olyan idős volt, mint én, havonta két pennyt költött, vagy mi a manót. Az apám folyton valami határt szab, s gyerekkoromtól fogva ehhez igyekszik lánczolni a kezem, lábam. Aztán ott az anyám, a kinek soha életében nem volt egyebe, csak panaszkodni valója. Honnan kerítsek hát pénzt, és kihez forduljak, ha nem a nővéremhez?

Csaknem sírt és tuczatjával szórta a bimbókat szanaszéjjel. Harthouse úr megfogta a kabátját, hogy megnyugtassa.

- De, drága pajtikám, ha a nővérenek nincs...

- Nincs, Harthouse úr? Nem is mondom, hogy van. Talán többre lett volna szükségem, mint a mennyi pénze egyáltalában lehetett. De tetszett volna szerezni neki! Megszerezhetette volna. Nincs értelme, hogy azok után, a miket elmondtam már önnek, most titkolózzam. Ön tudja, hogy Lujza nem a saját vagy a férje kedvéért, hanem az én kedvemért ment nőül az öreg Bounderbyhoz. Mért nem szerzi hát meg tőle az én kedvemért azt, a mire szükségem van? Nem kénytelen megmondani, mire kell neki a pénz; hiszen van magához való esze. Ha úgy tetszik neki, hízélgéssel is kicsalhatná tőle. Mért nem teszi meg hát, mikor megmondom, mi függ tőle? De nem! Ott ül az ura mellett, mint egy darab kő, a helyett, hogy a kedvében járna és könnyű szerrel hozzájutna a pénzhez. Nem tudom, minek nevezné ön ezt az eljárást; de én azt mondom, hogy ez a viselkedése természetellenes.

A túlsó oldalon, mindjárt a párkányfal alatt, egy kis dísztavacska volt, a melybe Harthouse Jakab úrnak igen nagy kedve lett volna belehajítani ifjabb Gradgrind Tamás urat, úgy, a hogy' a ceketowni sértett gyárosok fenyegetőztek, hogy vagyonaikat beledobják az Atlanti-óceánba. De megőrizte nyugodt fésztelenségét, s nem repült keresztül a kőpárkányzaton semmi egyéb szilárd tárgy, csak egy rakás rózsabimbó, a mely úgy lebegett a víz színén, mint egy kis úszó sziget.

- Kedves Tom barátom, - szólt Harthouse, - engedje meg, hogy én lehessek a bankárja.

- Az Istenért! - felelt Tom hirtelen, - csak a bankárokat ne emlegesse! - És nagyon elfehéredett a rózsák színéhez képest, - nagyon elfehéredett.

Harthouse úr, tetőtől-talpig jól nevelt és a legjobb társasághoz szokott úri emberhez illően, egy cseppet sem lepődött meg, - épp oly kevésbé, mint a hogy' el sem érzékenyült, - csak a szeme pilláit emelte följebb egy kicsit, mintha egy kissé elcsodálkozott volna. Bár a csodálkozás a saját iskolája parancsaiba épp úgy beleütközött, mint a Gradgrind-kollégium tantételeibe.

- Mennyire van szüksége jelenleg, Tom? Három számjegyre? Ki velők! Hadd hallom őket!

- Harthouse úr, - felelt Tom, a ki most már valósággal sírva fakadt, - és a könnyek jobban illettek hozzá, mint a gorombaságok, bármily szánandóan festett egyébként, - most már késő. A pénznek ez idő szerint semmi hasznát sem vehetem már. Előbb lett volna rá szükségem, hogy hasznát vehessem. De nagy hálára kötelezett; ön igaz barát.

- Igaz barát! - Kamasz, kamasz! - gondolta magában lustán Harthouse úr, - mekkora számár vagy!

- És ajánlatát nagy szívességnak tekintem, - szólt Tom, megragadva Harthouse kezét, - igen nagy szívességnak, Harthouse úr.

- Nos, - felelt a másik, - talán legközelebb több hasznát veheti. És kedves pajtikám, ha lesz szíves beavatni a bajaiba, mihelyt nagyon a nyakára nőnek, én talán majd jobb tanácsokkal szolgálhatok, mint a minőkre saját magától rájuthat.

- Köszönöm, - szólt Tom, miközben keserűen rázta a fejét és rózsabimbókat rágsált, - óh, bárcsak hamarább megismerkedtem volna önnel, Harthouse úr!

- Tudja, Tom, - szólt befejezésül Harthouse úr, miközben maga is ledobott egy vagy két rózsát a tóba, hogy a szigetet gyarapítsa, a mely folyton a fal felé forgott, mintha a szárazföld részévé akart volna válni, - minden ember önzésből cselekszik mindent, s én szakasztott mása vagyok a felebarátaimnak. Átkozott mód szeretném, - (nagy vágyódásának bágyadtsága szinte tropikus bágyadtság volt már), - ha nyájásabb lenne a nővérehez, a mi különben is kötelessége volna, és hogy ha gyöngédebb és szeretőbb szívű fivére lenne neki, a mi szintén kötelessége volna.

- Meglesz, Harthouse úr.

- Soha jobbkor nem kezdheti el, Tom, mint most. Lászon hozzá azonnal.

- Minden bizonynyal. Meghallja majd Lu nénémtől.

- Miután megértették egymást, Tom, - szólt Harthouse, újból vállon veregetve őt oly módon, hogy Tom nyugodtan azt gondolhatta, - és azt is gondolta a szegény bolond, - hogy Harthouse csupán merő jólelkűségből kötötte ki ezt a feltételt, mert azt akarta, hogy Tom mennél kisebb tehernek érezze lekötelezettségét, - váljunk el most egymástól az ebéd idejéig.

Mikor Tom ebéd előtt megjelent, bár kedélyállapota elég nyomottnak látszott még mindig, fürgén mozgott, s Bunderby urat megelőzte. - Nem akartalak megbántani, Lu, - szólt kezét nyújtva Lujzának és megcsókolva őt. - Tudom, hogy szeretsz, s te tudod, hogy én is szeretlek.

S ekkor aznap másvalakiért derült föl Lujza arcza. Sajna, más valakiért!

- Szó sincs róla, hogy a kamasz az egyetlen teremtés, a kivel törődik, - gondolta magában Harthouse Jakab, ellenkezőjére fordítva azt a gondolatát, a mely aznap támadt benne, mikor először látta Lujza arcját. - Szó sincs róla, szó sincs róla!

NYOLCZADIK FEJEZET.

Robbanás.

Másnap reggel sokkal szebb idő volt, semhogy aludni lehetett volna. Harthouse Jakab is korán felkelt s öltözőjének kellemes erkélyablakába ülve, azt a finom dohányt szíтта, a mely oly üdvös hatással volt fiatal barátjára. A mint ott sütkérezett a napfényben, s keleti pipájának jószagú, álmatag füstje beleolvadt a nyári illattal terhes lágy levegőbe, előnyeit számlálgatta, mint a rest játékos a nyereségét. Egyelőre nem bántotta még az unalom, s teljes figyelemmel gondolkozhatott.

Sikerült Lujza bizalmát oly módon megnyernie, hogy a férjének nem volt róla tudomása. Sikerült megnyernie Lujza bizalmát, mert a fiatal asszony a legnagyobb közönnyel viseltetett férje iránt, a kinek lelke nem volt soha a legcsekélyebb összhangban sem az ő lelkével. Nagy művészettel, de világosan megértette Lujzával, hogy belelát szívének legtitkosabb rejtelseibe; leggyöngédebb érzelmében osztozott s ily módon igen közel férközött hozzá, úgy, hogy a korlát, a mely mögött Lujza élt, leomlott. Mindez nagyon különös és nagyon kielégítő eredmény volt!

S mindazáltal nem volt Harthouse Jakabnak még most sem komolyan semmiféle tisztátalan szándéka. Az állami és a családi élet érdekében sokkal jobb lett volna abban a korban, a melyben élt, ha ő, meg azoknak a légioja, a kikhez tartozott, tervszerű gonosszággal jártak volna el, közönyösség és céltalanság helyett. A legtöbb hajó azokon az úszó jéghegyeken zúzódik roncsná, a melyek határozott irány nélkül rábízzák magukat minden áramra.

Ha az ördög úgy jár a földön, mint az ordító oroszlán, csak elvétele csábít maga után egy-egy vadat vagy vadászt. De hogyha divatosan öltözködik, kikenve-kifenve; hogyha torkig telt a bűnnel és az erénnyel egyaránt, s a pokol épp oly kevésbé érdekli, mint az üdvösség: akkor, teljék bár kedve akár abban, hogy vörös pántlikát osztogat, akár abban, hogy vörös tüzet gyújtogat, akkor veszedelmes csak igazában.

Harthouse Jakab tehát az ablakba támaszkodott, gondtalanul pőfékelve, s azt számíttatva, hány lépést tett előre az úton, a melyen véletlenül utazott. A cél, melyhez útja vezetett, elég tisztán látta; de a fejt nem igen törte miatta. Lesz, a mi lesz.

Minthogy aznap jó messzire kellett lovagolnia, - mert valahol a környéken népgyűlés volt, a mely megfelelő alkalmat nyújtott neki arra, hogy síkra szálljon a Gradgrind-párt érdekében, - korán felöltözött és lement reggelizni. Kíváncsi volt, vajjon Lujzán este óta nem tapasztal-e visszaesést? Nem. Harthouse ott folytatta a dolgot, a hol tegnap abbahagyta. S Lujza újabb érdeklődő pillantással jutalmazta.

Keresztül vergődött a napon, oly nagy (vagy oly csekély) meglepődésére, a mint a fárasztó körülmények között várható volt, s hat órára lóháton visszatért. A birtok határától körülbelül egy fél angol mérföldnyi hosszúságú kanyargó út vezetett a házig, s Harthouse léptetve haladt a sima, kavicsos porondon, a mely valaha Nickitsé volt, mikor egyszerre csak Bounderby úr rontott eléje a bokrok közül oly hevesen, hogy a ló ágaskodva félreugrott.

- Harthouse! - kiáltott Bounderby úr, - hallotta?

- Mit? - szólt Harthouse, lovát csendesítve, miközben nem a legjobbat kívánta magában Bounderby úrnak.

- Akkor hát *nem* hallotta!

- Hallottam önt, s hallotta ez az állat is. Egyebet nem hallottam.

Bounderby úr kivörösödve és nekihevíltén az út közepére állt, a ló feje elé, hogy mennél nagyobb pukkanjon a bombája.

- Kirabolták a bankot!

- Csak nem komolyan?

- Kirabolták, uram, a múlt éjszaka. Rendkívüli módon rabolták ki. Álkulcsal rabolták ki.

- Sokat raboltak?

Bounderby úr, a ki szerette volna felfűjni a dolgot, szinte bosszankodott, hogy e kérdésre felelnie kellett. - Nem sokat; nem nagyon sokat, - szólt; - de sokat rabolhattak volna.

- Mennyit raboltak?

- Óh! Számszerint - ha önt az összeg érdekli - nem többet százötven fontnál, - szólt Bounderby türelmetlenül. - De nem az összeg a fontos, hanem a tény. Az a tény fontos, hogy a bankot kirabolták. Csodálom, hogy ezt át nem látja.

- Kedves Bounderby úr, - szólt Jakab, leugorva a lóról, s a kantárt szolgájának nyújtva, - nagyon is átlátom, s a lelki szemeim elé táruló látvány úgy megdöbbsent, hogy jobban kívánni sem lehetne. De azért, remélem, megengedi, hogy gratuláljak önnek, - (higgye meg, szívem mélyéből teszem), - a miért nagyobb veszteség nem érte.

- Köszönöm, - felelt Bounderby röviden, kelletlenül. - De tudja meg - húszezer font is lehetett volna.

- Szívesen elhiszem.

- Szívesen elhiszi!? Teringettét, el is hiheti, annyit mondok! - szólt Bounderby úr, fenyegetően bólogatva és rázva a fejét. - Kétszer húszezer is lehetett volna. Nincs, a ki megmondhatná, mennyi lehetett vagy mennyi nem lehetett volna, ha meg nem zavarják munkájukban a gazembereket.

Lujza csatlakozott most hozzájuk, Sparsitné asszony és Bitzer társaságában.

- Ime, Gradgrind Tom leánya nagyon jól tudja, mennyi lehetett volna, ha ön nem tudja, - pattogott Bounderby. - Összeesett, uram, mintha villám ütötte volna, mikor elmondtam neki!

Sohse hittem volna, hogy ilyesmi is kitelik tőle. De az a véleményem, hogy a fenforgó körülmények között ez csak becsületére válik!

Lujza még mindig bágyadt és halavány volt. Harthouse Jakab karját ajánlotta neki, s mialatt igen lassan tovább indultak, megkérdezte tőle, hogy' történt a rablás?

- Majd én elmondom, - szólt Bounderby, a ki ingerülten Sparsitné asszonynak nyújtotta karját.

- Ha nem érdeklődött volna oly szörnyű részletesen az összeg iránt, már régen el is mondtam volna. Ismeri ezt az úrhölgyet, (mert úri hölgy ám)? Sparsitné asszony!

- Már volt szerencsém - -

- Rendben van. És ezt a fiatal embert, Bitzert is látta ugyanakkor?

Harthouse úr rábólintott a fejével, Bitzer pedig homlokához kapta a bütykét.

- Rendben van. Ők ketten a bankban laknak. Talán tudja is, hogy a bankban laknak? Rendben van. Tegnap délután, az üzleti órák leteltével, elzártak mindent, úgy mint rendesen. A vasfülkében, a mely előtt ez a fiatal ember alszik - no, de ez mellékes. A kis vas szekrényben, a Tom gyerek szobájában (ebben a szekrényben apróbb összegeket őrzünk), százötven egy-néhány font volt.

- Százötvennégy font, hét shilling és egy penny, - szólt Bitzer.

- Fogja be a száját! - mordult rá Bounderby, megállva és sarkon fordulva. - Ne zavarjon a közbeszólásaival. Éppen elég, hogy megrabolják az embert, mialatt maga jó dolgában hortyog, most meg még ráadásul a hét shillingjével hozakodik elő. Én bizony nem hortyogtam, mikor olyan fiatal voltam, mint maga, elhiheti. Sokkal üresebb volt a bendőm, semhogy hortyogni lett volna kedvem. Én nem zavartam senkit négy font, hét shilling, egy pennyvel. Nem bizony, még ha tudtam is.

Bitzer görnyedezve homlokához fogta megint a bütykét, s látszott rajta, hogy az a példa, a melyet Bounderby úr erkölcsi önmegtartóztatása példajaképpen utóljára említett, egyszerre nagyon fölemelő és lesújtó hatással volt rá.

- Százötven egy-néhány font, - folytatta Bounderby úr. - Ezt a pénzüsszeget a Tom gyerek bezárta a szekrényébe, - a szekrény egyébként nem túlságosan erős, de ez most mellékes. Szóval rendben volt minden. Éjjel aztán, mialatt ez a fiatal legény hortyogott, - Sparsitné asszony, kegyed ugyebár azt mondja, hogy hortyogni hallotta őt?

- Uram, - felelt Sparsitné asszony, - azt nem mondhatom, hogy a szó szoros értelmében *hallottam* volna hortyogni, és ennélfogva nem is állítom ezt határozottan. De a téli estéken, valahányszor elaludt az asztala mellett, hallottam őt nem is hortyogni, hanem hogy pontosabban fejezzem ki magam, félig-meddig fuldokolni. Olyan természetű hangokat hallatott ilyenkor, a minőket kakukos órák hallatnak hébe-korba. Nem mintha gyanúsítani akarnám erkölcsi tisztaságát, - szólt Sparsitné asszony, fenséges tudatával annak a kötelességének, hogy lelkiismeretes vallomást kell tennie. - Sőt ellenkezőleg. Én mindig a legbecsületesebb fiatal embernek ismertem Bitzert, s kérem is, hogy erről bizonyosságot tehessek.

- No végre! - szólt dühösen Bounderby. - Mialatt hortyogott *vagy* fuldoklott *vagy* kakukolt vagy mi a manót csinált - álmában - néhány gazember valahogyan, talán úgy, hogy már előbb elrejtőztek a házban, vagy majd ki fog derülni, hogyan, odaférközött a Tom gyerek szekrényéhez, feltörte és kiürítette. Mivelhogy ekkor megzavarták őket, odébb álltak, még pedig a főbejáraton, a melynek dupla zárát (a kapu dupla záros és a kulcsa Sparsitné asszony párnája alatt volt), szépen bezárták maguk után egy álkulcsal, a melyet ma déli tizenkét órakor megtaláltak az utcán, a bank közelében. Lármáról szó sincs, a míg ez a Bitzer reggel föl nem

kel, s el nem kezdi nyitogatni és takarítani az irodai helyiségeket. Ekkor odapillantván Tom szekrényére is, látja, hogy az ajtó félig nyitva, a zár feltörve és a pénznek hült helye.

- Ejnye, hát Tom merre van? - kérdezte Harthouse úr körültekintve.

- Segített a rendőrségnek, - szólt Bounderby, - és ott maradt még a bankban. Bárcsak engem próbáltak volna kirabolni azok a gazemberek, mikor annyi idős voltam, mint ő. Vakarhatták volna a fejüket, ha csak tizennyolcz pennyt fektetnek is bele ebbe az üzletbe, annyit mondhatok.

- Gyanakszanak valakire?

- Hogy gyanakszanak-e? Meghiszem azt. Már hogyne gyanakodnának? - szólt Bounderby, elbocsátván Sparsitné asszony karját, hogy megtörölje izzadt homlokát. - Coketowni Bounderby Józsiást nem lehet csak úgy megrabolni, hogy még csak ne is gyanakodjanak senkire. Megköszönném szépen!

Szabad volna Harthouse úrnak megkérdeznie, hogy kire gyanakszanak?

- No, - szólt Bounderby, a ki megállt és megfordult, hogy szemtől-szembe kerüljön a többiekkel, - hát megmondom. De nem szabad mindenütt elbeszélni, - sehol sem szabad elmondani, - hogy a szóban forgó gazemberek (egész csomóról van szó), megfélekezzenek a kellő óvatosságról. Tehát csak bizalmasan mondom. Várjon csak egy kicsit. - Bounderby úr újra megtörülte a homlokát. - Mit szólna hozzá (itt hevesen kirobbant), ha az egyik „kéz”-ről volna szó?

- Csak nem a mi Blackpot barátunkról van szó? - szólt Harthouse nagy lustán.

- Tegyen a *pot* helyébe *pool*-t, uram, - felelt Bounderby, - és eltalálta.

Lujza néhány halk szóval kétségének és meglepetésének adott kifejezést.

- Óh, igen! Tudom! - szólt Bounderby, nyomban belekapaszkodva Lujza szavaiba. - Tudom! Megszoktam már ezt. Jól ismerem az egész históriát. A legfinomabb népség a világon, azok bizony ezek a ficzkók! Pompás kereplőjük van, annyi bizonyos. Semmi egyebet nem kívánnak, csak azt, hogy a jogaikat megmagyarázzák nekik. De mondok valamit! Mutassanak nekem egy elégedetlen „kezet” s én mutatok majd egy olyan embert, a ki képes minden elképzelhető rosszra a világon.

Ez egy további népszerű koholmány volt Coketownban, a melyet meglehetősen buzgón igyekeztek terjeszteni, s a melyet néhányan valóban el is hittek.

- De én ismerem ezeket a ficzkókat, - szólt Bounderby. - Nyitott könyv előttem valamennyi. Sparsitné asszony, ha megengedi, kegyedre hivatkozom. Mire figyelmeztettem azt a ficzkót, mikor először tette be a lábát a házamba azzal a határozott czéllal, hogy megtudja, miképpen üthetne egyet a valláson és hogyan forgathatná föl az egyházat? Sparsitné asszony, a mi előkelő rokonságát illeti, kegyed egyenrangú az arisztokrátiával, - mondtam-e vagy sem annak a ficzkónak, hogy előttem ugyan el nem titkolhatja az igazságot; meg hogy énnekem bizony sehogy sincs ínyemre a legénykedése; meg hogy nem fog jó véget érni?

- Igaz, uram, - felelt Sparsitné asszony, - ön fölöttébb nyomatékosan figyelmeztette őt ilyenformán.

- Mikor megbotránkoztatta kegyedet, asszonyom, - szólt Bounderby, - mikor megbotránkoztatta kegyedet érzelmeiben?

- Úgy van, uram, - felelt Sparsitné asszony, szelíden bólogatva, - ezt cselekedte. Bár ezzel csak azt akarom mondani, hogy az én érzelmeim az ilyen kérdésekben kényesebbek - okta-

lanabbak, ha ez a kifejezés találóbb, - mint volnának, ha mindig olyan lett volna a helyzetem, a minő jelenleg.

Bounderby úr pukkadózó kevélységgel Harthouse úrra meresztette a szemét, mintha azt akarta volna mondani: - Ennek a néembernek én vagyok a tulajdonosa, és azt hiszem, hogy ez a néember megérdemli az ön figyelmét, - azután folytatta az előadását.

- Maga is emlékszik rá bizonynyal, Harthouse, mit mondtam annak a ficzkónak, mikor ön is jelen volt. Nem sokat teketóriáztam vele. Kurtán szoktam elbánni velök mindig. *Ismerem* őket. Nos tehát, uram. Három nappal később megugrott. Elment, senki sem tudja, hová; úgy tett, mint az anyám gyerekkoromban, azzal az egy különbséggel, hogy ő még az anyámnál is gonoszabb alakzat, ha ugyan ez lehetséges. Mit csinált, mielőtt távozott? Mit szól ahhoz - (Bounderby úr mondatainak minden egyes apró szakasza után ráütött egyet kezében tartott kalapja tetejére, mintha tamburin volna) - mit szól ahhoz, - hogy minden este - ott látták őt - a bank előtt álldogálni? - Hogy ott ólálkodott - mihelyt besötétedett? - Hogy Sparsitné asszonynak is feltűnt - hogy rosszban törheti a fejét? - Hogy Sparsitné asszony Bitzert is figyelmeztette rá - és mind a ketten szemmel tartották? - És hogy ma a nyomozás kiderítette - hogy föltűnt a dolog a szomszédoknak is? - Bounderby úr, mikor eljutott erre a tetőpontra, mint valami napkeleti tánczos, fejére tette a tamburinját.

- Mindenesetre gyanús, - szólt Harthouse Jakab.

- Meghiszem azt, uram, - szólt Bounderby, gúnyos fejbólintással. - Meghiszem azt. Csakhogy mások is benne vannak ám a dologban. Először is egy öregasszony. Az ember sohase hall ezekről a dolgokról, a míg a baj meg nem esik. Utólag mindenféle hibát találnak az istálló ajtaján, mikor már ellopták a lovat. Most is egyszerre csak fölbukkan valami öregasszony - egy anyóka, a ki úgy látszik, hébe-korba seprőnyélen szokott berepülni a városba. Ez az öregasszony egy álló napig tanulmányozza a helyet, mielőtt arra a ficzkóra kerül a sor, s azt nap este, mikor ön is látta azt a ficzkót, az öregasszony együtt ellopózik és tanácsot ül vele, valószínűleg azért, hogy beszámoljon neki megbízatásáról, hogy az ördög szántson a hátán!

Csakugyan volt ott a szobában akkor este valami efféle személy, - gondolta magában Lujza, - és nagyon rejtőzködött.

- De ezeken kívül másokról is tudunk még, - szólt Bounderby, többszörös rejtett jelentőségű fejbólintással. - De egyelőre eleget mondtam már. Lesz szíves titokban tartani a hallottakat és nem említeni senki előtt. Lehet, hogy elhúzódik a dolog, de nyakon csípjük majd őket. Az észszerűség azt kívánja, hogy egyelőre szabad mozgást engedjünk nekik, s ez ellen nem lehet kifogást tenni.

- Természetesen a törvény teljes szigorával fogják sujtani őket, a mint a falragaszok megjegyzik, - szólt Harthouse Jakab, - és úgy is kell nekik. Az olyan ficzkók, a kik bankokra vetik magukat, viseljék is a következményeket. Ha következmények nem volnának, valamennyien a bankokra vetnők magunkat. - Gyöngéden kivette Lujza kezéből a napernyőjét és felnyitotta. És Lujza a napernyő árnya alatt haladt, bár azon a helyen nem is sütött a nap.

- Először is, Bounderby Lu, - szólt Lujza férje, - Sparsitné asszonyról kell gondoskodnunk. Sparsitné asszony idegeit túlságosan megtámadta ez az eset, s néhány napig itt akar nálunk maradni. Legyen hát gondod a kényelmére.

- Hálásan köszönöm, uram, - jegyezte meg ez a szerény delnő; - de arra kérem, ne gondoljon az én kényelememmel. Énnekem minden jó lesz.

Csakhamar kitűnt, hogy ha Sparsitné asszony elkövetett valamely hibát a házirendhez való alkalmazkodása közben, akkor ez a hiba az volt, hogy saját magára oly végtelenül kevéssé volt tekintettel és másokkal oly túlságosan törődött, hogy alaposan terhére vált a házbeli-

nek. Mikor bevezették a szobájába, a kényelmes berendezés láttára oly rettenetesen elérzékenyült, hogy szinte azt a hitet keltette, hogy szívesebben töltené az éjszakát a mosókonyhában a mángorló tetején. Igaz, hogy a Powlerek és a Scadgersek pompához voltak szokva; - csak-hogy nem szabad megfélekezniem róla, - hangoztatta Sparsitné asszony fenséges bájjal, különösen, valahányszor a cselédség is hallotta, - hogy régóta nem az vagyok már, a ki voltam. Valóban, - mondotta, - ha kiirthatnám egyáltalában az emlékét is annak, hogy az uram Powler volt, vagy hogy én magam is rokonságban vagyok a Scadgers-családdal; vagy ha megváltoztathatnám a tényeket, s alacsony származású és közönséges rokonságú személylyé válhatnék, szíves örömet megtenném. És azt hiszem, hogy a fenforgó körülmények között helyesen járnék el. - Lelkének ugyanebből a remetéskedő hajlandóságából fakadt az a szokása is, hogy ebéd közben nem nyúlt sem ételhez, sem italhoz, a míg Bounderby úr egyenesen rá nem parancsolt. Ilyenkor kijelentette, hogy: „Ön igazán nagyon jóságos, uram,” - s azután elállt attól a már előbb ünnepélyesen kinyilatkoztatott elhatározásától, hogy „megvárja majd az egyszerű ürühúst.” Ugyancsak mély alázattal kért bocsánatot, valahányszor a sőt merte kérni; s minthogy szeretetreméltó gyöngédséggel kötelességének tartotta teljes mértékben megerősíteni Bounderby úrnak azt a tanúbizonyságát, a melyet idegei megrázkódásáról tett, hébe-korba hátradőlt a székén és csendesen sírt; s ilyenkor mindannyiszor egy tekintélyes nagyságu könnyecseppet, akkorát, mint holmi fülönfüggő kristályköve, lehetett, azaz jobban mondva *kellott* észrevenni, mert mindenáron magára vonta a közfigyelmet, a mint lassan alágördült, végig Sparsitné asszony római orrán.

De Sparsitné asszony lényének első és utolsó fővonása az az elhatározása volt, hogy Bounderby urat lesajnálja. Néha-néha, mikor rátekintett, szinte önkénytelenül megrázta a fejét, mintha azt akarta volna mondani: - Haj, szegény Yorick!⁵ - Miután ekkép, mintegy akarata ellenére, nyilvánvaló jelét adta meghatottságának, hirtelen vidám fellobbanásra kényszerítette magát és szinte szeszélyes örvendezéssel így szólt:

- Ön, uram, hála Istennek, úgy látom, még mindig nagyon jókedvű, - s meglátszott rajta, hogy valósággal Isten áldásának tekinti, hogy Bounderby úr olyan szilárdan állja a sorsát. Egy másik különös szokását, a melyért gyakorta bocsánatot kért, sehogysem bírta leküzdeni. Az a furcsa hajlandósága volt, hogy Bounderbyné asszonyt Gradgrind kisasszonynak szólította, s minden este háromszor-négyszer így elszólta magát. Valahányszor elkövette ezt a hibát Sparsitné asszony, szerénységében mindig nagyon megzavarodott; de hát, - mondotta, - igazán oly természetesnek találja ezt a megszólítást, míg ellenben szinte lehetetlenségnek tűnik fel előtte elhíttetni magával azt, hogy a fiatal úrhölgy, a kit szerencséje van gyermekkorától ismernie, most már valósággal Bounderby úrnak a felesége. További furcsasága az volt ennek a különös esetnek, hogy annál lehetetlenebbnek tűnt fel előtte, mennél tovább gondolkozott rajta, - „oly nagy a különbség”, - jegyezte meg.

Ebéd után a társalgóban, Bounderby úr folytatta a rablás dolgában a nyomozást, kihallgatta a tanúkat, följegyezte a vallomásokat, megállapította, hogy a gyanúba fogott személyek bűnösök, s el ítélte őket a legszigorúbb törvényes büntetésre. Miután ezt elintézte, beküldte Bitzert a városba Tomhoz, azzal az üzenettel, hogy legyen szíves a postavonattal hazajönni.

Mikor behozták a gyertyákat, Sparsitné asszony halkan így szólt:

- Ne legyen kedvetlen, uram. Hadd lássam megint olyan jókedvűnek, uram, mint hajdanában.

Bounderby úr, a kit e vígasztaló szavak lassan-lassan bamba, esetlen módon érzélgőssé tettek, nagyot sóhajtott, mint valami hatalmas tengeri szörnyeteg.

---

⁵ Hamlet sóhaja, mikor megpillantja a sirásó-jelenetben Yoriknak, a bolondnak a koponyáját.

- Nem bírom elviselni, hogy így lássam önt, uram, - szólt Sparsitné asszony. - Játszunk egy kis trik-trakot, uram, úgy, mint hajdanában, a mikor oly szerencsés voltam, hogy az ön házában élhettem.

- Azóta egyetlen egyszer sem játszottam, asszonyom, - szólt Bounderby úr.

- Nem játszott, uram, - szólt Sparsitné asszony vigasztaló hangon; - tudom, hogy nem játszott. Emlékszem rá, hogy Gradgrind kisasszonyt nem érdekli ez a játék. De engem boldoggá tette, uram, ha annyira leereszkednék hozzám.

Egy ablak közelében játszottak, a mely a kertre nyílt. Gyönyörű este volt, holdvilágtalan, de nyomasztó és illattal terhes. Lujza és Harthouse úr lent sétáltak a kertben, a hol hangjuk hallható volt a csöndességben, bárha szavaik nem voltak is érthetőek. Sparsitné asszony a játszóasztal mellett szakadatlanul azon erőlködött, hogy tekintete keresztülhatoljon a külső homályon.

- Mi baj, asszonyom? - szólt Bounderby úr; - csak nem tüzet lát?

- Oh, Istenem, dehogy is, uram, - felelt Sparsitné asszony; - a harmat jutott az eszembe.

- Mi gondja lehet a harmatra, asszonyom? - kérdezte Bounderby úr.

- Nem magam miatt, uram, - felelt Sparsitné asszony; - de attól félek, hogy Gradgrind kisasszony meg talál hűlni.

- A feleségem sohase hűl meg, - szólt Bounderby úr.

- Valóban, uram? - szólt Sparsitné asszony. És egyszerre csak köhögés kezdte reszelni a torkát.

Mikor közeledett a lefekvés ideje, Bounderby úr egy pohár vizet töltött magának.

- Oh, uram! - szólt Sparsitné asszony, - hát már nem meleg sherryt szokott inni citromhéjjal és szerecsendióval?

- Mostanában leszoktam róla, asszonyom, - szólt Bounderby úr.

- Nagy kár, uram, - felelt Sparsitné asszony; - hiszen ön letesz minden régi jó szokásáról. Ne búsuljon, uram! Ha Gradgrind kisasszony megengedi, én majd elkészítem a rendes italát, úgy, mint hajdanában annyiszor tettem!

Minthogy Gradgrind kisasszony készségesen megengedte Sparsitné asszonynak, hogy tegyen mindent a kedve szerint, ez a figyelmes delnő elkészítette az italt és odanyújtotta Bounderby úrnak.

- Jót fog tenni, uram. Fel fogja melegíteni a szívét. Éppen erre van szüksége, uram, és ezt kell innia.

S mikor Bounderby úr így szólt: - Egészségére, asszonyom! - Sparsitné asszony lelke mélyéig meghatva így felelt: - Köszönöm, uram. Válgát az ön egészségére és boldogságára.

Végül nagy pathosszal jó éjt kívánt Bounderby úrnak, a ki azzal az érzélgős meggyőződéssel feküdt le, hogy valami gyöngéd terve megvalósításában megakadályozták, bár hogy miben, azt a világért sem tudta volna megmondani.

Lujza, miután levetkőzött és lefeküdt, még sokáig ébren virrasztott, és várta öcsese hazaérkezését. Tudta, hogy éjfél után egy óra előtt aligha érkezhetik meg; de a falusi csöndességben, a mely éppenséggel nem volt alkalmas arra, hogy viharzó gondolatait megnyugtassa, az idő csiga-lassúsággal telt. Végül, mikor úgy látszott már, hogy a csend és a sötétség órák óta fokozzák egymást, hallotta, hogy megszólalt a kapu csengője. Olyan érzés fogta el, mintha

örült volna, ha másnap reggelig hallhatná a csengő szavát; de a csengés megszűnt, s az utolsó hang hullámai egyre elhalóbban rezegtek a légtérben, s újra síri csend borult mindenre.

Úgy számította, hogy körülbelül még egy jó negyedóraig várakozott. Azután felkelt, könnyű pongyolát kapott magára, kiment a szobájából a sötétségbe, s fel a lépcsőn öcsé szobájába. Minthogy az ajtó be volt téve, halkán kinyitotta, s megszólította az öcsét, miközben nesz-telen léptekkel az ágyához közeledett.

Letérdelt az ágya mellé, átölelte karjával a nyakát, és arcához vonta az arcát. Tudta, hogy Tom csak színleli az alvást, de azért mégsem szólt hozzá.

Tom csakhamar felriadt, mintha most ébredt volna, s megkérdezte, ki az és mi a baj?

- Tom, nincs valami mondani valód? Ha valaha szerettél engem az életedben, és eltitkoltál valamit mindenki előtt, mondd meg most nekem.

- Nem tudom, mit akarsz, Lu. Bizonyosan álmodtál.

- Édes öcsém, - szólt Lujza, Tom párnájára fektetve a fejét, miközben a haja úgy elborította Tomot, mintha el akarná őt rejteni magán kívül mindenkinek a szeme elől, - nincs a számomra semmi mondanivalód? Semmi, a mit megmondhatnál, ha akarnád? Nem mondhatasz semmit, a mi engem megváltoztathatna. Oh, Tom, mondd meg az igazat!

- Nem tudom, mit akarsz, Lu!

- A mint most itt fekszel egyedül, drágám, a szomorú éjszakában, valamikor így kell majd feküdnöd valahol egy éjszaka, a mikor ha élek még, én is el foglak hagyni. A mint itt vagyok most melletted, mezítláb, felöltözetlenül, a sötétben felismerhetetlenül, így kell majd feküdnöm megsemmisülésem egész éjszakáján keresztül, a míg porrá nem leszek. Erre az időre kérlek, Tom, mondd meg most az igazat nekem.

- Mit akarsz megtudni?

- Bizonyos lehetsz benne, - (szeretetének erejével a keblére szorította Tomot, mintha kicsi gyermek lett volna), - hogy én nem foglak szemrehányással illetni. Bizonyos lehetsz benne, hogy sajnálni foglak és hű maradok hozzád. Bizonyos lehetsz benne, hogy meg foglak menteni bármi áron. Oh, Tom, nincs a számomra semmi mondanivalód? Sűgd a fülemben nagyon halkán. Csak annyit mondj, hogy „van”, és én meg foglak érteni!

Ajkához szorította a fülét; de Tom makacsul hallgatott.

- Egy szót se szólsz, Tom?

- Hogy mondjam akár azt, hogy „van”, akár azt, hogy „nincs”, mikor nem tudom, hogy mit akarsz? Lu, te derék, kedves lány vagy, méltó arra, azt kezdem hinni, hogy derekabb öcséd legyen, mint én vagyok. De egyéb mondanivalóm nincsen. Eredj aludni, eredj aludni.

- Fáradt vagy, - suttopta Lujza hirtelen, s már sokkal nyugodtabban.

- Rettenetesen elfáradtam.

- Nagyon hajszoltak és zavartak egész nap. Van a nyomozásnak valami újabb eredménye?

- Csak az, a mit már hallottál az - uradtól.

- Tom, megmondtad valakinek, hogy meglátogattuk azokat az embereket, és együtt láttuk mind a hármukat?

- Nem. Hiszen határozottan megkértél, hogy senkinek ne mondjam, mikor felszólítottál, hogy kísérjelek el oda.

- Úgy van; de akkor még nem tudtam, mi van készülöben.

- Én sem tudtam. Hogy' is tudtam volna?

Ez a válasz nagyon hirtelen nyomon követte Lujza szavait.

- Most, hogy ez történt, - szólt a nénje, a ki most állt az ágy mellett - (lassan visszahúzódott Tomtól és felállt), - megmondjam, hogy ott jártam nálok? Megmondjam ezt? Meg kell mondanom?

- De Lu, az Istenért! - felelt Tom, - hiszen te sohase szoktál tőlem tanácsot kérni. Mondd meg, ha kedved tartja. Ha elhallgatod, én is elhallgatom. Ha pedig elmondod, hát el van intézve a dolog.

Sokkal sötétebb volt, semhogy egymás arczát láthatták volna; de mind a ketten feszülten figyeltek és megfontoltak minden szót, mielőtt beszéltek.

- Tom, azt hiszed, hogy az az ember, a kinek a pénzt adtam, csakugyan részes a bűntényben?

- Nem tudom. Nem látom át, mért ne volna részes benne?

- Nekem úgy tetszett, hogy becsületes ember.

- Könnyen megeshetik, hogy más meg, a kit becstelennek gondolsz, nem az.

Szünet támadt, mert Tom tétozva és elakadt.

- Szóval, - folytatta Tom, mintha elszánta volna magát valamire, - ha már erről kezdtél beszélni, én annyira nem törődtem a jó véleményével, hogy kiszólítottam az ajtó elé, és nyugodtan megmondtam neki, hogy gratulálhat magának a váratlan ajándékhoz, a mit a néném-től kapott, és remélem, hogy okosan fogja felhasználni. Emlékszel reá, kiszólítottam-e őt vagy sem. Nincs az ellen az ember ellen semmi kifogásom. Énmiattam nagyon derék legény is lehet; remélem, hogy az is.

- Nem sértetted meg azzal, a mit mondtál?

- Nem; meglehetősen nyugodtan fogadta; elég udvarias volt. Hol vagy, Lu? - Felült az ágyban és megcsókolta Lujzát. - Jó éjt, édesem, jó éjt!

- Egyéb mondanivalód nincs a számomra?

- Nincs. Mi lehetne? Csak nem akarod, hogy hazudjam valamit!?

- A világért sem akarnám, Tom, hogy ezt tedd, éppen ma éjjel, a melynél remélem sok boldogabb éjszakád lesz még életedben.

- Köszönöm, Lu, édes. Oly fáradt vagyok, hogy igazán csudálom, hogy nem mondok akármit, csak hogy elalhassam. Eredj aludni, eredj aludni.

Megcsókolta Lujzát még egyszer, megfordult, fejére húzta a takarót, és oly csendesen feküdt, mintha elkövetkezett volna az az idő, a melyre nénje oly esengve hivatkozott. Lujza egy darabig ott állt még az ágy mellett, mielőtt lassan visszavonult. Az ajtóban megállt, mikor kinyitotta, visszatekintett, s megkérdezte Tomtól, nem hívta-e? De Tom meg se mozdult, s Lujza csendesen betette az ajtót és visszatért szobájába.

A nyomorult gyerek ekkor óvatosan föltekintett s mikor látta, hogy a nénje nincs már ott, kimászott az ágyból, bezárta az ajtót és rávetette magát újra a párnájára - a haját tépve, dühös keserőséggel sírva, akarata ellenére szeretettel gondolva nénjére, ádáz gyűlölettel, de bűnbánat nélkül megvetve önmagát, s épp oly gyűlölettel és eredménytelenül utálva minden jót a világon.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Győzi már hallgatni.

Sparsitné asszony, miközben idegei erősítése végett Boucherby úr falusi magányában pihent, oly feszült éberséggel figyelte a dolgokat, éjjel-nappal, coriolanus szemöldei alól, hogy szemei, mint valamely sziklás parton lévő világító torony, minden bizonynival visszariasztottak volna minden óvatos tengerészt római orrának merész kiszögellésű szirtjétől és komor, szakadékos környékétől, ha egyébként nem lett volna oly szende és nyugodt az említett delnő egész viselkedése.

Bárha bajos volt elhinni, hogy éjszakai visszavonulása egyéb lett volna pusztá formáságnál, mert klasszikus szemei szörnyű éberséggel meredeztek, az meg valósággal lehetetlenségnek tetszett, hogy rettentő merev orra bármi lazító befolyásnak engedhessen, mégis, a mint ott ült a helyén, kényelmetlen, hogy azt ne mondjam, borzalmas félkezyűjét húzogatva, (olyan léhűtő hatása volt a keztyűjének, mintha jégszekrény lett volna), vagy féllábbal a pamutkenygelben ismeretlen célpontok felé kalandozva, oly bámulatosan nyugodt és derült volt egész lénye, hogy a legtöbb megfigyelő akaratlanul is galambnak hitte volna őt, a melyet a természet szeszélye valamely ragadozó madár földi hüvelyébe öltöztetett.

Sparsitné asszony rendkívül csodálatos módon tudta tűvé-hegygyé tenni az egész házat. Hogy jutott egyik emeletről a másikra, megoldhatatlan rejtély volt. Az olyan önmagában véve is tisztességtudó s a mellett előkelő rokonságú delnőt, a minő ő volt, csak nem volt szabad azzal gyanúsítani, hogy keresztülveti magát vagy lecsúszik a lépcső karfáján. Pedig az a rendkívüli gyorsaság, a melylyel helyét változtatta, önkéntelenül ezt a kalandos gondolatot ébresztette. Egy másik nevezetes tulajdonsága az volt Sparsitné asszonynak, hogy soha sem lelkendezett. Bámulatos gyorsasággal röpillt le a padlásról a pitvarba, de abban a pillanatban, mikor odaérkezett, mégis a legszabályosabban lélekzett és megőrizte teljes méltóságát. Nem látta őt továbbá soha senki nagy léptekkel járn.

Harthouse úrral nagyon barátságosan bánt, s megtelepedése után nemsokára egy ízben igen kellemesen elbeszélgetett vele. Egy reggel, reggeli előtt, előkelő ünnepélyességgel üdvözölte őt a kertben.

- Mintha tegnap történt volna, uram, - szólt Sparsitné asszony, - hogy megtisztelt a bankban a látogatásával, mikor Boucherby úr címe után volt szíves tudakozódni.

- Ezt az alkalmat bizonyára soha sem felejttem el, ha ezer évig élek is, - szólt Harthouse úr, miközben a képzelhető legnagyobb közönnyel meghajolt Sparsitné asszony előtt.

- Furcsa világot élünk, uram, - szólt Sparsitné asszony.

- Különös véletlen folytán, a melyre büszke vagyok, nem régiben én magam is ugyanily értelmű, bár nem ily szellemesen kiélezett megjegyzést bátorkodtam tenni.

- Azt akartam mondani, uram, - folytatta Sparsitné asszony, miután a bókot úgy köszönte meg, hogy egy pillanatra meglazította összevont sötét szemöldeinek keménységét, a melyeknek kifejezésében egyáltalán nem volt annyi lágyaság, mint hangjának dallamos lejtésében, - azt akartam mondani, hogy furcsa világot élünk annyiban, a mennyiben nem egyszer oly személyekkel ismerkedünk meg, a kiknek azelőtt a hírért sem hallottuk. Emlékszem, uram, hogy ön az említett alkalommal egyenesen azt mondotta, hogy valósággal fél Gradgrind kisasszonytól.

- A kegyed emlékezete sokkal nagyobb kitüntetésben részesít, mint a hogy' csekélységem megérdemli. A kegyed lekötelező felvilágosításai megszabadítottak félénkségemtől, s fölösleges is tán hozzátennem, hogy felvilágosításai tökéletesen pontosak voltak. Sparsitné

asszony kiváló tehetsége mindenben, a mi pontosságot kíván, - lelki erővel - és előkelő származással - párosulva - sokkal gyakrabban megnyilatkozik, semhogy egy pillanatra is kérdéses lehetne. - Harthouse csaknem elaludt e bók elmondása közben, oly sokáig tartott, a míg keresztültört rajta, s annyira máshol járt az esze, a míg kikerekítette.

- Azt tapasztalta tehát, hogy Gradgrind kisasszony - sehogy sem jár rá a nyelvem a Bounderbyné névre; pedig képtelenség, hogy így vagyok vele, - azt tapasztalta, hogy csakugyan olyan üde és fiatal, a minőnek leírtam? - kérdezte Sparsitné asszony legédesebb hangján.

- Tökéletesen rajzolta az arczképét, - szólt Harthouse úr. - Szakasztott mását festette.

- Nyilatkozata nagyon hízelgő rám nézve, uram, - szólt Sparsitné asszony, miközben a két félkeztyűjét lassan egymás körül kezdte forgatni.

- A pusztá igazságot mondtam csak.

- Mindig azt gondoltuk, - szólt Sparsitné asszony, - hogy Gradgrind kisasszony nem elég élénk teremtés; de megvallom, hogy e tekintetben - úgy látszik - jelentékenyen és feltűnően megváltozott, még pedig előnyére. Igen, és valóban *itt is van már* Bounderby úr! - kiáltott Sparsitné asszony, újra meg újra bólintva a fejével, mintha senki másról nem is beszélt, senki másra nem is gondolt volna. - Hogy' van, uram, ma reggel? Ejnye, ejnye, ugyan ne legyen már olyan rosszkedvű, uram.

Az az állhatatosság, a melylyel Sparsitné asszony folyton vígasztalta őt szerencsétlenségében, és folyton könnyíteni igyekezett élete terhén, úgy hatott Bounderby úrra, hogy Sparsitné asszonynyal szemben a rendesnél sokkal nyájasabb, a legtöbb emberrel szemben pedig, a feleségétől kezdve lefelé, a rendesnél sokkal ridegebb kezdett lenni. Így a mikor Sparsitné asszony kényszeredett vidámsággal így szólt: - Reggelizni szeretne, uram, ugy-e? De Gradgrind kisasszony bizonyára csakhamar itt lesz, hogy az asztalfőre üljön, - Bounderby úr így felelt: - Ha arra várnék, asszonyom, hogy a feleségem gondoskodjék rólam, akkor, azt hiszem, kegyed is tisztában van vele, elvárhatnék akár az ítéletnapig; legyen szíves tehát, és vegye gondjaiba *kegyed* a teáskannát. - Sparsitné asszony engedelmeskedett, és elfoglalta újra régi helyét az asztal mellett.

De ez a körülmény megint szörnyen elérékenyítette a kiváló úrhölgyet. Egyébként oly szerény volt, hogy mikor Lujza megjelent, fölállt a helyéről és ünnepélyesen kijelentette, hogy a fenforgó körülmények között szó sem lehet róla, hogy ott üljön tovább is a helyén, bármily gyakran volt is szerencséje Bounderby úr reggelijét elkészíteni, mielőtt Gradgrind kisasszony - bocsánat, Bounderbyné asszonyt akart mondani - ne haragudjanak érte, de igazán sehogy sem tudta még megszokni ezt a nevet, bár reméli, hogy lassan majd csak hozzászokik, - a ház úrnője lett. Csakis azért, - jegyezte meg, - mert Gradgrind kisasszony véletlenül megkészt egy kisé, és mert Bounderby úrnak oly drága az ideje, és mert tudja még a régi időből, hogy Bounderby úr nagy súlyt helyez arra, hogy percznyi pontossággal megkapja a reggelijét, csupán ezért bátorzkodott Bounderby úr kívánságának engedelmeskedni, hiszen oly hosszú időn át parancs volt rá nézve mindig Bounderby úrnak az akarata.

- Megálljon! Maradjon csak a helyén, asszonyom, - szólt Bounderby úr; - maradjon ott, a hol van! Bounderbyné asszony, azt hiszem, szíves-örömet lemond a megtiszteltetésről.

- Ne mondjon ilyet, uram, - felelt Sparsitné asszony csaknem szigorúan, - mert ez nagy gorombaság Bounderbyné asszonynyal szemben. S a gorombáskodás önnek, uram, nem kényere.

- Affelől is nyugodt lehet, asszonyom. - Ugy-e Lu, nem fáj érte a fejed? Vagy fáj? - szólt Bounderby úr zsémbeskedve a feleségéhez.

- Dehogy is fáj. Szót sem érdemel. Mért lenne fontos rám nézve?

- Mért lenne fontos bárkire nézve, Sparsitné asszony? - szólt Bounderby úr, a kit bosszantott, hogy így lekicsinylik. - Kegyed, asszonyom, túlságos fontosságot tulajdonít ezeknek a dolgoknak. Teringettét, jó lesz, hogy ha megváltoztatja itt egyben-másban a nézeteit. Kegyed régi divatú hölgy, asszonyom. Elmaradt Gradgrind Tom gyermekeinek a korától.

- Mi a bajod? - kérdezte Lujza, hűvös csodálkozással. - Mi nincs a kedvedre?

- A kedvemre! - ismételte Bounderby. - Hát azt hiszed, hogy ha valami nem volna a kedvemre, nem mondanám meg és nem kívánnám, hogy ne úgy legyen? Azt hiszem, kereken ki szoktam mondani, a mit gondolok. Nem szoktam zsákban macskát árulni.

- Azt hiszem, nem volt oka még soha senkinek arra, hogy téged túlságosan félénknek vagy túlságosan gyöngédnek tartson, - felelt Lujza nyugodtan. - Ezt a szemrehányást soha sem hallottad tőlem, sem mint gyermektől, sem mint asszonytól. Nem értem, mit akarsz?

- Hogy mit akarok? - válaszolt Bounderby úr. - Semmit! Különben nagyon jól tudhatod, Bounderby Lu, hogy coketowni Bounderby Józsiás nem hiába akarná, a mit akar.

Ráütött az asztalra, úgy, hogy a teáscsészék csörömpöltek, és Lujza büszkén nézett rá, kipirult arczczal, a mi újabb változás volt rajta, gondolta magában Harthouse úr. - Érthetetlen vagy ma reggel, - szólt Lujza. - Kérlek, ne is fáradj a további magyarázattal. Nem vagyok kíváncsi rá. Nem érdekel.

Nem beszéltek tovább a dologról, és Harthouse úr jókedvű hanyagsággal csakhamar közönyös dolgokra terelte a szót. De e naptól fogva Sparsitné asszony befolyása Bounderby úrra szorosabban Harthouse Jakabhoz fűzte Lujzát, még veszedelmesebben elidegenítette őt a férjétől és egyre több bizalomra gerjesztette őt férje ellenére egy más férfi iránt. Fokról-fokra észrevétlenül úgy sülyedt lefelé, hogy hiába próbált volna már visszafordulni.

Sparsitné asszonyt ez a különös alkalom annyira elérzékenyítette, hogy a mikor reggeli után odanyújtotta Bounderby úrnak a kalapját s éppen egyedül volt vele a tornáczon, egy szűzies csókot lehelt Bounderby úrnak a kezére, halkan így szólván: - Óh, én jótévőm! - s azután átengedve magát fájdalmanak, visszavonult. De kétségbevonhatatlan tény az is, még pedig olyan, a mely e történet pontos adatai közé tartozik, hogy alig ment el hazulról Bounderby úr a szóban forgó kalapban, a Scadgersek szóban forgó leszármazottja, a ki házasság révén atyafiságba jutott a Powlerekkel is, jobb félkeztyűjével megfenyegette Bounderby úr arczképét, megvetéssel elfintorította az arczát az említett műalkotás előtt, és így szólt: - Megérdemled a sorsodat, te számár, és örülök, hogy így jársz!

Bounderby úr távozása után nemsokára megjelent Bitzer. Vasúton jött, a mely fűttyentve robogott keresztül a régi és új szénbányákkal aláaknázott pusztaság boltíveinek hosszú során, és üzenetet hozott Stone Lodgeból. Sürgősen arról értesítették Lujzát, hogy Gradgrindné asszony nagyon rosszul van. Nem volt egészséges soha, a mennyire a lánya visszaemlékezett: de az utolsó pár nap alatt nagyon hanyatlott, a legutolsó éjszaka rohamosan fogyott az ereje, s most oly közel volt már a halálhoz, a mily közel csak lehetett, tekintettel arra, hogy szinte képtelen volt minden olyan állapotra, a melyben megvolt a változás szándékának bármily halvány lehetősége.

A legsápadtabb szolga kíséretében, a ki színtelenségében nagyon illett volna portásnak a halál kapujába, a melyen Gradgrindné asszony kopogtatni készült, Lujza végigrobogott a régi és új szénbányák fölött, be egyenesen Coketown füstös torkába. Ott a követet dolgára küldte, ő maga pedig régi otthona elé hajtattott.

Nagyritkán fordult csak meg otthon, a mióta férjhez ment. Atyja rendszerint a maga parlamenti szemétrakását turkálta Londonban (a nélkül, hogy sok értékes dologra akadt volna a piszokban), s még mindig keményen dolgozott a nemzet szemétdombján.

Az anyja, a ki folyton a pamlagon feküdt, úgyszólván háborgatásnak tartott minden látogatást; a gyerekek közé keveredni pedig nem volt kedve Lujzának. Czilivel nem békült össze soha újra attól az estétől fogva, a mikor a vándorkomédiás gyermeke a tekintetét fölvetette, hogy lássa Bounderby úr jövőendő feleségét. Nem csábította őt semmi haza, és nagyritkán fordult csak meg otthon.

Most is, a mint régi otthonához közeledett, nyomát sem érezte mindannak a jó hatásnak, a mely együtt szokott járni a szülői házzal. A gyermekkor álmai - a légies mesék, az a bájos, szépséges, kedves és képtelen fölompázása annak a másik világnak, a melyben egykor oly jó volt hinni, a mily jó később, mikor megöregedtünk, visszaemlékezni rá, mert akkor minden apró mozzanat a szeretet egy-egy szobrává válik a szívben, s becsalogatja oda a kis gyermekeket, hogy e világ göröngyös útjain ártatlan kezök virágos kertet fakaszson, a melyben Ádám valamennyi gyermekének jobb volna gyakrabban sütkérezni, telve együgyű bizalommal és nem világi bölcseséggel, - mi dolga volt Lujzának mindezzel? Emlékei annak az időnek, mikor csekélyke tudása felé zarándokolt azokon a bűvös ösvényeken, a melyek őt és vele együtt annyi millió romlatlan teremtest reményeik valóra válásával biztatták; mikor a fantázia szelid fényén keresztül először bukkant rá az értelemre, s valamely jóságos istenséget látott benne, a mely aláveti magát más, vele egyenrangú hatalmas istenségeknek; a mikor nem ádáz bálványának tekintette az értelmet, a mely hideg kegyetlenséggel békót rak áldozatai kezére, lábára, s a melynek hatalmas, esetlen, meredt szemekkel bámuló alakját csupán ennyi meg ennyi, pontosan kiszámított löperejű emelő erővel lehet megmozdítani, - mi dolga volt Lujzának mindezzel? Az ő emlékei otthonára és gyermekkorára arról beszéltek csak, hogy' apasztottak el fiatal szívében minden forrást és erecskét, mihelyt felbuggyant. Az aranyos vizeket hiába kereste volna ott. Azok másfelé folytak, hogy megtermékenyítsék azt a földet, a hol a szőlő szőlő, mosolygó alma és csengő baraczk terem.

Súlyos, dermedt fájdalom nehezedett Lujza lelkére, mikor belépett a szülői házba és édes anyja szobájába. Mióta megvált otthonától, Czili úgy élt a többiekkel, mintha a család tagja lett volna. Czili ott ült édes anyja mellett, és a szobában volt Janka huga is, a ki most már tíztizenkésztendő lánykává serdült.

Nagy ügygyel-bajjal lehetett csak megértetni Gradgrindnéval, hogy legidősebb gyermeke megérkezett. Gradgrindné párnákkal megtámasztva pusztá szokásból félig hátradőlve egy pamlagon feküdt, körülbelül régi megszokott helyzetében, már a mennyire gyámoltalanságában erről szó lehetett. Az ellen határozottan tiltakozott, hogy ágyba fektessék, mert akkor vége-hossza nem lenne soha az ágynak.

Gyöngé hangja oly távolról hangzott a sok nagykendő közül, a melybe burkolva volt, s ha más szólt hozzá, a hangnak oly hosszú időre volt szüksége, a míg eljutott a füléhez, mintha valamely mély kútnak a fenekén feküdt volna. A szegény asszony sokkal közelebb járt az igazsághoz, mint életében bármikor, - s ennek a körülménynek nagy része volt a dologban.

Mikor megmondták neki, hogy megérkezett Bounderbyné, félreértve a dolgot, azt felelte, hogy ő sohasem szólította őt ezen a néven, mióta Lujzát feleségül vette; hogy nem találván még kifogástalan megszólítást, egyszerűen J-nek szokta őt nevezni; s hogy ez alkalommal sem térhet el ettől a szabálytól, mert nincs még állandó helyettesítője a régi nevének. Lujza néhány percz óta ott ült már mellette és többször beszélt is hozzá, mielőtt világosan felfogta volna, hogy kicsoda. De ekkor, úgy látszott, egyszerre tisztán látott.

- Jól van, drágám, - szólt Gradgrindné, - remélem, elégedett vagy a sorsoddal. Az atyád műve volt az egész. Egyszer csak a fejébe vette. S ő bizonyára tudja, hogy miért.

- Azt szeretném, ha magadról beszélnél, mama - nem énrólam.

- Azt szeretnéd, drágám? Ez bizony egészen új dolog, hogy valaki rólam tudakozódik. Nem a legjobban vagyok, Lujza. Nagyon gyöngye vagyok és szédülök.

- Fáj valamid, édes mama?

- Azt hiszem, valami fáj itt valahol a szobában, - szólt Gradgrindné, - de azt nem állíthatom határozottan, hogy énnekem fáj valamim.

E különös beszéd után egy ideig csendesesen feküdt. Lujza, a ki anyjának a kezét fogta, nem érezte a pulzusát; de mikor megcsókolta a kezét, egy alig észrevehető, vékony életfonál rezgését látta még.

- Nagyon ritkán látod a hugodat, - szólt Gradgrindné; - olyan lesz, mint te. Szeretném, ha megnéznéd. - Czili, vezesd ide.

Odavezették s ott állt, kezét nyujtva néniének. Lujza észrevette, hogy a huga az imént átkarolta Czili nyakát, és érezte, mennyire másképp közeledett őhöz.

- Látod, hogy' hasonlít hozzád, Lujza?

- Látom, mama. Csakugyan hasonlít hozzám; de...

- Micsoda? Igen, én is mindig azt mondom, - kiáltott Gradgrindné asszony váratlan élénkséggel. - És ez eszembe juttat valamit. Én - én beszélni szeretnék veled, drágám. - Czili, édes gyermekem, hagyd magunkra egy pillanatig.

Lujza eleresztette a huga kezét; azt gondolta, hogy a huga arcában sokkal több jószág és boldogság tükröződik, mint az övében valaha; még ott e helyen és ebben a pillanatban is nem minden keserűség nélkül úgy látta, hogy a huga arcában van valami a szobában lévő másik arcnak a szelidségéből, annak az édes arcnak, azzal a bízó szemmel, a mely sápadtabb volt a sűrű fekete hajtól, mint a virrasztástól és a rokonérvéstől.

Mikor egyedül maradtak, Lujza látta, hogy az anyja oly félelmes nyugalommal fekszik a pamlagon, mint a kit ellenállás nélkül ragad magával valami nagy folyam árja, s örül, hogy lefelé halad a vízen. Újra ajkaihoz emelte a kezét, a mely árnya volt már csak a kéznek, és emlékeztette édes anyját.

- Beszélni akartál velem, mama.

- Mi az? Igen, igen, drágám. Tudod, hogy az atyád mostanában csaknem mindig távol van hazulról, s ennél fogva írnom kell neki a dologról.

- Miféle dologról, mama? Ne nyugtalankodjál. Miről?

- Emlékszel rá, drágám, ugy-e, hogy valahányszor hozzászóltam valamihez, nem győztem hallgatni soha végét-hosszát a dolognak; s ennél fogva régóta leszoktam a beszédre.

- Értem, a mit mondasz, mama. - De csak úgy érthette meg, hogy lehajtotta hozzá a fülét s ugyanakkor megfigyelte az ajkak mozgását is; csak így volt képes a töredezett, gyöngye hangok szemeit összefüggő lánczvá fűzni.

- Jó sokat tanultatok, Lujza, te is, meg az öcséd is. Mindenféle ologiát, reggeltől estéig. Ha van még olyan ologia, bárminő, a mit agyon nem csépeltek ebben a házban, csak annyit mondhatok, remélem, hogy ennek a nevét már sohasem fogom meghallani.

- Értelek, mama, ha elég erős vagy, hogy tovább beszélj. - Ezt azért mondta csak Lujza, hogy az ár másfelé ne sodorja édesanyját.

- De van valami - csak hogy az nem ologia ám - a mit az atyád elhagyott, vagy kifelejtett, Lujza. Nem tudom, mi az. Gyakran elüldögéltem Czilivel, és ezen törtem a fejem. Most már sohasem jut eszembe a neve. De az atyád talán kitalálja. Nyugtalanít ez a dolog. Irnom kell neki, hogy az Isten szerelméért találja ki, mi az. Adj egy tollat, adj egy tollat.

Már annyi ereje sem volt, hogy nyugtalankodjék; csak szegény fejét forgathatta hol jobbra, hol balra.

De azért azt képzelte, hogy kívánságát teljesítették, s a toll, a melyet fogni sem bírt volna már, a kezében van. Mellékes, minő furcsa, értelmetlen ákombákomokat kezdett húzgálni a kendőire. A kéz csakhamar elakadt munkája közben; a fény, a mely mindig bágyadt és homályos volt a gyöngye transparens mögött, kilobbant; s még Gradgrindné asszony is, miután kiszabadult ez árnyékvilágból, a melyben az ember hiába bolyong és gyötrődik, a bölcsék és patriárákák félelmetes méltóságát öltötte magára.

TIZEDIK FEJEZET.

Sparsitné asszony lépcsője.

Minthogy Sparsitné asszony idegei lassan erősödtek, az érdemes delnő néhány hétig ott ragadt Bounderby úr falusi magányában, a hol remetei hajlandósága ellenére, a mely megváltozott helyzetének illendő tudatából fakadozott, nemes lelkierővel beletörődött abba, hogy a szó szoros értelmében tejben-vajban fürödjék. A bank őrizetétől való eme visszavonulásának egész ideje alatt Sparsitné asszony maga volt a következetesség, a mennyiben folytatta szemtől-szemben Bounderby úr lesajnálását, úgy, a hogy' férfit ritkán sajnáltak még le, valamint folytatta Bounderby úr arczképének szemtől-szemben való leszamarazását is, a legnagyobb megvetéssel és keserőséggel.

Bounderby úr, minekutána az a meggyőződés vert gyökeret kemény koponyájában, hogy Sparsitné asszony roppant éleselméjű néember, a mit főleg az bizonyított, hogy észrevette, mily súlyos kereszt nyomja Bounderby úr érdemes vállait általában (mert közelebbről maga Bounderby úr sem volt még tisztában a kereszt mivoltával), továbbá minekutána meg volt győződve arról is, hogy Lujza bizonyára tiltakoznék Sparsitné asszony gyakori látogatása ellen, ha Bounderby úr hatalmasságával összeférne, hogy Lujza bármi ellen tiltakozzék, a miben Bounderby úrnak kedve telt, - mind ennél fogva elhatározta, hogy nem mond le egykönnyen Sparsitné asszonyról. A mikor tehát annyira megerősödtek a nevezett delnő idegei, hogy megint tovább fogyaszthatta magányában a borjúmirigyet, Bounderby úr a távozása előtt való nap, ebéd közben, így szólt Sparsitné asszonyhoz:

- Tudja mit, asszonyom: a míg a szép idő tart, le fog jönni hozzánk minden szombaton, és itt marad hétfőig. - A mire Sparsitné asszony szóról-szóra, bár nem mohammedán meggyőződéssel, így felelt: - Hallani annyi, mint engedelmeskedni.

Szent igaz, hogy Sparsitné asszony nem volt költőies hajlamú néember; de azért olyan gondolat ötlött az eszébe, a mely, lényegét tekintve, allegorikus ábrándkép volt. Az a körülmény, hogy módfelett vigyázta Lujzát és állhatatosan tanulmányozta Lujza kifürkészhetetlen lényét, s ily módon rendkívül élesre köszörülődött a megfigyelő képessége, okvetetlenül nagy lökést adott a fantáziájának is. Hatalmas lépcsőt állított föl képzeletében, a melynek tövében a romlás és gyalázat sötét mélysége tátongott; és Sparsitné asszony látta, hogy Lujza napról-napra, sőt óráról-órára lejjebb halad ezen a lépcsőn.

Sparsitné asszony életének az lett a főfoglalkozása, hogy fölnezzet erre a lépcsőre és figyelte, hogy' jön rajta Lujza lefelé. Néha lassan, néha gyorsan, néha több fokot lépve egyszerre, néha megállva, - de soha vissza nem fordulva. Ha egyetlen egyszer visszafordult volna, Sparsitné asszony nyomban meghalt volna fájdalmában és elkeseredésében.

Lujza szakadatlanul lefelé haladt ezen a lépcsőn addig a napig és aznap is, mikor Bounderby úr az imént említett heti meghívással tüntette ki Sparsitné asszonyt. Sparsitné asszonynak jó kedve volt tehát és beszédes lett.

- Kérem, uram, - szólt, - ha ugyan szabad olyasmiről kérdezősködnöm, a miről ön nem beszél, - a mi bizonyára merészség részemről, mert hiszen jól tudom, hogy ön semmit sem tesz ok nélkül, - kapott újabb hírt a rablás dolgában?

- Nem, asszonyom; még nem. Az adott körülmények között nem is vártam még. Róma nem egy nap alatt épült, asszonyom.

- Való igaz, uram, - szólt Sparsitné asszony fejcsóválva.

- De még egy hét alatt sem, asszonyom.

- Valóban nem, uram, - felelt Sparsitné asszony szende mélabúval.

- Ennélfogva, asszonyom, - szólt Bounderby, - én is éppen úgy várhatok, ügyebár? Ha Romulus és Remus várhattak, akkor várhat Bounderby Józsiás is. Az igaz, hogy ők szerencsésebbek voltak gyermekkorukban, mint én. Nekik egy nőtény farkas a dajkájuk volt; *énnekem* pedig csak a nagyanyám volt nőtény farkas. Egy csöpp tejet nem adott, asszonyom; csak rugással táplált. De ebben a tekintetben beillett volna akár Alderney-i⁶ tehénnek is.

- Ah! - sóhajtott borzongva Sparsitné asszony.

- Nem, asszonyom, - folytatta Bounderby; - nem hallottam semmi újabbat a dologról. De azért a nyomozás tovább folyik, és részt vesz benne a Tom gyerek is, a ki ez idő szerint elég szorgalmasan dolgozik, - a mi egész új dolog nála, mert hiszen ő nem azt az iskolát végezte, a mit én. Én azt ajánlom, hallgassunk a dologról és tegyünk úgy, mintha elfelejtettük volna. Suttymban tehetünk, a mit akarunk, csak el ne áruljuk, mit akarunk; mert különben összeállnak vagy ötvenen, és kimentik minden veszedelemből azt a megugrott gazembert. Csak hallgassunk hát, akkor lassacskán bátrabbak lesznek majd a tolvajok, mi pedig nyakoncsípjük őket.

- Igazán nagyon bölcs tanács, uram, - szólt Sparsitné asszony. - Nagyon érdekes. És azt az öreg asszonyt, uram, a kit említett...

- Azt az asszonyt, a kit említettem, asszonyom, - szólt Bounderby, röviden elvágván a dolgot, mert nem volt alkalmas a szájaskodásra, - még nem kerítettük kézre, de esküt tehet rá, hogy kézrekerítjük, ha ezzel könnyít gázságban megvénült lelkén. Egyelőre azonban az a véleményem, ha tudni óhajtja, hogy mentől kevesebbet beszélünk róla, annál jobb.

Ugyanaznap este Sparsitné asszony, miközben málhája csomagolása után megpihent, szobája ablakából kitekintett a nagy lépcső felé és látta, hogy Lujza még mindig lefelé halad rajta.

Harthouse úr mellett ült az egyik kerti lugasban, és igen halkan beszélgetett vele. Harthouse úr, a ki állt, föléje hajolt, mialatt suttogtak és arcza csaknem Lujza hajához ért. - Talán oda is ér! - gondolta magában Sparsitné asszony, tőle telhetően kimeresztve héja-szemeit. De sokkal távolabb volt, semhogy beszélgetésüknek egyetlen szavát is hallhatta volna, sőt hogy egy-

---

⁶ Alderney szigete híres a teheneiről Angliában.

általában annyit is észrevegyen, hogy halkan beszélgetnek, ha csak arcuk kifejezéséről sem. De beszélgetésük a következő volt:

- Emlékszik arra az emberre, Harthouse úr?

- Óh, tökéletesen!

- Az arczára, a modorára és a szavaira?

- Tökéletesen. És szörnyű unalmas ficzkónak tűnt fel előttem, mérhetetlenül laposnak és hosszadalmasnak. Értette a módját, hogy' kell az alázatosság erényének köntösébe bújva szónokolni; de higye meg, hogy én akkor mindjárt azt gondoltam magamban: - Kedves barátom, ez már kissé sok a jóból!

- Énnekem rendkívül nehezemre esett, hogy rosszat gondoljak arról az emberről.

- Drága Lujzám, - a hogy' Tom szokta mondani, - (a mit azonban egyszer sem mondott még), - kegyed nem tud arról az emberről semmi jót, úgyebár?

- Nem, semmit sem tudok.

- Sem senki másról, a ki az ő fajtájabeli?

- Hogy' tudnék, - felelt Lujza, visszaesve meglehetősen régi modorába, a mit Harthouse az utóbbi időben nem igen tapasztalt nála, - mikor semmit sem tudok róluk, sem a férfiakról, sem az asszonyokról?

- Drága Lujzám, akkor hát legyen szíves és hallgassa meg hódoló barátjának alázatos előterjesztését, a ki ismeri némileg kiváló felebarátainak nem egy furcsaságát, - mert kiváló istenteremtései, készségesen elhiszem, minden apró gyarlóságaik mellett, a minő például az is, hogy mindenkor zsebredugják azt, a mihez hozzáférnek. Ez a ficzkó beszél. Nem baj, minden ember beszél. Erkölcöt prédikál. Nos, a szédelgők minden fajtája erkölcöt prédikál. Az alsóháztól kezdve a fegyházig mindenütt dühöng az erkölcsprédikálás, csupán a mi embe-reink között nem. Valóban csakis ez a különbség teszi élvezhetővé a mi embereinket. Kegyed látta és hallotta az esetet. Itt volt előttünk az alsó osztályoknak egy tagja, a kivel bámulatos kurtán elbánt az én nagyrabecsült barátom, Bunderby úr, a ki, mint tudjuk, híjával van annak a gyöngéd finomságnak, a mely megpuhíthatná az olyan kemény „kezet”. A szóban forgó „kéz” megbántódott, elkeseredett, mogorván távozott a házból, találkozott valakivel, a ki azt ajánlotta neki, hogy vegyen részt ebben a bankhistóriában; részt is vett, beledugott valamit a zsebébe, a melyben előbb semmi sem volt, és rendkívül megkönnyebbült. Mondhatom, igazán rendkívüli embernek kellett volna lennie, s nem közönségesnek, ha nem él a kínálkozó alkalom-mal. Az is lehetséges, hogy talán maga eszelte ki az egész dolgot, ha megvolt a hozzávaló esze.

- Szinte úgy érzem, hogy hibát követek el, - felelt Lujza, miután egy ideig eltűnődve ült a helyén, - a mikor oly örömet elfogadom az ön véleményét s annyira megnyugtat, a mit ön mond!

- A mit mondok, abban van észszerűség; egyebet nem mondok. Megbeszéltem a dolgot több ízben Tom barátommal, - természetesen még mindig a legmeghittebb viszonyban vagyok Tommal, - s teljesen osztozunk egymás véleményében. Nem akar jární egyet?

Sétára indultak a fasorok között, a melyek már-már elmosódtak a szürkületben, s Lujza, a ki Harthouse karjára támaszkodott, nem igen gondolt arra, hogy' haladt egyre lejjebb, lejjebb Sparsitné asszonynak a lépcsőjén.

Sparsitné asszony éjjel-nappal ügyelt a lépcsőjére, hogy össze ne omoljon. Ha Lujza lent lesz már a tövében és behull a mélységbe, utána zuhanhat az egész lépcsőzet, de addig ott kellett állnia szilárdan Sparsitné asszony szemei előtt. És ott állt mindig Lujza is a lépcsőn. És egyre lejjebb, lejjebb haladt rajta!

Sparsitné asszony látta Harthouse Jakabot jönni és menni; hallott róla itt is, ott is; látta az arcz változásait, a melyet Harthouse tanulmányozott; észrevette a legpontosabban, mikor és hogy' borult el, mikor és hogy' derült föl; tágra meresztette fekete szemeit, a legcsekélyebb részvét, a legcsekélyebb lelkifurdalás nélkül, eltelve teljesen azzal az érdeklődéssel, hogy' halad Lujza folyton lefelé, a nélkül, hogy akadna kéz, a mely visszatartsa, egyre közelebb ez új óriás lépcső tövéhez.

Sparsitné asszonynak, minden tisztelete mellett, a melylyel Bounderby úr iránt viseltetett, jól megkülönböztetvén őt az arczképétől, eszéágába sem jutott félbeszakítani Lujzának ezt a lefelé való haladását. Kíváncsian, de mégis türelmesen várta az út végét és a végső zuhanást, mint reményei teljes megérését és aratását. Némán a nagy várakozástól, figyelő tekintetét a lépcsőre függesztette, s csak ritkán rázta fenyegetően a jobb félkeztyűjét (ökölbe szorítva benne a kezét) a lefelé haladó alak felé.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Mindegyre lejjebb és lejjebb.

Az alak szakadatlanul lefelé haladt a nagy lépcsőfokokon, folyton-folyvást az alant tátongó sötét mélység felé nyomulva, mint a mély vízbe dobott súly.

Gradgrind úr, miután értesült felesége elhunytáról, hazarándult Londonból s gondoskodott a halott megfelelő temetéséről. Azután sietve visszatért a nemzeti szemétdombhoz, s tovább kereste furcsa lim-lomjait, port hintve másoknak a szeme közé, a kik másfajta lim-lomokat kerestek, - szóval tovább folytatta parlamenti kötelességeinek a teljesítését.

Közben Sparsitné asszony, szemét le nem hunyva, tovább figyelt fáradhatatlanul az őrhelyén. Bárha egy álló héten át elválasztotta őt lépcsőjétől a vasúti vonal egész hossza, a mely Coketownt a falusi udvarházzal összekötötte, macska módjára tovább folytatta Lujza megfigyelését, a férjén, az öccsén, Harthouse Jakabon, levelek és csomagok külsején, minden élő és élettelen lényen keresztül, a mely bármikor közel jutott a lépcsőhöz. - Lába az utolsó lépcsőfokon van már, asszonyom, - szólt Sparsitné asszony, fenyegető félkeztyűje segítségével megszólítva a lefelé haladó alakot, - s hiába való minden mesterkedése, engem ugyan félre nem vezet.

Volt bár mesterkedés, vagy volt bár természet, volt bár Lujza jellemének eredeti mivolta, vagy csak a ráneheződő körülményeknek az eredménye, - különös tartózkodása próbára tette, a mellett, hogy folyton-folyvást ingerelte, még az oly éles megfigyelőt is, a minő Sparsitné asszony volt. Nem egyszer Harthouse Jakab úr sem tudta, hányadán van vele. Nem egyszer sehogysem tudott olvasni az arczból, a melyet oly sokáig tanulmányozott, s ez az egyedülálló fiatal asszony sokkal nagyobb rejtély volt előtte, mint bármely más nő a világon, a kit akár egész csapat darabont őrzött és védelmezett.

Így telt az idő, a míg egyszer az nem történt, hogy Bounderby úrnak üzleti ügyben három-négy napra távoznia kellett hazulról. Egy pénteki napon közölte ezt a hírt a bankban Sparsitné asszonynyal, s hozzátette: - De azért kegyed, asszonyom, holnap épp úgy a vendégünk lesz, mint máskor. Lemegy hozzánk épp úgy, mintha én otthon volnék. Hiszen ez mindegy lesz kegyednek.

- Kérem, uram, - felelt Sparsitné asszony szemrehányóan, - ugyan ne mondja ezt. Az ön távolléte nagyon is nem lesz mindegy nekem, uram, a mint ön is bizonyára nagyon jól tudja.

- Akkor hát, asszonyom, a míg távol leszek, legyen meg úgy, a hogy' tud, én nélkülem, - szólt Bounderby, éppen nem barátságtalanul.

- Bounderby úr, - felelt Sparsitné asszony, - az ön akarata törvény előtt, uram; más-különben nagy kedvem volna szíves parancsát nem teljesíteni, mert nem vagyok bizonyos benne, vajjon Gradgrind kisasszonynak is olyan kedve fog-e telni az én látogatásomban, mint az ön bőkezű vendégbarátságának. De egy szót se többet, uram. Elfogadom az ön meghívását.

- No ha én hívom a házamba, asszonyom, - szólt Bounderby, tágra nyitva a szemét, - remélem, más meghívásra csak nincs szüksége?

- Valóban nincs, uram, - felelt Sparsitné asszony, - magam is azt hiszem. Egy szót se többet, uram. Szeretném, uram, ha megint jó kedvében láthatnám.

- Hogy értsem ezt, asszonyom? - pattogott Bounderby.

- Uram, - felelt Sparsitné asszony, - sajnosan nélkülözöm kedélyének régi ruganyosságát. Legyen jó kedvű, uram!

Bounderby úr e kényes buzdítás hatása alatt, a melyet Sparsitné asszony résztvevő pillantása is támogatott, komikus félszeggel megvakarta a feje búbját, s később a távolban, úgy óvta meg a tekintélyét, hogy egész reggel mennydörgött az üzleti alkalmazottak kicsinyke seregére.

- Bitzer, - szólt Sparsitné asszony aznap délután, mikor a pártfogója elutazott már s a bankot bezárták, - mondja meg Tamás urfinak, hogy tiszteltetem, és szívesen látom, ha fölfárad hozzám egy kis bárányczombra diómártással, meg egy pohár indiai sörre.

Minthogy Tamás úrfi rendszerint kapható volt ilyesmire, kegyesen fogadta a meghívást, s üzenete nyomában mindjárt maga is megjelent.

- Tamás úr, - szólt Sparsitné asszony, - azt gondoltam, hogy mivel ez a szerény kis ennivaló éppen kéznél van, talán ínyére lesz.

- Köszönöm, Sparsitné asszony, - szólt a kamasz. És komoran hozzálátott az evéshez.

- Hogy van Harthouse úr, Tamás úr? - kérdezte Sparsitné asszony.

- Óh, az vígan él, - szólt Tom.

- Merre lehet most vajjon? - Sparsitné asszony könnyed társalgás hangján beszélt, de lelke mélyén a fűriák karmai közé kívánta a kamaszt, a mért olyan kevésbé közlékeny.

- Yorkshireban vadászik, - szólt Tom. - Tegnap akkora kosarat küldött Lunak, mint egy fél-templom.

- Harthouse úr olyan ember, - szólt Sparsitné asszony édeskésen, - a kire bátran fogadhatna az ember, hogy jó lövő!

- Pompásan lő, - szólt Tom, a ki régebben is bújkáló tekintetű ifjú volt, mostanság azonban annyira jutott már, hogy három másodperczig sem nézett egyfolytában senkinek a szeme közé. Sparsitné asszonynak ennél fogva bőségesen módjában volt megfigyelni Tom arcát, a mennyiben kedve volt hozzá.

- Harthouse urat nagyon kedvelem, - szólt Sparsitné asszony, - s így van vele a legtöbb ember. Remélhetjük, hogy nemsokára viszontlátjuk őt, Tamás úr?

- Én azt hiszem, hogy holnap találkozom vele, - felelt a kamasz.

- Nagyszerű! - kiáltott Sparsitné asszony nyájasan.

- Úgy állapodtunk meg, hogy ma este találkozom vele itt az állomáson, - szólt Tom, - s azután valószínűleg együtt fogunk ebédelni. Körülbelül egy hétig nem rándul le Lujzáékhoz, mert

másfelé van dolga. Legalább így mondta; de azért nem csodálkoznám, ha vasárnap itt maradna és egy ugrásra mégis csak benézne hozzájuk.

- Ez eszembe juttat valamit! - szólt Sparsitné asszony. - Nem volna szíves átadni a nénjének egy üzenetet, Tom úr, ha szépen megkérném rá?

- Nem bánom, - felelt a kamasz kelletlenül, - ha nem hosszú az üzenet.

- Csak annyi, - szólt Sparsitné asszony, - hogy további jóindulatába ajánlom magam, s e héten valószínűleg nem leszek terhére a látogatásommal, mert egy kissé ideges vagyok még, s talán jobb lesz, ha árvaságomból nem mozdulok ki.

- Óh! Ha csak erről van szó, - jegyezte meg Tom, - akkor az se lesz nagy baj, ha megfedkezem róla, mert Lunak valószínűleg eszébe sem jut kegyed, ha nem látja.

Miután ezzel a kellemes bókkal viszonzta a vendéglátást, újra makacs hallgatásba merült, a míg el nem fogyott az indiai sör. Ekkor így szólt: - Most már mennem kell, Sparsitné asszony! - és eltávozott.

Másnap, szombaton, Sparsitné asszony egész álló nap az ablakjában ült, elnézve a ki- s bejáró ügyfeleket, megfigyelve a levélhordókat, szemmel tartva az általános utczeni forgalmat, sok mindenfelét meghányva-vetve az elméjében, de mindennek fölött le nem véve tekintetét egy pillanatra sem a maga nagy lépcsőjéről. Beesteledvén, föltette a kalapját és a kendőjét, és csendesen kisétált, mert volt oka rá, hogy lopva kerülgesse az állomást, a hol állítólag egy bizonyos utas érkezik Yorkshireből, s volt oka arra is, hogy az oszlopok mögül és a sarkokból kukucskáljon csak a sínekre, meg a női váróterem ablakain keresztül, a helyett, hogy nyíltan mutatkozzék.

Tom ott várakozott már és fel s alá ödöngött, a míg a várt vonat be nem robogott. De Harthouse úr nem érkezett meg. Tom megvárta, míg a tömeg elszéledt és a tolongás megszűnt; azután végigtanulmányozta a kiakasztott menetrendet és tanácskozott a vasúti szolgálkkal. Majd nagylustán elballagott, meg-megállva s föl-alá nézegetve az utczen, hol levéve, hol újra föltéve a kalapját, ásitozva, nyújtózkodva, egyszóval szemlátomást halálosan unatkozva, mint az oly ember szokott, a kinek egy óra negyven perczig kell még várakoznia a legközelebb érkező vonatra.

- Fogás az egész, hogy lerázzák őt a nyakukról, - gondolta magában Sparsitné asszony, miközben visszavonult a váróterem homályos ablakából, a honnan Tomot utoljára szemmel tartotta. - Harthouse ott van most a nénjénél!

Ihletett pillanat ötlete volt, és Sparsitné asszony a tőle telhető legnagyobb gyorsasággal hozzálátott terve megvalósításához. A falusi lakhoz induló vonat állomása a város túlsó végén volt, az idő fogytán volt, s az út nem volt kényelmes; de Sparsitné asszony oly hamar elcsípett egy üres bérkocsit, oly hamar kiugrott belőle, oly hamar előszedte a pénzét, megváltotta a jegyét és elfoglalta a helyét a vonaton, hogy úgy végig repült a régi és új szénbányák fölött ágaskodó boltíveken, mintha valamely felhő kapta volna fel és sodorta volna őt magával.

Az egész út alatt, mozdulatlanul a levegőben, de azért soha el nem maradva, oly tisztán látta Sparsitné asszony lelke sötét szemeivel a maga nagy lépcsőjét, rajta a lefelé haladó alakkal, a mily tisztán látták teste sötét szemei a táviró-sodronyokat, a melyek rengeteg darab kótapapírossá vonalzták az alkonyuló eget. Az alak nagyon közel volt már a lépcső tövéhez. A tátongó mélység legszélén.

A borongó szeptemberi este, helyet engedve már-már az éjszakának, hűnyő szempillái alól látta még, a mint Sparsitné asszony kisurrant a vasúti kocsiból, lesietett a kis állomás falépcsőin, a kövezett országúton keresztül vágva befordult egy fasorba és csakhamar eltűnt a

lombok és ágak kései nyárias sűrűjében. Egy-két megkéssett s fészkében álmosan csipogó madárka, egy denevér, a mely nehézkesen röpdösött körülötte, s a felhő, a melyet léptei vertek föl a bársonypuha, vastag porrétegen, ez volt mindaz, a mit Sparsitné asszony látott és hallott, a míg nagyon halkan be nem nyitott egy kapun.

A ház felé haladt, a bokrok között bújkálva, s megkerülte a házat, miközben a lombok közül bekukucsált az alacsonyabb ablakokon. A legtöbbje nyitva volt, mint rendesen, ilyen meleg időben; de világosság nem volt még sehol és minden csendes volt. A kertet épp ily eredménytelenül futotta keresztül. Eszébe jutott az erdő, és feléje lopózott, nem törődve a fűvel és tövisekkel, nem a férgekkel, csigákkal és egyéb csúszó-mászó állatokkal. Sötét szemeivel és óvatosan előre tolt hejaorrával nesztelenül járhatott a sűrű cserjésen, oly mohón törve célja felé, hogy valószínűleg ugyanezt cselekedte volna akkor is, ha az erdőben mérges kígyók nyüzsögtek volna.

Csitt!

A kisebbfajta madarak könnyen kipottyanhattak volna fészkeikből, megigézve Sparsitné asszony szemeinek izzófényétől a sötétben, a mint megállt és hallgatózott.

Halk hangokat hallott a tőszomszédságában. Lujza és Harthouse hangját. A megbeszélt találkozás tehát csakugyan fogás volt, hogy lerázzák Tomot! Amott voltak a kivágott fa mellett.

Lebújva mélyen a harmatos fű közé, Sparsitné asszony közelebb nyomult hozzájuk. Majd újra fölegyenesegett s egy fa mögé állt, mint Robinson Crusoe leshelyén a vadakkal szemben - oly közel hozzájuk, hogy egy ugrással, még pedig nem is nagy ugrással, elérhette volna mind a kettőjüket. Harthouse titokban érkezett és a házban nem is mutatkozott. Lóháton jött, s bizonyára a szomszédos mezőkön nyargalt keresztül, mert lova, pár lépéssel odébb, a sövény rét felőli oldalához volt kötve.

- Édes drágám, - szólt Harthouse, - tehettem-e mást? Tudván, hogy kegyed egyedül van, lehetséges volt-e, hogy távol maradjak?

- Lógasd csak a fejedet, hogy mennél elragadóbb légy; én bizony nem tudom, mit látnak rajtad, mikor feltartod, - gondolta magában Sparsitné asszony; - de azt aligha sejtetted, drága szívecském, kinek a szeme függ rajtad!

Hogy Lujza lecsüggesztette a fejét, az bizonyos volt. Sürgette Harthouset, hogy távozzék, parancsolta, hogy hagyja magára; de az arcát sem feléje nem fordította, sem fel nem emelte. De különös volt, hogy mégis oly nyugodtan ült a helyén, a mily nyugodtan soha életében nem látta még őt a lesben álló, szeretetreméltó delnő. Kezei egymásban nyugodtak, mintha szobor kezei lettek volna; sőt még a beszédje sem vallott nyugtalankodásra.

- Édes gyermekem, - szólt Harthouse, - (Sparsitné asszony gyönyörrel látta, hogy Harthouse átkarolta Lujzát), - nem tűri meg egy kis ideig sem a társaságomat?

- Itt nem.

- Hát hol, Lujza?

- Itt nem.

- De oly kevés az időnk oly sok mindennek az elintézésére, s én oly messziről jöttem, és úgy telve vagyok odaadással és kétségbeeséssel. Sohasem volt még a világon rabszolga, a ki ennyire rabja lett volna úrnőjének, s a kivel ily kegyetlenül bántak volna. Meghasad a szívem, hogy napsugaras mosolya helyett, a melynek melege visszaadott újra az életnek, ilyen fagyosan fogad.

- Még egyszer ismétljem, hogy egyedül kell itt hagynia?

- De találkozunk kell, édes Lujzám. Hol találkozunk?

Mind a ketten megriadtak. Összerázkódott, mint a bűnös, a leselkedő is, mert azt gondolta, hogy még valaki ott leskelődik a fák között. De csak az eső volt, a mely nagy, kövér cseppekben kezdett hullani.

- Felnyargaljak innen pár perc múlva a ház elé, azzal a gyanútlan föltevással, hogy a háziúr itthon van és örömmel lát vendégeül?

- Nem!

- Kegyetlen parancsai föltétlen engedelmességet kívánnak, bár azt hiszem, én vagyok a világon a legszerencsétlenebb halandó, mert érzéketlen maradtam minden más nővel szemben, s végül a legszebb, a legbájosabb és a legzsarnokabb teremtes lábai elé kellett hullanom. Drága Lujzám, nem távozhatom s kegyedet sem engedhetem távozni, mikor ily kegyetlenül visszaél hatalmával.

Sparsitné asszony látta, hogy Harthouse ölelő karjával visszatartja Lujzát, és sóvár füllel hallgatta, mikor arról beszélt Lujzának, mennyire szereti őt s mily hő vágygyal kockáztatná érte mindazt, a mit az élet nyújt neki. Céljai, a melyek felé legutóbb törekedett, elvesztették az értékeket *ő* mellette; a sikert, a mely után csak a kezét kellene kinyújtania, elhajítja magától, mint a rongyot, mert nem is egyéb az *ő* *hozzá* hasonlítva. De érje el bár a célját, csak az *ő* közelében maradhasson, vagy kelljen bár lemondania a sikerről, ha különben el kellene szakadnia *ő* tőle, vagy kelljen bár szöknie, ha *ő* vele tart, vagy titkolnia szerelmét, ha *ő* így parancsolja, vagy túrnie bármi sorsot vagy minden sorsot, teljesen mindegy neki, csak *ő* viszonzozza szerelmét annak a férfinak, a ki látta elhagyatottságát, a kit első találkozásukkor oly bámulattal, oly érdeklődéssel töltött el, a minőre soha képesnek nem hitte volna magát, a kit megtisztelt a bizalmával, a ki hódoló szolgája és imádja őt. Harthouse és Lujza sietése közben, a saját kielégített kajánsága kavargásában, továbbá azon való félelme közben, hogy fölfedezik, mialatt egyre növekvő zajjal hulltak a lombokra a kövér esőcseppek, és dörgő vihar volt keletkezésben, Sparsitné asszony mindezt, - sőt többet ennél, - mohón nyelte magába; de végül mégis elkerülhetetlenül úgy összezavarodott és elmosódott minden, hogy a mikor Harthouse átvette magát a sövényen, s a lovát elvezette, Sparsitné asszony nem tudta bizonyosan, hol és mikor fog a meglesett pár találkozni, csak annyit tudott, hogy még aznap éjszaka találkoznak.

De az egyik alak ott maradt még előtte a sötétségben, s a míg ennek a nyomát követte, addig nem tévedhetett. - Óh, drága szívecském, - gondolta magában Sparsitné asszony, - aligha sejted, milyen gondosan figyelnek rád!

Sparsitné asszony látta, hogy Lujza kimegy az erdőből és bemegy a házba. Mitévő legyen már most? Az eső úgy szakadt, mintha öntötték volna. Sparsitné asszony fehér harisnyája sokszínű lett (zöld volt az alapszíne); tövisek kapaszkodtak a cipőjébe; hernyók ringatóztak itt is ott is a ruháján, magukszótte függőágyakban; patakok csurdogáltak alá a kalapjáról és római orráról. Ilyen állapotban állt Sparsitné asszony, megbújva a bokrok sűrűjében, s azon tépelődve, hogy mitévő legyen?

De csitt! Lujza kilép a házból! Magára kapott egy köpönyeget, s beburkolózva tova oson. Megszökik hazulról! Lehull a legelső lépcsőfokról, s a tátongó mélység magába nyeli.

Nem törődve az esővel, gyors, határozott léptekkel egy gyalogösvényre csapott, a mely párhuzamos a lovaglóúttal. Sparsitné asszony a fák árnyékában nyomon követte, nem nagy távolságból, mert bajos dolog volt szemmel tartani egy alakot, a mely sebes léptekkel haladt az árnyékos sötétségben.

Mikor Lujza megállt, hogy a kiskaput zajtalanul betegye, megállt Sparsitné asszony is. Mikor Lujza tovább ment, megindult újra Sparsitné asszony is. Lujza ugyanarra távozott, a merre Sparsitné asszony érkezett; miután kiért a fasorból, keresztül vágott a kövezett országúton, s lesietett a vasúti állomás falépcsőin. Sparsitné asszony tudta, hogy nemsokára megérkezik a Coketown felé robogó vonat, s ebből kitalálta, hogy Lujza útjának első célja Coketown.

Sparsitné asszonynak, tekintettel csatakos, átázott állapotára, nem volt szüksége túlságos óvatosságra, hogy rá ne ismerjenek; de azért megállt az állomás fala mögött, s a kendőjét új alakba gyömöszölte és a kalapjára borította. Ilyeténképpen nem kellett attól félnie, hogy ráismernek, mikor Lujza nyomában lesietett az állomás lépcsőin, s megváltotta a kis hivatalos szobában a jegyét. Lujza várakozva az egyik sarokban ült. Sparsitné asszony ugyancsak várakozva a másik sarokba ült. Mind a ketten odafigyeltek a dörgő égháborúra, és az esőre, a mely végigsöpörte a tetőt, s lezuhogott a boltívek párkányfalaira. Két-három lámpát kioltott az eső és a szél. Csak annál jobban látták a villámot, a mint lecsapott s zezugos fénye végigszaladt a vasúti síneken.

Az állomás remegése, a mely lassan heves dobogássá erősült, jelezte a vonat közeledését. Tűz és gőz és füst és vörös fény; sziszegés, recsegés, csöngetés és éles füttyszó; Lujza beugrott az egyik, Sparsitné asszony egy másik kocsiba; s a kis állomás tenyéryi pusztasággá vált a fergetegben.

Bár a hidegtől és a nedvességtől vaczogott a foga, Sparsitné asszony mondhatatlanul örült. Az alak lemerült a mélységbe, és Sparsitné asszony úgy érezte, mintha ő őrizte volna a holttestét. Vajjon ő, a ki oly tevékenyen előmozdította a pompás temetés létrejöttét, nem joggal örvendhetett-e? - Sokkal hamarabb Coketownba ér Harthousenál, - gondolta magában Sparsitné asszony, - akármilyen jó is a lova. Vajjon hol fog rá várakozni? És hova mennek majd együtt? Türelem! Majd meglátjuk. ... A zuhogó eső szörnyű zavart okozott, mikor a vonat berobogott az állomásra. Ereszcsatornák és vízvezetőcsövek megrepedtek, öntöző-csatornák kiáradtak s egész utcák víz alá kerültek. A leszállás pillanatában Sparsitné asszony nyomban a várakozó bérkocsik felé fordította aggodalmas tekintetét, a melyeket gyorsan elkapkodtak. - Kocsiba fog ugrani, - gondolta Sparsitné asszony, - és elhajtat, mielőtt nyomon követhetném. Ha elgázolnak is, látnom kell a kocsija számát s meg kell hallanom, hová hajtat.

Csak hogy Sparsitné asszony elszámította magát. Lujza nem ült kocsiba és mégis eltűnt. A fekete szempár, a mely nem mozdult el a vasúti kocsiról, a melyben Lujza az utat megtette, egy pillanattal megkésve szegeződött a kocsira. Miután a kocsi ajtaja több percz múlva sem nyílt ki, Sparsitné asszony kétszer is elhaladt előtte, belenézett és látta, hogy üres. Bőrig ázva, lucskos cipőjében vizet taposva, mihelyt mozdult, klasszikus ábrázatán végigcsurgó esővel, túlérte fűgéhez hasonló kalapban, mocskos ruhában, minden gombnak, szalagnak és kapocsnak, a melyet viselt, nedves lenyomatával előkelő összeköttetésű hátán, zöldes penésszel bevonva tetőtől talpig, mintha ócska parksövény lett volna valami nedves utcában, Sparsitné asszony nem tehetett egyebet, mint hogy elfakadt keservesen sírva és így szólt: - Elvesztettem őt!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Lent.

A nemzeti szemétkaparók, miután töméntelen lármás csetepatéval mulattatták egymást, egyelőre eloszlottak, és Gradgrind úr otthon töltötte a szünidőt.

Ott ült dolgozva szobájában, a rettenetes statisztikai óra alatt, és minden esetre bizonyított valamit - valószínűleg azt, hogy a jó számárai asszony rossz nemzetgazda volt. Az eső zaja nem igen zavarta őt; de annyira mégis magára vonta a figyelmét, hogy hébe-korba fölemelte a

fejét, mintha tiltakoznék az elemek játéka ellen. Mikor egyszer-egyszer nagyon erős volt a mennydörés, Coketown felé pillantott, arra gondolva, hogy a magas kémények egyikébe-másikába könnyen bele is csaphat a villám.

A mennydörgés elmorajlott, s az eső úgy ömlött, mintha vízözön lett volna, mikor szobája ajtaja megnyílt. Az asztalon lévő lámpa mellett az ajtó felé tekintett, és nagy ámulatára legidősebb leányát pillantotta meg.

- Lujza!

- Apa, beszélni szeretnék veled.

- Mi baj? Milyen furcsa vagy! És - szent Isten! - szólt Gradgrind úr, mindjobban elcsodálkozva, - ebben a viharban érkeztél?

Lujza ruhájához kapott, mintha nem is igen tudná.

- Igen. - Azután kiszabadította a fejét, s miután köpönyege és csuklyája leomlott róla, - (nem bánta, hová), - ott állt, atyjára tekintve, oly sápadtan, oly zilált hajjal, oly daczosan és oly kétségbeesetten, hogy Gradgrind úr megijedt tőle.

- Mi baj? Lujza, könyörgök, mondd el, mi történt!

Lujza egy székre roskadt atyja előtt, s hideg kezét atyja karjára tette.

- Atyám, te neveltél bölcsőmtől fogva?

- Én, Lujza.

- Átkozom azt az órát, a mikor ilyen sorsra születtem.

Gradgrind úr kétséggel és félelemmel telve nézett Lujzára, s értelmetlenül ismételte: - Átkozod az órát? Átkozod az órát?

- Hogy' adhattál életet nekem, s hogy' foszthattál meg mindattól a megbecsülhetetlen dologtól, a mi megkülönbözteti az életet az öntudatos halál állapotától. Hol vannak lelkem bájai? Hol vannak szívem érzései? Óh atyám, mit műveltél a kerttel, a melynek valaha virulnia kellett volna itt e nagy pusztaságban?

Lujza mindkét kezével a keblére ütött.

- Ha valaha itt virult volna, most pusztán a hamva is megóvhatott volna az ürességtől, a melybe életem sülyed. Nem akartam így beszélni; de emlékszel-e, atyám, arra az időre, mikor utólszor beszélgettünk egymással itt e szobában?

Gradgrind urat oly váratlanul érte az, a mit hallott, hogy csak nagynehezen nyögte ki a választ: - Emlékszem, Lujza.

- A mi most ajkamra tolakodott, ott lebegett nyelvem hegyén már akkor is, csak egy pillanatig gyámolítottál volna. Nem szemrehányásképp mondom ezt, atyám. A mit soha sem ápoltál bennem, azt nem ápoltad soha magadban sem; de jaj! ha legalább réges régen nem így bántál volna velem, vagy ha csupán elhanyagoltál volna, mennyivel jobb, mennyivel boldogabb teremtés lennék én akkor ma!

Gradgrind, mikor annyi fáradozása fejében ezt keltett hallania, lehajtotta fejét a kezére és nagyot nyögött.

- Atyám, ha tudtad volna, mikor utólszor együtt voltunk itt, a mitől én magam is féltem, mialatt leküzdeni igyekeztem, - a minthogy gyermekkorom óta az volt a feladatom, hogy leküzdjek minden természetes indulatot, a mely szívemben támadt, - ha tudtad volna, hogy keblem mélyén gyöngéd érzelmek, hajlamok és erénynyé fejleszthető gyarlóságok rejtőztek, a

melyek daczolnak minden emberi számítással, s a melyek az emberi számvetésre nézve épp oly ismeretlen tényezők, mint az Alkotó, - vajjon akkor is feleségül adtál volna-e ahhoz, a kit - most már bizonyos vagyok benne, hogy gyűlölök?

Gradgrind úr így szólt: - Nem. Nem, én szegény gyermekem.

- Vajjon bármikor is arra az átkos hidegségre kárhoztattál volna-e, a mely megdermesztett és tönkretett? Elraboltad volna-e tőlem - nem hogy bárkit a világon gazdagíts vele, csupán azért, hogy még vígasztalanabbá tedd e világ kietlen pusztaságát, - elraboltad volna-e éltem testetlen részét, hitem tavaszát és nyarát, menedékemet mindattól, a mi gonosz és szennyes dolog van a környező valóságban, iskolámat, a melyben megtanulhattam volna, hogy alázatosabb és bizakodóbb legyek másokkal szemben, s remélnem, hogy a magam kis körén belül jobbá tehetem a többieket?

- Óh, nem, nem! Nem, Lujza.

- És mégis, atyám, ha teljesen vak lettem volna, - ha tapogatózva kellett volna megleglenem az utat és módomban lett volna, miközben megismertem a dolgok alakját és felületét, fantáziámmal kiegészíteni róluk való tudásomat, - akkor milliószor bölcsebb, boldogabb, szeretőbb szívű, elégedettebb, ártatlanabb és emberibb teremtés volnék a jó minden szempontjából, mint a minő mostani szememmel vagyok. Most pedig halljad, minek az elmondása végett kerestelek föl.

Gradgrind úr megmozdult, hogy karjával támogassa a lányát. Lujza felegyenesedett atyja mozdulatára, s most szemtől-szemben álltak egymással. Lujza atyja vállára tette egyik kezét, és merően a szeme közé nézett.

- Éhségtől, szomjúságtól gyötörve, atyám, egy pillanatnyi enyhülés nélkül, - izzó sóvárgással tele oly élet után, a melyben nem uralkodnak korlátlanul a szabályok és a számok és a definíciók, - így nőttem fel, folytonosan viaskodva minden tenyéryn timerhelyecskeért utamon.

- Nem tudtam soha, hogy boldogtalan voltál, gyermekem.

- Atyám, én mindig tudtam ezt. Ebben a küzdelemben úgy gyötörtem, úgy sanyargattam jó angyalomat, hogy csaknem démonná vált. A mit tanultam, kételkedővé és hitetlenné tett, megvetéssel és szánnalommal töltött el minden iránt, a mit nem tanultam; és nyomorúságos menedékem az a gondolat volt, hogy az élet elröppen, és nincs benne semmi, a miért érdemes volna kínos-keservesen küzdeni.

- És ilyen fiatalon, Lujza! - szólt Gradgrind úr résztvevően.

- És ilyen fiatalon. Ez voltam én, atyám, - mert most tartózkodás és szépítgetés nélkül feltárom előtted lelkem halotti sivárságát, úgy, a hogy' ismerem, - a mikor férjemet ajánlottad. Hozzámentem. Soha sem áltattalak azzal benneteket, sem őt, sem téged, hogy szeretem őt. Tudtam, és tudtad te is, atyám, és tudta ő is, hogy soha sem szerettem. Nem voltam egészen közönyös, mert azt reméltem, hogy kedvét töltöm és hasznára leszek Tomnak. Esztelenül belekapaszkodtam valami ábrándképbe, s csak lassan jutottam rá, milyen esztelenség volt ez. De Tom volt a tárgya éltem összes apró gyöngédségének; talán azért, mert nagyon jól tudtam, milyen szánnalomraméltó teremtés. Ez most mellékes, hacsak arra nem készit téged, hogy elnézőbben gondolj Tom tévelygéseire.

A mint atyja átkarolva tartotta, a másik kezét rátette atyja másik vállára, s egyre merően atyja szeme közé nézve, így folytatta:

- Mihelyt visszavonhatatlanul férjhez mentem, fellázadt e kötelék ellen újra a régi harcz, csakhogy most még kegyetlenebbül mindazon ellentétek következtében, a melyek egyéni természetünket egymástól elválasztották, s a melyeket rám nézve semmiféle általános törvé-

nyek nem szabályozhatnak és nem rögzíthetnek meg, atyám, a míg képessé nem teszik az anatómust arra, hogy bonczolókésével biztosan megtalálja lelkem rejtelseinek sebzett pontjait.

- Lujza! - szólt Gradgrind úr és hangja esengő volt, mert nagyon jól emlékezett rá, mi játszódtott le kettőjük között utolsó beszélgetésük alkalmával.

- Nem szemrehányásképp mondom ezt, atyám; nem is panaszképpen. Más az oka jövőtelemnek.

- Mit tehetek, gyermekem? Kérj tőlem, a mit akarsz.

- Mindjárt rátérek. Atyám, a véletlen úgy akarta, hogy ekkor egy új ösmerőssel találkozom, - egy férfival, a minőt addig soha nem ismertem; a ki a nagyvilágban forgott; könnyed, sima, fesztelen modorú; képmutatás nélkül való; a ki nyíltan bevallja, a mit én titokban is félve tettem csak: mily kevésre becsül mindent a világon; a ki csaknem az első pillanatban tudtomra adta, bár nem tudom, hogyan, vagy mi úton-módon, hogy megértett és belelátott a lelkembe. Nem mondhattam, hogy rosszabb, mint én. Mintha közeli rokonok lettünk volna. Csak azon csodálkoztam, hogy ő, a ki egyébként semmivel sem törődött, engem érdemesnek talált arra, hogy annyira foglalkozzék velem.

- Veled, Lujza?

Gradgrind úr valószínűleg önkéntelenül eleresztette volna Lujzát, ha nem érzi, hogy Lujzának fogytán van az ereje, s ha nem látja, hogy merően rászzegezett tekintetében lázas, vad tűz lobban ki.

- Arról nem beszélek, mi módon nyerte meg bizalmamat. Nagyon mellékes, hogyan nyerte meg. Megnyerte, atyám. A mit te tudsz házasságom történetéről, azt megtudta ő is csakhamar, éppen oly pontosan.

Gradgrind úr arcza halálsápadt lett és erősen átkarolta mind a két karjával Lujzát.

- Ennél rosszabbat nem cselekedtem; nem váltam gyalázatodra. De ha azt kérdezed tőlem, vajjon szerettem-e vagy szeretem-e őt, őszintén megmondom, atyám, hogy meglehet. Nem tudom.

Hirtelen levette a kezeit atyja válláról és szívéhez kapott, mialatt arczán, a mely elváltozott, és alakján, a mely kiegyenesedett, elszántan arra, hogy egy végső erőfeszítéssel befejezze, a mit mondani akart, - a régóta elfojtott érzelmek féktelensége tükröződött.

- Ma éjjel, férjem távollétében, fölkeresett és megvallotta szerelmét. E pillanatban rám várokozik, mert más módon nem szabadulhattam a jelenlététől. Nem tudom, szomorkodom-e; nem tudom, szégyenkezem-e; nem tudom, csökkent-e a magambecsülése. Csak azt tudom, hogy a te philosophiád és nevelési rendszered nem fog megmenteni. Látod, atyám, ennyire juttattál. Ments meg valami más módon!

Gradgrind úr erősebben átkarolta, hogy a földre ne zuhanjon; de Lujza félelmes hangon feljajdult: - Meghalok, ha nem bocsátsz el! Engedj a földre zuhannom! - És Gradgrind úr lassan leeresztette őt a földre, s szívének büszkeségét és rendszerének diadalát ott látta heverni eszméletlenül a lába előtt.

HARMADIK KÖNYV. Az aratás.

ELSŐ FEJEZET.

Még valami, a mire szükség van.

Midőn Lujza felébredt aléltságából, bágyadt tekintete régi ágyára és régi szobájára vetődött odahaza. Eleinte úgy tetszett neki, hogy a mi azóta történt, mikor e tárgyak otthonosak voltak előtte, csak gonosz álom volt; de lassanként, a hogy' a tárgyak egyre valószínűbbekké lettek szeme előtt, egyre valószínűbbekké lettek lelkében az események is.

A feje úgy fájt és oly nehéz volt, hogy alig bírta mozdítani; a szeme meg volt erőltetve és sajgott, s ő maga nagyon gyenge volt. Valami különös tétlen közönyösség kerítette őt hatalmába annyira, hogy egy ideig észre sem vette, hogy kis huga is ott van a szobában. Sőt mikor a pillantásuk találkozott, és huga odalépett az ágyhoz, Lujza még akkor is szótlanul feküdt néhány perczig és engedte, hogy Janka félénken tartsa tehetetlen kezét, mielőtt megszólalt s ezt kérdezte tőle: - Mikor hoztak ebbe a szobába?

- Múlt éjszaka, Lujza.

- Ki hozott ide?

- Azt hiszem, Czili.

- Mért hiszed, hogy ő?

- Mert ma reggel itt találtam. Nem jött oda ágyamhoz, hogy felébresszen, úgy mint rendesen; s ezért én kerestem fel őt. Nem volt a szobájában sem, s kerestem őt az egész házban, míg végül itt akadtam rá. Téged ápolt és a fejedet borogatta. Nem akarsz a papával beszélni? Czili meghagyta, hogy értesítsem apát, ha felébredsz.

- Milyen ragyogó arcod van néked, Janka! - szólt Lujza, mikor kis huga, még mindig félénken, föléje hajolt, hogy megcsókolja.

- Csakugyan? Örülök, hogy azt hiszed. Bizonyos vagyok benne, hogy csupán Czilinek köszönhetem.

Lujza karja, a melylyel már-már átölelte huga nyakát, újra lehanyatlott. - Értesítheted apát, ha akarod. - Majd tartóztatva Jankát még egy pillanatig, így szólt: - Ugy-e te szedted rendbe ilyen barátságosan a szobámat, mintha nyájasan üdvözlne?

- Óh, nem, Lujza; mikor bejöttem, már ilyen volt. Azt hiszem, hogy...

Lujza elfordult a vánkosán és nem hallott többet. Mikor huga távozott, visszafordította újra a fejét, s úgy feküdt, arczzal az ajtó felé fordulva, a míg nyílt az ajtó, és atyja belépett.

Kimerült, aggódó volt az arcza, s keze, a mely rendszerint szilárd volt, remegett Lujza kezében. Leült az ágy mellé, gyöngéden megkérdezte tőle, hogy' van, és hosszasan fejtegette, mennyire szükséges, hogy a tegnapi izgalom és az éjszakai vihar hatása után nagyon nyugodtan viselkedjék. Halk, bizonytalan hangon beszélt, a mely rendkívül elütött rendes parancsoló modorától, s gyakran kereste is a szavakat.

- Drága Lujzám! Szegény leányom! - E helyütt annyira megzavarodott, hogy teljesen elakadt. Újra kezdte tehát.

- Szerencsétlen gyermekem! - Oly nehéz volt tovább jutnia, hogy még egyszer előlről kezdte.

- Hiába igyekezném szavakkal kifejtteni, Lujza, mennyire lesújtott és lesújt még most is az, a mi a múlt éjszaka szakadt rám. A talaj, a melyen álltam, megingott talpam alatt. Egyetlen támaszom, a melynek szilárdsága kétségbevonhatatlannak látszott és annak látszik még most is, - egy szempillantás alatt meglazult. Ez a fölfedezés elkábított. Nem az önzés mondatja ezt velem, hanem úgy érzem, hogy a múlt éjszakai váratlan megrázkódtatás nagyon súlyosan ért.

Lujza egy szóval sem vigasztalhatta atyját; hiszen az ő egész élete hajótörést szenvedett ezen a sziklán.

- Nem akarom azt mondani, Lujza, hogy ha valami szerencsés véletlen folytán hamarabb kiábrándítottál volna, jobb lett volna mindkettőnkre nézve, - nemcsak a te nyugodalmadra, hanem az én nyugalmamra nézve is, - mert tisztában vagyok vele, hogy az én rendszerem nem igen volt alkalmas arra, hogy efféle bizalomra gerjeszsen. Meggyőztem magamat a... a rendszerem helyességéről és rideg szigorúsággal alkalmazkodtam hozzá; és engem terhel a felelősség minden kudarcért. Csak arra kérlek, édes jó gyermekem, hidd el, szent meggyőződésemm volt, hogy helyesen cselekszem.

Komolyan mondta ezt; és meg kell adni neki; hogy igazat mondott. Mialatt feneketlen mélységeket vizsgált hitvány kis mérővesszejével, és rozsdás, merev körzőjével a mindenséget tapogatta, meg volt győződve róla, hogy nagy dolgokat művel. Kurta pórása határain belül ide-oda botorkálva, a lét virágait sokkal állhatatosabb céltudatossággal tiporta össze, mint a legtöbben azok közül a bömbölő alakok közül, a kikkel közösséget tartott.

- Meg vagyok győződve arról, a mit mondasz, atyám. Tudom, hogy én voltam kedvencz gyermeked. Tudom, hogy boldoggá akartál tenni. Soha sem kárhoztattalak, és nem is foglak soha.

Megfogta Lujza feléje nyújtott kezét és el sem eresztette.

- Drágám, egész éjszaka íróasztalom mellett virrasztottam, újra meg újra fontolóra véve azt, a mit oly kínos-keservesen átéltünk. Ha meggondolom jellemedet, ha meggondolom, hogy a mit pár órája tudok, azt te esztendőkön keresztül eltitkoltad előttem, - ha meggondolom, minő közvetlen nyomás erőszakolta ki belőled végül a vallomást, - akkor arra a következtetésre kell jutnom, hogy akarva, nem akarva bizalmatlankodnom kell önmagamban.

Mind ennél sokkalta többet mondhatott volna még, mikor látta azt az arcot, a mely most rátekintett. Talán valóban el is mondta, mikor kezével gyöngéden félresimította Lujza zilált haját a homlokából. Efféle apróságok (bárki másnál semmit sem mondók), ő nála nagyon jelentősek voltak; és a lánya úgy fogadta, mintha a bűnbánás szavai lettek volna.

- Csakhogy, - folytatta Gradgrind úr halkán és tétovázva, mintegy gyámoltalansága nyomorú érzetében, - ha van okom rá, hogy bizalmatlankodjam magamban a múltért, Lujza, épp így kell bizalmatlankodnom magamban a jelenre és a jövőre vonatkozólag is. És őszintén szólva, bizalmatlankodom is. Távol áll tőlem most az a meggyőződés, bármi más volt a meggyőződésemm még tegnap ilyenkor is, hogy megfelellek annak a bizalomnak, a melyet belém helyezel; hogy tudnám, mi módon tegyek eleget annak a kérésednek, a melylyel hozzám fordultál; hogy megvolna a helyes ösztönöm, - (föltéve egy pillanatig, hogy van ilyesmi egyáltalában), - mi módon kell rajtad segíteni és a dolgaiddat elintézni, gyermekem.

Lujza megfordult a párnáján, s arcát a karjára fektette, úgy hogy atyja nem láthatta. Vad fájdalom és szenvedése elcsitult; de bárha csendesebb lett, nem könnyezett. Atyjában az volt a legnagyobb változás, hogy most nagyon megörült volna, ha lányát sírni látja.

- Vannak, a kik azt hiszik, - folytatta Gradgrind úr, még egyre tétovázva, - hogy más a fejnek és más a szívnek a bölcsesége. Én nem hittem ezt; de a mint említettem, most már bizalmatlankodom magamban. Azt hittem, hogy a fej elegendő mindenhez. Pedig talán nem

elegendő. Hogy' is lehetne bátorságom, ma is ezt állítani még? Ha az a másik bölcsesség volna az, a mit elhanyagoltam, s ha az volna az ösztön, a melyre szükség van, Lujza...

Nagyon habozva beszélt, mintha félig-meddig még most sem igen volna kedve ebbe bele-nyugodni. Lujza, a ki csaknem úgy feküdt az ágyon, félig felöltözve, mint a hogy' múlt éjszaka feküdt atyja szobájának a padlóján, egy szót sem felelt.

- Lujza, - szólt Gradgrind úr, s kezét újra lánya haján nyugtatta, - az utóbbi időben nagyon keveset voltam idehaza, drágám, s bárha hugodat is teljesen a rendszer értelmében neveltem, - (a rendszer szót mindig nagy ellenkezve használta csak), - fejlődését szükségképpen befolyásolta az a körülmény is, hogy kora gyermekségétől fogva naponként megvolt a társasága. Azt kérdelem tőled, - tudatlanul és alázatosan, leányom, - mit gondolsz, vajjon javára volt ez?

- Atyám, - felelt Lujza, meg sem moccanva, - ha fiatal szívében megcsendült az a harmónia, a mely az enyémben hallgatott, a míg disharmóniává nem lett, hálát adhat érte az Istennek, s boldogan járhat a maga útján, mert annál nagyobb áldás nem érhetette, mint hogy az én útamat elkerülheti.

- Óh, gyermekem, gyermekem! - szólt Gradgrind úr gyámoltalanul, - boldogtalan vagyok, hogy így kell látnom téged! Mi hasznom abból, hogy te nem illesz szemrehányással, mikor én olyan keserű szemrehányással illetem önmagamat! - Lehajtotta a fejét és halkán folytatta. - Lujza, úgy sejtem, hogy itt e házban körülöttem valami lassú változást idézett elő a pusztaszeretet és hála munkája; hogy a mit a fej elmulasztott és meg sem tehetett volna, azt a szív némán megtette. Lehetséges volna ez?

Lujza egy szóval sem felelt.

- Nem vagyok oly büszke, hogy ezt ne higgyem, Lujza. Hogy' kevélykedhetném, mikor így látlak téged magam előtt! Lehetséges volna ez? Így van, drágám?

Ránézett még egyszer Lujzára, a mint ott feküdt elfordulva, s azután egy szót sem szólva tovább, kiment a szobából. Távozása után csakhamar halk léptek neszét hallotta Lujza az ajtó közelében, és tudta, hogy valaki mellette áll.

Nem emelte föl fejét. Valamelyes tompa düh, hogy így látják őt nyomorúságában, s hogy az az önkénytelen pillantás, a mely valaha annyira bántotta, most ime jogosnak bizonyul, ártalmas tűz gyanánt emésztette. Minden erőszakosan lenyügzött erő pusztít és rombol. A levegő, a mely megtisztítaná, a víz, a mely megtermékenyítené, a melegség, a mely megérlelné a földet, elfojtatván, romboló erőkké válnak. Ez történt Lujzával is: lelkének legerősebb tulajdonságai, a melyek oly hosszú ideig egymással viaskodtak, most makacs megátalkodottsággal egy jó barát ellen fordultak.

Jó volt, hogy gyöngéd érintést érzett a nyakán, és érezte, hogy a másik azt hiszi, hogy elaludt. A szerető kéz nem ingerelte haragra. Hadd pihenjen a nyakán, hadd pihenjen!

Ott is pihent, egész sereg gyöngéd gondolatnak adva életet melegével; és Lujza nem mozdult. Mikor a nyugalom és az a tudat, hogy így őrzik, ellágyították, néhány könnycsepp tört útat magának Lujza szemébe. A másik arcz arczához ért, és Lujza tudta, hogy az is könnyes, és hogy könnyeinek ő az oka.

Mikor Lujza úgy tett, mintha fölébredne, és felült, Czili visszahúzódott, úgy, hogy ott állt szeliden az ágy mellett.

- Remélem, nem zavartam. Azért jöttem, hogy megkérdezzem, megengedi-e, hogy itt maradhassak?

- Mért akar nálam maradni? A húgom nélkülözni fogja. Ő neki mindene.

- Mindene? - felelt Czili, fejét rázva. - Kegyednek szeretnék valamije lenni, ha lehetnék.
  - Micsodám? - szólt Lujza csaknem ridegen.
  - A mire legnagyobb szüksége volna, ha az lehetnék. Minden esetre igyekezni fogok, hogy az lehessenek, a mennyire csak telik tőlem. És bármily kevésbé sikerül is a törekvésem, sohase fogok belefáradni. Megengedi?
  - Az atyám küldte, hogy megkérdezzem?
  - Igazán nem, - felelt Czili. - Azt mondta, hogy most bejöhetek; de ma reggel kiküldött a szobából - vagy legalább... - Tétovázott és elhallgatott.
  - Mit legalább? - szólt Lujza, fürkésző tekintetét Czilire függesztve.
  - Azt gondoltam, hogy legjobb volna, ha kiküldenének, mert nem igen tudtam, vajjon kedvére lesz-e kegyednek, ha engem itt talál.
  - Mindig annyira gyűlöltem?
  - Remélem, nem; mert én mindig szerettem kegyedet, s mindig az volt a kívánságom, hogy kegyed is tudja ezt. De egy kissé megváltozott velem szemben, nem sokkal távozása előtt a szülői házból. Nem mintha csodálkoztam volna ezen. Kegyed oly sokat tudott, én pedig oly keveset tudtam, és éppen ezért oly természetes volt sok egyébért is, hogy mások voltak a barátai, hogy énnekem nem volt okom panaszkodni, s nem is bántott a dolog.
- Elpirult, mikor szerényen és gyorsan így beszélt. Lujza megértette az ürügyet, melyet Czili gyöngédsége sugallt, és szíve feléje hajolt.
- Szabad megpróbálnom? - kérdezte Czili, s most már volt bátorsága kezét Lujza nyakához emelni, a mely észrevétlenül lejjebb húzódott hozzá.
- Lujza megfogva a kezét, a mely már-már átölelte, kezében tartotta és így felelt:
- Először is, Czili, tudod-e, mi vagyok én? Oly gögös és keményszívű, oly zavart és indulatos, oly haragos és igazságtalan vagyok mindenkivel és magammal szemben is, hogy átkos, vad sötétségbe borul előttem minden a világon. Nem riaszt ez vissza téged?
  - Nem!
  - Oly boldogtalan vagyok, s mindaz, a mi boldoggá tehetett volna, oly sivár pusztasággá vált bennem, hogy ha e pillanatig meg lettem volna fosztva az eszemtől, s a helyett, hogy oly tudós volnék, mint te gondolod, most kellene kezdenem megismerni a legegyszerűbb igazságokat, akkor sem sóvároghatnék nyomorultabban, mint most, olyan valaki után, a ki békeségre, elégedettségre és becsületre - minden jóra tanít, a minek teljesen hijával vagyok. Nem riaszt vissza ez sem tőlem?
  - Nem!
- Lelkes vonzalma ártatlanságában és régi önfeláldozó ragaszkodásának túláradásában a hajdan elhagyatott lányka úgy ragyogott a másik éjszakájának sötétségében, mint valami szépséges, tündöklő csillag.
- Lujza fölemelte a kezét, hogy nyakára fonódjék s ott összekulcsolódjék a párjával. Térdre hullott s a vándor komédiás gyermekén csüggve csaknem tisztelettel nézett föl rá.
- Bocsáss meg, szánj meg, segíts rajtam! Könyörülj az én nagy bajomon, s engedd, hogy ez az én szegény fejem egy szerető szíven pihenessen!
  - Oh, pihenj meg itt! - kiáltott Czili. - Pihenj meg itt, drágám!

MÁSODIK FEJEZET.

Valaki nagyon nevetségessé lesz.

Harthouse Jakab úr egy álló éjszakát és napot oly izgalomban töltött, hogy a világ - legjobb szemüvegén keresztül is aligha ismert volna rá benne, ez eszeveszett idő alatt, Jakira, az említett tiszteletreméltó és tréfás képviselő érdemes öcsésére. A szó szoros értelmében izgatott volt. Több ízben oly hevülettel szónokolt, a mely a legközönségesebb halandó módorára emlékeztetett. Szinte beszámíthatatlanul járt-kelt ide-oda, mint az olyan ember, a ki nem tudja, mitévő legyen. Úgy nyargalt, mint valami rablóvezér. Szóval, az adott körülmények annyira úntatták, hogy arról is megfélemedezett, hogy a tekintélyek által előírt módon unatkozzék.

Miután Coketownig hajszolta a lovát a viharban, úgy, mintha csak egy ugrásról lett volna szó, egész éjszaka várakozott, miközben hébe-korba őrvongó dühhel megrántotta a csengetyűjét, azzal vádolta az éjjeli szolgát, hogy visszatartja a leveleket vagy üzeneteket, a melyeket okvetlenül kapnia kellett az ő számára, s követelte, hogy azon nyomban adja át őket. Megvirradt, itt volt a reggel, itt volt a nappal, de üzenetnek vagy levélnek híre-hamva sem volt még mindig. Kinyargalt hát újra a falusi kastélyhoz. Ott arról értesítették, hogy Bounderby úr elutazott, Bounderbyné asszony pedig a városban van; múlt este hirtelen a városba ment; nem is tudták, hogy elment, a míg üzenetet nem kaptak, hogy egyelőre nem is tér vissza.

Igy állván a dolgok, nem tehetett egyebet, mint hogy Lujza után menjen, vissza a városba. Benézett a városi házukba, - Bounderbyné asszony nem volt ott. Benézett a bankba, - Bounderby úr elutazott, és Sparsitné asszony is elutazott. Sparsitné asszony elutazott? Ki kerülhetett hirtelen oly végső szükségbe, hogy annak a sárkánynak a társaságát kívánta?

- Én bizony nem tudom, - szólt Tom, a kinek szintén megvolt rá az oka, hogy ez az elutazás nyugtalanítsa. - Ma hajnalban fölkerelkedett valahová. Csupa titokzatosság mindég; utálatos. Meg az a vértelen ficzko is! Mindig zavarja az embert a hunyorgásával.

- Hol volt tegnap este, Tom?

- Hol voltam tegnap este? - szólt Tom. - No, tessék! Önre várakoztam, Harthouse úr, a míg olyan felhőszakadás nem támadt, a minőt soha életemben nem láttam még! Hogy hol voltam!

- Talán azt akarta kérdezni, hogy ön hol volt?

- Nem jöhettem - elkéstem.

- Elkésett! - dünnyögött Tom. - Elkéstünk mind a ketten. Én addig vártam önt, a míg minden vonatot elszalasztottam, a postakocsin kívül. Szép mulatság lett volna ezen menni haza a múlt éjszaka, térdig gázolva a vízben. Bent kellett aludnom a városban.

- Hol?

- Hol? Hát az ágyamban. Bounderbyéknél.

- Találkozott a nénjével?

- Hogy' a manóba találkozhattam volna vele, - felelt Tom, nagyot nézve, - mikor tizenöt angol mérföldnyire volt tőlem?

Átkozva magában a fiatal úr elmés válaszait, a kinek oly igaz barátja volt, Harthouse úr minden legcsekélyebb teketóriázás nélkül a faképnél hagyta őt, s legalább századszor meghányta-vetette, mi lehet mind ennek az értelme. Csak egy dologgal volt tisztában. Akár a városban van Lujza, akár máshol, akár ő hamarkodta el a dolgot Lujzával, a kit oly bajos volt megérteni, akár Lujza vesztette el a bátorságát, akár az történt, hogy fölfedezték őket, vagy valami, egyelőre megfoghatatlan tévedés vagy véletlen zavarta meg a terveiket, az az egy

bizonyos volt, hogy *őneki* maradnia kellett, szembe kellett szállania a sorsával, bármi léssen is. A szálloda, a hol állandóan lakott, mióta e füstvárosban kellett tartózkodnia, volt a karó, a melyhez kötve volt. Minden egyebet illetőleg - valahogy' majd csak lesz.

- Már most akármi lesz az, a mire várok, ellenséges üzenet, vagy találka, vagy bűnbánó visszavonulás, vagy hevenyészett verekedés Bounderby barátommal Lancashire módra, - a mi az adott helyzetben épp oly valószínű, mint bármi más - annyi bizonyos, hogy ebédelni meg-ebédelek, - szólt Harthouse Jakab úr. - Bounderby nehezebb súlyu nálam, s ha esetleg holmi igazi angol elintézésre kerülne a sor közöttünk, nem fog ártani, hogyha készen várom.

Megrántotta hát a csengetyűt, s hanyagul végigdőlve a pamlagon, valami ebédet rendelt hat órára, marhasültet vagy mit, s addig úgy, a hogy' eltöltötte az időt. Nem éppen kellemesen, mert a legnagyobb izgalom rabja maradt, s a mint telt az idő, és semmiféle felvilágosítást nem kapott, izgatottsága kamatos kamatjával növekedett.

De azért oly hidegvérrel beletörődött a helyzetbe, a hogy' embertől csak telhetett, s újra meg újra elmulatott azon a fura gondolon, hogy gyakorolnia kellene magát a verekedésben.

- Nem is volna rossz, - gondolta egy ízben nagyot ásítva, - ha öt shillinget adnék a pinczérnek, hogy földhöz vághassam. - Majd később ez jutott eszébe: - Talán jó volna óraszámra szerződteni egy 130-140 kilós legényt. - Ámde ezek a tréfás ötletek sem a délutánt nem kurtították lényegesen, sem izgatottságát nem szüntették; őszintén szólva, ez is, az is rettentő hosszúra elnyúlt.

Lehetetlenség volt, még az ebéd előtt is, megállania, hogy többször körül ne járjon a szőnyeg mintázatán, ki ne nézegessen az ablakon, léptek neszét ne lesse az ajtón át, s hébe-korba ki ne melegedjék, valahányszor valaki a szobája felé közeledett. De ebéd után, a mikor a nappal szürkületre, a szürkület estére vált, s még mindig híre sem volt az üzenetnek, akkor, a mint mondotta, úgy kezdte érezni magát, mintha a szent inquisitio lassú kínpadra vonatta volna. Ámde azért nem tágitott attól a meggyőződésétől (ez volt az egyetlen meggyőződése), hogy a közöny jellemzi az igazi előkelőséget, s ennél fogva arra használta fel ezt a válságos időt, hogy gyertyát és újságot hozatott.

Vagy félóra hosszáig hasztalanul próbálgatta már az újságot olvasni, mikor egyszerre csak megjelent a pinczér, s részint titokzatos, részint mentegetődző hangon így szólt:

- Bocsánat, uram. Sziveskedjék kifáradni, uram.

Minthogy általában ilyenformán szokott a rendőrség a finomabb fajta szélhámosokkal beszélni, Harthouse úr fellobbanó méltatlankodással azt kérdezte a pinczértől, mi az ördögöt akar tőle?

- Bocsánat, uram. Egy fiatal hölgy van odakint, uram, a ki beszélni szeretne önnel.

- Odakint! Hol?

- Az ajtó előtt, uram.

Miközben a pinczért, mint az ajánlásra teljesen méltó barmot, az előbb említett magas szemé-lyiség kegyeibe ajánlotta, Harthouse úr kisietett a folyosóra. Egy fiatal, egyszerűen öltözött, nagyon nyugodt, és nagyon csinos hölgy állt a folyosón, a kit soha életében nem látott még. Mikor bevezette őt a szobájába, és székkal kínálta meg, észrevette a gyertyavilág mellett, hogy még csinosabb, mint az első pillanatban gondolta. Az arcza ártatlan és ifjú volt, s a vonásai rendkívül kellemesek. Nem félt Harthouse úrtól, sőt egyáltalában nem volt elfogódott sem. Látszott rajta, hogy lelkét teljesen lefoglalja az a cél, a mely idevezette őt, s éppen ezért eszébe sem jut saját magával törődnie.

- Harthouse úrhoz van szerencsém? - kérdezte, mihelyt egyedül maradtak.

- Harthouse vagyok. - S magában hozzátette: - És bizalomra gerjesztőbb szemet sohase láttam még, sem komolyabb hangot nem hallottam, bárha nyugodt is a hangja.

- Ha nem értem, a minthogy nem is értem, uram, - szólt Czili, - mire kötelezi önt, mint uri embert, a becsülete más dolgokban, - (Harthouse úrnak arcába szökkent a vére e kezdet hallatára), - arra mindenesetre számíthatok, hogy nem árulja el sem a látogatásomat, sem azt, a mit mondani fogok. Számítok is rá, ha kijelenti, hogy bízhatom önben...

- Bátran számíthat rá, kijelentem.

- Fiatal leány vagyok, a mint látja; egyedül vagyok, a mint látja. A mikor fölkerestem önt, uram, tanácsadóm és bátorítóm csupán a saját reménységem volt.

- De ennek nagy az ereje, - gondolta magában Harthouse úr, miközben Czili szeme közé nézett, a ki egy pillanatra ráemelte a tekintetét. Ezt is gondolta: - Ez bizony furcsa kis bevezetés. Szeretném tudni, hová lyukadunk ki.

- Azt hiszem, - szólt Czili, - ön már kitalálta, kitől váltam el csak az imént!

- Az utolsó huszonnégyszáz órát (mintha megannyi esztendő lett volna), a legnagyobb izgalomban és aggodalomban töltöttem, - felelt Harthouse, - egy hölgy miatt. Talán nem csalódom, ha azt bátorítom remélni, hogy ettől a hölgytől jön kegyed?

- Egy órája sincs, hogy elváltam tőle.

- Hol?

- Atyja házában.

Harthouse úr ábrázata hosszúra nyúlt, minden hidegvére mellett is, és megdöbbenése fokozódott.

- *Akkor* hát semmi esetre sem tudom, - gondolta magában, - hová fogunk kilyukadni.

- Tegnap éjjel sietett oda. Nagyon izgatottan érkezett, s eszméletlenül töltötte az egész éjszakát. Én ott lakom az atyja házában, és mellette voltam. Legyen meggyőződve róla, uram, hogy nem fogja őt többé viszontlátni soha életében.

Harthouse úr nagyot lélezett; s ha volt valaha ember oly helyzetben, a mikor nem tudta, mit mondjon, akkor ő most, - úgy tapasztalta, - kétségkívül illetéknéppén volt. Az a gyermeki elfogulatlanság, a melylyel vendége beszélt, szerény bátorsága, egyenessége, a mely nem szorult rá semmiféle mesterkedésre, az az önmagáról való teljes megfeleledkezése, a mint komoly nyugalommal csupán látogatása célját tartotta szem előtt, - mind ez, kapcsolatosan a könnyedén adott ígéletbe vetett bizalmával - a mely már önmagában is megszégyeníté Harthouset, - oly különös jelenség volt, a minőt Harthouse még soha életében nem látott, s a melylyel szemben, jól tudta, erőtlennek bizonyulna minden szokott fegyvere, annyira, hogy egyetlen szócskát sem tudott találni, a melyből erőt meríthetett volna.

Végül így szólt:

- Ez a riasztó hír, a mely ily megbízható forrásból ered, valóban a legnagyobb mértékben elcsüggeszti az embert. Szabad megkérdenem, vajjon az említett hölgy megbízása volt-e, hogy ily reménytelen szavakba foglalva közölje velem üzenetét?

- Ő nem bízott meg semmivel.

- A vízbe fúló a szalmaszálhoz is kapaszkodik. A nélkül, hogy a kegyed ítélőképességét kicsinyelném, vagy a kegyed őszinteségében kételkedném, engedje meg, ha azt mondom, hogy ragaszkodom ahhoz a hitemhez: van még remény, hogy nem vagyok örök száműzetésre kárhoztatva az illető hölgy köréből.

- A legcsekélyebb remény sincs rá. Idejövetelemnek az az első célja, uram, hogy biztosítsam önt arról, el kell hinnie, épp annyi reménye van arra, hogy ez életben valamikor beszélhessen még vele, mint volna akkor, ha tegnap éjjel, mikor hazatért, meghalt volna.

- El kell hinnem? De ha nem hihetem el, vagy ha jellemem gyarlóságánál fogva makacskodnám - és nem akarnám...

- Még is való igaz. Nincs rá reménye.

Harthouse Jakab hitetlen mosolylyal nézett Czilire; de ennek lelke messze elnézett fölötte, s a mosoly teljesen célját tévesztette.

Harthouse úr ajkába harapott, s egy kis ideig eltűnődött.

- Nos tehát! Ha szerencsétlenségemre az tűnnék ki, - szólt, - hogy minden kötelességtudó fáradozásom ellenére, valóban ez a vígasztalan száműzetés a sorsom, akkor nem leszek tovább terhére az illető hölgynek. De kegyed azt mondta, hogy nincs tőle semmiféle megbízása?

- Csupán hozzá való szeretetemnek és az ő énhozzám való szeretetének a megbizottja vagyok. Arra hivatkozom csak, hogy mellette voltam, a mióta hazaérkezett, és hogy megajándékozott bizalmával. Továbbá, hogy ismerem némileg a jellemét és a házasságát. Oh, Harthouse úr, azt hiszem, önnek is e szerint kellett volna eljárnia!

E szemrehányásnak bensősége mélyen érintette Harthouset, abban az üregben, a hol a szívének kellett volna székelnie - abban a szűzies fészekben, a hol az ég madarai tanyáztak volna, ha el nem riasztja vala őket.

- Én nem vagyok az a fajta ember, a kit szigorú erkölcsűnek mondanak, - szólt Harthouse, - s nem is törekszem arra soha, hogy annak tartsanak. Olyan kevés közöm van az erkölchöz, a milyen kevés csak lehet. De azért, a mennyiben azt a hölgyet, a kiről beszélünk, szomorúsággal tetéztem vagy szerencsétlenségemre bármiképp is ferde helyzetbe hoztam, vagy a mennyiben oly érzelmeknek adtam kifejezést vele szemben, a melyek nem egészen férnek össze a - nos, a családi tűzhellyel; vagy a mennyiben bármiképp is kihasználtam azt a körülményt, hogy az atya igazi gépezet, vagy hogy az öcscse kamasz, vagy hogy a férje medve - engedje meg, hogy arról biztosítsam, hogy távol állt tőlem minden különösebb gonosz szándék, s voltaképpen oly pokoli könnyedséggel siklottam lefelé fokról-fokra, hogy halvány sejtelmem sem volt róla, hogy a történet foglalatja milyen bő, a míg lapozni nem kezdtem. S most aztán azt látom, - szólt Harthouse Jakab úr befejezésül, - hogy voltaképpen több kötetről van szó.

Bár mindezt léhaskodva mondotta, most az egyszer úgy tetszett, hogy szándékosan szépíteni igyekszik valamit, a mi bizony nagyon csúnyán festett. Elhallgatott egy pillanatra; azután némileg biztosabban folytatta szavait, bár nem minden nyoma nélkül bizonyos eltitkolhatatlan bosszúságnak és csalódásnak.

- Azután, a mit épp az imént közölt velem oly módon, hogy lehetetlenség kételkednem benne, - nem is igen tudom elképzelni, ki mástól értesülhettem volna a dologról szívesebben - kötelességemnek tartom kijelenteni kegyednek, a ki, mint említette, letéteményese a szóban forgó hölgy bizalmának, hogy kénytelen-kelletlen számot kell vetnem azzal a lehetőséggel (bármily váratlanul ér is), hogy soha többé nem fogok találkozni az illető hölgygyel. Egyedül engem terhel a felelősség azért, hogy így fordultak a dolgok, és... és annyit mondhatok csak, - (tette hozzá, nagy ügygyel-bajjal keresgélve szavaihoz a megfelelő szónoki befejezést), - nem igen reménykedhetem benne túlságosan, hogy valamikor szigorú erkölcsű halandó válik még belőlem, vagy hogy egyáltalában nagy kedvem volna hinni bármifajta szigorú erkölcsű teremtmény őszinteségében.

Czili arcza világosan elárulta, hogy van még egyéb mondanivalója is.

- Idejövetelének első célját említette kegyed, - szólalt meg újra Harthouse úr, mikor Czili megint ráemelte a tekintetét. - Ebből azt következtetem; hogy van még egy második célja is, ugyebár?

- Úgy van.

- Lesz szíves ebbe is beavatni?

- Harthouse úr, - felelt Czili, miközben a szendeség és határozottság oly sajátságos vegyüléke tükröződött lényén, a mely Harthouset teljesen lefegyverezte, s oly együgyű bizalommal várta kívánsága teljesítését, hogy Harthouse rendkívül sarokba szorult vele szemben, - ön csak egyetlen módon teheti jóvá a történeteket, s ez az, hogy nyomban és örökre eltávozik. Meg vagyok győződve róla, hogy semmi mással a világon nem enyhítheti azt az igaztalanságot és fájdalmat, a melyet okozott. Meg vagyok győződve róla, hogy ez az egyetlen elégtétel, a melyet módjában van még adnia. Nem mondom, hogy ezzel sokat, vagy hogy eleget tesz; de valamit tesz, és ezt meg kell tennie. Ennélfogva, bárha más felhatalmazásom nincs rá, csak az, a mit említettem, sőt a nélkül, hogy mi kettőnkön kívül bárki a világon tudna róla, arra kérem önt, hogy utazzék el innen még ma éjszaka, s kötelezze magát arra, hogy soha sem tér vissza ide.

Ha Czili bármi mással akart volna hatni Harthousera együgyű hitén kívül, a melyet szavai igazságába és jogosságába vetett; ha a legcsekélyebb bizalmatlanságot vagy határozatlanságot árulta volna el, vagy ha a legjobb szándékból csak egy hajszállal is tartózkodóbb vagy követelőbb lett volna; ha legcsekélyebb jelét adta vagy éreztette volna annak, hogy megérti Harthouse nevetséges helyzetét vagy ámulatát vagy bármi elképzelhető kifogását, - Harthouse itt e ponton megküzdött volna vele. De épp oly nehéz lett volna neki ámuló tekintetével felhőbe borítania a tiszta eget, mint Czilit megindítani.

- De hát tudja kegyed, - kérdezte Harthouse, szinte fejét veszítve, - mi az, a mit kíván? Valószínűleg nincs tudomása arról, hogy én itt úgyszólván közügyet szolgállok, a mi önmagában véve bizony elég ostobaság, csak hogy ráadtam a fejem, fölesküdtem a zászlójára, s az a hírem, hogy kétségbeesett buzgósággal fáradok a köz érdekében. Kegyed valószínűleg nem tudja ezt; de higgye meg, hogy ez a tény.

Tény vagy nem tény: Czilire semmi hatást nem tett a dolog.

- Aztán meg, - szólt Harthouse úr, miközben kétszer-háromszor tétovázva végigmérte a szobát, - szörnyű képtelenség is. Nevetnének az emberen, hogy először tűzbe-vízbe megy ezekért a ficzkókért, s azután ilyen érthetetlen módon cserben hagyja őket.

- Meg vagyok győződve róla, - ismételte Czili, - ez az egyetlen elégtétel, a mely módjában van önnek, uram. Meg vagyok győződve róla, különben nem jöttem volna ide.

Harthouse rápillantott Czilire, aztán megint fel s alá járt. - Lelkemre, azt sem tudom, mit szóljak. Rémes képtelenség!

Most ő rá került a sor, hogy kikösse a titoktartást.

- Ha már ilyen szörnyű nevetséges dolgot kell elkövetnem, - szólt, hirtelen újra megállva s a kandalló párkányához támaszkodva, - csak akkor tehetem meg, ha senki a világon meg nem tudja.

- Én bízom önben, uram, - felelt Czili, - ön pedig megbízik majd én bennem.

A mint a kandalló párkányához támaszkodott, akaratlanul eszébe jutott az az éjszaka, a mikor együtt volt a kamaszszal. Ugyanaz a kandalló-párkány volt, s furamód olyanformán érezte magát, mintha most ő volna a kamasz. Nem tudott sehogy sem kibúvót találni.

- Azt hiszem, nevetségesebb helyzetbe nem került még soha senki a világon, - szólt, miután letekintett, föltekintett, nevetett, elborult, járkált és visszatért megint a helyére. - De nincs menekvés belőle. Valahogy majd csak megleszünk. Így leszünk meg, azt hiszem. Odébb kell hordanom a sátorfámat, úgy gondolom, - szóval, megigérem, hogy távozom.

Czili felállt. Nem lepte meg az eredmény, de boldoggá tette, s az arcza ragyogott örömében.

- Engedje meg, hogy kijelentsem, - folytatta Harthouse Jakab úr, - hogy más követ, akár férfi, akár nő, aligha fordult volna hozzám hasonló eredménnyel. Nem csupán azt kell belátnom, hogy szörnyű nevetségés helyzetbe kerültem, hanem azt is, hogy minden ponton vereséget szenvedtem. Lesz szíves ellenségem nevét közölni velem, hogy megjegyezhessem?

- Az én nevemet? - kérdezte Czili.

- Az egyedüli nevet, a mely engem ma este érdekelhet.

- Jupe Czili.

- Bocsássa meg kíváncsiságomat a búcsúzás előtt. Rokona kegyed a családnak?

- Én egy szegény leány vagyok csupán, - felelt Czili. - Elszakadtam az édes atyámtól, a ki csak vándorkomédiás volt, - és Gradgrind úr pártfogásába vett. Azóta ott éltem a házában.

Eltávozott.

- Ez hiányzott csak, hogy teljes legyen a vereségem, - szólt Harthouse Jakab úr csüggedten a pamlagra roskadva, miután egy ideig úgy állt a helyén, mintha kővé dermedt volna. - A vereség most már teljesen bevégezettnek tekinthető. Csak egy szegény lány - csupán vándorkomédiás - csupán Harthouse Jakab járt pórul - csupán Harthouse Jakab vált óriási piramisává a kudarcnak.

Az óriási piramisnak az ötlött az eszébe, hogy vándorútra indul fölfelé a Niluson. Nyomban tollat ragadott s (megfelelő hieroglyphekben) a következő levelet írta bátyjának:

„Kedves Jack! Coketownban minden befagyott. Torkig teltem ezzel a fészekkel, s indulok a tevék közé. Szeretettel Jaki.”

Csöngetett:

- Küldje be az inasomat.

- Lefeküdt már, uram.

- Keltse föl és mondja meg neki, hogy csomagoljon.

Még két levelet írt. Egyet Bounderby úrnak, a melyben értesítette, hogy elutazik Coketownból, s közölte vele, hol lesz található a következő két héten belül. A másikat, hasonló tartalommal, Gradgrind úrnak. Jóformán föl sem száradt még a tinta a címzéseken, Harthouse úr máris faképnél hagyta Coketown magas kürtöit s bent ült a vasúti kocsiban, a mely zakatolva robogott végig a sötét tájékon.

A szigorú erkölcsű halandók talán azt hihetnék, hogy Harthouse Jakab úr idő múltával kellemesen gondolt vissza erre a hirtelen távozására, mint egyikére ama ritka cselekedeteinek, a melyekkel jóvá tett valamit, vagy mint maradandó emlékére annak, hogy éppen a kellő időben menekült egy igen kellemetlen csávából. Ámde erről szó sem volt. Az a titkos érzés, hogy kudarcot vallott és nevetségessé vált - az a félelem, hogy mások, a kik hasonló fába vágják a

fejszéküket, mulatni találnak az ő rovására, ha megtudják a dolgot, - annyira bántotta őt, hogy életének éppen ezt az élményét, a mely talán leginkább becsületére vált, a világért el nem árulta volna, sőt éppen csakis e miatt szégyenkezett.

HARMADIK FEJEZET.

Valaki nagyon határozott.

A fáradhatatlan Sparsitné asszony, a ki úgy meghült, hogy hangja rekedt suttogássá vált, s pompás termete a folytonos tüszögéstől csaknem darabokra tört, addig vadászott pártfogójára, a míg a fővárosban rá nem akadt. S mikor teljes fönségében elébe toppant a St.-James utcai szállodában, a robbanó anyag, a melylyel tömve volt, felrobbant és a levegőbe repült. Miután véghetetlen gyönyörűséggel elintézte az elintézni valóját, a fenkölt lelkű hölgy aléltan omlott Bounderby úr kabátgallérjára.

Bounderby úr mindenekelőtt lerázta a nyakáról Sparsitné asszonyt s ráhagyta, hogy fájdalmának különböző stádiumán a padlón vergődjék keresztül tetszése szerint. Azután hatásos élesztési kísérletekhez folyamodott. A többi között csavargatni kezdte a beteg hüvelykujjait, rápaskolt a kezeire, bőségesen meglocsolta vízzel az arcát és teletömte sóval a száját. Mihelyt e figyelmes fáradozással eszméltre térítette Sparsitné asszonyt (a mi hamarosan bekövetkezett), minden egyéb frissítőt mellőzve, begyömöszölte őt tüstént egy gyorsvonatba s inkább holtan, mint elevenen, visszaszállította Coketownba.

Mint klasszikus rom, Sparsitné asszony érdekes látványosság volt, mikor megérkezett útja céljához; de minden egyéb szempontból tekintve, a kár, a melyet eddigelé vallott, rengeteg volt, s nagyon lefokozta arra irányuló igényét, hogy megcsodálják. Bounderby úr egy szemernyi sem törődve Sparsitné asszony ruházatának és testi állapotának ziláltságával, s oly érzéketlenül állva a delnő megindító tüszögését, mint a kő, nyomban betolta őt egy bérkocsiba és magával czipelte Stone Lodgeba.

- Nos, Gradgrind Tom, - szólt Bounderby, mikor késő este berobbant apósa szobájába, - íme itt egy úrhölgy - Sparsitné asszony - ismeri Sparsitné asszonyt - a kinek olyasvalami mondani-valója van az ön számára, a mitől eláll majd a szeme-szája.

- Nem kapta meg a leveletem! - kiáltott Gradgrind úr, a kit nagyon meglepett a látogatás.

- Nem kaptam meg a levelét, uram! - pattogott Bounderby. - Ez az idő nem alkalmas a levelezésre. Ne merjen senki a világon levelekről beszélni coketowni Bounderby Józsiásnak, a míg olyan lelkiállapotban van, mint jelenleg.

- Bounderby, - szólt Gradgrind úr, nyugodtan tiltakozva, - én egy egészen különös levélről beszélek, a melyet Lujza dolgában írtam önnek.

- Gradgrind Tom, - felelt Bounderby, tenyerével többször nagyot csapva az asztalra, - én egy egészen különös hírnökről beszélek, a ki Lujza dolgában keresett föl. Sparsitné asszony, asszonyom, álljon elő!

A boldogtalan delnő e fölszólításra megpróbálta elmondani tanúvallomását. De nem lévén hangja, s kínos erőlködéssel jelezni akarván, hogy torokgyuladása van, annyira kellemetlenné vált s oly rettentően fintorgatta az arcát, hogy Bounderby úr, a ki képtelen volt türtőztetni magát, megragadta Sparsitné asszonynak a karját és alaposan megrázta őt.

- Ha nem bírja kinyögni, asszonyom, - szólt Bounderby, - akkor engedje meg, hogy én mondjam el. Ez az idő nem alkalmas arra, hogy egy delnő, bármily előkelő is a rokonsága, meg se mukkanjon s úgy álljon a helyén, mintha köveket nyelt volna. - Gradgrind Tom, Sparsitné

asszony a minap véletlenül oly helyzetben volt, hogy végighallgathatta az ön lányának és az ön drága úri barátjának, Harthouse Jakab úrnak szabad ég alatt folytatott beszélgetését.

- Valóban? - szólt Gradgrind úr.

- Igenis, valóban! - kiáltott Bounderby. - És ebben a beszélgetésben...

- Szükségtelen ismételnie a beszélgetés tartalmát, Bounderby. Tudom, mi történt.

- Tudja? Talán, - szólt Bounderby, miközben elképedve rámeredt nyugodt és szelíd apósára, - talán azt is tudja, hol van a leánya e pillanatban?

- Természetesen. Itt van.

- Itt?

- Kedves Bounderby barátom, arra kérem, szíveskedjék mindenesetre mérsékelni hangos kitöréseit. Lujza itt van. Abban a pillanatban, mihelyt szabadulhatott attól a személytől, a kiről ön beszél s a kit legnagyobb sajnálatomra, én mutattam be önnek, Lujza ide sietett védelemért. Én magam is alig pár órája érkeztem haza, mikor fogadtam őt - itt, ebben a szobában. Vasúton a városba sietett, a városból kirohant ebbe a házba a legörültebb viharban, s félőrülten jelent meg előttem. Természetesen azóta itt maradt. Arra kérem tehát úgy a saját, mint a lányom érdekében, szíveskedjék kissé nyugodtabban viselkedni.

Bounderby úr néhány pillanatig némán bámult maga körül mindenfelé, kivéve azt a pontot, a hol Sparsitné asszony állt; majd hirtelen odafordult Scadgersné asszony unokahúgához, s így szólt ehhez a szerencsétlen asszonyhoz:

- Nos, asszonyom! Örvideni fogunk, ha néhány szóval helyén valónak tartaná megmagyarázni, miért robogott össze-vissza az országban expresszvonaton, ha csupán dajkameséssel volt tömve a málhája, asszonyom!

- Uram, - suttogott Sparsitné asszony, - az idegeim jelenleg sokkal roncsoltabbak s az egészségem az ön szolgálatában jelenleg sokkal jobban megrokkant, semhogy a könnyeken kívül más egyébben kereshetnék menedéket.

A mit meg is tett.

- Nos, asszonyom, - szólt Bounderby, - a nélkül, hogy olyan megjegyzést tennék, a mit illendően nem tehetne az ember egy jó családból való hölgygyel szemben, azt az egyet óhajtom csak megjegyezni, hogy voltaképpen van még valami más is, a miben, véleményem szerint, menedéket kereshetne, s ez - egy bérkocsi. S minthogy a kocsi, a melyben idejöttünk, még a kapu előtt áll, meg fogja engedni, hogy levezessem kegyedet a kocsihoz és hazaküldjem a bankba, a hol az lesz a legokosabb, ha a lábait olyan forró vízbe dugja, a minőt csak el bír viselni, s miután ágyba feküdt, megiszik egy pohár forró rumot vajjal.

Így szólván, Bounderby úr odanyújtotta jobb kezét a zokogó delnőnek, s lekisértte őt a szóbanforgó kocsihoz, miközben Sparsitné asszony még néhány siralmas tüsszögést hallatott. Bounderby csakhamar újra visszatért egyedül.

- Nos, Gradgrind Tom, minthogy az arczából azt olvastam ki, hogy beszélni óhajt velem, - szólalt meg újra Bounderby, - itt vagyok. De nyíltan megmondom, nem a legjobb kedvemben vagyok, - mert a dolog úgy sincs ínyemre, a hogy' most látom, s úgy vélem, hogy az ön lánya sohase bánt velem oly kötelességtudóan és alázatosan, a hogy' ceketowni Bounderby Józsiás megkövetelheti a feleségétől. Ha nem csalódom, önnek megvan a maga véleménye; s bizonyos, hogy megvan a magam véleménye magamnak is. Ha olyasmit szándékozik ma este mondani nekem, ami nem fér össze ezzel az őszinte kijelentéssel, akkor jobb lesz, ha el sem mondja.

Minthogy Gradgrind úr, a mint látni fogjuk, nagyon engedékenyen viselkedett, Bounderby úr minden áron rajta volt, hogy mennél keményebb lehessen. Ez a szeretetreméltó tulajdonsága már megvolt neki.

- Kedves Bounderby barátom, - kezdte Gradgrind úr válaszképpen.

- Már megbocsásson, - szólt Bounderby, - de nem óhajtok senkinek a kedves barátja lenni. Ebből kell kiindulnunk. Ha valaki kedves barátjának kezd hivatgatni, rendszerint azt tapasztalom, hogy be akar csapni. Nem udvariaskodom önnel; de hiszen tudja, hogy én *nem* vagyok udvarias ember. Ha ön szereti az udvariasságot, akkor tudja, hogy hol keresse. Ott vannak az ön úri barátjai, ezek ellátják majd vele olyan bőven, a hogy' csak a kedve tartja. Én ezt a cikket nem tartom raktáron.

- Bounderby, - szólt most Gradgrind úr, - valamennyien tévedhetünk...

- Azt gondoltam, hogy ön nem tévedhet, - vágott közbe Bounderby.

- Talán én magam is azt gondoltam. De most azt mondom, hogy valamennyien tévedhetünk; s hálásan méltányolnám az ön gyöngédségét, ha megkímélne Harthousera vonatkozó célzásaitól. Én a magam részéről, beszélgetésünk során, mellőzöm, hogy mily meghitt viszonyban volt ön vele s mennyire bátorította őt; de arra kérem, hogy ön se emlegesse őt kapcsolatban velem.

- Egyszer se említettem a nevét! - szólt Bounderby.

- Jó, jó! - felelt Gradgrind úr türelmesen, sőt csaknem alázatosan. S azután egy ideig tünődve ült a helyén. - Bounderby, van okom kételkedni benne, vajjon megértettük-e mi valaha teljesen Lujzát?

- Kit ért a *mi* alatt?

- Akkor hát magamat mondom csak, - felelt Gradgrind úr a nyersen odavágott kérdésre. - Kételkedem benne, vajjon megértettem-e Lujzát. Nem tudom, vajjon úgy neveltem-e őt, a hogy' kellett volna.

- Most az egyszer fején találta a szöveget, - felelt Bounderby. - Ebben egyetértek önnel. Végül mégis csak kitalálta hát? Nevelni valakit! Én majd megmondom, mi az, nevelni valakit. Ha kirugják az embert hazulról s ennivaló helyett veréssel táplálják, akkor nevelik jól.

- Azt hiszem, az ön józan esze belátja, - jegyezte meg erre Gradgrind úr nagyon alázatosan, - hogy bármi legyen is a jó oldala ennek a rendszernek, általában bajos volna lányokkal szemben alkalmazni.

- Egyáltalában nem látom be, uram, - felelt a makacs Bounderby.

- Nos, - sóhajtott Gradgrind úr, - hagyjuk ezt a kérdést. Higgye meg, semmi kedvem a vitatkozásra. Jóvá szeretném tenni, a mi hiba történt, ha lehetséges; és remélem, hogy ön is támogatni fog becsületesen, Bounderby, mert nagyon boldogtalan vagyok.

- Még mindig nem értem önt, uram, - szólt Bounderby megátalkodott makacssággal, - s ennélfogva semmit sem ígérhetek.

- Az utolsó pár óra alatt, kedves Bounderby barátom, - folytatta Gradgrind úr oly csüggedten és békülékenyen, mint az előbb, - azt hiszem, sokkal jobban megismertem Lujza jellemét, mint a megelőző esztendő során. A belátáshoz kínos kényszerűség hatása alatt jutottam el, s a fölfedezés nem az én érdemem. Azt hiszem, - meg fogja lepni, Bounderby, hogy ezt hallja tőlem, - azt hiszem, Lujzának oly tulajdonságai vannak, a melyekkel - senki sem törődött és... és a melyek egy kissé ferde irányba terelődtek. És... és azt akarom önnek mondani, hogy... hogy ha szíves volna támogatni engem abban a helyén való törekvésemben, hogy Lujzát egy

ideig átengedjük a saját jobb természetének, s tapintatos gyöngédséggel bátorítsuk ily irányú fejlődésében, - akkor boldogabbak lehetnénk valamennyien. Lujza volt mindig a legkedvesebb gyermekem, - szólt Gradgrind úr eltakarva kezével az arcát.

A pattogó Bounderby elvörösödött s úgy felfúvódott, mintha - s valószínűleg így is volt, - a guta környékezné. De bárha lángvörös volt a füle is, leküzdötte a fölháborodását és így szólt:

- Itt akarja tartani Lujzát egy ideig?

- Hát igen. Azt akartam ajánlani önnek, kedves Bounderby barátom, engedje meg, hogy Lujza itt maradjon látogatóban, Czili társaságában (természetesen Jupe Czecciliát gondolom), a ki megérti őt s a kiben Lujza is bízik.

- Mindebből azt látom, Gradgrind Tom, - szólt Bounderby, miközben kezeit zsebre dugván felállott, - hogy önnek az a véleménye, hogy Bounderby Lu között meg közöttem holmi úgynevezett összeférhetetlenség forog fenn.

- Attól félek, hogy ez idő szerint általános összeférhetetlenség forog fenn Lujza és... és csaknem minden kapcsolat között, a melybe én juttattam őt, - volt az atya szomorú válasza.

- Most pedig ide hallgasson, Gradgrind Tom, - szólt a lángvörös Bounderby, miközben lábát szétterpesztve s kezét mélyebbre nyomván a zsebébe, Gradgrind úr elé állt. (A haja beillett volna kaszálónak, a melyet haragjának szele zilált). - Ön megmondta a mondanivalóját; most rajtam a sor. Én ceketowni vagyok. Ceketowni Bounderby Józsiás. Ismerem ennek a városnak a tégláit, ismerem ennek a városnak a gyárait, ismerem ennek a városnak a kéményeit, ismerem ennek a városnak a füstjét és ismerem ennek a városnak a „kezeit”. Meglehetősen ismerem mindezt. Ezek kézzelfogható tények. Ha valaki elém áll és kedélyről meg fantáziáról kezd beszélni, én mindig megmondom az illetőnek, bárki legyen is, hogy tudom, mire céloz. Teknősbéka-levesre, meg vadpecsenyére, arany kanállal, és hatos fogatra. Ez a kívánsága az ön lányának is. Minthogy önnek az a véleménye, hogy a lánya kívánságát teljesíteni kell, azt ajánlom önnek, ám tessék teljesíteni; mert tudja meg, Gradgrind Tom, hogy én ugyan soha sem fogom teljesíteni.

- Bounderby, - szólt Gradgrind Tom, - azt reméltem, hogy kérésemnek meglesz a foganatja, és ön más hangon fog beszélni.

- Várjon csak egy kicsit, - felelt Bounderby; - ön már elmondta a mondanivalóját, azt hiszem. Végighallgattam önt; most legyen szíves ön is végighallgatni engem. Ha már következetlen, ne legyen mindjárt igazságtalan is; mert, bárha sajnálom, hogy Gradgrind Tomot így kell látnom, kétszeresen sajnálnám, ha ennyire sülyedne. Ön tehát tudatta velem, hogy valami fajta összeférhetetlenség van köztem meg a lánya között. Én viszont tudatom *önnel*, hogy kétségbevonhatatlanul van összeférhetetlenség köztünk, még pedig elsőrangú, - s ez röviden az, hogy az ön lánya nem méltányolja kellő módon a férje érdemeit s nem érzi úgy, a hogy' kellene, lelkemre mondom! milyen tisztesség, hogy én vagyok a férje. Remélem, ez csak őszinte beszéd!

- Bounderby, - vetette közbe Gradgrind úr, - ez oktalanság.

- Az-e? - szólt Bounderby. - Örvendek, hogy így nyilatkozik. Mert ha Gradgrind Tom újdonsült bölcsességével azt mondja, hogy a mit mondok, oktalanság, akkor azon nyomban meg vagyok győződve róla, hogy átkozottul okos dolgot mondhattam. Szíves engedelmével folytatom. Ön ismeri a származásom történetét, és tudja, hogy jó egynéhány esztendeig nem volt szükségem cipőhúzóra, annál az egyszerű oknál fogva, mert nem volt cipőm. De azért, akár hiszi, akár nem, vannak hölgyek - előkelő hölgyek - jó családból valók - jó családból! - a kik lábam nyomát is csaknem imádják.

Bounderby úr úgy vágta apósa fejéhez ezt a kijelentést, mint valami robbanó löveget.

- Ellenben az ön lánya, - folytatta Bounderby, -, távolról sem előkelő hölgy. Ezzel ön is tisztában van. Fűtyülök az ilyesmire, jól tudja; de hát ez tény, s ezt ön sem változtathatja meg, Gradgrind Tom. Mért mondom ezt?

- Azt hiszem, nem azért, hogy engem kíméljen, - jegyezte meg halkán Gradgrind úr.

- Hallgasson végig, - szólt Bounderby, - és ne szóljon közbe, a míg önre nem kerül a sor. Azért mondom ezt, mert előkelő rokonságú hölgyek elképedve látták, hogy' viselkedett az ön lánya s tanúi voltak érzéketlenségének. Csodálkoztak is, hogy' tűrhettek ezt. S most én magam is csodálkozom rajta, és nem szándékozom tovább tűrni.

- Bounderby, - felelt Gradgrind úr felállva, - azt hiszem, mennél kevesebbet beszélünk ma este, annál jobb lesz.

- Ellenkezőleg, Gradgrind Tom, mennél többet beszélünk ma este, annál jobb lesz, azt hiszem. Illetve, - (itt elakadt egy kissé, hogy gondolkozzék), - a míg el nem mondtam mindent, a mit mondani akarok; azután nem bánom, ha mindjárt elválunk is. Most pedig kérdezek valamit, a mi megrövidítheti a dolgot. Hogy' érti előbbi indítványát?

- Hogy hogyan értem, Bounderby?

- Tudniillik azt, hogy Lujza itt maradjon látogatóban, - szólt Bounderby, miközben makacsul ide-oda rengett fején a kaszáló.

- Úgy értem, hogy ön remélhetőleg lesz szíves beleegyezni abba, hogy Lujza egy ideig itt maradjon pihenni és elmélkedni. Ez idővel bizonyára sok tekintetben előnyösen megváltoztathatná a helyzetet.

- Talán még önt is kigyógyítaná az összeférhetlenség bogarából? - kérdezte Bounderby.

- Ha ez a kifejezés jobban tetszik önnek, hát még engem is.

- Hogy jutott erre a gondolatra? - szólt Bounderby.

- Mondottam már, attól félek, hogy Lujzát nem értettük meg. Sokat kívánok-e öntől, Bounderby, ha arra kérem, hogy ön, a ki annyival idősebb Lujzánál, támogasson abban az igyekvésemben, hogy Lujzát a helyes irányba tereljük? Ön felelős érte, ön az élettársa jóban, rosszban, ön...

Bounderby urat nagyon bosszanthatta volna, hogy ugyanazokat a szavakat ismétlik előtte, a melyekkel ő maga vigasztalta annak idején Blackpool Istvánt; csak hogy egy haragos közbeszólással elvágta az idézet folytatását.

- Ugyan, kérem! - szólt. - Hagyjon békét ezzel a dologgal. Éppen olyan jól tudom, mint ön, hogy miye vagyok a lányának. Sohse törődjék hát ezzel; ez az én dolgom.

- Csak azt akartam megjegyezni, Bounderby, hogy többé-kevésbé valamennyien tévedhetünk, önt sem véve ki; és hogy ha ön is engedne egyben-másban, akkor tekintettel arra a nagy felelősségre, a melyet magára vállalt, nem csupán igaz baráti cselekedetről volna szó, hanem talán némi tartozás törlesztéséről is Lujzával szemben.

- Én nekem más a véleményem, - pattogott Bounderby. - Én már csak a magam véleménye szerint akarom elintézni a dolgot. Semmi kedvem sincs e miatt összekapni önnel, Gradgrind Tom. Őszintén szólva azt hiszem, nem is illenék a tekintélyemhez, hogy ilyesmi miatt összekapjak valakivel. A mi az ön úri barátját illeti, hordja el magát, a hová kedve tartja. Ha az utamba akad, megmondom majd neki a véleményemet; ha nem akad az utamba, nem mondom meg, mert kár volna a fáradságért. A mi az ön lányát illeti, a kit Bounderby Józsiásnévá

tettem, pedig talán jobb lett volna, ha meghagyom Gradgrind Lunak, - ha holnap déli tizenkét órára nem lesz otthon, tisztában leszek vele, hogy szívesebben marad máshol, és elküldöm majd ide a ruházatát, meg egyéb holmiját, s ezentúl ön gondoskodjék majd róla. A mit pedig arról az összeférhetetlenségről, a mely ez erélyes elhatározásra bír, az embereknek mondani fogok általában, az a következő: Én Bounderby Józsiás vagyok és megvan a magam külön felfogása az életről; a feleségem Gradgrind Tom leánya, és neki is megvan a maga külön felfogása az életről; és a két ló nem akarja együtt húzni a szekeret. Azt hiszem, a világ tisztában van vele, hogy én éppenséggel nem vagyok közönséges ember; és a legtöbb ember elég hamar meg fogja érteni, hogy az a nő, a ki tartósan meg tud felelni az igényeimnek, szintén nem lehet közönséges asszony.

- Komolyan arra kérem, fontolja meg még egyszer a dolgot, Bounderby, - unszolta Gradgrind úr, - mielőtt ilyen döntő lépésre szánja el magát.

- Én mindig döntő lépésre szánom el magam, - szolt Bounderby, miközben föltette a kalapját; - és bármit teszek, egy-kettőre megteszem. Csodálkoznám rajta, hogy Gradgrind Tom ilyen megjegyzéssel fordul ceketowni Bounderby Józsiáshoz, noha tetőtől talpig ismeri őt, ha egyáltalában csodálkoznám bármin, a mit Gradgrind Tom tesz, miután nem átalott szerepet vállalni az ilyen érzelgős ostobaságban. Közöltem önnel az elhatározásomat, s egyéb mondanivalóm nincsen. Jó éjszakát!

Bounderby úr ezután hazament városi házába és lefeküdt. Másnap déli tizenkét óra után öt percczel kiadta a parancsot, hogy csomagolják össze gondosan Bounderbyné asszony holmiját és küldjék át Gradgrind Tomhoz; azután hirdetést tett közzé a lapban, hogy falusi birtoka szabad kézből eladó, és megkezdte újra legényéletét.

NEGYEDIK FEJEZET.

Elveszett.

A bankrablás dolga eddig sem pihent, s ezután sem szűnt meg az intézet fejének figyelmét elsősorban foglalkoztatni. Hogy kérkedő bizonyosságát adja gyorsaságának és tetterejének, nevezetes férfiú létére, a ki a saját erejéből lett nagygyá, s a kereskedelemben Vénusnál is bámulandóbb csoda volt, a melyet a tenger habja helyett a csatorna szenyje szült: nagy kedvteléssel fitogtatta, családi ügyei mily kevésbé lohasztották le üzleti buzgóságát. Ennél fogva új aggleényéletének első pár hetében még lázasabb tevékenységet fejtett ki, mint rendesen, s mindennap oly lármával sürgette a rablás kiderítését, hogy a hivatalnokok, a kik a nyomozást vezették, már-már azt kívánták, bár csak sohase rabolták volna ki a bankot.

Ők is rossz irányba tévedtek és nyomot vesztek. Bárha, mióta először híre kelt a dolognak, úgy hallgattak róla, hogy a legtöbb ember igazán azt gyanította, meg is szüntették már a nyomozást, mert semmi reménnyel nem kecsegtetett, - mégsem merült fel semmi újabb nyom. A rablás részesei közül senkit sem akart megszállni a korai bátorság, hogy áruló lépésre csábítsa. Még nevezetesebb dolog volt, hogy Blackpool Istvánnak teljesen nyoma veszett s a titokzatos öregasszonyt továbbra is a titok mély homálya fődte.

Mikor ennyire fejlődtek a dolgok, és semmiféle lappangó nyom nem vezetett tovább, Bounderby úr nyomozásának az lett a vége, hogy egy merész lépés megkoczkáztatására szánta el magát. Megszövegezett egy hirdetményt, a melyben húsz font jutalmat tűzött ki Blackpool István letartóztatására, a kit az a gyanú terhel, hogy része volt az ekkor meg ekkor elkövetett ceketowni bankrablásban; leírta a nevezett Blackpool István ruháját, arcát, hozzávetőleges magasságát és modorát oly pontosan, a hogy csak tudta; elmondta, milyen körülmények között távozott a városhoz s milyen irányban látták menni utóljára; a hirdetményt

nagy fekete betűkkel, plakát alakban kinyomatta, s az éjszaka csendjében kiragasztatta a falakra, hogy egy csapásra szemébe tűnjék az egész lakosságnak.

A gyárak harangjait sohasem kellett még oly erősen kongatni, mint aznap reggel, hogy szétoszlásra bírják a munkásokat, a kik a kései virradatban a plakátok köré sereglettek, kíváncsi szemmel falva a betűket. Talán azokat gyötörte a legnagyobb kíváncsiság, a kik nem tudtak olvasni. Ezek, miközben odahallgattak egy-egy szíves felolvasóra (mindenütt akadt egy-egy készséges alak), rábáméskodtak a sokatmondó betűkre oly tétova félelemmel és tisztelettel, a mely félig-meddig nevetséges lett volna, ha a köznép tudatlanságának látványa nem volna mindenkor veszedelmes és baljóslatú. Nem egy fület és szemet foglalkoztatott még órák múlva is ezeknek a plakátoknak a tartalma, a pergő orsók, kattogó szövőgépek és zúgó kerektek között; és mikor a „kezek” kitódultak újra az utcákra, annyi volt még mindig a kíváncsi olvasó, mint hajnalban.

Slackbridgenak, a delegátusnak, szintén beszélnie kellett aznap este hallgatóihoz; és Slackbridge szerzett egy példány tiszta plakátot a nyomdásztól és magával hozta a zsebében. Oh, én barátaim és földieim, Coketown földreitiport munkásai! Oh, én felebarátaim, munkástársaim, polgártársaim és embertársaim, micsoda zenebona támadt, mikor Slackbridge szétteregte azt az „átkozott okmányt”, a mint nevezte, s odatartotta a munkásközösség szemei elé, hogy megátkozzák. - Oh, én felebarátaim, ime nézzétek, mire képes egy szemenszedett áruló a nagy szellemek táborában, a kik bejegyezték nevöket az igazság és az egyesülés szent könyvébe! Oh, én legázolt barátaim, nyakatokon a zsarnokok kemény igája, s a kényuralom vaslába tapodja ledőlt alakjaitokat a föld porába, a hol elnyomóitok örömet látnának benneteket hasatokon csúszva éltetek fogytáig, mint a kígyó a kertben, - oh, én fivérem, s férfi létemre ne tegyem-e hozzá azt is, hogy oh, én nővéreim? mit szóltok vajjon *most* Blackpool Istvánhoz, a ki kissé görnyedten jár, s körülbelül öt láb és hét hüvelyk magas, mint ez a becstelen, undok okmány mondja, ez a dögvészt lehellő papiros, ez a kárhuzatos plakát, ez az útálatos hirdetmény; és milyen fönséges ítélettel fogjátok eltaposni a viperát, a ki ezt a szennyet és gyalázatot akarta hozni az istenekhez hasonlatos fajra, a mely szerencsére kiközösítette őt mindörökre? Igen, hazámfiak, szerencsére kiközösítette és elűzte őt! Mert emlékeztek még rá, hogy állt itt előttetek ezen az emelvényen, emlékeztek még rá, hogy szorítottam őt szemtől-szemben, nyomról-nyomra mind hátrább csavargós útain; emlékeztek még rá, hogy bűjt, hogy tekergőzött, hogy kapkodott minden szalmaszálhoz, a míg végül, mikor már az utolsó tenyéryi föld is kisiklott a talpa alól, ki nem kergettem őt magunk közül, hogy a megvetés halhatatlan újjának cél táblája legyen s hogy minden szabad és gondolkodó szellem bosszuló tüze perzselje és emészsze őt! És most, barátaim, - munkában izzadó barátaim, mert diadalmas örömmel nevezlek így benneteket, - barátaim, a kiknek kemény, de becsületes ágyát munkával vetik meg, s a kiknek sovány, de független falatait a munka verejtékében főzik puhára, - azt kérdelem én most tőletek, barátaim, milyen nevet érdemelt ki magának ez az elfajzott gyáva báb, most, mikor álarcza le van tépve, s itt áll előttetek természetes éktelenségében? Milyen nevet? Tolvaj! Rabló! Földönfutó szökevény, a kinek díj van kitűzve a fejére! Kelevény, nyílt seb a coketowni munkásság nemes hírnevén! Ennélfogva, testvéreim, ti, a kik szent szövetségben egyesültetek, a melyet gyermekeitek és születendő unokáitok ártatlan keze is megpecsételt már, azt indítványozom a szövetség bírói székének a nevében, a mely éberén őrzi folyton a ti jóvoltotokat, és buzgón ápolja mindig javatokat, mondja ki ez a gyűlés határozatképpen, hogy: „Minekutána Blackpool István takács, a kít ez a plakát kiczégérez, ünnepélyesen kitaszított már a coketowni „kezek” közösségéből, ez utóbbiakat nem érinti nevezett Blackpool István gáztetteinek gyalázata, s őket, mint osztályt, nem érheti vád nevezett Blackpool István becstelen cselekedeteiért!”

Így szónokolt Slackbridge, fogcsikorgatva és csodamód izzadva. Néhány hang haragosan így kiáltott: - Eláll! - mások meg, tizen vagy huszan, helyeslő - Halljuk! halljuk! - kiáltással

üdvözölték az egyik hallgatónak tiltakozó figyelmeztetését: - Slackbridge, ne olyan tüzesen! Hátrább az agarakkal! - De ez törpe kisebbség volt az ellenpárt seregével szemben; a gyűlés zöme aláírta Slackbridge evangéliumát, s háromszoros dörgő éljennel jutalmazta, mikor nagyszuszogva és lelkendezve leült.

A gyűlésen résztvevő férfiak és nők még az utcán voltak, nyugodtan ballagva hazafelé, mikor Czili, a kit pár perczel előbb kihivattak Lujza mellől, visszatért.

- Ki jött? - kérdezte Lujza.

- Bounderby úr, - szólt Czili, félénken ejtve ki a nevet, - és az öcséd, Tom, meg egy fiatal nő, a ki azt mondja, hogy Ráhel a neve, s azt állítja, hogy ismered.

- Mit akarnak, Czili drágám?

- Veled akarnak beszélni. Ráhel sírt, és haragosnak látszik.

- Apa, - szólt Lujza, mert ott volt a szobában Gradgrind úr is, - van rá okom, kiderül majd, hogy nem utasíthatom el őket. Bejöhetnek?

Gradgrind úr beleegyező válasza után Czili kiment, hogy bevezesse őket. Csakhamar velük együtt visszajött. Tom utolsónak jött be, s állva maradt a szoba leghomályosabb részében, az ajtó mellett.

- Bounderbyné asszony, - szólt a férje, hűvös bólintással lépve be, - remélem, nem zavarom? Nem a legillendőbb időben jövünk ugyan, de van itt egy fiatal nő, a ki olyan dolgokat állít, hogy szükségessé vált a látogatásaim. - Gradgrind Tom, minthogy az ön fia, Tom, nem tudom, mi okból, makacsul vonakodik a szobán forgó dolgokra vonatkozólag, akár jó, akár rosszat mondana, nyilatkozni, kénytelen vagyok ezt a nőt az ön lányával szembesíteni.

- Ugyebár, kegyed találkozott egyszer már velem, asszonyom? - szólt Ráhel, Lujza elé lépve.

Tom köhécselt.

- Ugyebár találkozott már velem, asszonyom, - ismételte Ráhel, minthogy Lujza nem felelt, - egyszer régebben?

Tom megint köhécselt.

- Találkoztam.

Ráhel büszke pillantást vetett Bounderby úrra, azután tovább beszélt: - Nem volna szíves megmondani, asszonyom, hol találkoztunk és ki volt ott?

- Elmentem abba a házba, a hol Blackpool István lakott, aznap este, mikor elbocsátották őt a gyárból, és ott találkoztam magával. Ott volt Blackpool is, és egy öreg asszony, a ki egy szót sem szólt, s a kit jóformán nem is láttam, mert egy sötét zúgban állt. Velem volt az öcsém is.

- Mért nem mondta meg ezt nekem, ifjabb Tom? - kérdezte Bounderby.

- Megígértem a nénémnek, hogy nem mondom meg. - Lujza gyorsan megerősítette ezt az állítást. - Aztán meg, - szólt a kamasz keserűen, - jól és pontosan elmondja ő maga is a saját dolgát; minek mondjam el hát helyette én?

- Szíveskedjék megmondani, asszonyom, - folytatta Ráhel, - mért kereste fel akkor este abban a rossz órában Istvánt?

- Résztvétel voltam hozzá, - felelt Lujza elpirulva, - s szerettem volna tudni, mitévő lesz, és fel akartam ajánlani neki a támogatásomat.

- Köszönöm, asszonyom, - szólt Bounderby. - Nagyon hízelgő és lekötelező rám nézve.

- Kínált neki egy bankjegyet? - kérdezte Ráhel.

- Kínáltam; de visszautasította, és nem akart csak két fontot elfogadni aranyban.

Ráhel megint Bounderby úrra pillantott.

- Óh, igen, igen! - szólt Bounderby. - Ha azt kérdi, vajjon igaz-e vagy sem a kegyed nevetséges és valószínűtlen meséje, kénytelen vagyok azt felelni rá, hogy igaznak bizonyult.

- Asszonyom, - szólt Ráhel, - Blackpool Istvánt most nyomtatott plakátokon városszerte és talán máshol is, tolvajnak nevezik! Ma este gyűlést is tartottak, a hol éppen ilyen gyalázkodva beszéltek róla. István! A legbecsületesebb, a legigazabb, a legjobb ember! - A méltatlankodás elfojtotta a hangját és zokogásba tört ki.

- Szívem mélyéből sajnálom, - szólt Lujza.

- Óh, asszonyom, asszonyom, - felelt Ráhel, - elhiszem, hogy sajnálja, de nem tudom, nem mondhatom meg, mit művelhetett kegyed. Önök nem ismernek bennünket, nem törődnek velünk, nem tartoznak hozzánk. Igazán nem tudom, miért is jött hozzánk akkor este. Annyit mondhatok csak, hogy talán volt valami különös célja, de azt nem gondolta meg, milyen szerencsétlenségbe sodorhatja azt a szegény embert. Akkor azt mondtam, áldja meg az Isten, hogy eljött, és szívem mélyéből mondtam, annyi igaz részvétet árult el iránta; de most nem tudom, nem tudom!

Lujza nem volt képes szemrehányást tenni neki igaztalan gyanújáért, oly hűségesen ragaszkodott Ráhel ahhoz az emberhez, és úgy vérzett a szíve.

- És ha meggondolom, - szólt Ráhel zokogva, - hogy a szegény milyen hálasan fogadta a kegyed jóságát - ha meggondolom, hogy a kezébe rejtette barázdás arcát, hogy eltitkolja a könnyeket, a miket kegyed csalt szemébe, - óh, akkor elhiszem, hogy sajnálja, és remélem, hogy nem gonosz okból; de nem tudom, nem tudom!

- No, maga szép kis vendég, - dörögött a kamasz, kényelmetlenül feszengve sötét kuczkójában, - hogy ezzel a kedves gyanúsítással hozakodik itt elő! Ki kellene tenni a szűrét, mert nem tudja, mi az illendőség. Bizony megérdemelné!

Ráhel egy szót sem felelt, s halk zokogása volt az egyetlen hallható hang, a míg Bounderby úr meg nem szólalt.

- Csend legyen! - szólt. - Tudja, mire kötelezte magát. Okosan tenné, ha arra gondolna, és nem csipogna.

- Igazán szégyenlem, - felelt Ráhel, felszárítva könnyeit, - hogy így látnak itt; de többé nem fog megtörténni. Asszonyom, mikor olvastam, mit mond a plakát Istvánról, - a miben annyi az igazság, mintha kegyedről nyomtatnák ki, - egyenesen a bankba siettem, hogy megmondjam, hogy én tudom, hol van István, és megígértem a leghatározottabban, hogy két nap múlva itt lesz. Akkor nem találtam ott Bounderby urat és a kegyed öcsce elküldött. Azután kegyedet kerestem, de szintén nem találtam, és visszamentem a műhelybe. A mint ma este kijöttem a gyárból, a gyűlésbe siettem, hogy meghallgassam, mit beszélnek Istvánról, - mert tudom és büszkén vallom, hogy vissza fog jönni és meg fogja szégyeníteni a rágalmazóit! - aztán újra Bounderby úr keresésére indultam, a kit meg is találtam, és elmondtam neki az utolsó betűig mindent, a mit tudtam; de ő egy szavamat sem hitte, és ide hozott.

- Ez mind igaz, - hagyta helyben Bounderby úr, a ki zsebetett kézzel és föltett kalappal állt a helyén. - Csakhogy én régóta ismerlek már benneteket, jegyezze meg magának, és tudom, hogy a szátok soha el nem fárad. Azt ajánlom hát, hogy maga se kerepeljen annyit, hanem a dolgán törje a fejét. Vállalkozott valamire; most csak annyit mondok hát, hogy tegye is meg!

- Irtam Istvánnak ma délután. Irtam neki már egyszer régebben is, mióta elment, - szólt Ráhel; - és itt lesz, legkésőbb két nap múlva.

- Akkor mondok valamit magának. Maga talán nem is tudja, - szólt Bounderby úr, - hogy hébe-korba magát is szemmel tartották, mert azt gondolták, hogy valószínűleg maga is bele van keveredve ebbe a dologba; hiszen madarat tolláról, embert barátjáról ismerünk meg. A póstáról sem feledkeztek meg. És azt akarom csak mondani, hogy a postán Blackpool István nevére szóló egyetlen levél se fordult meg azóta. Hová lett hát a maga levele, azon maga törje a fejét. Talán téved, és nem is írt neki.

- Egy hete sem volt még távol, asszonyom, - szólt Ráhel, miközben esengő pillantással Lujzához fordult, - mikor levelet kaptam tőle, az egyetlen életemben, a melyben arról értesített, hogy kénytelen volt álnév alatt munkát keresni.

- Ohó, teringettét! - kiáltott Bounderby, a fejét rázva és nagyot füttyentve, - azt mondja, hogy álnevet vett föl? Ez nagy baj, hogyha csakugyan olyan ártatlan ficzko, mint a ma született bárány! A bíróság gyanús szemmel szokta nézni, azt hiszem, ha az ártatlan vádlottnak véletlenül több neve van.

- Asszonyom, - szólt Ráhel, újra elsírva magát, - az Isten szent nevéért, tehetett-e mást a szegény ember? Mikor egyfelől a munkaadók támadták, másfelől a munkások támadták, ő pedig semmi egyebet nem akart, csak hogy békességben dolgozhasson és azt tehesse, a mit helyesnek tart. Hát az embernek nem lehet már saját lelke, saját akarata sem? Kénytelen meggyőződése ellenére vagy az egyik párthoz csatlakozni, vagy a másikhoz, mert különben agyonhajszolják, mint az úzóbe vett nyulat?

- Higye meg, igazán szívem mélyéből sajnálom őt, - felelt Lujza; - és remélem, tisztázni fogja magát.

- A miatt ne aggódjék, asszonyom. Bizonyos, hogy tisztázza magát!

- Azért nem akarja megmondani, hogy hol van! Ugy-e? - szólt Bounderby úr.

- Nem teszek olyasmit, a mi azt a meg nem érdemelt szemrehányást idézné rá, hogy vissza kellett őt hozni. A saját elhatározásából jöjjön vissza, hogy tisztázza magát, és megszégyenítse mindazokat, a kik gyalázták jó hírnevét, mikor nem volt itt, hogy megvédelmezhesse. Megírtam neki, mivel vádolják, - szólt Ráhel, a kin úgy megtört minden bizalmatlanság, mint a tenger a sziklán, - s itt lesz legkésőbb két nap múlva.

- Mindazáltal, - tette hozzá Bounderby úr, - ha sikerül előbb kézrekerítenünk, hamarabb módjában lesz tisztáznia magát. A mi pedig magát illeti, magával semmi bajom. A mit elmondott, igaznak bizonyult; módot adtam rá, hogy bebizonyítsa, és ezzel vége. Jó éjszakát valamennyiüknek! Mennem kell, hogy alaposabban megfontoljam a dolgot.

Tom előbújt a sarokból, mikor Bounderby úr indult; indult vele együtt, mindenütt a nyomában, és el is ment vele. Búcsúzóul dörögve ennyit mondott csak: - Jó éjt, apa! - Ezzel a kurta köszönéssel távozott, miután dühös pillantást vetett a nényére.

Gradgrind úr, mióta főbüszkesége hazakerült, nagyon fukarul bánt a szóval. Most is szótlanul ült a helyén, mikor Lujza szeliden így szólt:

- Ráhel, majd valamikor, ha jobban megismer, nem fog bennem bizalmatlankodni.

- Nem fér össze a természetemmel, - felelt Ráhel gyöngédebben, - hogy másokban bizalmatlankodjam; de mikor én bennem - mikor valamennyiünkben - annyira bizalmatlankodnak, akkor én sem szabadulhatok teljesen ettől az érzéstől. Bocsásson meg, ha megbántottam. Most nem hiszem azt, a mit mondtam. De újra hihetném, ha továbbra is olyan igaztalanul bánnak azzal a szegény emberrel.

- Megírta neki a levelében, - kérdezte Czili, - hogy a gyanú úgy látszik azért irányult őrá, mert akkor este ott látták a bank körül? Akkor tudná, mi alól kell tisztáznia magát, és nem lepné meg a vád.

- Megírtam neki, drága kisasszony, - felelt Ráhel; - de nem tudom elgondolni, hogy' kerülhetett oda. Sohsem szokott arra járni. Nem arra vezetett az útja. Egy utunk volt, jó messze onnan.

Czili odalépett már hozzá és megkérdezte, hol lakik s vajjon fölkeresheti-e másnap este, hogy tudakozódjék, nincs-e hír Istvánról.

- Alig hiszem, - szólt Ráhel, - hogy holnap itt lehetne már.

- Akkor holnapután este keresem csak föl, - szólt Czili.

A mint Ráhel, ebben megállapodván Czilivel, távozott, Gradgrind úr fölemelte a fejét és így szólt a leányához:

- Lujza, drágám, én a mennyire emlékszem, sohasem láttam azt az embert. Mit gondolsz, bűnös?

- Azt hiszem, atyám, bűnösnek tartottam, bár csak nagyellenkezve. De most már nem tartom annak.

- Más szóval magadra erőltetted azt a hitet, hogy bűnös, mert tudtad, hogy gyanúsítják. A külseje és a viselkedése - annyira becsületes volt?

- Nagyon becsületes.

- És ennek a nőnek a bizalma rendíthetetlen! Azt kérdelem magamban, - szólt Gradgrind úr eltűnődve, - vajjon tud erről a vádról az igazi bűnös? Hol van? Ki az?

Gradgrind úr haja az utóbbi időben kezdett már őszbe vegyülni. A mint ott ültében újra kezére támaszkodott, megöszölve, megöregedve, Lujza ijedt szájalommal odasietett hozzá és melléje ült. Véletlenül találkozott e pillanatban a tekintete Czili tekintetével. Czili elpirult és megriadt, Lujza pedig ajkához emelte az ujját.

Másnap este, mikor Czili hazatért és elmondta Lujzának, hogy István nem jött még haza, suttogva beszélt. Harmadnap este, mikor ugyanazzal a hírrel tért haza, és hozzátette azt is, hogy semmi hír nincs még róla, ugyanilyen halkan és aggódva beszélt. Attól a pillanattól fogva, hogy a tekintetük találkozott, sohasem ejtették ki István nevét, és czélzást sem tettek rá hangosan; sőt a rablásról sem beszéltek tovább, valahányszor Gradgrind úr szóba hozta.

A kitűzött két nap eltelt, eltelt a harmadik nap és a harmadik éjszaka is, és Blackpool István nem jött meg, és nem is hallatott magáról. A negyedik nap, Ráhel, a kinek a bizalma meg nem fogyatkozott, arra gondolva, hogy a levele eltévedhetett, beállított a bankba és megmutatta István levelét és címét. Egy munkástelep volt a sok közül, nem a főút mentén, hatvan angol mértföldnyire. Azonnal hírvivőket küldtek oda, s az egész város nagyban várta, hogy másnap hazahozzák Istvánt.

Mind e közben a kamasz folyton Boudierby úr nyomában volt, mintha az árnyéka lett volna, és a kezére járt minden dolgában. Nagyon izgatott és szörnyű lázas volt, lerágta eleven húsig a körmeit, rekedt hörgéssel beszélt, s az ajka megkéült és kicserepesedett. Az idő tájt, a mikorra várták a gyanúsított Istvánt, a kamasz ott volt az állomáson, és fogadást kínált bármibe, hogy Blackpool megugrott a küldöttek elől és nem fog megérkezni.

A kamasznak igaza volt. A küldöttek egyedül tértek vissza. Ráhel levele megérkezett, Ráhel levelét kézbesítették, Blackpool István még ugyanabban az órában fölkerelkedett, és senki a világon nem tud róla többet. Az egyetlen kétség az volt csak Coketownban, vajjon Ráhel

jóhiszeműen írt-e neki, abban a hitben, hogy István csakugyan vissza fog jönni, vagy pedig arra figyelmeztette-e, hogy meneküljön? E kérdésben megoszlott a vélemény.

Eltelt hat nap, hét nap, beléjutottak már a következő hétbe is. A nyomorult kamasz kétségbeesetten nekibátorodott s kezdett már hetvenkedni is. - Hogy a gyanúsított ficzkó volt-e a tolvaj? Nevetséges kérdés! Ha nem ő volt, hol van hát, és mért nem jön vissza?

- Hol van hát, és mért nem jött vissza?...

Az éjszaka halálos csendjében saját szavainak a visszhangja, a melyek napközben, Isten tudja, milyen messzire elhangzottak, visszatért újra hozzá és ott csengett a fülében reggelig.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Megkerült.

Újra egy nap, újra egy éjszaka; újra egy és még egy. Blackpool Istvánról semmi hír. Hol lehetett, és mért nem tért vissza?

Czili minden este meglátogatta Ráheld és elüldögélt tiszta szobácskájában. Ráhel naphosszat dolgozott, úgy, a hogy' ezeknek az embereknek dolgozniuk kell, bármi bajuk van is. A füst-kígyóknak mindegy volt, ki veszett el, vagy ki került meg, ki volt jó, vagy ki volt rossz; a mélakóros elefántokat semmi a világon ki nem zökkentette a rendes kerékvágásból, épp úgy, mint a tények embereit. Újra egy nap, újra egy éjszaka; újra egy és még egy. Az egyhangúságot semmi sem zavarta. Sőt Blackpool István eltűnése sem nyugtalanította a kedélyeket, s épp oly unalmas érdekességévé lett Coketownnak, mint bármely gépdarab.

- Alig hiszem, - szólt Ráhel, - hogy volna még húsz ember a városban, a ki bízik a szegényben.

Czilinek mondta ezt, a mint együtt üldögéltek Ráhel lakásában, a melyet csak az utcasarki lámpa fénye világított meg. Czili ott volt már, mihelyt besötétedett, s ott várta Ráheld haza a munkából; s ott ültek még most is az ablakban, a hol Ráhel találta, a mikor hazaérkezett, s nem volt szükségük szomorú beszélgetésükhöz nagyobb világosságra.

- Ha a jó Isten nem intézte volna úgy a dolgokat, hogy magával beszélgethessek, - folytatta Ráhel, - akkor, úgy érzem, néha az örület fenyegetne. De maga tartja bennem a reményt és a bátorságot; és maga azt hiszi, ugy-e, hogy bárha a látszat ellene szól, ki fog derülni az ártatlansága?

- Szívem mélyéből hiszem, hogy így lesz, - felelt Czili. - Annyira bizonyos vagyok benne, Ráhel, hogy a maga bizodalma, a melyet semmi meg nem rendíthet, diadalmaskodni fog, - hogy épp oly kevésbé kételkedem benne, mintha a megpróbáltatásnak oly hosszú idején keresztül ismertem volna őt, mint maga.

- És én, drágám, - szólt Ráhel remegő hangon, - a megpróbáltatások idején oly becsületesnek és jónak tapasztaltam őt mindig szelid nyugodtságában, hogy ha soha többé hírét sem hallanám és száz esztendeig élnék is, utolsó leheletemmel is azt mondanám - Isten látja lelkemet! - hogy soha meg nem rendült a bizodalmam Blackpool Istvánban!

- Fent a Stone-Lodgeban mindannyian azt hiszszük, Ráhel, hogy előbb-utóbb ki fog derülni az ártatlansága.

- Mennél jobban tudom, hogy ezt hiszik ott, édesem, - szólt Ráhel, - s mennél jobban érzem, hogy maga azért keres fel engem, hogy vigasztaljon és ne hagyjon egyedül, hogy velem

lássák, a míg magam sem vagyok ment minden gyanútól, annál jobban sajnálom, hogy oly bizalmatlan voltam azzal a fiatal úrhölgygyel szemben. És mégis...

- Most már csak nem bizalmatlankodik benne, Ráhel?

- Most, hogy maga jobban összeismertetett vele, már nem. De azért néha akaratom ellenére is...

Ráhel hangja oly halk és lassú lett, mintha magában beszélgetne csak, és Czili, a ki mellette ült, kénytelen volt a legfeszültebben figyelni rá, hogy megértse.

- Olykor-olykor akaratom ellenére is feltámad bennem a bizalmatlanság érzete. Nem tudom elgondolni, ki lehet, nem tudom elgondolni, hogyan vagy miért történhetett, de úgy sejtem, hogy Istvánt eltették láb alól. Az a gyanúm, hogy ha önként visszatér s nyilvánosan bebizonyítja ártatlanságát, valaki bajba került volna, s ez a valaki éppen ezért feltartóztatta őt útjában és eltette láb alól.

- Ez szörnyű gondolat, - szólt Czili elsápadva.

- Szörnyű gondolat valóban, ha arra gondolok, hogy talán megölték.

Czili összeborzadt és még sápadtabb lett.

- Ha ez jut az eszembe, édes, - szólt Ráhel, - és néha megesik velem, bárha mindent megteszek, hogy ne jusson az eszembe, számolgotok fel az ezresekig, munka közben, vagy apró meséket mondogatok el magamban újra meg újra, a melyekre gyermekkoromból emlékszem még, - akkor oly vad izgalom fog el, hogy bármily fáradt vagyok, futni szeretnék messzire, messzire. Mielőtt lefekszem, le kell bírni magamban ezt az izgalmat. Elkísérem majd hazáig magát.

- Talán megbetegedett útközben, - szólt Czili, bátortalanul csillogtatva ezt a halvány reménysugarat; - s ez esetben számos apróbb falucska van az országút mentén, a hol megállhatott.

- Csakhogy nincsen egyikben sem. Keresték mindenütt, és nem találták sehol.

- Ez igaz, - szólt Czili kénytelen-kelletlen.

- Két nap alatt hazaérhetett volna. Az esetre, ha kisebesedik a lába úgy, hogy nem gyalogolhat, küldtem neki pénzt is a levélben, a melyet megkapott, hogy kocsin tehesse meg az utat, ha netalán nem volna rá pénze.

- Reméljük, hogy holnap jobb hírt kapunk, Ráhel. Menjünk ki a levegőre.

Gyöngéden megigazgatta Ráhel kendőjét fényes fekete haján, úgy a hogy' rendszeren szokta hordani, s azután együtt távoztak. Minthogy szép este volt, apróbb csoportokba verődve itt-ott munkások álldogáltak az utcásarkon; de a legtöbbjük vacsorázott odahaza, úgy, hogy az utcákon nem sok ember volt.

- Már nem olyan izgatott, Ráhel, és a keze sem olyan forró, mint volt.

- Jobban leszek, édes, ha a friss levegőn sétálhatok. Néha, a mikor a szobában kell maradnom, szédülök és elgyöngülök.

- Nem szabad kimerülnie, Ráhel, mert Istvánnak minden perczben szüksége lehet a maga támogatására. Holnap szombat van. Ha holnap sem kapunk hírt róla, vasárnap kirándulunk majd valahová, hogy új erőt gyűjtsön a jövő hétre. Jó lesz?

- Jó, édesem.

Ekkorára éppen abba az utcába értek, a hol Bunderby úrnak a háza volt. Czili otthona felé el kellett menniök a ház kapuja előtt és egyenesen arra haladtak. Pár percczel előbb valami

vonat érkezett Coketownba, a mely egész sereg kocsit mozgósított és meglehetősen sürgés-forgást támasztott a városban. Több kocsit robogott tova előttük és mögöttük, mialatt Bounderby úr háza felé közeledtek, s a mint elhaladtak a ház előtt, egy vágató kocsit oly hirtelen megállt a hátuk mögött a kapu előtt, hogy akaratlanul hátratekintettek. A kapu lépcsője fölött lobogó gázvilág fénye mellett Sparsitné asszonyt pillantották meg a kocsiban, a ki szörnyű izgatottan igyekezett kinyitni a kocsit ajtaját. Sparsitné asszony, a ki e pillanatban szintén meglátta őket, rájuk kiáltott, hogy álljanak meg.

- Csodás véletlenség! - kiáltott Sparsitné asszony, mikor a kocsis kisegítette a kocsiból. - A gondviselés műve! Jöjjön ki, öreg! - szólt be azután a kocsiba. - Jöjjön, jöjjön, mert különben kiránczigáljuk!

Erre nem más szállt ki a kocsiból, mint az a bizonyos titokzatos öregasszony, a kit Sparsitné nyomban galléron ragadott.

- Senki hozzá ne nyúljon! - kiáltott Sparsitné erőlyesen. - Ne érintsék! Az én tulajdonom. Menjen be, öreg! - szólt aztán Sparsitné, előbbi parancsának a visszáját ismételve. - Előre, mert különben erővel visszük!

Az ilyen látványosság, mikor egy klasszikus külsejű matróna torkon fog egy öregasszonyt és behurcolja egy lakóházba, minden körülmények között rácsábitott volna minden igazi angol kószálót, a ki véletlenül boldog szemtanúja volt a jelenetnek, arra, hogy erővel is betörjön a szóbanforgó lakóházba, és lássa, mi lesz a dolog vége. De mikor még érdekesebbé tette a látványosságot az a nevezetes titokzatosság is, a mely akkortájt a bankrablás dolgában szóbeszéd tárgya volt városszerte, ellenállhatatlanul betolakodtak volna a házba a járókelők még akkor is, ha attól kellett volna tartaniok, hogy rájuk dől a ház. Ennélfogva azok, a kik véletlenül tanúi voltak a jelenetnek, körülbelül huszonötven a legelfoglaltabb szomszédok közül, nyomban csatlakoztak Czilihez és Ráhelhez Sparsitné asszony és drága zsákmánya nyomán, s berontott nagy össze-visszaságban az egész társaság Bounderby úr ebédlőjébe, a hol a hátulállók haladéktalanul fölálltak a székekre, hogy jobban láthassanak.

- Hívják le Bounderby urat! - kiáltott Sparsitné asszony. - Ráhel fiam, maga tudja, ki ez?

- Peglerné asszony, - szólt Ráhel.

- Az bizony! - kiáltott ujjongva Sparsitné. - Hívják le Bounderby urat. Helyet, helyet! - Az öreg Peglerné, jobban beburkolózva kendőjébe, és visszariadva a sok vizsga szemtől, néhány könnyörgő szót motyogott. - Egy szót se erről, - szólt Sparsitné asszony hangosan. - Megmondtam útközben hússzor is, hogy nem tágitok, a míg személyesen ki nem szolgáltatom neki.

Végre megjelent Bounderby úr, Gradgrind úr és Tom társaságában, a kikkel tanácskozott éppen az emeleten. Bounderby úr inkább elképedt, mint vendéglátó arczczal nézett a hivatlan vendégekre, a kik ebédlőjébe tolakodtak.

- Mi baj már megint? - kérdezte. - Mi az, Sparsitné asszony, asszonyom?

- Uram, - magyarázta az érdekes delnő, - boldog vagyok, hogy előállíthatok valakit, a kivel ön régóta szeretett volna már találkozni. Ama forró kívánságomtól ösztönözöttem, hogy az ön gondjain könnyítsek, uram, s jól meghányva-vetve a hiányos útbaigazításokat az ország ama részére vonatkozólag, a hol ez a személy valószínűleg lakhatik, úgy a mint ettől a fiatal nőtől Ráheltől hallottam, a ki szerencsére éppen itt van, hogy a személyazonosságot igazolhassa, hála Istennek, sikerrel jártam, és elhoztam magammal ezt a személyt - fölösleges megjegyznem, - legnagyobb ellenkezése dacára is. Nem minden fáradság nélkül értem el ezt az eredményt, uram; de a fáradság az ön szolgálatában rám nézve gyönyörűség, uram, s az éhség, a szomjúság és a hideg valósággal Isten-áldás.

Eddig jutva, Sparsitné asszony hirtelen elhallgatott, mert Bounderby úr ábrázata a legkülönbözőbb színekben játszott és hihetetlen bosszankodást fejezett ki, a mint az öreg Peglerné ott állt a szeme előtt.

- Mi az ördögöt akar tőlem? - volt fölöttébb váratlan és nagyon haragos kérdése. - Azt kérdem, mi az ördögöt akar tőlem, Sparsitné asszony, asszonyom?

- Uram! - kiáltott halkán Sparsitné asszony.

- Miért nem a maga dolgával törődik, asszonyom? - bömbölte Bounderby. - Hogy' meri tolakodó orrát beleütni az én családi ügyeimbe?

Ezt a célzást arcának legkedvesebb részére nem bírta ki Sparsitné asszony. Feszesen le roskadt egy székre, mintha megfagyott volna, s merően Bounderby úrra bámulva, lassan egymáshoz dörzsölte a félkeztyűjét, mintha ez is megfagyott volna.

- Drága Józsiásom! - kiáltott Peglerné remegve. - Édes fiacskám! Én nem tehetek róla. Nem az én hibám, Józsiás! Nem győztem eleget mondani ennek a hölgynek, hogy tudom, hogy a mit cselekszik, nagyon rossz néven fogod venni; de hiába beszéltem neki.

- Miért tűrted, hogy ideczipeljen? Nem tudta lépni a fejéről a kalapját, vagy kiütni a fogát, vagy kikaparni a szemét, vagy tudom is én, mit? - kérdezte Bounderby.

- Egyetlen fiacskám! Azzal fenyegetett, hogy ha ellenállok, rendőröket hivat; és jobb volt nyugodtan eljönni, mint ilyen zavart csinálni ebben a - (Peglerné félénken, de büszkén végigjártatta tekintetét a falakon) - ebben a gyönyörű házban. Hidd meg, én igazán nem tehetek róla. Drága, derék, gyönyörű fiacskám! Én mindig csendben és meghúzódva éldegéltem, drága Józsiásom. Nem szegtem meg egyetlen egyszer sem a kikötésedet. Sohse mondtam meg senkinek, hogy az anyád vagyok. Csak messziről bámultalak; és ha néha, hosszú időközönként bejöttem a városba, hogy egy büszke pillantást vessek rád, úgy jöttem, hogy senki rám ne ismerjen, aztán megint elhúzódtam a világtól.

Bounderby úr zsebredugott kézzel, türelmetlenül dühösködve járkált föl s alá a hosszú ebédlőasztal mellett, mialatt a szemlélők mohó kíváncsisággal nyelték magukba Peglerné szavainak minden betűjét, s egyre nagyobb szemeket meresztettek. Minthogy Bounderby úr tovább folytatta a járkálását még akkor is, mikor Peglerné elhallgatott, Gradgrind úr szólt a súlyosan megrágalmazott öreg asszonysághoz.

- Csodálom, asszonyom, - jegyezte meg szigorúan, - hogy öreg korára nem szégyenli fiának nevezni Bounderby urat, mikor olyan szívtelenül és embertelenül bánt vele!

- Én szívtelenül! - kiáltott a szegény öreg Peglerné. - Én embertelenül! Az én drága fiacskámmal?

- Drága! - ismételte Gradgrind úr. - Igen, most, hogy a maga erejéből gazdag ember lett, elhiszem önnek, asszonyom, hogy drága! De akkor nem igen drágázta, mikor kis gyerekkorában cserbe' hagyta és kiszolgáltatta részeges nagyanyja durvaságának.

- Én cserben hagytam az én Józsiásomat! - kiáltott Peglerné, összecsapva a kezét. - Isten bocsássa meg önnek, uram, hogy ilyen istentelenséget mer gondolni, és nem átalálja meggyalázni szegény édes anyám emlékezetét, a ki karjaimban halt meg, mielőtt Józsiás született. Kíváncsi vagyok, uram, hogy megbánhassa, a mit mondott, s még életében jobb belátáshoz juthasson!

Oly komolyan beszélt és úgy meg volt bántva, hogy Gradgrind úr, a ki megdöbbszent attól a lehetőségtől, a mely derengeni kezdett előtte, nyájásabban folytatta:

- Tehát ön tagadja, asszonyom, hogy a fiát - az árokban nevelte föl?

- Józsiást az árokban? - kiáltott Peglerné. - Egy szó sem igaz belőle, uram. Soha! Szégyelje magát! Az én drága fiacskám tudja és fölvilágosítja majd *önt* is, hogy bárha szegény szülőktől származott, szülei úgy szerették őt, mintha a legjobb módjuk lett volna, és nem sajnálták megvonni maguktól a harapnivalót sem, csak hogy Józsiás megtanulhasson szépen írni és számolni. Megvannak otthon még most is a könyvei, megmutathatom! - Igen, megvannak még! - szólt Peglerné, büszke fölháborodással. - És az én drága fiacskám tudja, és fölvilágosítja majd *önt* is róla, uram, hogy édes jó atyja halála után, mikor Józsiás nyolczesztendős volt, kuporgatott az édes anyja is, a minthogy ez volt egyetlen kötelessége, gyönyöre és büszkesége, hogy előbbre segíthesse és inasnak adhassa. És a fiam nem csüggedt és derék gazdája támogatásával szívósan dolgozott, hogy gazdag és boldog lehessen. És megmondom önnek azt is, uram, - mert az én drága fiacskám nem mondja meg, - hogy bárha az édes anyjának csak egy kis falusi boltocskája volt, nem feledkezett meg róla, hanem harmincz font nyugdíjat adott neki évente, - többet, mint a mennyire szükségem van, mert mindig félre is teszek belőle valamit, - s csak azt az egyetlen kikötést tette, hogy maradjak nyugodtan a falumban, és ne dicsekedjem vele soha, és ne háborgassam őt. És nem is háborgattam soha, azonkívül, hogy minden évben eljöttem ide egyszer, hogy lássam őt, de úgy, hogy ő nem is tudott róla. És úgy is illik, - szólt a szegény öreg Peglerné, szeretettel védelmezve a fiát, - hogy én ott maradjak a falumban, mert magam is tudom, hogyha itt élnék, sok illetlenséget követnék el; és nagyon elégedett vagyok, és büszke lehetek magamban az én Józsiásomra és szerethetem őt önzetlenül! Szégyelheti magát, uram, - fejezte be a beszédét Peglerné, - hogy rágalmozott és meggyanúsított. Mert én sohase voltam itt és sohase kíváncsi voltam ide, mikor az én drága fiacskám megtiltotta. És most sem állnék itt, ha erővel nem hurczoltak volna ide. És szégyelheti magát, szégyelheti, hogy azzal vádol, hogy rossz anyja voltam a fiamnak, mikor itt áll a fiam, és azonnal rápiríthat önre!

A körülállók, az ebédlő székein és székei mellett, rokonszenvező morajjal fogadták Peglerné szavait, és Gradgrind úr érezte, hogy egészen ártatlanul igen kínos helyzetbe került, mikor Bounderby úr, a ki mindeddig szakadatlanul föl s alá járt, s perczről-perczre puffadtabb és vörösebb lett, hirtelen megállt.

- Voltaképpen nem tudom, - szólt Bounderby, - minek köszönhetem a jelenlévő társaság megtisztelő látogatását, de nem is vagyok rá kíváncsi. Ha meg vannak elégedve, talán lesznek szívesek elkotródni; de akár vannak, akár nincsenek megelégedve, szíveskedjenek mindenestre elkotródni. Nem vagyok köteles felolvasást tartani a családi ügyeimről; nem vállalkoztam rá és eszem ágában sincs megtenni. A ki ennél fogva azt várta, hogy bárminémű felvilágosításban lesz része e dolgokra vonatkozólag, az alaposan csalódik, - első sorban csalódik Gradgrind Tom, és méltán. A mi a bankrablást illeti, az anyámra vonatkozólag tévedés forgott fenn. Tolakodó szolgálatkészség az oka ennek a tévedésnek; és a tolakodó szolgálatkészség minden fajtáját gyűlölöm. Ajánlom magam!

Bárha Bounderby úr ekképpen elhárította magától az ügyet, s ajtót nyitott a társaságnak, mégis oly pöffeszkedő bárgyúság tükröződött az arcán, a mely igen nagy elcsüggedésre vallott, s éppen ezért szörnyű képtelenség volt. Kiderült róla, hogy szájhőse volt csak az alázatosságnak, a ki hazugságra építette tekintélye kártyavárát, s kérkedésében annyira eltávolodott a tiszta igazságtól, mintha oly hitvány lett volna, (s ez nagy hitványság!) hogy ősi családfára hivatkozik. Valóban nagyon nevetségessé vált. A mint kiszállingóztak az ajtón, a melyet fogott, ezek az emberek, a kik bizonyára szét fogják vinni annak a hírért, a mi történt, az egész városba, sőt világgá fogják kürtölni, oly szánalmas és megalázott képe volt a szájhősnek, mintha elevenen leforrázták volna. Még Sparsitné, ez a boldogtalan némbor, a ki az elragadtatás egéből a kétségbeesés poklába hullott alá, még ez sem volt oly siralmas látvány, mint ceketowni Bounderby Józsiás, a híres-neves férfiú, a maga erejéből úrrá lett világcsaló.

Ráhel és Czili elbúcsúztak Peglernétől, a ki éjszakára a fiánál maradt, elsétáltak együtt a Stone Lodge kapujáig, s ott elváltak. Gradgrind úr útközben csakhamar csatlakozott hozzájuk, s meleg érdeklődéssel beszélt Blackpool Istvánról, a kinek bizonyára nagy mértékben javára fog válni az a körülmény, hogy Peglerné teljesen tisztázta magát a gyanú alól.

A kamasz az egész jelenet alatt, úgy, mint az utóbbi időben szakadatlanul, nem tágitott Bounderby úr mellől. Úgy látszik, érezte, hogy a míg Bounderby nem jut a nyomába semminek az ő tudtán kívül, addig nincs miért féltetni a bőrét. A nénjét soha sem látogatta meg, s mindössze egyszer találkozott csak vele, mióta otthon volt az atyjánál, - akkor este, a mikor szintén nem tágitott Bounderby mellől, a mint elmondtuk már.

Valami sötét, határozatlan félelem nehezedett nénjének a lelkére, a melynek szóval sohasem adott kifejezést, s a mely szörnyű titok homályával fogta körül ezt a bűnös és hálátlan fiút. Ugyanezt a sötét lehetőséget sejtette meg, a maga határozatlanságában, ugyanaznap Czili is, mikor Ráhel arról beszélt, hogy valaki, a kit István hazatérése bajba sodorhatott volna, eltette tán őt láb alól. Lujza egy szóval sem említette soha, hogy a rablás dolgában gyanakszik az öccsére; soha nem beszélt erről Czilivel, a mióta egyszer találkozott a tekintetük, mikor a gyanútlan atya kezére támasztotta ősz fejét. De azért megértették egymást, és tudták ezt mind a ketten. Ez a másik félelem oly szörnyű volt, hogy úgy lebegett fölöttük, mint valami kísérteties árny, s egyikök sem mert arra gondolni, hogy ott van a közelében, s még kevésbé arra, hogy ott van a másik közelében is.

S az a kényszeredett hetvenkedés, a melyet a kamasz magára erőltetett, még egyre tartott. Ha nem Blackpool István a tolvaj, álljon elő! Mért nem jön haza?

Újra egy éjszaka. Újra egy nap, újra egy éjszaka. Blackpool Istvánról még mindig semmi hír. Hol lehetett és mért nem jött haza?

HATODIK FEJEZET.

A csillagfény.

Szép őszi vasárnap volt, tiszta és hideg, mikor Czili és Ráhel korán reggel találkoztak, hogy kiránduljanak.

Minthogy Coketown nemcsak a saját fejére szórt hamut, hanem a szomszédságának a fejére is, - ama jámbor férfiak példáját követve, a kik úgy vezeklenek a saját bűneikért, hogy másokat bűjdatnak szőrcsuhába, - az, a ki hébekorba egy szippantásnyi tiszta levegőre szomjazott, a mi nem a leghitványabb dolog az élet hivságai között, vasúton szokott egypár angol mérföldnyire utazni, s aztán kezdte meg a sétáját és a pihenését a szabad mezőkön. Czili és Ráhel szintén így menekültek ki a füsttengerből, s az állomás, a hol leszálltak a vonatról, körülbelül a fele úton lehetett a város és Bounderby úr falusi birtoka között.

Bár a zöld tájat itt-ott szénrakások tarkították, máshol semmi sem zavarta a zöldet, s fákat is lehetett látni, és pacsirták is zengedeztek a magasban (bárha vasárnap volt), s a levegő illatozott, és az égboltozat ragyogó kéken borult rá mindenre. A távolban egyfelől Coketown látszott fekete ködbe veszve; másfelől dombok emelkedtek szeliden; s ismét másfelől ragyogóbb volt a szemhatár fényessége, a hol a távoli tenger fölött domborodott. Lábuk alatt üde volt a gyepek; lombok szépséges árnyai tarkították itt-ott rengedezve; a sövények bokrai buján tenyésztek; minden békességet lehelt. A gépek az aknanyílások mellett s a sovány vén gebék, a melyek bevésték a földbe mindennapi munkájuk nyomát, nem dolgoztak; a kerekek forgása egy kis időre megszűnt; s a föld nagy kereke a hétköznapi zökkenése és lármája nélkül forgott maga körül.

Árnyas ösvényeken sétáltak tova, keresztül-kasul a mezőkön, hébe-korba keresztül lépve egy-egy kerítés maradványán, a mely oly korhadt volt, hogy a leggyöngébb érintésre leroskadt, majd meg begyepesedett téglá- és gerendarakások mellett haladtak el, régi, most már rommá vált műhelyek helyén. Ösvények és mesgyék mentén ballagtak, bármily járatlan volt is az út. A földhányásokat, a hol magasra megnőtt a sűrű fű, s vadul burjánzott a gyalogszeder, erdei sóska, s más effajta növényzet, mindig elkerülték, mert ijesztő történeteket tudtak arrafelé az elhagyott régi bányaüregekről, a melyek efféle takaró alatt rejtőzködtek.

A nap magasan járt már, mikor leültek megpihenni. Hosszú idő óta nem láttak senkit közel-távol, s a magányt semmi sem zavarta.

- Ez a hely oly csendes, Ráhel, s az út oly taposatlan, hogy azt hiszem, rajtunk kívül nem járt itt senki más egész nyáron.

Miközben Czili így beszélt, egy újabb korhadt kerítésdarabot vett észre a földön. Fölállt, hogy szemügyre vegye. - És mégis - nem tudom. Ez a darab nem régen törhetett le. A fa egészen friss még a törés helyén. Itt lábnyomokat is látok. Óh, Ráhel!

Visszaszaladt és átölelte Ráhel nyakát. Ráhel ekkorára felugrott már ültéből.

- Mi baj?

- Nem tudom. Amott egy kalap van a fűben.

Mind a ketten odamentek. Ráhel fölemelte és tetőtől talpig összerázkódott. Szenvedélyes jajveszékelésbe tört ki. „Blackpool István” neve volt beleírva a kalap bélésébe, István írásával.

- Óh, a szegény! a szegény! Eltették láb alól. Itt fekszik meggyilkolva!

- Van rajta... véres a kalap? - kérdezte Czili hebegve.

Féltek ránézni; de azért megvizsgálták, s nem látták rajta erőszak nyomát sem kívül, sem belül. Pár napja ott heverhetett már, mert foltos volt az esőtől és a harmattól, s alakjának nyoma ott volt a gyepen, a hová esett. Rémülten néztek körül, mocczanni sem merve, de nem láttak semmi egyebet.

- Ráhel, - suttogott Czili, - én tovább megyek majd egy kicsit egyedül.

Eleresztette Ráhel kezét s indulni akart, mikor Ráhel mind a két karjával megragadta és olyat sikoltott, hogy visszhangzott bele az egész táj. Lábaik előtt fekete sziklás mélység szája tátongott, rejtve a sűrű fűben. Visszaugrottak és térdre hulltak, egymás keblére rejtve arcukat.

- Óh, szentséges ég! Ott van lent! Ott lent!

Ez a kiáltás és rettentő jajveszékelése volt minden, a mit ki lehetett csalni Ráhelből sírással, esengéssel, rábeszéléssel s minden elképzelhető más eszközzel. Lehetetlenség volt megnyugtatni; és élet-halál kérdése volt visszatartani őt, mert különben belevetette volna magát a mélységbe.

- Ráhel, édes Ráhel, kedves, jó Ráhel, az Isten szerelméért, ne jajgasson ilyen rettenetesen! Gondoljon Istvánra, gondoljon Istvánra, gondoljon Istvánra!

E könyörgés nyomatékos ismétlésével, a pillanat halálos veszedelmében, végül rábirta őt Czili arra, hogy elhallgasson, s könnytelen, kővé vált arczczal rátekintsen.

- Ráhel, István él még talán. Ugy-e nem akarja, hogy egy pillanatig is ott feküdjön megcsonkítva e rémséges hely fenekén, ha segítséget hozhatunk neki?

- Nem, nem, nem!

- Ne mozduljon innen, az ő érdekében! Én majd odamegyek és hallgatózom.

Visszaborzadt arra a gondolatra, hogy közeledjék a mélységhez; de azért négykézláb közelebb csúszott hozzá, s belekiáltott oly hangosan, a hogy a torkán kifért. Hallgatózott, de nem kapott feleletet. Ujra kiáltott és hallgatózott; megint semmi válasz. Hússzor, harminczszor ismételte. Felkapott egy kis göröngyöt a földről, a mely fel volt túrva ott, a hol István lezuhant, és beledobta a mélységbe. Nem hallotta leesni.

A messze táj, a mely még pár pillanattal előbb is oly szép volt nyugalmaiban, csaknem kétségbeejtette bátor szívét, a mint felállt és körültekintett, sehol sem látva segítséget. - Ráhel, nem szabad egy pillanatot sem veszítenünk. Különböző irányban kell mennünk, hogy segítséget keressünk. Maga visszafelé menjen azon az úton, a merre jöttünk, én pedig tovább megyek ezen az ösvényen. Mondja el, akárkivel találkozik, mi történt. Gondoljon Istvánra, gondoljon Istvánra!

Látta Ráhel arcából, hogy most már bízhatik benne. S miután állva maradt egy pillanatig, nézte, hogy' szalad Ráhel kezeit tördelve visszafelé, megfordult és maga is útnak indult. A kerítés mellett megállt, rákötötte a kendőjét, hogy visszataláljon, azután eldobta a kalapját és futásnak eredt úgy, a hogy' nem futott még soha életében.

- Szaladj, Czili, szaladj; az Isten szerelméért! Meg ne állj lélekzetet szedni! Szaladj, szaladj! - Ilyen esengésekkel sürgetve saját magát, szaladt mezőről-mezőre, ösvényről-ösvényre, egyik helyről a másikra, úgy, a hogy' soha életében nem szaladt még, míg végül egy fűszerhez ért, egy gépház mellett, a hol két férfi aludt a szalmán az árnyékban.

Először fölkelteni őket s azután elmondani nekik izgatottan, lelkendezve, mi járatban van, nem volt könnyű dolog; de alig értették meg, miről van szó, maguk is rögtön oly izgatottak lettek, a minő Czili volt. Az egyik férfi ittasságát aludta ki; de mikor társa a fülébe kiáltotta, hogy egy ember lezuhant a régi Pokoltárnába, talpra ugrott, egy szennyes vizű pocsolóházhoz szaladt, beledugta a fejét, és józanon tért vissza.

Czili ezzel a két férfival elszaladt egy harmadikhoz, egy fél angol mér földnyivel messzebbre, s ezzel egy negyedikhez, mialatt a két első másfelé rohant. Majd egy lóra bukkantak, s Czili beküldött egy embert lóháton a vasúti állomásra, hogy juttasson el egy levelet, a melyet hamarosan megírt, Lujzához. Ekkorára talpon volt már egy egész falú, s emelőcsigákat, köteleket, rudakat, gyertyákat, lámpákat - szóval mindent, a mire szükség volt, gyorsan összekapkodtak és egy rakásba hordtak, hogy a régi Pokoltárnához szállítsák.

Czilinek úgy rémlett, mintha több órája múlt volna már, mióta otthagyta az elveszett embert a sziklasírban, a hol elevenen volt eltemetve. Nem volt képes tovább maradni, - úgy érezte, mintha cserben hagyná, - és gyorsan visszasietett a mélységhez, öt-hat munkás kíséretében, köztük azzal az ittassal, a kit a rémes hír kijózanított, s a ki a legderekabb ember volt valamennyiök között. Mikor odaértek a régi Pokoltárnához, úgy találták, a hogy' Czili hagyta, teljesen elhagyottan. A férfiak kiáltoztak és hallgatóztak, úgy, mint Czili tette, megvizsgálták a mélység szélét, megállapították, hogy' történt a szerencsétlenség, azután letelepedtek, hogy megvárják a fölszerelést, a melyre szükségük volt.

Valahányszor egy kis bogár zümmögött a levegőben, egy-egy levél zizzent az ágakon vagy az emberek suttogtak valamit, Czili megremegett, mert azt gondolta, hogy kiáltást hall a mélység fenekéről. De a szél renyhén fűdögált a mélység fölött, egy hang sem tört fel belőle, s ott ültek a gyepen, várva, várakozva. Egy idő múlva egymásután érkeztek az arrajárók, a kik hallottak a szerencsétlenségről, s végül megérkezett az igazi segítség, a fölszerelés is. Időközben Ráhel is visszatért egy seborvossal, a ki bort és gyógyszereket hozott magával. De a mélység körül álldogálók nem igen remélték, hogy elevenen akadnak rá Istvánra.

Minthogy most már annyi ember sereglett össze, hogy akadályozták a munkát, a kijózanodott munkás társai élére állt, vagy inkább egyértelműen rábízták a mentés vezetését, nagy kört vont a Pokoltárna körül s kijelölt néhány embert, hogy a körön belül senkit se bocsássonak. Azokon kívül, a kik önként ajánlkoztak a munkára, eleinte csak Czilit és Ráhel engedték a körön belül; de később, mikor az üzenet nyomában külön vonat indult Coketownból, csatlakozott hozzájuk Gradgrind úr, Lujza, Bounderby úr és a kamasz.

Négy órával későbbre járt már az idő Czili és Ráhel első letelepedése óta e helyen, mire annyira jutottak, hogy két ember bizton leeresztkedhetett a mélységbe rudak és kötelek segítségével. Nagy bajjal járt e gépezet összeállítása, bármi egyszerű volt is a szerkezete; ez is, az is hiányzott, s ide-oda kellett küldözni az embereket. Öt óra volt a szép őszi vasárnap délután, mikor leeresztettek egy gyertyát, hogy kipróbálják a levegőt. Három, négy durva arc hajlott összebújva a mélység fölé, hogy figyeljék a fényt, mialatt a csiga mellett állók utasításuk szerint lassították a kötelet. A gyertyát felhúzták, sápadtan pislákolat még, s azután egy kis vizet öntöttek a mélységbe. Majd összerótták a vedret, a kijózanodott ember és egy társa, kezökben gyertyával, beleállt, s elhangzott a nagy szó: - Rajta!

A mint a kötél megfeszülve lefelé csavarodott s a csiga nyikorgott, az az egy vagy kétszáz férfi és asszony, a ki ott állt, visszafojtott lélekzettel várakozott. Az adott jelre megállt a csiga, a melyen bőven volt még kötél. Látszólag oly sokáig álltak tétlenül a csiga mellett a munkások, hogy egyik másik asszony azon kezdett jajgatni már, hogy újabb szerencsétlenség történt! De az orvos, a ki órát tartott a kezében, kijelentette, hogy még öt percz sem múlt el, és szigorúan csendre intette őket. Jóformán beszélt még, mikor a csiga újra nyikorgott és visszafelé kezdett forogni. A gyakorlott szem észrevette, hogy könnyebben forgott, mintha mind a két munkás fölfelé emelkedett volna, és tudta, hogy csak az egyik tér vissza.

A megfeszült kötél egyik gyűrűje a másik után csavarodott rá a csigára, s minden tekintet a mélység szájára szegeződött. A kijózanodott munkás ért föl s gyorsan kiugrott a vederből a gyepre. Egy kiáltás hangzott föl valamennyiük ajkáról: - Él-e még vagy halott? - s utána ünnepélyes, mély csönd támadt.

Mikor kimondta, hogy: - Él! -, nagy örömujjongás harsant föl, és nem egy szem könnybe lábadt.

- De súlyosan meg van sebesülve, - tette hozzá, mihelyt újra szóhoz juthatott. - Hol az orvos? Oly súlyos a sebe, uram, hogy nem tudjuk, hogy' hozzuk fel magunkkal.

Valamennyien összebújtak tanácskozni, s aggódva néztek az orvosra, a ki egyet-mást kérdezett s fejét csóválta a válaszokra. A nap leáldozott, s az alkonyég pírja égett minden arczon, tisztán tükröztetve mindannyiok feszült várakozását.

A tanácskozás azzal végződött, hogy az emberek visszatértek megint a csigához, s a bányamunkás újra leeresztkedett a mélységbe, bort és egyéb apróságot vivén magával. Ezután a társát húzták föl. Időközben az orvos utasítására néhányan hordozható ágyat kerítettek, a melyet mások vastagon kipárnáztak ruhadarabokkal és behintettek puha szalmával, mialatt az orvos kendőkből és zsebkendőkből néhány köteléket és hurkot készített. Mikor elkészült, ráakasztotta az imént felérkezett bányász egyik karjára, s megmagyarázta, hogy' kell használni. A mint ez a bányász ott állt a kezében tartott gyertya fényében, szabadon lógó hatalmas kezét rátámasztva az egyik rúdra, s hol a mélységbe pillantott, hol meg körüljártatta tekintetét az embereken, valóban kiemelkedő alakja volt az egész jelenetnek. Be is sötétedett már és fáklyákat gyújtottak.

A mi keveset ez az ember mondott a körülötte állóknak, s a mi gyorsan szájról-szájra járt az egész körben, abból megtudták, hogy az elveszett ember egy rakás törmelékre zuhant, a mely félig betömte volt a tárnát, és hogy zuhanásának erejét egy oldalt kiálló földdarab is csök-

kentette. Hanyatt feküdt s egyik karja a háta alá volt csavarodva; a mint ő maga mondta, azt hiszi, hogy a mióta lezuhant, aligha mozdult meg, csak a szabadon lévő kezével nyúlt bele olykor-olykor az egyik oldalzsebébe, a melyben, - emlékezett rá, - egy darab kenyér és hús volt (ennek a morzsáit eszegette), s hozzá egy kis esővizet ivott a tenyeréből hébe-korba. Mihelyt megkapta a levelet, nyomban abbahagyta a munkáját, fölkerelkedett, gyalog tette meg az egész útát és éppen Bunderby úr nyaralója felé tartott, mikor a sötétben lezuhant. Azért vágott keresztül ezen a veszedelmes helyen olyan veszedelmes időben, mert ártatlan volt abban, a mivel vádolták, s a legrövidebb útát választotta, hogy mielőbb jelentkezhessenek. A régi Pokoltárna, mondta a bányász átkozódva, még utóljára is megérdemelte gonosz nevét; mert bárha István tud még beszélni, ő azt hiszi, hogy nemsokára elszáll a lélek belőle.

Mikor elkészültek mindennel, a csiga forogni kezdett, s a bányász, miután társai és az orvos ellátták még az utolsó gyors útbaigazítással, eltűnt a mélységben. A kötél lecsavarodott, s a csiga az adott jelre megállt, úgy, mint az előbb. Senki sem vette le róla most a kezét. Valamennyien erős marokkal tartották s lehajoltak, hogy a kellő pillanatban rögtön visszafelé forgathassák. Végül elhangzott a jel, s az egész kör előre hajolt.

Mert most végsőig feszült a kötél, az emberek nagyon megerőltették magukat, s a csiga nyögve csikorgott. A ki a kötélre nézett, önkénytelenül arra gondolt, hogy elszakadhat. De egyik gyűrű a másik után rendben rácsavarodott a csigára, feltűnt az összekötő láncz és végül a veder, a két munkással, a kik két oldalt a szélébe fogódzkodva lógtak, - (oly látvány volt, a melytől forgott a nézőkkel a világ és összeszorult a szívök), - s gyöngéden támogattak egy szegény, összezúzódt, emberi alakot, a ki gondosan bele volt kötve és szíjazva a vederbe.

A szánalom halk moraja hangzott a tömegben, s a nők hangosan sírtak, mikor ezt a csaknem alakatlan alakot lassan kiszabadították a kötelékekből és lefektették a szalmaágyra. Először az orvos lépett oda hozzá. Megtett minden tőle telhetőt, hogy a szerencsétlen kényelmesen fekhessen; de a legjobb, a mit tehetett, az volt, hogy gyöngéden letakarta. Azután odaszólította Ráhel és Czilit. S most látták, hogy a szerencsétlen sápadt, kimerült, türelmes arcza az égre tekint, s törött jobbja csupaszon a takarón fekszik, mintha más valaki kezének az érintését várná.

Inni adtak neki, megnedvesítették vízzel az arczát, s néhány csepp erősítő orvosságot és bort öntöttek a szájába. Bárha mozdulatlanul feküdt, az égre tekintve, mosolygott és így szólt: - Ráhel.

Ráhel letérdelt melléje a fűbe s föléje hajolt, úgy, hogy a szeme István szeme és az égbolt közé jutott, mert István a szemét sem bírta mozdítani, hogy Ráhelre tekinthessen.

- Ráhel, drágám.

Ráhel megfogta a kezét. István mosolygott és így szólt: - Ne ereszd el.

- Nagyon szenvedsz, drága, egyetlen Istvánom!

- Szenvedtem, de most már nem szenvedek. Rettenetesen szenvedtem, iszonyúan és sokáig, drágám, de most már vége. Óh, Ráhel, csupa zavar minden. Elejétől végig csupa zavar!

Mintha régi tekintetének kísértete suhant volna át a szemén, mikor ezt mondta.

- Belezuhanam a tárnába, drágám, a mely emberemlékezet óta száz meg száz emberéletet kívánt áldozatul - apákat, fiúkat, testvéreket, a kiknek élete drága kincse volt ezer meg ezer más embernek, a kiket ők óvtak éhségtől és nélkülözéstől. Belezuhanam a tárnába, a melynek tüzes lehellete kegyetlenebbül pusztított, mint a háború. Olvastam felőle (olvashatja bárki a világon), bányamunkások nyilvánosságra hozott könyörgő levelében, a melyben arra kérték az Isten nevében esedezve a törvényhozókat, ne tűrjék, hogy a munkájuk gyilkosuk legyen,

hanem kíméljék az életöket feleségük meg gyermekeik számára, a kiket épp úgy szeretnek, mint az urak a maguk családját. A míg használták a tárnát, egyre-másra öldöste szükségtelenül az embereket; a mióta nem használják, öldösi őket még mindig szükségtelenül. Látod, hogy' pusztulunk szükségtelenül így vagy amúgy - csupa zavar minden! - napról-napra!

Suttogva beszélt, harag nélkül. Csak az igazat mondta.

- A kis hugocskádat, Ráhel, nem felejtetted el. Tudom, hogy most még kevésbé felejtetted el, mikor én olyan közel vagyok hozzá. Tudod, szegény, türelmes, szenvedő szívem, hogy' dolgoztál érte, hogy' üldögélt ott naphosszat székecskéjében, az ablakod mellett, és hogy' halt meg fiatalon, elnyomorodva, a rossz levegőben, a melynek nem kellene megromlani a munkásnép nyomorúságos lakásaiban. Csupa zavar! Csupa zavar!

Lujza közelebb lépett hozzá; de István nem láthatta, mert arcza az égbolt felé volt fordítva.

- Ha nem volna csupa zavar minden, a mi bennünket illet, drágám, akkor nem kellett volna ennyire jutnom. Ha nem volna köztünk minden csupa zavar, akkor nem értettek volna úgy félre a takácstársaim és munkástestvéreim. Ha Bounderby úr valaha jól ismert volna engem, - de nem ismert egyáltalában soha, - akkor nem haragudott volna meg rám és nem gyanúsított volna. De tekints fel oda, Ráhel! Oda föl tekints!

Ráhel, szeme irányát követve, látta, hogy egy csillagra néz.

- Leragyogott rám, - szólt István áhítatosan, - mikor ott lent feküdtem kínlódva, fájdalmasan. Lelkembe ragyogott a fénye. Fölnéztem hozzá és rád gondoltam, Ráhel, a míg világosság nem támadt a fejemben. Ha némelyek félreismertek engem, én is félreismertem másokat. Mikor megkaptam a leveledet, azt hittem, hogy a mit az a fiatal úrhölgy tett és mondott, meg az, a mit az öcsce tett és mondott, ugyanaz volt, és hogy nyomorún összeesküdtek ellenem. Mikor lezuhantam, nagyon haragudtam a fiatal úrhölgyre és már-már olyan igaztalanul akartam bánni vele, a hogy' mások bántak én velem. De az ítéleteinkben épp úgy, mint a tetteinkben, türelemre és elnézésre van szükségünk. Mikor kínomban és fájdalmamban föltekintettem hozzá, a mint leragyogott rám, - tisztábban láttam a dolgokat, és utolsó órámban azért imádkozom, hogy közeledjenek egymáshoz és értsék meg egymást jobban az emberek, mint a mikor még az én gyarló lelkem is itt élt a földön.

Lujza, mikor hallotta, mit mondott, föléje hajolt, Ráhellel szemben, úgy hogy most már őt is láthatta a boldogtalan.

- Hallotta? - szólt néhány pillanatnyi hallgatás után. - Nem felejtettem el magát, asszonyom.

- Hallottam, István, hallottam. Én is együtt imádkozom magával.

- Kegyednek él az atyja. Lesz szíves átadni neki az üzenetemet?

- Itt van, - szólt Lujza rémulten. - Ide vezessem?

- Legyen szíves.

Lujza atyjával együtt tért vissza. Egymás kezét fogva álltak mellette, letekintve István ünnepélyes arczára.

- Uram, ön tisztázni fog engem és visszaállítja jó hírnevem az emberek előtt. Ezt önre bízom.

Gradgrind úr zavarba jött, és megkérdezte tőle, hogy tegye ezt?

- Uram, - volt a válasz, - a fia megmondja majd önnek, hogyan. Tőle kérdezze. Én senkit se vádolok; egy rossz szóval nem illetek senkit. Találkoztam és beszéltem a fiával egy este. Önt arra kérem csak, hogy tisztázzon a vád alól - és bízom önben, hogy meg fogja tenni.

Minthogy azok, a kik vinni akarták, készen álltak, s az orvos is sürgette az elszállítását, azok, a kiknek fáklyájuk vagy lámpásuk volt, indulni készültek, sorakozva a hordágy előtt. Mielőtt fölemelték, s mialatt a menet rendezkedett, István így szólt Ráhelhoz, a csillag felé tekintve:

- Valahányszor eszméletemen voltam és láttam, hogy leragyog rám a magasból fájdalomaim közepett, azt gondoltam, hogy ez a csillag vezérelte a napkeleti bölcseket a mi Üdvözítőnk-höz. Azt hiszem, hogy tulajdon ez a csillag volt az!

Fölemelték, és nagyon örült neki, hogy abba az irányba akarják vinni őt, a merre mintha a csillag vezérelte volna.

- Ráhel, drága egyetlenem! Ne ereszd el a kezemet. Ma este együtt haladhatunk, édesem!

- Nem eresztem el, melletted maradok az egész úton, István!

- Isten áldjon meg! Takarja be, kérem, valaki az arczomat!

Óvatosan vitték keresztül a mezőkön, le az ösvényeken, végig a messze tájon. És Ráhel folyton kezében tartotta a kezét. Csak ritkán szakította meg suttogás a gyászos némaságot. A menet nemsokára gyászmenetté vált. A csillag megmutatta neki, hol a szegények istene; s e siralom völgyéből szívében bocsánattal megtért pihenni alázatosan Megváltójához!

HETEDIK FEJEZET.

Hajsza a kamasz után.

A régi Pokol-tárna köré vont körből egy alak már régebben eltűnt. Bounderby úr és árnyéka nem Lujza közelében álltak, a ki atyja karjába fogódzott, hanem magukban, távolabb. Mikor Gradgrind urat odaszólították a haldokló mellé, Czili, a ki mindenre figyelt, a mi történt, odasurrant a mögé a szálnalmas árnyék mögé, - (oly borzalmas látvány volt az arcza, hogy őt nézte volna mindenki, ha nem köti le István a közfigyelmet), - s valamit a fülébe súgott. A nélkül, hogy a fejét hátrafordította volna, Tom néhány pillanatig tanácskozott Czilivel, s azután eltűnt. Így történt, hogy a kamasz előbb távozott, mint a többiek.

Gradgrind úr, mihelyt hazaérkezett, átüzent Bounderby úrhoz, hogy nyomban látni akarja a fiát. A felelet az volt, hogy Bounderby úr elmaradt tőle a tömegben, s minthogy azóta nem látta, azt hitte, hogy Stone Lodgeban van.

- Azt hiszem, apa, - szólt Lujza, - hogy ma este nem jön vissza a városba.

Gradgrind úr elfordult és nem szólt többet.

Másnap reggel lement maga a bankba, mihelyt kinyitották, s mikor látta, hogy a fia helye üres (először nem is volt bátorsága odanézni), visszafelé indult, hogy találkozzék az utcán Bounderby úrral, a kivel közölte, hogy bizonyos okokból, a melyeket nemsokára el fog mondani, egyelőre azonban arra kéri, ne kérdezze tőle, miért - szükségesnek tartja egy időre másfelé foglalkoztatni a fiát. Közölte vele továbbá azt is, hogy megbízása van arra, hogy Blackpool István emlékét tisztázza minden gyanú alól és az igazi tolvajt leleplezze. Bounderby úr elképedve, szinte sóbálvánnyá dermedten állt az utcán, mikor apósa otthagya őt, s úgy felfűvódott, mint valami óriási szappanbuborék, csakhogy persze nem pompázott oly gyönyörű színekben.

Gradgrind úr hazament, bezárkózott a szobájába, és ott is maradt egész álló nap. Mikor Czili és Lujza bekopogtak hozzá, kiszólt nekik, a nélkül, hogy ajtót nyitott volna: - Most nem, édeseim, - majd este! - Mikor este újra kopogtak, így szólt: - Nem vagyok még képes, - majd

holnap. - Nem evett egész nap egy falatot sem, s gyertyát sem hozatott, mikor beesteledett. És hallották, hogy még késő éjjel is fel s alá járt a szobájában.

De másnap reggel megjelent, úgy, mint máskor, a reggelinél, s leült a rendes helyére az asztal mellett. Megöregedett, megtört és meggörnyedt; de azért mégis bölcsőbb és jobb embernek látszott, mint a minő akkoriban volt, mikor itt ez életben semmi mással nem törődött, csak a tényekkel. Mielőtt kiment a szobából, megmondta Lujzának és Czilinek, mikor keressék föl, s azután ősz fejét lehorgasztva eltávozott.

- Édes apám, - szólt Lujza, mikor Czilivel együtt a kijelölt időben fölmentek hozzá, - három apró gyermeked van még. Ezek nem olyanok lesznek, mint mi vagyunk, s Isten segítségével én is meg fogok még változni.

Czilinek nyújtotta a kezét, mintegy annak jeléül, hogy az ő segítségére is számít.

- Az a boldogtalan öcséd, - szólt Gradgrind úr. - Mit gondolsz, a rabláson járt már az esze, mikor elkísért téged István lakásába?

- Félek, hogy így volt, atyám. Tudom, hogy sürgős szüksége volt pénzre és nagyon sokat költött.

- Minthogy az a szegény ember távozni készült a városból, gonosz lelkében az a gondolat fogamzott meg, hogy arra terelje a gyanút?

- Azt hiszem, hogy ez csak akkor villant föl agyában, mikor ott ült Blackpoolnál, atyám. Mert én kértem arra, hogy kísérjen el. A látogatás eszméje nem tőle eredt.

- Beszélgetett a szegénynyel. Félrevonta őt?

- Kihívta a szobából. Később megkérdeztem tőle, mért tette ezt, és elfogadható magyarázatot adott; de tegnap este óta, atyám, s ha a tegnapi világításban emlékszem vissza a dolgokra, attól félek, nagyon is tisztán el tudom képzelni, mi történhetett köztük.

- Hadd hallom, - szólt az atya, - vajjon te is oly sötétnek látod-e most öcséd bűnét, mint én?

- Attól félek, atyám, - szólt Lujza tétovázva, - hogy valamivel hitegette Blackpool Istvánt, - talán az én nevemben, talán a saját nevében, - a mi arra birta Blackpoolt, hogy jóhiszeműen és becsületes szándékkal azt tegye, a mit addig soha sem tett, és ott várdogáljon a bank körül az utolsó két vagy három este, mielőtt távozott a városból.

- Nagyon világos! - felelt az atya. - Nagyon világos!

Eltakarta az arcát s pár pillanatig hallgatott. Majd összeszedve magát, így szólt:

- De most hol találjuk meg? Hogy' mentjük meg az igazságszolgáltatás kezéből? Az alatt a pár óra alatt, a meddig várnom szabad még, mielőtt az igazságot nyilvánosságra hozom, hogy' találjuk meg, még pedig egyedül mi magunk? Tízezer fontot is hiába szánnánk rá.

- Czili megtalálta, atyám.

Gradgrind úr odatekintett, a hol Czili állt, mintha házának jó tündére lett volna, s meghatott, hálás hangon így szólt: - Mindig csak te, édes gyermekem!

- Mi már régebben féltünk, - magyarázta Czili, Lujzára pillantva; - s mikor tegnap este láttam, hogy önt a haldokló mellé szólítják, s hallottam, mi történt, mert ott álltam Ráhel mellett az egész idő alatt, odamentem Tomhoz, mikor senki sem vette észre, és így szóltam hozzá: - Ne nézzen rám. Oda nézzen, a hol az atyja van. Meneküljön azonnal az ő és a saját érdekében! - Remegett már akkor is, mielőtt ezt odasúgtam neki, s erre megriadt s még jobban remegve így szólt: - Hová mehetnék? Nagyon kevés a pénzem és nincs senkim, a ki elrejtene! - Eszembe jutott atyámnak a régi czirkusza. Nem felejtettem el, hová szokott utazni Sleary úr minden

évben ilyen időtájt, s csak a minap olvastam is felőle az egyik újságban. Azt mondtam hát neki, hogy siessen oda, nevezze meg magát és kérje meg Sleary urat, hogy rejtse el addig, a míg én oda nem érkezem. - Reggelre ott leszek nála, - szólt. S láttam, hogy eltűnt a tömegből.

- Hála Istennek! - kiáltott Gradgrind úr. - Akkor még kiszöktethetjük az országból.

Erre annál több remény volt, mert az a város, a hova Czili utasította őt, három órányira volt csak Liverpooltól, a honnan gyorsan el lehetett juttatni a világ bármely részébe. Minthogy azonban óvatosságra volt szükség, hogy érintkezhessenek vele, - mert percről-percre nőtt az a veszedelem, hogy most már ő rá terelődik a gyanú, s valamennyien attól tartottak, hogy Bounderby úr, csakhogy újabb kérkedő jelét adja a közjóért való buzgalmának, maga fog vállalkozni Brutus szerepére, - abban állapodtak meg, hogy Czili és Lujza egyedül utaznak kerülő úton a szóban forgó helyre, s a boldogtalan apa ellenkező irányban indul el s más úton, még nagyobb kerülővel megy ugyanoda. Megegyeztek továbbá abban is, hogy Gradgrind úr személyesen nem keresi föl Sleary urat, hogy szándékát félre ne értsék, s megérkezése hírére fia esetleg meg ne szökjék előle. Czili és Lujza lépnek vele először érintkezésbe, ők értesítsék a szörnyű nyomorúság és gyalázat okozóját arról, hogy atyja ott van a közelben s hogy mi a tervök vele. Miután mindezt jól megfontolták s minden részletkérdéssel tisztában voltak, legfőbb ideje volt, hogy tervöket megvalósítsák. Gradgrind úr korán délután elballagott hazulról egyenesen a szomszéd állomásra, s ott vonatra ült, hogy tovább utazzék. Czili és Lujza pedig este indultak, erőt merítve abból a körülményből, hogy nem látta őket egyetlen ismerős sem.

Ez utóbbiak egyfolytában utaztak egész éjjel, kivéve azt a pár pillanatot, a mikor egy-egy mellékállomáson megálltak, a melyek egytől-egyig végtelen lépcsőzetek alján vagy tetején voltak - s csakis ebben különböztek egymástól, - s korán reggel egy mocsaras kis fészekben szálltak ki, a mely néhány angol mérföldnyire volt útjuk céljától. E siralmas helyről egy mogorva vén postakocsis szabadította ki őket, a ki véletlenül korán fölkelte és éppen azzal kínlódott, hogy befogja a lovát. Ez becsempészte őket a városba mindenféle zúgutczákon, a hol sertések tenyésztek. A bevonulás útja nem volt ugyan fényes, sőt a legjobb szagú sem; de mint ily esetekben rendesen, ez volt a törvényes út.

Az első dolog, a mit a városba érve megpillantottak, Sleary czirkuszának a váza volt. A társaság odébb utazott egy másik városba, a mely több, mint húsz angol mérföldnyivel messzebb volt, s előtte való este már ott játszott. A két város között hepehupás országút közvetítette a forgalmat, a melyen igen lassú volt a közlekedés. Bár csak nagy sietve reggeliztek és nem is pihentek (hiába is akartak volna pihenni nagy izgatottságukban), mégis délre járt, mire a palánkokon és falakon megpillantották Sleary czirkuszának a plakátjait, s mikor a piacra érkeztek, egy óra volt.

A kikiáltó, kezében a csengettyűvel, éppen azt hirdette ki, hogy rögtön kezdődik a nagy dél-előtti műlovar-előadás, mikor Czili és Lujza a kocsiból az utca kövezetére léptek. Czili azt ajánlotta, hogy ne kérdezősködjenek senkitől és ne vonják magukra a városban a figyelmet, hanem menjenek egyenesen a pénztárhoz és váltsanak jegyet. Ha Sleary úr ül a pénztárban, bizonyosan rá fog ismerni és a kellő óvatossággal fog eljárni. Ha pedig nincs a pénztárban, bizonyára észre fogja venni őket belül; s tekintettel arra, hogy pártfogásába fogadta a menekült, ez esetben sem fog megfélemlíteni a kellő óvatosságról.

Dobogó szívvel léptek a jól ismert bódé elé. A zászló a „Sleary czirkusza” fölírással ott lengett; ott volt a gótikus fülke is; de Sleary úr nem volt ott. A kis Kidderminster, a ki úgy megért, hogy a leghiszékenyebb phantasia előtt sem szerepelhetett volna már Cupido gyanánt, beletörődött a körülmények (és szakálla) vas kényszerűségébe, s mint oly férfiú, a ki mindenre alkalmas, ez alkalommal a pénztárban ült, - a hol ott volt a keze ügyében tartalékban egy dob is, hogy legyen mivel foglalkoztatnia szabad idejében túltengő erejét. Minthogy

feszülten figyelt, hogy rossz pénzt ne kapjon, mostani helyzetében nem volt szeme egyébre, csak a pénzre; Czilit ennél fogva nem ismerte meg, mikor elhaladt előtte s a két nő baj nélkül bejutott a czirkuszba.

A japáni császár egy nyugodt, vén ló hátán, a melyet fekete foltok tarkítottak, öt mosdótálat forgatott egyszerre, mert tudvalévően annak az uralkodónak ez a kedvencz szórakozása. Czili, bárha a császári családot jól ismerte, a mostani uralkodónak nem volt személyes ismerőse, s a császár uralma zavartalanul folyt le. Ezután Sleary Jozefin kisasszony világhírű tiroli virágtánczát jelentette egy új bohóc (a ki tréfásan kelvirágtánczot mondott), s megjelent Sleary úr, bevezetve Jozefint.

Sleary úr csak egyszer pattantott hosszú lovaglóostorával a bohóc felé, s a bohóc csak egyszer kiáltotta: - Ha még egyszer felém pattant, fejéhez vágom a lovat! - mikor már nemcsak az atya, hanem a leánya is észrevették Czilit. De azért végigjátszották nagy önuralommal a szerepüket, és Sleary úrnak, az első pillanatot leszámítva, épp oly kifejezéstelen maradt a mozgatható, mint a merev szeme. Az előadás kissé hosszúnak tűnt fel Czili és Lujza előtt, főképp, mikor el is akadt egy időre, hogy a bohóc elmondhassa Sleary úrnak - (a ki szemét le nem véve a közönségről, mindenre a legnagyobb nyugalommal ennyit mondott csak: - Valóban, uram?) - elmondhassa, hogy Kétláb Háromlábbon ülve Eglyábat nézte, mikor betoppant Négyláb, elkapta Eglyábat, mire Kétláb fölállt, fölkapta Háromlábát és Négylábhoz vágta, a ki Eglyábbal elszaladt. Mert bárha ez a történet elmés allegória, a mely a mészárosra, a háromlábú székre, a kutyára és az ürübordára vonatkozik, mégis sokáig tartott, s Czili és Lujza nagyon türelmetlenül ültek a helyükön. Végül azonban az aranyhajú kis Jozefin nagy taps közepett bókolt, s a bohóc, a ki egyedül maradt a porondon, nekirugaszkodva éppen így szólt: - Most *rajtam* a sor! - mikor valaki megérintette Czili vállát s intett neki, hogy kövesse.

Magával vitte Lujzát is; Sleary úrhoz vezették őket, a ki egy igen kis vászonfalas külön helyiségben várt rájuk, a melynek gyepes pallója s egészen ferde fateteje volt, a melyen a páholyok közönsége úgy dobogott tetszése jeléül a lábával, mintha keresztül akart volna törni rajta. - Czeczil, - szólt Sleary úr, a kinek egy üveg pálinka volt a kezeügyében, - örülök, hogy láthatlak. Mindig a kedvenczünk voltál és azóta is bizonyára mindig becsületünkre váltál. Nézd meg előbb az enyéimet, czivecském, mielőtt a dologra térnénk, mert különben megczakad a szívük, - különösen az asszonynépnek. Itt van, ládd-é, Jozefin, a ki feleségül ment Childers E. W. B.-hez, és van egy kis fiacskája, a ki bárha három ecztendős csak, úgy megül minden pónit, mintha hozzá nőtt volna. A műlovaglás csodájának hívjuk, és ha nemsokára Astleynál⁷ nem hallacz róla, hát akkor Párisban fogják emlegetni. Hát Kidderminsterre emlékczel-é, a ki hajdanában czemet vetett rád? Hogyne! Ő is megnősült. Egy özvegyacczonyt vett feleségül. Akár anyja lehetne neki. Kötéltánczosnő volt, csak volt; és most semmisse - mert nagyon elhízott. Két gyerekük van, úgy hogy tündéries gyereklátványosságok dolgában pompásan állunk. Ha láthatnád a „Gyermekeket az erdőben”, a hol az apjuk meg az anyjuk meghal lóháton, - a bácsijuk magához fogadja őket lóháton, - aztán a gyerekek áfonyát mennek czedni lóháton, - aztán megjelenik az erdei tündér lóháton és betakargatja őket levelekkel, - akkor azt mondanád, hogy soha életedben nem láttál ehhez foghatót! Hát Gordon Emmára emlékczel-é, czivecském, a ki úgy bánt veled, mintha az anyád lett volna? Hogyne emlékeznél! Kár is kérdezni. Hát az Emma elvezette az urát. Lezuhant egy elefánt hátáról a pagodából, mikor az indiai csáczárt játczotta, és nem heverte ki soha ezt az esést. Emma aztán férjhez ment másodszor is - egy sajtoshoz, a ki beleczeretett a karzatról; most czegényfelügyelő az ura és jól bírja magát.

---

⁷ Astley, nagy czirkusz a Westminsterhid mellett.

Ezt a sok változást Sleary úr, a ki nagyon kurtán szedte már a lélekzetet, nagy kedélyességgel mesélte el és bámulatos ártatlansággal, ha meggondoljuk, milyen ködös velejű, pálinkás vén veterán volt ő kigyelme. Azután behozta Jozefint és Childers E. W. B.-t, (a kinek meglehetősen ránczos képe volt már a nappali világosságban) és a műlovaglás csodáját és - egy szóval, az egész társaságot. Egytől-egyig csodálatos teremtéseknek tündek föl Lujza előtt, kifestett arcukkal, kurta ruhájukban és tüntető lábukkal; de igazán pompás látványosság volt, hogy' körülfogták valamennyien Czilit, és nagyon természetes volt az is, hogy Czili nem bírta visszafojtani a könnyeit.

- Így ni! Czeczil megcsókolta már a gyerekeket, megölelte az acczonyokat, kezét czorított a férfiakkal, most hát hordjátok el magatokat, és csöngessetek, aztán kezdjétek a második récz!

Mihelyt a többiek kimentek, Sleary úr halkán folytatta: - No, Czeczil, nem vagyok kíváncsi senkinek a titkára, de azt hiczem, hogy ez a hölgy a nagyságos kisacczony.

- Eltalálta. A nénje neki.

- S az öreg úr egyik lánya. Úgy értettem. - Remélem, jól érzi magát, kisacczony? És, és a papa is egészséges?

- Az atyám nemsokára itt lesz, - szólt Lujza, a ki alig várta, hogy a dologra térjenek. - Biztosságban van az öcsém?

- Semmi baja! Ép és egészséges! - felelt Sleary úr. - Kérem, kisacczony, kukucskáljon csak be a cirukuczba, emitt ni! Czeczil, te érted a módját; magad is eligazodol.

Mind a hárman keresztülkukucskáltak egy-egy hasadékon a deszkák között.

- Ez most Jancsi, az óriás-ölő, - egy kis gyerekkomédia, - szólt Sleary. - Az ott a ház, a mint látják, a melybe Jancsi el fog bújni; az meg a bohóczom fazékfödővel meg nyárssal, Jancsinak a czolgája; ott a kis Jancsi maga ragyogó fegyverzetben; ott van két komikus czerecsenczolga, kétczer akkorák, mint a ház; a ház mellé állnak, beviczik meg kihozzák; és az óriás (nagyon drága fonott portéka), még nincs ott. Látnak mindent?

- Látunk, - szóltak Czili és Lujza.

- Nézzenek még ecczer oda, - szólt Sleary, - nézzenek jól oda. Látják valamennyit? Rendben van. Nos, kisacczony, - egy padot tolt mögéjük, hogy leülhessenek), - nekem megvan a magam véleménye, és az ön uraatyjának is megvan a maga véleménye. Nem vagyok rá kíváncsi, mit csinált a kegyed öcsce; jobb is, ha nem tudom. Annyit mondok csak, hogy az ön atyja pártfogásába vette Czeczilt, én pedig pártfogásomba vezem az ön atyja urát. A kegyed öcsce az egyik czerecsen.

Lujza halk kiáltást hallatott, félig rémülten, félig elégedetten.

- Való igaz, - szólt Sleary; - és bárha tudják, még most sem ismernek rá. Csak jöjjön a nagyságos úr. A kegyed öcscsét itt tartom majd az előadás után. Nem vetköztetem le, sem a festéket le nem mosom róla. Jöjjön ide a nagyságos úr az előadás után, vagy jöjjön ide kegyed maga az előadás után, itt fogja találni az öcscsét, és átadom az egécz bódét, hogy beczélgethessenek. Azzal ne törődjenek, hogy hogy' néz ki, a míg senki rá nem ismer.

Lujza hálálkodva és megkönnyebbülten búcsúzott Sleary úrtól, hogy ne tartóztassa tovább. Könnyes szemével testvéri üdvözlét küldte az öcscsének, s azután Czilivel együtt távozott késő délutánig.

Gradgrind úr egy órával később érkezett. Ő sem találkozott senkivel, a kit ismert, s most nagyban reménykedett, hogy Sleary segítségével éjszaka Liverpoolba juttathatja elfajúlt fiát. Minthogy hármójuk közül egyikük sem kísérhette el a nélkül, hogy rá ne ismerjenek,

akármilyen álöltözetben utazik is, Gradgrind úr levelet írt egyik megbízható ügynökének, a melyben arra kérte, hogy juttassa el a levél átadóját, bármibe kerüljön is, hajón Észak- vagy Délamerikába, vagy a világ bármely más távoli részébe, a hová a lehető leggyorsabban és titokban eljuttatható.

Ezután sétálni mentek, s várták, hogy a czirkusz teljesen kiürüljön, a míg nemcsak a közönség, hanem a társaság tagjai és a lovak is távoznak. Hosszú várakozás után látták, hogy Sleary úr széket hoz ki s pipázva leül a hátsó ajtó mellé, mintha ezzel akarná jelezni, hogy szabad az út.

- Aláczolgája, nagyságos úr, - szólt Sleary óvatosan köszönve, mikor beléptek. - Ha czüksége lecz rám, itt vagyok. De ne ijedjen meg, ha azt látja, hogy a fia komikus libériában van.

Bementek mind a hárman, s Gradgrind úr mélységes fájdalomában leült a porond közepén arra a székre, a melyet a bohóc használó előadás közben. Az egyik hátsó padon, a mely a félhomályban és a különös helyen igen távolinak tetszett, ott ült még most is komor daczossággal, a hitvány kamasz, a kit Gradgrind úr szerencsétlenségére fiának volt kénytelen nevezni.

Idomtalan hajdúlibériában, a melyen rettentő nagy hajtókák és leffentyűk voltak; rengeteg hosszú mellényben, térdig érő nadrágban, csattos cipőben, bolond nagy háromszögletes kalappal a fején; csupa nem rá szabott, durva, molyrágta, lyukas ruhadarabban; feketére mázolt arczczal, a melynek zsíros festékrétegén a rettegés és az izzadság cseppjei csíkokat szántottak, - oly borzalmasan, undorítóan és nevetségesen gyalázatos látvány volt a kamasz komikus libériájában, a melyhez foghatót Gradgrind úr soha el nem tudott volna képzelni, bárha most ott volt előtte, mint mérhető és kézzelfogható valóság. S az ő egyik mintagyermeké jutott ennyire!

A kamasz eleinte nem akart közelebb jönni, hanem mindenáron ott akart hátul maradni, egyedül a magasban. Végül engedett, ha ugyan daczos mosolygását engedékenységgel lehet mondani, de csak Czili esengésére - (mert Lujzáról egyáltalában nem vett tudomást), - és padról-padra lejjebb húzódott, míg végül a porond szélén állt meg, oly messze, a mily messze csak maradhatott középen ülő atyjától.

- Hogy' követted el? - kérdezte az atya.

- Mit hogy' követtem el? - felelt dörmögve a fiú.

- Azt a rablást, - szólt az atya nyomatékosan.

- Feltörtem éjjel a pénzes-szekrényt és nyitva hagytam, mielőtt távoztam. A kulcsot, a melyet megtaláltak, már jóval régebben csináltattam. Akkor reggel eldobtam az utcán, hogy azt higgyék, ezt használták. Nem egyszerre vettem ki az egész pénzt. Úgy tettem, mintha minden este elzártam volna a pénztári maradványomat; de nem zártam el. Most tudod az egész históriát.

- Ha villám sujtott volna, - szólt az atya, - az sem rémített volna meg annyira, mint ez a hír.

- Nem tudom, mért? - dörmögte a fiú. - Hiszen ezer meg ezer bizalmi állást betöltő ember közül ezer meg ezer becsstelen. Magad mondtad, százszor is, hogy ez törvény. Hogy' változtassak én azon, a mi törvény? Másokat ilyesmivel szoktál vigasztalni, atyám. Vigasztald most tenmagadat!

Az atya kezébe temette arczát, s a fiú ott állt előtte a maga útálatos furaságában, s egy szalmaszálat rágcsált. A kezei, a melyeknek tenyeréről a fekete festék részben lekopott, majomkezekhez hasonlítottak. Gyorsan esteledett, s a fiú hébe-korba nyugtalanul és türelmetlenül atyjára emelte a szeme fehérét. Ez volt arczának egyetlen eleven és kifejező része, oly vastagon tapadt rá a fekete festék.

- Liverpoolba kell jutnod és onnan külföldre.

- Magam is sejtettem ezt. Seholsem lehet nyomorultabb dolgom, - nyöszörgött a kamasz, - mint a milyen itt volt, mióta az eszemet bírom. Ez a megjegyezni valóm.

Gradgrind úr az ajtóhoz ment és beszólította Slearyt, a kitől azt kérdezte, hogy' szabadulhatnak ettől a siralmas figurától?

- Meghánytam-vetettem már a dolgot, uram. Nincs vecztegetni való időnk, gyorsan kell határozni. A vasút húz angol mérföldnyinél messzebb van. Félóra múlva indul egy kocsi, éppen jókor oda ér még a czemélyvonathoz, a mely egyenesen Liverpool megy.

- De nézzen rá, - szólt nyögve Gradgrind úr. - Van olyan kocsi, a mely...

- Hiczen én sem úgy gondolom, hogy a komikus libériában menjen, - szólt Sleary. - Csak egy czót czóljon, és öt percz múlva a ruhatáram segítségével paracztot csinálók belőle.

- Nem értem, - szólt Gradgrind úr.

- Paraczt-fuvarost. Határozzon gyorsan, uram. Gyorsan sört kell hozatnunk. Nincs a világon semmi más, csak a sör, a mivel fehérre lehet mosni a czirkuczi czerecsent.

Gradgrind úr gyorsan beleegyezett; Sleary úr egy ládából munkás zubbonyt, puha kalapot s egyéb hozzávalót kapkodott elő; a kamasz gyorsan átöltözött egy vászon fal mögött. Sleary úr gyorsan sört kerített és fehérre mosta a szerecsent.

- Most pedig, - szólt Sleary, - jöjjön velem a kocsihoz, és üljön fel rá hátul; én majd önnel megyek, és mindenki azt fogja hinni, hogy a társaságom tagja. Búcsúzzon a családjától, aztán egy-kettőre megyünk. - Így szólván, tapintatosan visszavonult.

- Itt a leveled, - szólt Gradgrind úr. - A mire szükséged van, meg fogod kapni. Tedd jóvá megbánással és jobb viselkedéssel azt a gyalázatos bűnt, a melyet elkövettél, és szörnyű következményeit. Add a kezed, szerencsétlen fiam, és Isten bocsásson meg úgy, a hogy' én megbocsátok!

Ezek a szavak és a meghatottság, a melylyel Gradgrind úr beszélt, néhány nyomorult könnyet sajtoltak ki a bűnös fiúból. De mikor Lujza kitárta feléje a karjait, újra visszautasította.

- Te ne közelíts hozzám! Veled nincs beszélni valóm!

- Óh, Tom, Tom, ez hát a vége minden hozzád való szeretetemnek?

- Szeretetednek! - felelt Tom megátalkodottan. - Szép szeretet! A vén Bounderbyt faképnél hagyod, Harthouse urat, a legjobb barátomat elkergeted, és hazamégy, épp a mikor a legnagyobb veszedelemben forogtam. Szép kis szeretet, mondhatom! Elfecseged, hogy ott voltunk együtt, pedig láttad, hogy egyre összébb szorul a nyakamon a hurok. Szép kis szeretet, mondhatom! Gyönyörűen leráztál magadról. Nem is törődöttél soha velem!

- Egy-kettőre megyünk! - szólt be Sleary az ajtón.

Valamennyien izgatottan kifelé indultak, - (Lujza sírva kiáltotta, hogy megbocsát neki és még mindig szereti, s valamikor bánni fogja majd, hogy így vált el tőle, és a messzeségben örömmel fog visszagondolni utolsó szavaira), - mikor valaki nekikszaladt. Gradgrind úr és Czili, a kik Tom előtt haladtak, míg a nénye még mindig rajta csüggött, megálltak és visszariadtak.

Mert Bitzer állt előttük lelkendezve; vékony ajka tátva, vékony orrczimpái kitágulva; fehér szempillái remegtek; színtelen arcza még színtelenebb volt, mint máskor, mintha a futástól fehér izzóvá vált volna, nem úgy mint másoké, vörös izzóvá. Ott állt lihegve és szuszogva,

mintha soha meg sem állt volna aznap este óta, mikor egyszer régen, nagyon régen, éppen így nekikszaladt.

- Sajnálom, hogy meg kell zavarnom a terveiket, - szólt Bitzer a fejét rázva; - de nem engedhetem meg, hogy műlovarok az orromnál fogva vezessenek. Szükségem van Tom úrfira; nem tűrhetem, hogy műlovarok megszőktessék. Itt van a munkás-zubbonyban, nem eresztetem!

És nem is eresztette. Galléron ragadta, hogy biztos legyen a dolgában.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Csak bölcsen!

Visszamentek valamennyien a bódéba, és Sleary becsukta az ajtót, hogy hivatlan vendégek be ne tolakodjanak. Bitzer, a ki még mindig galléron fogta a kővé dermedt bűnöst, a porondon állt, s az esti szürkület homályában régi pártfogójára pislogott.

- Bitzer, - szólt Gradgrind úr lesújtva, s nyomorúságosan megalázkodva, - van szíve?

- A vérkeringés, uram, - felelt Bitzer mosolyogva a furcsa kérdésem, - szív nélkül lehetetlenség volna. A ki tisztában van, uram azokkal a tényekkel, a melyeket Harvey a vérkeringésre vonatkozólag megállapított, nem vonhatja kétségbe, hogy van szívem.

- Nem érti meg a részvét szavát? - kiáltott Gradgrind úr.

- Csak az ész szavát érti meg, uram, - felelt a kiváló ifjú, - semmi egyebet.

Ott álltak farkasszemet nézve, és Gradgrind úr arcza épp oly fehér volt, mint az üldözőé.

- Mi oka, vagy nem bánom, miféle észszerű oka lehet arra, hogy ennek a boldogtalan ifjúnak a menekülését megakadályozza, - kérdezte Gradgrind úr, - és szerencsétlen atyjának a szívét megrepeszse? Nézzen a nővére! Szánjon meg bennünket!

- Uram, - felelt Bitzer logikusan és üzleti hangon, - minthogy azt kérdi tőlem, miféle észszerű ok készt arra, hogy Tom úrfit visszavigyem Coketownba, észszerűnek tartom közölni önnel. Én kezdettől fogva Tom úrfit gyanúsítottam ezzel a bankrablással. Már azelőtt is szigorúan szemmel tartottam őt, mert tudtam, hogy mit művel. A megfigyeléseimet ugyan magamnak tartottam, de azért állandóan megfigyeltem, s most bőségesen van ellene bizonyítékom, nem is szólva a menekülésről és a saját vallomásáról, a melyet az imént módomban volt már hallani. Bátorkodtam az ön házát tegnap reggel óta megfigyelni, s önt idáig nyomon követni. Tom úrfit vissza fogom vinni Coketownba, hogy kiszolgáltassam őt Bounderby úrnak. Uram, bizonyos vagyok benne, hogy Bounderby úr ez esetben engem fog Tom úrfi helyére előléptetni. És ezt az állást szeretném megkapni, uram, mert nagyot lódítana rajtam és javamra válnék.

- Ha csupán önérdekről van szó - kezdte Gradgrind úr.

- Bocsánat, hogy a szavába vágok, uram, - szólt Bitzer; - de meg vagyok győződve róla, hogy ön is tisztában van vele, hogy az egész társadalmi rendszernek az önérdek az alapja. Az önérdek az, a melyhez mindenkivel szemben folyamodni kell. Az önérdek egyetlen biztos támaszunk. Így vagyunk alkotva. Erre a katekizmusra tanítottak engem nagyon fiatal koromban, ön is tudja, uram.

- Milyen pénzösszegért mondana le a remélhető előléptetésről? - kérdezte Gradgrind úr.

- Köszönöm, uram, - felelt Bitzer, - szíves ajánlatát; de nincs annyi pénz, a miért lemondanék róla. Minthogy tudtam, hogy az ön józan elméje rá fog térni erre az ajánlatra, előre meg-

fontoltam magamban a dolgot, és arra az eredményre jutottam, hogy pénzért - még igen nagy összegért is - elősegíteni a bűn leplezését nem volna rám nézve oly jó és biztos dolog, mint hogyha jobb állást kapok a bankban.

- Bitzer, - szólt Gradgrind úr, kinyújtva a kezét, mintha azt akarná mondani: „Nézzé, milyen szerencsétlen vagyok!” - Bitzer most már csak egy reményem van arra, hogy könyörületre bírom. Maga sok esztendeig járt az én iskolámba. Ha az önre fordított gond és fáradozás emléke rábírhatná arra, hogy most az egyszer ne tekintse saját érdekét és engedje szabadulni a fiam, akkor kérve-kérem, részesítse őt ennek a visszaemlékezésnek a jótéteményében.

- Igazán csodálom, uram, - szólt a régi tanítvány hideg érveléssel, - hogy ilyen tarthatatlan álláspontra helyezkedik. Az én iskoláztatásomért fizettek; tisztára üzlet volt; s mikor kiléptem az iskolából, az üzlet le volt bonyolítva.

A Gradgrind-féle filozófiának az volt az egyik alaptétele, hogy mindent meg kell fizetni. Senki sem köteles ellenszolgáltatás nélkül mást megajándékozni, vagy bármi módon támogatni. A háládatosságot ki kell irtani, s a belőle fakadó erények fölöslegesek. Az emberi lét minden részecskéje, a bölcsőtől a sírig, tiszta üzlet legyen: addsa, nesze! S ha ilyen úton nem jutunk el a mennyek országába, akkor az nem nemzetgazdák számára való hely, s nincs ott semmi keresni valónk.

- Nem tagadom, - tette hozzá Bitzer, - hogy az iskoláztatásom olcsó volt. De az így is van rendjén, uram. A termelési költségem a minimális volt, s az eladási áram a maximális.

Itt egy kissé megzavarta őt Lujza és Czili zokogása.

- Kérem, hagyják el ezt, - szólt. - Nincs semmi haszna; csak zavarja az ügyet. Úgy látszik, azt hiszik, hogy én ellenséges indulattal viseltetem Tom úrfi iránt, holott erről szó sem lehet. Célom csupán az, hogy a kifejtett észszerű okok folytán, visszavigyem őt Coketownba. Ha ellenállna, azt kiáltanám: - Fogjátok el a tolvajt! - De nem fog ellenállani, nyugodtak lehetnek.

Sleary úr, a ki mindeddig tátott szájjal figyelt a bölcs tanításra, s a kinek mozgatható szeme épp oly mozdulatlanul meredt a levegőbe, mint a másik, - most közbelépett.

- Uram, ön jól tudja, s az ön lánya még jobban tudja (mert ő neki meg is mondtam), hogy én nem tudtam, mit csinált az ön fia, és nem is voltam kíváncsi rá. Azt mondtam, jobb, ha nem is tudom, bár magamban azt gondoltam, hogy legfőlebb holmi csínytevésről van szó. Minthogy azonban ez a fiatal ember azt mondja, hogy valami bankrablásba keveredett bele, a dolog nagyon komoly - sokkal komolyabb, semhogy leplezni volna kedvem a bűnt, a hogy ez a fiatal ember nagyon találóan kifejezte magát. Ennélfogva, uram, ne is vegye zokon, ha én is ennek a fiatal embernek a pártjára czegődöm és azt mondom, hogy igaza van neki és semmit se tehetünk ellene. De azt is megmondom, uram, mit czándékozom tenni; elviczem kocsin az ön fiát meg ezt a fiatal embert a vasútig és elejét vezzem minden botránynak ezen a helyen. Egyebet nem tehetek, de ezt megtecszem.

Lujza újult erővel jajgatni kezdett, Gradgrind úr pedig még jobban elszomorodott, mikor utolsó barátja is ekképp cserben hagyta őket. De Czili nagy figyelemmel rátekintett Slearyre, és nem is értette őt félre egy pillanatig sem szíve mélyén. Mikor megint kifelé indultak valamennyien, Sleary mozgatható szemével alig észrevehetően intett neki, hogy maradjon el a többiektől. Miközben bezárta az ajtót, izgatottan így szólt Czilihez:

- A nagyságos úr pártfogásába vett téged, Czeczil és én segíték most rajta viczonzásul. Aztán ez a fiatal ember czégéres gazember s annak a czájaskodó bitangnak az embere, a ki majdnem az ablakon kerecztül dobta ki az enyéimet. Sötét éczakánk lecz; van egy lovam, a mely mindent tud, csak éppen beczelni nem; van egy pónim, a mely óránként tizenkét angol mérföldet czalad, ha Childers hajtja; van egy kutyám, a mely huczonnégyszáz álló óráig lefog egy embert a

helyén, úgy hogy egy tapodtat se tehet se hátra, se előre. Beczélj egy czót a fiatal úrral; mondd meg neki, hogy a mikor látja, hogy a lovunk tánczolni kezd, a világért se féljen, hogy fölfordulunk, hanem ügyeljen, a míg közeledni nem látja a pónifogatot. Mondd meg neki, hogy mikor ez a pónifogat mellénk ér, ugorjon le a kocsiról, ugorjon föl a másik kocsira, az majd elvágtat vele, hogy jobban se kell. Ha a kutyám azt a fiatal embert csak moccani is engedi, akkor nem bánom, czaladjon a póni után. És ha a lovam csak egy tapodtat is mozdul reggelig arról a helyről, a hol tánczolni kezdett, hát akkor nem ismerem a saját lovamat! - Gyorsaság a jelczó!

A jelszónak olyan hatása volt, hogy tíz percz múlva Childers úr, a ki papucsban sétálgatott a piacon, tisztában volt a teendőjével, és Sleary úr kocsija is készen állt. Pompás látvány volt, a mint a művelt kutya ott ugrándozott ugatva a kocsi körül, és Sleary úr mozgatható szemével kioktatta, hogy különösen Bitzernek kell a figyelmét szentelnie. Mihelyt besötétedett, kocsira ültek mind a hárman és elindultak. A művelt kutya (rettentő nagy állat volt), majd felfalta már Bitzert a szemével s ott ügetett Bitzer oldalán a kerék mellett, hogy készenlétben legyen, ha Bitzernek kedve kerekednék kiszállni a kocsiból.

Gradgrind úr, Lujza és Czili izgatott várakozás közepett ébren töltötték a fogadóban az egész éjszakát. Reggel nyolcz óra tájban megjelent Sleary úr és a kutya, mindketten nagyon jó kedvűen.

- Rendben van minden, uram! - szólt Sleary úr. - A fia most már körülbelül a hajón lehet. Childers magával vitte másfél órával azután, hogy innen távoztunk az este. A ló polkát tánczolt, a míg félig agyon nem vertem (keringőt tánczolt volna, ha nincs befogva), aztán ráparancsoltam, hogy hagyja abba, mire kényelmesen elaludt. Mikor az a czégéres gazember kijelentette, hogy gyalog folytatja az utat, a kutya belekapott a nyakravalójába, úgy hogy mind a négy lába a levegőben volt, aztán lerántotta a földre és meghengergette. Erre újra beült a kocsiba, és ott is maradt, a míg ma reggel félhétkor hazafelé nem fordultam a lóval.

Gradgrind úr nem győzött eléggé hálálkodni, s oly gyöngéden, a mint csak telt tőle, holmi tisztességes pénzbeli jutalomra czélozgatott.

- Én nekem nincs czükségem a pénzre, uram, de Childers családos ember, és ha lecz czíves megkínálni őt egy ötfontos bankjeggyel, azt hiczem, el fogja fogadni. Ha aztán venne a kutyámnak egy nyakörvöt vagy a lovam czámára valami csöngős holmit, nagyon örülnék neki. Egy kis pálinkát mindig köczönettel fogadok. - (Rendelt is már egy pohárral, s most még egygyel hozatott.) - És ha nem sokallja, uram, rendel egy kis lakomát a társaságomnak, fejenként negyedfél shillingért, ital nélkül; nagyon boldogok lennénk.

Hálájának mind e csekély kifejezését örömmel vállalta Gradgrind úr, bárha elenyésző semmiségnek tekintette, a mint meg is mondta, a nagy szolgálathoz képest.

- Nem bánom hát, uram, ha ecczer alkalomadtán jutalomjátékot rendel a czirkuczomban a társaság javára, akkor bőven kiegyenlítette a tartozását. De most uram, ha a lánya megengedi, mielőtt elválunk, egy pár czavam volna még önnel.

Lujza és Czili visszavonultak a szomszéd szobába. Sleary úr pedig, miután fölrázta és álltában fölhajtotta a pálinkáját, így folytatta:

- Azt hiczem, uram, fölösleges önnek mondanom, hogy a kutya csodálatos egy állat.

- Az ösztöne, - szólt Gradgrind úr, - bámulatos.

- Akárhogy nevezi is - én Isten ugyse nem tudom, hogy nevezzem, - szólt Sleary, - annyi tény, hogy bámulatos. A hogy a kutyája ráakad önre - akármilyen mecczi útról!

- A szaglása, - szólt Gradgrind úr, - rendkívül finom.

- Ördög vigyen el, ha tudom, hogy nevezzem, - ismételte Sleary úr, a fejét csóválva, - de én velem megesett, hogy egy-egy kutya olyan különös módon rám akadt, hogy arra gondoltam, vajjon nem ment-e előbb egy másik kutya-hoz kérdezősködni: - Nem ismercz-é véletlenül egy Sleary nevű embert? Sleary a neve, műlovar, vastag, erős ember, határozott tekintetű? - És vajjon nem így felelt-e rá a másik kutya: - Nem mondhatnám, hogy én magam ismerem; de ismerek egy kutyát, a ki azt hiczem ismeri. - És vajjon az a másik kutya nem törte-e rajta a fejét és nem így czólt-e: - Sleary, Sleary! Óh, hogyne, hogyne! Egy barátom beczélt róla ecczer. Mindjárt megadom a címét! - Mert mivelhogy sokat mutogatam magam és sokat járok-kelek ide-oda, bizonyos, hogy egécz sereg kutya is ismer, uram, a nélkül, hogy én is ismerném őket!

Gradgrind úr nagyot nézett ennek az okoskodásnak hallatára.

- Annyi bizonyos, - szólt Sleary, miután hörpöntött a poharából, - hogy tizennégy hónapja jártunk utóljára Chesterben, uram. Éppen a „Gyerekek az erdőben”-t próbáltuk egy reggel, mikor az ülőhelyek bejárásán kerecztül egy kutya vánczorgott be a porondra. Nagy útat bejárhatott, mert nagyon roccz bőrben volt, sántított és csaknem vak volt. Sorba járta a gyerekeinket, mintha keresne köztük valakit, a kit ismert, azután hozzám jött, a két első lábára állt, noha nagyon gyöngye volt, azután megcsóválta a farkát és holtan terült el. Uram, ez a kutya Ugriláb volt.

- Czili atyjának a kutyája?

- Czeczil apjának az öreg kutyája. Hát, uram, czent esküt mernék rá tenni, úgy ismerem azt a kutyát, hogy a gazdája meghalt és el is temették, mielőtt a kutyája vicczajött hozzám. Jozefin meg Childers meg én sokáig tanakodtunk, megírjam-e Czeczilnek vagy sem? De abban állapotunk meg, hogy nem írom meg. Nincs mivel vígacztalnunk őt; mire való volna hát megzavarni a nyugalját és czerencsétlenné tenni őt? Így aztán vajjon csúnyán cserben hagyta-é őt az apja, vagy vajjon inkább egyedül akart-e keseregve elpucztulni, a helyett, hogy magával rántja a lányát is a nyomorúságba, ezt, uram, sose fogjuk megtudni, a míg - nem soha, a míg ki nem derítjük, hogy’ akadnak ránk a kutyák!

- Máig is örzi azt a palaczkot, a melylyel elküldte az atyja, és hinni fog a szeretetében utolsó lehelletéig, - szólt Gradgrind úr.

- Ebből két dolgot tanulhatunk, ugy-e, uram? - szólt Sleary úr eltűnődve, miközben a pálinkás pohár fenekére tekintett, - előczör azt, hogy van a világon olyan czeretet, a mely egyáltalában nem önzés, hanem egéczen más valami; másodczor, hogy ez a czeretet egéczen különös úton-módon czámító vagy nem czámító, úgy, hogy erre épp oly nehéz nevet találni, mint a kutyák öcztönére!

Gradgrind úr kinézett az ablakon és nem válaszolt, Sleary úr felhajtotta a pálinkáját és beszólította a hölgyeket.

- Kedves Czeczil, csókolj meg és Isten áldjon! - Nagyságos kisacczony, igazán jól esik a lelkenek, ha látom, hogy kegyed úgy bánik vele, mintha a testvére volna, még pedig olyan testvére, a kiben öczintén bízik és a kit czíve mélyéből becsül. Remélem, hogy az öccse úgy fog élni, hogy valamikor méltó lecz még kegyedhez és nagyobb öröme fog telni benne. - Uram, adja a kezét előczör és utóljára! Ne haragudjék ránk, czegény földönfutókra. Az emberek czórazokozni is akarnak. Nem tanulhatnak mindig, nem is dolgozhatnak czakadatlanul; nem arra termettek. Nem nélkülözhetnek bennünket, uram. Legyen bölcs és jóczívű, és tekintsen bennünket a legjobb czempontból, nem a legrocczabból!

- Nem is gondoltam volna eddig, - szólt Sleary úr, még egyszer bedugva fejét az ajtón, - hogy ilyen sokat tudok kerepelni!

KILENCZEDIK FEJEZET.

Befejezés.

Veszedelemes dolog beleavatkozni a hiú szájaskodók dolgaiba, mielőtt ők maguk nincsenek tisztában a dolgokkal. Bounderby úr érezte, hogy Sparsitné asszony vakmerően megelőzte őt és okosabb akart lenni nála. Engesztelhetetlen haragra lobbanva Peglerné diadalmas fölfedezése miatt, addig forgatta elméjében annak a nőnek a vakmerőségét, a ki tőle függött, a míg egész lavinává nőtt az ügy lelkében a sok forogástól. Végül arra a fölfedezésre jutott, hogy ha elbocsátja ezt az előkelő rokonságú némbert, - ha azt mondhatja: - Jó családból való nő volt és mindenáron nálam akart maradni; de énnekem nem kellett és túladtam rajta! -: akkor ily módon a legnagyobb dicsőséggel zárna le ezt az összeköttetést, s egyúttal méltóan büntetné Sparsitné asszonyt is hűtlenségeért.

Bounderby úr e nagy gondolattól teljesen áthatva ment le villásreggelizni, s leült a régi jó időkből ismert ebédlőben, a hol arczképe lógott. Sparsitné asszony a kandalló mellett ült, féllábbal a pamutkengyelben, nem igen sejtve, merre visz az útja.

A Pegler-eset óta ez a gyöngédlelkű hölgy csendes mélabú és lelkifurdalás fátyolába rejtette Bounderby úr lesajnálását. Ennélfogva rendesen bánatos arcot szokott vágni, s most is bánatos pillantással fogadta pártfogóját.

- No mi baj már megint, asszonyom? - szólt Bounderby úr rövid nyerseséggel.

- Kérem, uram, - felelt Sparsitné asszony, - ne harapja le az orromat.

- Az ön orrát, asszonyom? - ismételte Bounderby úr. - Az ön orrát! - a mivel Sparsitné asszony véleménye szerint azt akarta mondani, hogy ez az orr kissé nagyocska volna efféle merényletre. E sértő czélzás után Bounderby úr levágott magának egy darab kenyérhéjat és csörömpölve lecsapta a kését.

Sparsitné asszony kiemelte a lábát a kengyelből, és így szólt: - Bounderby úr, uram!

- Nos, asszonyom? - vágott vissza Bounderby úr. - Mit bámúl úgy rám?

- Szabad kérdenem, uram, - szólt Sparsitné, - ballábbal kelt fel ma reggel?

- Ballábbal, asszonyom.

- Szabad kérnem, uram, - folytatta a mélyen sértett nő, - vajjon én vagyok-e boldogtalan oka mai rossz kedvének?

- Mondok valamit, asszonyom, - szólt Bounderby, - nem azért jöttem ide, hogy bosszantsanak. Egy asszonynak lehetnek előkelő rokonai, de azért nem tűrhető, hogy megkeserítse az életét olyan embernek, a milyen én vagyok; és nem is vagyok hajlandó tovább tűrni a dolgot. (Bounderby úr érezte, hogy röviden kell végeznie, mert ha részletekbe bocsátkozik, kudarcot fog vallani.)

Sparsitné először a magasba vonta, azután összehúzta coriolanusi szemöldökét; azután berakta a munkáját a kosarába és felállt.

- Uram, - szólt királynői méltósággal, - úgy látom, hogy ez idő szerint útjában vagyok. Visszavonulok hát a szobámba.

- Ha megengedi, kinyitom az ajtót, asszonyom.

- Köszönöm, uram, magam is ki tudom nyitni.

- Jobb lesz, asszonyom, ha megengedi, hogy én nyissam ki, - szólt Bounderby, miközben elébe állt és rátette kezét a kilincsre, - mert így legalább élhetek az alkalommal, s megmond-

hatom önnek a véleményemet, mielőtt távozik. Sparsitné asszony, asszonyom, azt hinném, hogy az ön számára szűk itt a hely. Nem gondolná? Úgy érzem, hogy az én szerény hajlékom nem elég tágas olyan hölgy számára, a ki oly kiváló érzéket tanusít mások dolgai iránt, mint ön, asszonyom.

Sparsitné asszony sötét megvetéssel Bounderby úrra pillantott s azután rendkívül udvariasan így szólt: - Igazán, uram?

- Meggondoltam a dolgot, asszonyom, tudja, a legutóbb történtek óta, - szólt Bounderby; - és szerény ítéletem szerint...

- Óh! Kérem, uram, - vágott a szavába Sparsitné asszony jókedvű élénkséggel, - ne becsülje le az ítéletét. Az egész világ tudja, hogy milyen csalhatatlan Bounderby úrnak az ítélete. Van rá bizonyossága mindenkinek. Az egész világ beszél róla. Lebecsülhet bármit saját magában, uram, csak az ítélőképességét nem, - szólt Sparsitné asszony nevetve.

Bounderby úr fülig vörösödve és kényelmetlenül szorongva, így folytatta:

- Arra a belátásra jutottam, mondom, asszonyom, hogy az olyan kiváló hölgynek, a minő ön, egészen más fajta háztartásban volna helye. Például olyan háztartásban, a minő az ön rokonáé, Scadgersné asszonyé. Nem gondolja, hogy ott akadna tennivalója, asszonyom?

- Eddig sohasem jutott eszembe, uram, - felelt Sparsitné asszony; - de most hogy említi, nagyon valószínűnek tartom a dolgot.

- Akkor talán nem ártana megpróbálni, asszonyom, - szólt Bounderby, miközben egy csekket tett borítékban Sparsitné asszony kis kosarába. - Akkor indulhat, a mikor tetszik, asszonyom; de addig is bizonyára kellemesebb lesz önre nézve, ha kiváló képességeivel egyedül fog étkezni, hogy semmi se zavarja. Igazán bocsánatot kellene kérnem öntől, hogy noha csak ceketowni Bounderby Józsiás vagyok - oly sokáig az útjában álltam.

- Kérem, ne is szóljon róla, uram, - felelt Sparsitné asszony. - Ha ez a kép beszélhetne, uram, - de szerencsére annyival különb az eredetijénél, hogy nem beszélhet és nem utáltathatja meg magát másokkal, - bizonyosságot tehetne róla, milyen régóta megmondtam neki, hogy az eredetije számár. Bármit tesznek a szamarak, meg nem lephetnek senkit, sem föl nem háboríthatnak. A szamarak eljárását csupán megvetéssel lehet sújtani.

E szavak után Sparsitné asszony, a kinek római arcza e pillanatban emlékéremhez hasonlított, a mely Bounderby úr iránt érzett megvetését örökölte meg, tetőtől-talpig végigmérte pártfogóját, gúnyos kicsinyléssel elhaladt mellette és fölment az emeletre. Bounderby úr betette utána az ajtót, s megállt a kandalló előtt, régi szokása szerint beleképzelve magát arczképébe - és a jövőendőbe.

Mit látott a jövőendőben? Látta, hogy Sparsitné asszony a női fegyvertár éles fegyvereivel nap- nap után viaskodik a dörmögő, mérges, zsémbelődő, czivódó Scadgersné asszonynyal, a ki még mindig ágyban fekszik titokzatos lábával, s minden negyedév közepéig elkölti szegényes jövedelmét egy hitvány, kis, rossz levegőjű lakásban, a mely szűk egy személynek is, még inkább kettőnek; de látott-e egyebet is? Látta-e saját magát is, a mint az idegeneknek mutogatja Bitzert, ezt a szép reményű fiatal embert, a ki odaadón tiszteli gazdája nagy érdemeit, a ki elnyerte Tom úrfi állását és egy hajszálon múlt, hogy Tom úrfit magát is el nem fogta, mikor mindenféle gazember megszöktette őt? Látta-e elmosódva saját magát, a mint hiú kérkedéssel a végrendeletét csinálja, a melynek értelmében huszonöt szélhámos, a kik egytől-egyig elmúltak huszonöt esztendősek, ceketowni Bounderby Józsiás nevét fogja felvenni, élte fogytáig a Bounderby-házban fog ebédelni, a Bounderby-intézetben fog lakni, a Bounderby-kápolnában fog imádkozni, a Bounderby-káplán prédikációja alatt fog szundikálni, a Bounderby-alapítványból fog élni, s élte fogytáig a Bounderby nagyságának emlegetésével fogja tönkre

tenni az egészséges gyomrokat? Volt-e sejtelve arról a napról, a mely őt esztendő múlva el fog következni, a mikor ceketowni Boudier Józsiást halálos szélütés fogja érni az utcán Ceketownban, s ez a drága végrendelet meg fogja kezdeni hosszú pályafutását, a melynek szakadatlanul agyarkodás, herce-hurcra, hamis igények, hitvány példa, kevés haszon és sok pörpatvar lesznek az útjelzői? Valószínűleg nem látta. De az arczkép meg fogja érni mindezt.

Ime, Gradgrind úr is ott ült ugyanaznap és ugyanabban az órában, elgondolkozva, szobájában. Mit látott vajjon ő a jövőből? Látta-e saját magát, mint őszhajú, roskatag férfit, a ki elméletét, a melyet eddig örökérvényűnek tartott, ráhúzni igyekszik a változott körülményekre? A ki tényeit és számításait a hit, remény és szeretet szolgálatába igyekszik hajtani, és nem tapossa tovább ezt a szentháromságot a maga poros kis malmában? Látta-e saját magát, a mint egykori politikai pártfelei megvetik őt ezért? Valószínűleg mindezt előre látta, mert ismerte az embereit.

Lujza is ott ült ugyanaznap este a kandalló előtt és elnézte a tüzet, úgy mint hajdanában, csak hogy jámborabban és alázatosabban. Mit látott vajjon ő a jövőből? Nagy plakátokat az utcákon, az atyja aláírásával, a melyeken Gradgrind úr a megboldogult Blackpool István takács emlékét tisztázta az igaztalan gyanú alól, s közhírré tette, hogy saját fia a bűnös, a kinek bűnét enyhíteni igyekezett mindenféle felhozható okkal, fiatalságával és a kísértéssel (arra nem volt képes, hogy említse a neveltetését is); ez voltaképpen a jelenbe tartozott még. Ide tartozott csaknem Blackpool István sírköve is, a sírfelírral, a melyet atyja szövegezett, mert Lujza tudta, hogy ez így fog bekövetkezni. Mindezt világosan láthatta. De mit látott vajjon a jövőből?

Egy munkásnőt, a kinek Ráhel a neve, s a ki hosszú betegség után újra megjelent a gyár csengőjének a hívó szavára, s a ki megszabott órákban ott járt-kelt a ceketowni „kezek” között, egy asszonyt, a ki szép volt merengésében, a ki folyton fekete ruhában járt, de mindig csendes, derült, sőt jókedvű is volt; a ki az egyetlen volt az egész városban, a ki részvétellel viseltetett egy elzúllott, iszákos, másik nő iránt, a ki hébe-korba titokban fölkereste őt koldulva és siránkozva; egy asszonyt, a ki szakadatlanul dolgozott, de azért elégedett volt, s természetes sorsának tekintette a munkát, a míg ki nem öregedett belőle. Látta Lujza mindezt? Ezt rejtette a jövő méhe.

Látta-e az elhagyottan élő fivért, sok ezer mérföldnyi messzeségben, a ki könnyel áztatja a leveleit, a melyekben megírja, hogy Lujza szavai nagyon hamar igazra váltak, s hogy a világ minden kincsét szívesen odaadná, csak még egyszer viszontláthassa a nővér édes arcát? Nagysokára hazafelé indul ez a fivér, reméli, hogy találkozik a néjével, de e közben megbetegszik, s azután idegen kézírással jön egy levél: „Meghalt a kórházban, lázban, ekkor és ekkor, megbánva bűneit és szeretettel gondolva önre, a kinek nevét sóhajtott utolsó perczében is.” Látta-e vajjon Lujza mindezt? Ezt rejtette a jövő méhe.

Ő maga újra asszony - anya - szeretettel őrzi gyermekeit, s folyton arra ügyel, hogy lelküknek épp úgy meglegyen a gyermekkor, mint a testüknek, mert ez a legszebb dolog és oly drága kincs, a melynek minden kis részecskéje megáldja és boldoggá teszi a legbölcsebbet is. Látta-e vajjon Lujza ezt is? Mert ezt nem rejtette magában a jövő.

De a boldog Czili boldog gyermekei szeretettel környezik; minden gyermek szereti őt; ő maga ismer minden gyermekmesét; nincs olyan ártatlan kedves történet, a melyet megvetne; állandóan rajta van, hogy szegényebb felebarátait megismerje, s életüket, a mely csupa gép és sivár valóság, a képzeletnek bájaival és gyönyörűségeivel ékesítse, a melyek nélkül elhervad a gyermeki szív, szellemileg halott a legnagyobb testi erő, s a legnagyobb gazdasági jólét, a melyet a számok kimutatnak, csak írott malaszt, - látta-e vajjon Lujza, hogy ilyen lesz az élete? Mert ezt rejtette a jövő méhe.

Kedves olvasóm! Rajtunk múlik csak, hogy a magunk körében így forduljanak-e a dolgok vagy sem? Törekedjünk erre mind a ketten! Akkor nyugodtabban ülhetünk majd a tűzhelyünk mellett, elnézve, hogy' válik hamuvá és hogy' hül ki életünknek tüze.

KARÁCSONYI ÉNEK

ELSŐ VERSSZAK.

Marley lelke.

Marley halott volt, hogy ezzel kezdjem. Nem férhet hozzá semmi kétség. A halálozási jegyzőkönyvet aláírta a lelkész, a polgári hivatalnok, a temetkezési vállalkozó és a főgyászoló. Scrooge aláírta. És Scrooge neve jó név a tőzsdén, bármi volt az, a mit jónak látott aláírni.

A vén Marley halott volt, akár az ajtószeg.⁸

Jól megértsetek! Eszemágába' sincs azt mondanom, hogy tudomásom szerint tudomásom van róla, mi az, a miért az ajtószeg holtabb valami más egyébnél. A mi engem illet, nagy hajlandóságom volna a koporsószeget tekinteni a vaskereskedelem legholtabb árújának. Ámde őseink bölcsesége rejlik a közmondásban; s távol legyen tőlem, hogy szentségtelen kézzel megbolygassam a közmondást, hiszen akkor odalenne az ország. Szíves engedelmetekkel hangsúlyozom tehát még egyszer, hogy Marley halott volt, akár az ajtószeg.

Tudta-e Scrooge, hogy Marley halott? Persze, hogy tudta. Az ellenkezőt elképzelni sem lehetne. Scrooge és Marley üzlettársak voltak, Isten tudja, hány esztendőn keresztül. Scrooge volt Marley végrendeletének egyedüli végrehajtója, vagyonának egyedüli kezelője, ő volt Scrooge egyetlen meghatalmazottja, egyetlen örököse, egyetlen barátja és egyetlen gyászolója. És éppen Scrooge-ot egyáltalán nem sújtotta le oly rettenetesen a gyászeset, hogy ne maradt volna még a temetés napján is kitűnő üzletember s ne ünnepelte volna meg ezt a napot is egy kétségtelenül jó üzlettel.

Marley temetésének az említése visszavezet újra oda, a honnan kiindultam. Marley kétségtelenül halott volt. Ezt méltóztassék határozottan tudomásul venni, mert különben szó sem lehet semmi csodálatos dologról abban a történetben, a melyet elmondani készülök. Ha nem volnánk tökéletesen meggyőződve arról, hogy Hamlet atyja meghalt, mielőtt a színdarab megkezdődött, akkor az, hogy éjszaka, keleti szélben, ott sétál a bástyáin, semmivel sem volna nevezetesebb esemény, mint hogyha bármely más éltesebb úriember egyszerre csak kirándulna este valami szellős helyre - mondjuk a Szt.-Pál székesegyház udvarára, - hogy a szó szoros értelmében kövé dermeszsze fiának gyöngye lelkét.

Scrooge sohasem festtette be a vén Marley nevét. Évek múlva is ott volt még az üzlet ajtaja felett ez a felírás: Scrooge és Marley. A céget Scrooge és Marley néven ismerték. Ha új vevők tévedtek az üzletbe, Scrooge-ot hol Scrooge-nak szólították, hol meg Marleynak; de Scrooge felelt mind a két megszólításra. Ő neki teljesen mindegy volt.

Óh! ez a Scrooge, a kit egyszer megmarkolt, azt alaposan megkopasztotta! Kapzsi, fukar, kuporgató, zsugori, szipolyozó vén bűnös volt! Kemény és éles, mint a kova, a melyből sohse csalt még ki aczél nemes szikrát; titkolódzó, zárkózott és egyedül való, mint az osztriga. A beleszorult hideg megdermesztette vén vonásait, megcsippentette hegyes orrát, összeránczolta arcát, megmerevítette tartását; vörössé tette a szemét, kékké keskeny ajkait, s kirikácsolt recsegő hangjából is. Fagyos zúzmara lepte be fejét, szemöldökeit és tuskés állát. Mindig magával hordozta saját alacsony hőmérsékletét; jéggé aszalta irodáját a kánikulában, és nem langyította egy fokkal sem karácsonykor.

Külső hideg és meleg nem igen hatott Scrooge-ra. Meleg föl nem melegíthette, téli fagy le nem hűthette. Nem fújt soha szél, a mely csípősebb volt nála, nem hullt hó, a mely kitartóbban tört volna célja felé, nem zuhogott nála kérlelhetlenebb zápor soha. Rút idő ki nem

---

⁸ Angol közmondás.

fogott rajta. A legdühösebb eső, hó, jégeső és dara csak egy tekintetben főzhették le. Ők gyakorta voltak bőkezűek, Scrooge ellenben soha.

Sohasem állította meg őt senkisé az utcán, hogy örvendezve így szóljon hozzá: „Kedves Scrooge úr, hogy van? Mikor látogat meg?” Sohasem kért tőle koldus alamizsnát; sohasem kérdezték meg tőle a gyerekek, hány óra van; soha életében nem tudakolta tőle sem férfi, sem nő, merre vezet az út ide vagy oda. Még a vakemberek kutyái is mintha ismerték volna; s valahányszor jönni látták Scrooge-ot, behúzták a gazdájukat valamelyik közeli kapú alá vagy udvarba, s azután a farkukat csóválták, mintha azt akarták volna mondani: „Jobb nem látni, mint ilyen gonoszul nézni, vak gazd'uram!”

De mit bánta Scrooge? Éppen ezt szerette ő. Előre öklöződni az élet nyüzsgő országútján, visszaintve minden emberi rokonérzést, ez volt az, a mire Scroogenak a foga vásott.

Egyszer - az év áldott napjai közül való egyik napon, karácsony estéjének napján - az öreg Scrooge ott ült szorgoskodva irodájában. Hideg, fagyos, csípős idő volt, s e mellett ködös is, és Scrooge hallhatta, hogy az emberek odakünn az udvarban fújva járnak fel s alá, kezüket a mellükhöz, s lábukat a kövezethez csapdosva, hogy melengessék. A toronyórák csak az imént ütöttek hármat; de egészen sötét volt már.

Nem volt világos egész nap - s a szomszédos irodák ablakaiban lobogó gyertyák vöröses foltoknak tetszettek a markolható, barna levegőben. A köd beáradt minden hasadékon és kulcslyukon s odakünn oly sűrű volt, hogy bár az udvar rendkívül keskeny volt, a szemben lévő házak merő árnyképek voltak. A mint a piszkos ködfelhő mindent elsötétítve alágomolygott, szinte azt kellett hinni az embernek, hogy a természet valahol a szomszédban lakik és nagyban főzi a sört.

Scrooge irodájának ajtaja nyitva volt, hogy szemmel tarthassa az őrököt, a ki odakünn egy homályos kis czellában, holmi víztartófélfében, leveleket másolt. Scrooge kandallójában nagyon kis tűz volt, de az őrök tüze oly kicsike volt, hogy alig látszott többnek egy darabka szénnél. De nem rakhatott a kályhára, mert Scrooge a maga szobájában tartotta a szenesládát; s valahányszor bement hozzá az őrök a lapáttal, a gazda mindannyiszor kijelentette, hogy hovatovább kénytelenek lesznek megválni egymástól. Így aztán az őrök a nyakára csavarta nagy fehér szörkendőjét s a gyertya lángja mellett próbált melegedni; ez a kísérlete azonban, mivel a képzelő tehetsége gyöngye lábán állt, kudarcot vallott.

- Víg karácsonyt kívánok, bácsi! Isten éltesse! - kiáltott egy jókedvű hang. Scrooge unokaöccsének a hangja volt, a ki oly hirtelen rontott be hozzá, hogy jókívánsága volt közeledtének az első jele.

- Bah! - szólt Scrooge. - Lári-fári!

A sebes járástól a ködben és a fagyban Scrooge-nak ez az unokaöccse úgy kihevült, hogy csupa tűz volt; az arcza kipirult és megszépült; a szeme szikrázott, s a lehelete alaposan gőzölgött.

- A karácsony lári-fári, bácsi! - szólt Scrooge unokaöccse. - Ezt csak nem komolyan érti?

- A legkomolyabban, - szólt Scrooge. - Víg karácsony! Mi jogod van neked vigadni? Mi okod van neked vigadni? Hiszen elég szegény vagy.

- Ejnye, ejnye, - felelt az unokaöcs jókedvűen. - Ugyan, mi joga van hát önnek szomorkodni? Mi oka van önnek mogorvaskodni? Hiszen ön elég gazdag.

Scrooge, mivel hamarjában nem tudott mit felelni, újra azt mondta, hogy: „Bah!” és hozzátette azt is, hogy „Lári-fári!”

- Ne haragudjék, bácsi! - szólt az unokaöcs.

- Már hogyne haragudnám, - felelt a bácsi, - mikor ilyen bolondok világában élek? Vig karácsony! Ugyan eredj a vig karácsonyoddal! Mi egyéb rád nézve a karácsony, mint oly idő, mikor számlákat kell fizetned pénz nélkül; mikor azt veszed észre, hogy egy esztendővel idősebb lettél, de egy órával sem lettél gazdagabb; mikor le kell zárnod a könyveidet, s azt látod, hogy kerek tizenkét hónapon keresztül vesztesség ásít feléd minden egyes tételből? Ha rajtam állana, - folytatta Scrooge méltatlankodva, - minden eszelőst, a ki ajkain „vig karácsony”-nyal jár-kele ide-oda, megfőzetnék a saját puddingjában s a szívét Krisztus-tövissel⁹ átszúrva temettetném el. Úgy bizony!

- Bácsi! - tiltakozott az unokaöcs.

- Öcskös! - felelt a nagybácsi keményen. - Üld meg a karácsonyt a magad módján, s hadd üljem meg én is a magam módján.

- Üljem meg! - ismételte Scrooge unokaöccse. - De hiszen ön egyáltalában nem üli meg.

- Bízd csak rám nyugodtan, - szólt Scrooge. - Válgék javadra. Javadra vált eddig is mindenkor!

- Sok dolog van, megvallom, a mit javamra fordíthattam volna, de nem tettem, - felelt az unokaöcs. - Ilyen a karácsony is. De azt is mondhatom, hogy karácsony idejét, valahányszor térült-fordult, nem tekintve a szent nevének és eredetének tartozó tiszteletet, ha ugyan eltekinthetünk ettől bárminél, a mi összetartozik vele, - mindig jó időnek tartottam; a bocsánat és emberszeretet barátságos, kedves idejének; az egyetlen időpontnak, a melyről tudok az egész év hosszú naptárában, a mikor nő és férfi közös egyetértéssel szabadon föltárja zárkózt szívét s úgy gondol az alacsonyabb sorsú emberekre, mint igazi útítársaira a sír felé, nem pedig mint más utakon járó másfajta teremtményekre. S ezért, bácsi, bár egy szemernyi aranyat vagy ezüstöt sem hozott még soha a zsebembe, mégis azt hiszem, hogy javamra vált és javamra is fog válni mindenkor. S annyit mondok csak: Isten áldja meg a karácsonyt!

Az irnok a víztartóban önkénytelenül tapsolni kezdett; de mivel nyomban belátta, hogy bakot lött, megpiszkálta a tüzet s kioltotta utolsó, gyöngé szikráját is mindörökre.

- Ha még egyszer meg mer mukkanni, - szólt Scrooge, - állása elvesztésével fogja megülni a karácsonyát! Hiszen te pompás szónok vagy, uracskám, - tette hozzá, unokaöccséhez fordulva. - Csodálom, hogy nem jutottál még be a parlamentbe.

- Ugyan bácsi, ne haragudjék. Jöjjön! Ebédeljen holnap minálunk.

Scrooge azt felelte unokaöccsének, hogy vigye el, - - úgy bizony, csakugyan ezt felelte. Kimondta az utolsó betűig az egész gondolatát, és ezt a kellemetlenséget kívánta az unokaöccsének.

- De miért? - kiáltott Scrooge unokaöccse. - Miért?

- Miért nősültél meg? - szólt Scrooge.

- Mert szerelmes lettem.

- Mert szerelmes lettél! - dörögött Scrooge, úgy, mintha ez lett volna a világon az egyetlen, a mi nevetségesebb még a vig karácsonynál is. - Jó mulatást!

- De bácsi, hiszen ön a házasságom előtt sem látogatott meg soha. Miért hozza fel hát most ezt okul arra, hogy nem jön hozzám?

---

⁹ Karácsony este Angliában magyalfa-zölddel (Krisztus-tövis) diszítik a szobákat. Ezzel diszítik a karácsonyi plumpuddingot is.

- Jó mulatást, - szólt Scrooge.

- Nem kívánok semmit sem öntől; nem kérek semmit sem öntől; miért ne lehetnék hát jó barátok?

- Jó mulatást, - szólt Scrooge.

- Szívem mélyéből sajnálom, hogy ilyen határozottan visszautasít. Az én hibámból soha sem volt közöttünk pörpatvar. Csak a karácsony tiszteletére tettem próbát most is önnél, s meg is maradok mindvégig karácsonyi kedvemben. Adjon az ég víg karácsonyt önnek is, bácsi!

- Jó mulatást! - szólt Scrooge.

- És boldog új esztendőt!

- Jó mulatást! - szólt Scrooge.

Unokaöcscse mindazáltal egyetlen haragos szó nélkül távozott a szobából. Odakünn a külső ajtónál megállt, hogy ünnepi jókívánságait tolmácsolja az őröknek, a ki bármennyire fázott, melegebb volt mégis Scrooge-nál, mert szívesen viszonzta a jó kívánságokat.

- Ott a másik bolond is, - dörmögött Scrooge, a ki véletlenül meghallotta; - az őrök, heti tizenöt shilling fizetéssel, asszonyokkal meg gyerekekkel, a ki szintén víg karácsonyról kotyog. Legjobb volna visszavonulnom Bedlamba.¹⁰

Ez az eszelős, mikor Scrooge unokaöcscsét kieresztette, két más látogatót bocsátott be. Megnyerő külsejű, előkelő úri emberek voltak, s kalaplevéve megálltak Scrooge irodájában. Kezökben könyvekkel és iratokkal, meghajoltak Scrooge előtt.

- Ha nem csalódom, Scrooge és Marley, - szólt az egyik úri ember, jegyzékébe tekintve. - Scrooge úrhoz van szerencsém vagy Marley úrhoz?

- Marley úr hét esztendő óta halott, - felelt Scrooge. - Éppen ma éjszaka lesz hét esztendeje, hogy meghalt.

- Meg vagyunk győződve róla, hogy túlélő üzlettársa méltó képviselője a megboldogult bőkezűségének, - szólt az úri ember, átnyujtva igazolványát.

Minden bizonynyal az volt, mert az üzlettársak rokonlelkek voltak. A baljóslatú „bőkezűség” szó hallatára Scrooge összeránczolta a homlokát, megrázta a fejét és visszaadta az igazolványt.

- A mostani szent ünnepek alkalmából, - szólt az úri ember, tollat ragadva, - sokkal kíváncsiabb, mint máskor, Scrooge úr, hogy némiképp gondoskodjunk a szegényekről és gyámoltalanokról, a kik mostanában nagyon sokat szenvednek. Ezernyi azoknak a száma, a kik híjával vannak a legközönségesebb szükségleteknek; és sok százezren nélkülözik a legközönségesebb kényelmességeket, uram.

- Hát nincsenek fogházak? - kérdezte Scrooge.

- Egész sereg fogház van, - szólt az úri ember, újra letéve a tollat.

- És a kerületi dologházak? - kérdezte Scrooge. - Működnek még?

- Működnek. De jobb szeretném, - felelt az úri ember, - ha azt mondhatnám, hogy megszűntek.

---

¹⁰ Bedlam a legismertebb londoni tébolyda népszerű elnevezése. Körülbelül úgy használják ezt a kifejezést, mint a magyarban a Lipótmezőt.

- Tehát a taposó malom és a szegény-törvény érvényben vannak még? - szólt Scrooge.
- Teljes erejökben, uram.
- Oh! Attól, a mit először mondott, megijedtem, hogy olyasvalami történt, a mi talán megakasztotta ez intézmények hasznos működését, - szólt Scrooge. - Nagyon örvendek, hogy ezt hallom.
- Abban a meggyőződésben, hogy ezek az intézmények aligha részesítik a nagy tömeget keresztényies testi-lelki táplálékban, - felelt az úri ember, - egynehányad magunkkal egy kis pénzt igyekszünk összegyűjteni, hogy a szegényeket elláthassuk némi étellel, itallal és tüzelőanyaggal. *Ezt* az időt pedig azért választottuk, mert ez az idő az leginkább, a mikor a szükség a legnyomasztóbb s a bőség a legörvendetesebb. Mennyit írjak az ön neve mellé?
- Semmit! - felelt Scrooge.
- Ön tehát névtelen óhajt maradni?
- Egyedül óhajtok maradni, - szólt Scrooge. - Minthogy megkérdeztek az urak, hogy mit óhajtok, ez a válaszom. Én magam nem vigadok karácsonykor és nincs módomban az sem, hogy a naplopókat vigassághoz segítsem. Hozzájárulok az említettem intézmények fentartásához - elég sokba kerülnek; s a kiknek rossz dolguk van, azoknak ott a helyük.
- Sokan nem mehetnek oda; és sokan inkább meghalnának.
- Ha inkább meghalnának, - szólt Scrooge, - ám haljanak meg, legalább apasztják a fölös népességet. Különben - bocsássanak meg - ehhez én nem értek.
- Pedig érthetne hozzá, - jegyezte meg az úri ember.
- Nem az én dolgom, - felelt Scrooge. - Teljesen elegendő, ha ért az ember a saját dolgához, és nem avatkozik mások dolgába. Engem a dolgom állandóan elfoglal. Jó mulatást, uraim!

Az úri emberek, mivel tisztán látták, hogy céltalanul erőszakolnák tovább a dolgot, eltávoztak. Scrooge újra munkához látott, megnövekedett önbecsüléssel és tréfásabb hangulatban, mint rendesen.

Ezenközben annyira megsűrűsödött a köd és a sötétség, hogy egész sereg ember futkosott ide-oda lobogó fáklyákkal, ajánlkozva, hogy a kocsiba fogott lovak előtt haladva mutassák az utat. Egy régi templomtorony, a melynek mogorva vén harangja a fal egyik góthikus ablakán keresztül állandóan ravaszul lekukucskált Scroogera, láthatatlanná vált, s az órákat és a negyedeket a felhők között ütötte el, rezgő morajlással minden kongás után, mintha a fogai vaczognának odafönt, megfagyott fejében. A hideg nőttön nőtt. A főutczán, az udvar szögletén, néhány munkás a gázcsövek javításával bíbelődött; nagy tüzet raktak egy serpenyőben, a melyet egy csoport toprongyos férfi és gyerek sereglett körül, kezöket melengetve és vígan hunyorgatva örömben a láng felé. Mivel az utczai csappal senki sem törődött, a belőle kiözönlő áradat egy-kettőre megfagyott és mogorva jéggé dermedt. A kirakatok lámpafénye, a melynek melegében belül magyalfaágak és bogyók pattogtak, pirosra festette a tovahaladók sápadt arcját. A baromfi-boltok és a fűszerkereskedések fényes mulatsággá váltak, ragyogó látványossággá, úgy, hogy szinte lehetetlenség volt elhinni róluk, hogy közük van oly prózai fogalmakhoz is, a minő az üzlet és az alkudozás. A Lord Mayor, a Mansion House¹¹ hatalmas erősségében, megparancsolta ötven szakácsának és pinczemesterének, hogy úgy üljék meg a karácsonyt, a mint a lord-mayori háztartás megkívánja; sőt még az a kis szabócska is, a kit a Lord Mayor múlt hétfőn nyilvános részegeskedésért és kötekedésért öt shilling pénzbírsággal

---

¹¹ A Lord Mayor hivatalos palotája.

büntetett, holnap puddingját kavargatta padlásszobájában, mialatt lesoványodott felesége kis gyermekükkel egy ugrásra elment hazulról a marhahúst megvenni.

Egyre nagyobb lett még mindig a köd és a hideg, a csípős, átható, maró hideg. Ha a derék szent Dunstan szokott fegyvere helyett egy kis ilyenforma idővel csippentette volna meg a gonosz szellem orrát, akkor üvöltött volna még csak torkaszakadtából az átkozott!¹² Egy boldogtalan fiatal orrnak a gazdája, a melyet az éhes hideg úgy össze-vissza rágott és marcangolt, mint a kutyák a csontokat, lehajolt Scrooge kulcslyukához, hogy karácsonyi énekkel örvendeztesse meg a házigazdát; de alig gyűjtött rá az

»Isten megáldja, jó uram!
Ne érje semmi baj!«

hangjaira, Scrooge olyan erőyes mozdulattal kapott a vonalzójához, hogy a zengedező rémülten menekült, átengedve a kulcslyukat a ködnek és a Scrooge-zsal még rokonabb hidegnek.

Végre ütött az irodazárás órája. Scrooge kelletlenül leszállt a székéről és szótlanul elismerte ezt a tényt a víztartóban várakozó őrök előtt, a ki nyomban elkoppantotta a gyertyáját és föltette fejére a kalapját.

- Ön holnap valószínűleg egész nap el akar maradni az irodából? - szólt Scrooge.

- Ha nincs ellenére, uram.

- Ellenemre van, - szólt Scrooge, - és nincs is rendjén. Ha levonnék érte egy félkoronát,¹³ bizonyára azt hinné, hogy rosszul járt, fogadni mernék.

Az őrök zavartan mosolygott.

- De arra nem gondol, - szólt Scrooge, - hogy ha semmiért egy napi bért fizetek, akkor én járok rosszul.

Az őrök azt a megjegyzést tette, hogy ez csupán egyszer történik meg az egész esztendőben.

- Nagyon gyöngé melegség arra, hogy az ember zsebét minden december huszonötödikén meglopják! - szólt Scrooge, állig begombolván a felöltőjét. - De azt gyanítom, hogy mégis szüksége van az egész napra. Csakhogy aztán másnap reggel annál korábban itt legyen.

Az őrök megígérte, hogy itt lesz; Scrooge pedig dűnnyögve távozott. Az iroda egy-kettőre zárva volt, s az őrök, nagy fehér szörkendője végét hosszan alálógatva mellén (mert felöltővel nem dicsekedhetett), a karácsony est tiszteletére, legalább húszszor végigcsúszott egy sor fiú végén a Cornhill-utca csúszkáján, s azután szaladt, a hogy' telt tőle, haza Camden Townba, szembekötősdit játszani.

Scrooge rendes búskomor vendéglőjében búskomoran megebédelt, s miután elolvasott minden ujságot s az est hátralevő részét jegyzőkönyve lapozgatásával csapta agyon, hazaindult lefeküdni. Néhai társa egykori szállásán lakott, a mely néhány komor szobából állt egy sötét, idomtalan épületben, egy udvar fenekén, a hol oly kevésbé volt a helyén, hogy az ember önkénytelenül azt képzelte: oda bújt el fiatal házkorában, mikor egyszer bujócskát játszott más házakkal, s nem talált vissza többé. Most persze jó vén ház volt már és meglehetősen puszta is volt, mert nem lakott benne senki más, csak Scrooge, a mennyiben a ház többi helyisége mind irodának volt bérbeadva. Az udvar oly sötét volt, hogy még Scrooge is, a ki ismerte minden

---

¹² Szent Dunstan canterburyi érsek (925-988) a legenda szerint tüzes harapófogóval orron ragadta az ördögöt, a ki kísértette. A harapófogó »szokott fegyvere« volt, mert szabad idejében keresztek és templomi felszereléseket készítgetett.

¹³ Egy korona = 5 shilling.

kövét, tapogatózni volt kénytelen a kezeivel. A köd és a fagy úgy megszállta a ház fekete, vén kapualját, hogy úgy tetszett, mintha a csúf idő szelleme ült volna szomorúan merengve a küszöbön.

Bizonyos, hogy az ajtókopogtató, nem tekintve azt, hogy nagyon nagy volt, teljességgel rendes kalapács volt. Bizonyos az is, hogy Scrooge reggel-este látta ezt a kalapácsot minden áldott nap, a mióta ott lakott; bizonyos továbbá az is, hogy Scroogenak nem volt nagyobb az úgynevezett phantáziája, mint bárki fiának a londoni Cityben, beleértve - pedig ez nagy szó! - a városi tanácsot, a tanács urait és a czéheket is. Ne felejtjük el azt sem, hogy Scrooge egyáltalában nem gondolt többé Marleyra, a mióta aznap délután utóljára említé kerek hét esztendeje halott üzlettársát. S ezek után magyarázza most meg nekem valaki, ha tudja, hogy' történhetett, hogy Scrooge, miután beledugta ajtókulcsát a zárba, a kalapácsot, a nélkül, hogy ez közben a legkevésbé is megváltozott volna, nem kalapácsnak, hanem Marley arczának látta.

Marley arczának. Még pedig nem volt oly mély homályba borúlva, mint az udvaron minden egyéb, hanem olyanforma kellemetlen fényben világolt, mint holmi romlott tengeri rák valamely sötét pinczében. Nem volt sem vad, sem haragos, hanem úgy nézett Scroogera, a hogy' Marley szokott volt nézni annak idején, s kísérteties pápaszeme fel volt tolva kísérteties homlokára. Haja furán borzongott, mintha lehellet vagy forró lég rengetné, s a szeme, noha tágra volt nyitva, tökéletesen mozdulatlanul meredt Scroogera. Ez a körülmény és a kékes szín borzalmassá tették az arcot, de e borzalmasság mintha nem az arcz kifejezésében rejtett volna, hanem ellenkezőleg, teljesen független lett volna az arcztól.

Mihelyt Scrooge merően ránézett erre a tüneményre, újra kalapácsot látott.

Ha azt mondanám, hogy nem döbbsent meg, vagy hogy nem fagyasztotta meg a vérét valami rémes érzés, a melyhez foghatót kora gyermeksege óta sohasem érzett, akkor nem mondanék igazat. De azért rátette kezét a kulcsra, a melyet az imént elvesztett volt, szilárdan fordított rajta egyet, bement és gyertyát gyújtott.

Mindazáltal megállt, egy pillanatig tétovázva, mielőtt betette az ajtót; és óvatosan az ajtó mögé nézett, mintha félig-meddig azt várta volna, hogy nem kis rémületére Marleynak a pitvarba kilógó farkocsát fogja megpillantani. De az ajtó hátán nem látott semmi mást, csak a kalapácsot tartó csavarokat és szegeket; így dörmögött hát magában: - Eh mit! - és becsapta az ajtót.

A hang végigmennydörgött az egész házban. Mintha fönt minden egyes szoba, s lent a borkereskedő pinczéjében minden egyes hordó külön viszhangzott volna tőle a maga módján. De Scrooge nem olyan ember volt, hogy a viszhangtól megijedjen. Bezárta az ajtót, keresztülballagott az előtornáczon s fel a lépcsőn - persze lassan, a gyertyáját piszkálgatva ballagtában.

Azt tartják, hogy a régi jó időkből való lépcsőn épp oly könnyű felhajtani hatlovas batárban, a mily könnyű a rossz újdökből való törvényeken keresztülhajtani; de én azt mondom, hogy azon a lépcsőn fel lehetett volna vinni akár egy halottas szekeret is, még pedig keresztben, rúddal a falnak, hátsó ajtajával a karfának fordítva, s kényelmesen elfért volna. A lépcső elég széles volt, sőt hely is maradt volna még rajta. Talán ez volt az oka, hogy Scrooge egy magától mozgó halottas szekeret látott maga előtt fölfelé döcögni a lépcsőn a sötétben. Öt-hat utcai gázlámpa sem világíthatta volna meg túlságosan a tornácot, s így képzelhető, hogy Scrooge faggyúgyertyája nem igen oszlatta el a homályt.

De Scrooge ezzel egy szikrát sem törődve, fölment a lépcsőn; a sötétség olcsó, Scrooge tehát szerette. De mielőtt nehéz ajtaját becsukta, végigjárta a szobáit, hogy lássa, rendbe van-e minden. Elég élénken emlékezett még Marley arczára, hogy ezt el ne mulasztja.

Nappali, háló, kamra. Minden a szokott rendben. Senki sincs az asztal alatt, senki a pamlag alatt. A rostélyon egy kis tűz. Kanál és csésze a keze ügyében, s egy kis csuporban hársfatea melegszik, mert Scrooge náthás volt. Senki sincs az ágy alatt, senki a faliszekrényben, senki a hálókabátjában, a mely gyanúsán lóg a falon. A kamra olyan, mint rendesen. Ócska kandallórács, ócska cipők, két halaskosár, háromlábú mosdó és piszkavas.

Elégedetten becsukta az ajtót és bezárkózott; sőt, szokása ellenére, kétszer ráfordította a kulcsot. Miután ekkép biztosította magát minden meglepetés ellen, levetette a nyakravalóját, fölhúzta a hálóköntösét és a papucsát, s föltette a fejére hálósipkáját. Azután leült a kandalló elé, hogy megigya a teáját.

A kandallóban igazán nagyon gyöngé kis tüzecke volt, jóformán semmi, az éjszaka keserves hidegéhez képest. Scrooge kénytelen volt odahúzódní és föléje kuporodni, hogy a legcsekélyebb hőérzést kicsalhassa a maroknyi zsarátnokból. A kandalló régi fajta volt, régi hollandi munka, köröskörül czifra hollandi téglákkal kirakva, a melyek a szentírás egyes helyeit illusztrálták. Kainok és Ábelek, Pharao leányai, sábai királynők, mennyei hírnökök, a kik tollas ágyakhoz hasonló fellegeken ereszkedtek lefelé a levegőből, Ábrahámok, Belzazárok, apostolok, a kik szószostálakban ringatóztak a tengeren, száz meg száz alak volt előtte, hogy foglalkoztassa gondolatait; s mégis Marleynak, a hét éves halottnak az a bizonyos ábrázata lebegett folyton előtte, mint az ő próféta vesszeje, s elnyelt minden egyebet. Ha minden egyes csiszolt tégladarab az első perczben tiszta lap lett volna, azzal a képességgel, hogy Scrooge gondolatainak összefüggéstelen törmelékeiből egy-egy képet rögzítsen meg a maga felületén, minden egyes lapon a vén Marley fejének a mása lett volna látható.

- Ostobaság! - szólt Scrooge, és fel s alá kezdett járkálni a szobában.

Néhány forduló után újra leült. A mint hátra vetette fejét a széken, tekintete véletlenül egy csengetyűn pihent meg, egy nem használt csengetyűn, a mely ott lógott a szobában, s a ház legfelső emeletének egyik kamrájával állt összeköttetésben, holmi rég feledésbe merült czél szolgálatában. A mint rátekintett, nagy ámulatára s furcsa, érthetetlen félelemmel azt látta, hogy ez a csengetyű mozogni kezd. Eleinte oly lassan ingott, hogy alig szólt; de csakhamar hangosan csengett s vele csengett a házban minden csengetyű.

Körülbelül egy fél, vagy mondjuk egy egész perczig tarthatott a dolog, de úgy rémlett, mintha egy óráig tartott volna. A csengők hangja egyszerre szűnt meg, úgy, a mint egyszerre kezdett szólani. Rögtön rá csörömpölés hallatszott, lent a mélységben, mintha valaki súlyos lánczot vonszolna végig a hordók fölött a borkereskedő pinczejében. Scroogenak az jutott eszébe, hogy hallomása szerint a kísértetek lánczcsergés közepett szoktak jelentkezni ott, a hol kísértének.

A pinceajtó nagyot döngve felpattant, s a csörömpölés erősebben hangzott, egy ideig lent a tornáczon, majd fölfelé a lépcsőn, s végül egyenesen Scrooge ajtaja felé közeledve.

- Eh, mégis csak ostobaság! - szólt Scrooge. - Én bizony nem hiszek benne.

De azért mégis csak kéült-zöldült, mikor nyomban rá keresztül lebbent egy alak a nehéz ajtón s bent termett szeme előtt a szobájában. Mikor megjelent, a hamvadó tűz a kandallóban még egyszer föllobbant, mintha ezt kiáltaná: - Ismerem! Marley lelke! - s azután kialudt.

Ugyanaz az arc, - egészen ugyanaz. Marley üstökével, szokott mellényében, szűk nadrágjában és csizmájában; ez utóbbinak a bojtjai épp úgy meredeztek, mint a varkocsa, kabátja szárnyai és fején a haja szálai. A láncz, a melyet magával vonszolt, derekát övezte. Hosszú láncz volt, s úgy rákanyarodott, mintha fark lett volna; s a szemei (mert Scrooge alaposan megnézte) pénzesládikák, kulcsok, függő lakatok, főkönyvek, okmányok és nehéz aczél-

erszények voltak. A jelenés teste áttetsző volt, annyira, hogy Scrooge, a mint szemügyre vette s a mellényén keresztül nézett, láthatta hátul a kabátján a két gombot is.

Scrooge gyakran hallotta, hogy Marleynek nincs szíve; de nem hitte soha, mostanáig.

Nem, sőt még most sem hitte el. Bárha keresztül nézett a rémen, és ott látta állani maga előtt, - bárha érezte halálhideg szemeinek dermesztő hatását s tisztán látta még a szövését is annak a kendőnek, a mely a rém feje és álla köré volt csavarva, mint valami borogatás, a melyet az első pillanatban nem vett észre, - még mindig hitetlenkedett és kételkedett saját érzékeiben.

- Mi lesz hát! - szólt Scrooge, hideg gúnynyal úgy, mint rendesen. - Mit akarsz tőlem?

- Sokat! - Marley hangja volt kétségtelenül.

- Ki vagy?

- Azt kérdezd, ki *voltam*.

- Ki *voltál* hát? - szólt Scrooge, nyomatékosabban. - Nagyon is szőrszálhasogató vagy - árnyék létedre.

- A míg éltem, üzlettársad voltam, Marley Jakab.

- Le tudsz - ülni? - kérdezte Scrooge kételkedő pillantással.

- Le tudok.

- Ülj le hát.

Scrooge azért kérdezte, mert nem tudta, vajjon az ily áttetsző kísértet módját tudja-e ejteni annak, hogy leüljön; és érezte, hogy az esetben, ha képtelen rá, kellemetlen magyarázkodás kényszerűsége következne be. De a szellem leült a kandalló túlsó oldala mellé, oly természetesen, mintha soha egyebet sem csinált volna.

- Nem hiszel bennem, - szólt a szellem.

- Biz én nem, - szólt Scrooge.

- Minő bizonyosságát kívánnád való voltomnak, érzékeid bizonyosságán kívül?

- Magam sem tudom, - szólt Scrooge.

- Mért kételkedel érzékeidben?

- Mert minden semmiség befolyásolja őket, - szólt Scrooge. - A legcsekélyebb gyomor-elrontás következtében megcsalják az embert. Lehet, hogy te csak egy falat emésztetlen marhahús vagy, avagy egy csöpp mustár, egy morzsányi sajt vagy egy pirinkó nyers burgonya. Mindenesetre több közöd van zsírhoz, mint sírhoz, bármi vagy!

Scroogenak egyébként nem igen volt kenye az elménczkedés, de meg épp most egyáltalán nem is volt túlságosan tréfás kedvében. Az igazság az, hogy szellemeskedni próbált, hogy ily módon másfelé terelje a figyelmét és elnyomja a félelmét, mert a kísértet hangja fölkaparta még a velőt is csontjaiban.

Scrooge úgy érezte, hogy ördögi multság volna, ha ott ültében csak egy pillanatig is szótlanul kellene a rámeredő üveges szemekbe bámulnia. Volt valami borzalmas abban is, hogy a kísértetet valami sajátságos, pokoli légkör fogta körül. Scrooge maga nem érezte ezt; de azért bizonyos volt benne, mert bár a szellem teljességgel mozdulatlanul ült a helyén, a haja szálai, a kabátja szárnyai és a csizmája bojtjai mégis szakadatlanul mozogtak, mintha valami kemenczéből áradó forró gőz érné őket.

- Látod ezt a fogpiszkálót? - szólt Scrooge, az imént említett okból hamarosan megújítva a támadást, hogy bárha csak egy pillanatra is, elterelje magáról a látomás dermedt tekintetét.

- Látom, - felelt a szellem.

- Hiszen nem nézel rá, - szólt Scrooge.

- De azért mégis látom, - felelt a szellem.

- Nos hát! - szólt Scrooge. - Csak ezt kell elnyelnem, s életem fogytaig légiószámra fognak üldözni a kísértetek, a kik egytől egyig saját képzeletem szülöttei lesznek. Ostobaság, hidd meg; ostobaság!

E szavakra a szellem irtózatossággal hallgatott, s oly borzalmasan kezdte csörgetni a lánczát, hogy Scrooge kénytelen volt belekapaszkodni a székébe, hogy le ne ájuljon róla. De akkor borzadt el még csak igazán, mikor a szellem lecsavarta fejéről a pólyát, mintha nem bírná ki bent a szobában, s álla lefittyent a mellére.

Scrooge térdre roskadt, s arcza elé kapta a kezét.

- Kegyelem! - kiáltott. - Rémes tünemény, mért háborgatsz?

- Földi hiúság embere! - felelt a szellem. - Hiszel-e már bennem, vagy sem?

- Hiszek, - szólt Scrooge. - Hinnem kell. De mért járnak itt e földön szellemek, s mért jönnek hozzám?

- Az a kötelessége minden embernek, - felelt a szellem, - hogy a benne lakó lélek ide-oda járjon felebarátai között s országot-világot bevándoroljon. S a mely lélek nem teljesíti ezt a kötelességét életében, annak az a büntetése, hogy halála után teljesítse. Arra van kárhoztatva, hogy bebolyongja a világot, - óh, jaj nekem! - s tanuja legyen a nélkül, hogy résztvehetne benne, mindannak, a miből kivethette volna részét itt a földön, s a mi boldoggá tehetné volna!

A kísértet megint elordította magát, megcsörgette a lánczát és árnykezeit tördelte.

- Lánczra vagy verve, - szólt Scrooge reszketve. - Mondd meg, miért?

- Azt a lánczot hordom, a melyet életemben kovácsoltam, - felelt a szellem. - Szemről-szemre, rőfről-rőfre magam készítettem. Szabad akaratomból öveztem magam köré, és szabad akaratomból viseltem magamon. Hát *te* nem ismered a mintáját?

Scrooge mindegyre jobban reszketett.

- Vagy szeretnéd tudni, - folytatta a szellem, - milyen súlyos és milyen hosszú az az erős láncz, a melyet te hordozol? Hét esztendővel ezelőtt, karácsony estéjén, éppen olyan nehéz és éppen olyan hosszú volt, mint ez. Azóta folyton dolgoztál rajta. Most nagyon súlyos egy láncz!

Scrooge körüljártatta tekintetét a padlón, attól tartva, hogy legalább is ötven-hatvanöles vaslánczot fog látni maga körül; de nem látott semmit.

- Jakab, - szólt könyörögve, - vén Marley Jakab, beszélj tovább. Vigasztalj meg, Jakab!

- Tőlem ne várj vigaszt, - felelt a szellem. - A vigaszt máshol keresd, Scrooge Ebedmélek; másfajta követek nyújtják azt másféle embereknek. Azt sem mondhatom el neked, a mit szeretnék. Kevés az, a mit még hozzátennem szabad. Nincs pihenésem, nincs maradásom, nem nyughatom meg sehol. Az én lelkem sohse mozdult ki az irodánkból, - jól érts meg! - a míg életem, az én lelkem sohse csapongott túl pénzváltó barlangunk szűk határain; s most sok hosszú, fáradtságos utat kell még tennem!

Scroogenak az volt a szokása, hogy valahányszor elgondolkozott, nadrágja zsebébe dugta a kezét. Mialatt fontolgatta, a mit a szellem mondott volt, most is úgy tett, de sem föl nem tekintett, sem föl nem állt a térdeiről.

- Nagy lassan czammoghattál, Jakab, - jegyezte meg Scrooge üzleti modorban, bár alázattal és tisztelettel.

- Lassan! - ismételte a szellem.

- Hét éve hogy meghaltál, - dünnyögött Scrooge, - s azóta folyton utazol?

- Szakadatlanul, - szólt a szellem. - Nem volt nyugtom, nem volt békességem. Szünet nélkül gyötrött a lelkipurdalás.

- Gyorsan utazol? - kérdezte Scrooge.

- A szelek szárnyán, - felelt a szellem.

- Hét esztendő alatt jó darab földet bejárhattál, - szólt Scrooge.

A szellem, e szavak hallatára, megint elordította magát s oly félelmetesen csörgette lánczát az éj halálos csöndjében, hogy a sarki rendőr joggal panaszt tehetett volna ellene csendháborítás miatt.

- Óh! Hogy az ilyen fogvatartott, megkötözött, kétszeresen megvasalt teremtés, - kiáltott a rém, - nem tudja, hogy a halhatatlan lények szakadatlan munkásságának évezredeit kell az örökkévalóságnak magába nyelnie itt e földön, a míg mindaz a jó, a mire ez a föld fogékony, valóra válik! Nem tudja, hogy nincs az a keresztény lélek, a ki, hogyha szeretettel munkálkodik a maga kis körében, tisztában nem volna azzal, hogy halandó élete aránytalanul rövid azokhoz az eszközökhöz képest, a melyekkel hasznossá teheti magát! Nem tudja, hogy még oly tartós bűnbánat sem pótolhatja azt az ezernyi alkalmat a jóra, a melyet *egyetlen* élet során elszalasztottunk! De én is ilyen voltam! Óh! én is ilyen voltam.

- De hiszen te mindig derék üzletember voltál, Jakab, - szólt Scrooge dadogva, a ki most már magára kezdte venni a szellem szavait.

- Üzletember! - kiáltott a szellem, megint kezét tördelve. - Az emberiség volt az én üzletem. Az általános boldogulás volt az én üzletem; felebaráti szeretet, könyörületesség, türelem és jóakarat, ez volt az én üzletem. A foglalkozásom mindenestül egy csepp volt csak a volta-képpen üzletem mérhetetlen óceánjában!

Karját kinyújtva fölemelte a lánczát, mintha ez volna az oka minden hiábavaló panaszkodásának, s azután teljes súlyával lecsapta újra a földre.

- Minden évben, - szólt a kísértet, - legnagyobb ilyenkor a szenvedésem. Miért is jártam földreszegzett szemmel felebarátaim nyüzsgő tömegében, s mért nem emeltem fel soha a tekintetemet ahhoz az áldott csillaghoz, a mely elvezérlé a napkeleti bölcseket a szegénység hajlékába? Nem volt-e egyetlen szegény viskó sem, a melyhez *engem* is elvezérelt volna a fényessége?

Scrooge nagyon megrémült, mikor ekképpen hallotta beszélni a kísértetet, és szörnyű remegés fogta el.

- Hallgass meg! - kiáltott a szellem. - Az én órám mindjárt lejár.

- Hallgatlak, - szólt Scrooge. - De ne bánj oly keményen velem! Ne szólj oly virágos nyelven, Jakab! Kérlek!

- Hogy' van az, hogy látható alakban jelenek meg előtted, azt nem szabad megmondanom. Sok, sok napon át ültem melletted láthatatlanul.

Ez nem volt kellemes gondolat. Scrooge összeborzadt s verejtékes homlokát kezdte törölgetni.

- Ez nem könnyű része vezeklésemnek, - folytatta a szellem. - Ma éjjel azért vagyok itt, hogy figyelmeztesselek, még van rá módod és reményed, a melyet *énnekem* köszönhetsz, Ebedmélek.

- Mindig jó barátom voltál, - szólt Scrooge. - Köszönöm!

- Három szellem fog meglátogatni, - folytatta a kísértet.

Scrooge ábrázata csaknem oly hosszúra megnyúlt, mint az imént a szellemé.

- Ez a mód és a remény, a melyet említettél, Jakab? - kérdezte Scrooge hebegve.

- Ez.

- Talán jobb volna, ha elmaradnának, - szólt Scrooge.

- Ha meg nem látogatnak, - szólt a szellem, - nincs reményed rá, hogy elkerüld azt az ösvényt, a melyet én taposok. Az elsőt holnapra várd, mikor egyet üt a toronyóra.

- Nem nyelhetném le őket egyszerre, Jakab, hogy mielőbb túlessem rajtok? - tapogatózott Scrooge.

- A másodikat holnaputánra várd, ugyanakkor. A harmadikat harmadnapra, mikor a tizenkettő utolsó kongása megszűnt rezegni. Engem ne várj többé, és légy rajta, saját érdekedben, hogy el ne feledd, mit végeztünk egymással!

E szavak után a kísértet fölvette kendőjét az asztalról, s úgy a hogy' az előbb volt, a fejére csavarta. Scrooge abból következtette ezt, hogy a szellem fogai kocczanva összeverődtek, mikor a kötő a két állkapcsot újra egymáshoz szorította. Nekibátorodott, s ráemelve a tekintetét, látta, hogy természetfölötti vendége felegyenesedve szemben áll vele, s láncza karjára van csavarodva.

A tünemény hátrálva távolodott tőle; s az ablak minden egyes lépésére nyílt egy kicsit, úgy, hogy mire a kísértet odáig jutott, teljesen kitárult. Intett Scroogenak, hogy közeledjék, a mit Scrooge meg is tett. Mikor két lépésnyire voltak egymástól, Marley szelleme fölemelte a kezét, figyelmeztetve, hogy ne jöjjön közelebb. Scrooge megállt.

Nem annyira engedelmességből, mint inkább félelmében és meglepetésében; mert a mikor a kéz fölemelkedett, zavaros láрма hangzott a levegőben - összefüggéstelen, jajveszéklő és panaszos hangok; mondhatatlanul keserves és önvádoló üvöltözés. A kísértet, miután egy pillanatig hallgatózott, maga is belevágott a szomorú gyászénekbe és kilebbent a hideg, sötét éjszakába.

Scrooge, a kit kíváncsisága vakmerővé tett, nyomában az ablakhoz lépett. Kitekintett.

A lég kísértetekkel volt tele, a melyek nyughatatlanul nyüzsgölődtek s nyöszörögve lebbentek ide s tova. Valamennyi lánczot hordozott, mint Marley szelleme; néhányan - (talán bűnös kormányok lehettek) - egymáshoz voltak lánczolva; szabad egyetlen egy sem volt köztük. Sokan, a míg éltek, személyes ismerősei voltak Scroogenak. Sőt az egyik szellemmel egészen meghitt viszonyban volt, egy fehérmellényes öreggel, a kinek rengeteg vas szekrény volt a bokájához erősítve, s a ki keservesen jajgatott, hogy nem segíthet egy nyomorult asszonyon, a ki keblén csecsemőjével odalént egy küszöbön ült. Nyilvánvalóan az volt a szerencsétlensége valamennyi szellemnek, hogy minden áron bele szerettek volna avatkozni az emberi dolgokba a jó érdekében, de képtelenekké váltak rá mindörökre.

Vajjon e teremtmények köddé oszlottak, vagy ködbe merültek-e, Scrooge nem tudta volna megmondani. De szellemhangjukkal együtt valamennyien elenyésztek, s az éjszaka olyanná lett megint, a minő volt, mikor Scrooge hazafelé ballagott.

Becsukta az ablakot, s megvizsgálta az ajtót, a melyen a szellem belépett volt. A kulcs kétszer rá volt fordítva, úgy a hogy' sajátkezűleg ráfordította, s úgy maradt, a hogy' volt, a tolózár is. Már-már így szólt: - Ostobaság! - de az első szótagnál torkán akadt a szó. S minthogy a kiállott izgalom, vagy a nap fáradalmi, vagy a láthatatlan világba vetett pillantása, vagy a szellemmel folytatott unalmas beszélgetése következtében, vagy mert nagyon későre járt már az idő, nagy szükségét érezte a pihenésnek, le sem vetkőzve, egyenesen ágyába dőlt és nyomban el is aludt.

MÁSODIK VERSSZAK.

Az első a három szellem közül.

Mikor Scrooge fölébredt, oly sötét volt, hogy ágyából kitekintve alig bírta az átlátszó ablakot szobája át nem látszó falaitól megkülönböztetni. Hiúz szemével le akarta küzdeni a sötétséget, mikor egy szomszéd templom harangja négy negyedet kongott. Ennélfogva ügyelni kezdett, hány órát fog ütni.

Nagy ámulatára a súlyos harang elütötte a hetet, a hét után a nyolczat és így tovább egészen tizenkettőig; azután elhallgatott. Tizenkettő! Két óra mult, mikor lefeküdt volt. Az óra rosszul járt. Bizonyynal valami jégcsap fagyott a szerkezetébe. Tizenkettő!

Megnyomta ismétlő-órájának a rugóját, hogy azt a megbolondult toronyórát kiigazítsa. A zsebóra gyors kis pulzusa tizenkettőt vert, s utána megállt.

- Ejnye, tiszta lehetetlenség, - szólt Scrooge, - hogy keresztülaludtam volna egy álló napot s egy fél éjszakát. De az is lehetetlen, hogy valami baja esett a napnak, s most déli tizenkét óra van!

Minthogy ez a gondolat nagyon nyugtalanította, kimászott az ágyból s az ablakhoz tapogatózott. Kénytelen volt hálóköntöse ujjával ledörgölni a jégvirágot az ablakról, hogy láthasson valamit, s azután is édes-keveset láthatott csak. Mindössze annyit állapított meg, hogy még mindig nagy a köd és szörnyű a hideg, s hogy az utcán ide-oda futkosó emberek lármájának semmi jele, holott kétségtelenül felhallaná az utcái zajt, ha a ragyogó nap legyőzte volna az éjszakát s a világot elfoglalta volna. Scrooge fellelékezett; mert minden első váltó, a melynél fogva „fizessen ön lát után három napra Scrooge Ebedméleknek vagy az ő rendeletére” stb., stb., tisztára amerikai értékpapírrá¹⁴ vált volna, ha megszűnnének a napok, a melyek a lejáratot szabályozzák.

Scrooge újra lefeküdt, s töprengett, törte a fejét, meghányta-vetette újra meg újra a dolgokat, de semmi okosat ki nem talált. Mennél tovább gondolkozott, annál jobban összezavarodott; s mennél kevésbbé akart gondolkozni, annál többet gondolkozott. Marley szelleme rettentően nyugtalanította. Valahányszor érett megfontolás után arra az eredményre jutott, hogy álmodott csak, elméje, mint holmi eleresztett erős rúgó, visszapattant mindig eredeti helyzetébe s fölvetette mindig legelejáról azt a problémát: álom volt-e vagy sem?

---

¹⁴ Dickens akkortájt, mikor a »Karácsonyi ének«-et írta, sokat vesztett az Egyesült Államok czimle-
tein.

Scrooge ilyen állapotban feküdt, a míg a harang újabb három negyedét nem kongott, a mikor egyszerre csak eszébe jutott, hogy a szellem egy órára látogatót jelentett be neki. Elhatározta, hogy ébren marad, a míg az óra el nem telik; s tekintettel arra, hogy épp oly bajos lett volna elaludnia, mint bejutni a mennyek országába, ennél bölcsőbb elhatározásra talán nem is juthatott volna.

A negyedóra oly hosszú volt, hogy Scrooge nem egy ízben azt hitte már, bizonyára tudtán kívül elszundikált s az óraütést nem hallotta. Végre megcsendült feszülten figyelő fülében a kongás.

- Bim-bam!

- Egy negyed, - szólt Scrooge számlálva.

- Bim-bam!

- Fél! - szólt Scrooge.

- Bim-bam!

- Háromnegyed, - szólt Scrooge.

- Bim-bam!

- Egy óra, - szólt Scrooge diadalmasan, - és egyéb semmi!

Megelőzte az órát jelző harangot, a melynek tompa, mély kongása csak most ütötte el mélabúsan az *egyed*. Nyomban rá világosság támadt a szobában, és Scrooge ágyának a függőnye félrehúzódott.

Ágyának a függőnye, mondom, félrehúzódott, még pedig egy kéz húzta félre. Nem azt, a mely a lábánál volt, azt sem, a mely a feje mögött volt, hanem azt, a mely felé arcczal volt fordulva. Ágyának függőnye félrehúzódott; és Scrooge, a ki félig fekvé felriadt, szemtől-szemben találta magát túlvilági látogatójával, a ki a függőnyt félrehúzta, s oly közel volt Scroogehez, a mily közel vagyok most te hozzád, kedves olvasóm, én, a ki képzeletben ott állok a könyököd mellett.

Furcsa alak volt - gyermekforma, s mégis nem annyira gyermekhez, mint inkább aggastyánhoz hasonló, a ki valami természetfölötti médiumon keresztül úgy tűnt fel, mintha messziről látszott volna, gyermeknyi nagyságúvá töpörödve. Haja, a mely nyakát övezte és hátára lógott, fehér volt a vénségtől, de arcán nem volt egyetlen ráncz sem, s bőre finom és gyenge volt. Karja nagyon hosszú és izmos volt; a keze hasonlóképpen, mintha rendkívül erősen bírt volna markolni. Finom idomú czombja és lába, úgy mint felső tagjai, csupasz volt. Hófehér tunikát viselt, s derekát gyönyörűségesen ragyogó fényes öv övezte. Friss, zöld magyalfáogat tartott a kezében, s ruháját e téli jelkép különös ellentétéül, nyári virágok ékesítették. De a legkülönösebb az volt rajta, hogy a fejbúbjából ragyogó, tiszta fény áradt ki, a mely mindezt megvilágította. Ez a fény volt az oka kétségtelenül, hogy rossz kedvében sipka helyett egy nagy gyertyaoltó kupakot szokott használni, a melyet most a hóna alatt szorongatott.

De mikor Scrooge egyre feszültebb figyelemmel vizsgálta őt, észrevette, hogy *mégsem* ez volt rajta a legkülönösebb. Mert a mint az övnek hol ez a része szikrázott és csillogott, hol amaz, s a mi az egyik pillanatban világos volt, a másokban elsötétedett, épp úgy változott maga az egész alak is, a mennyiben hol félkarú, hol féllábú, hol húslábú lény volt, majd két láb volt fej nélkül, majd meg fej test nélkül, s az elmosódó részeknek sohasem látszott a körvonala sem a sűrű homályban, a melybe beléolvadtak. S mialatt Scrooge ámult-bámult még azon, a mit látott, ott állt megint előtte az egész alak - tisztán és világosan.

- Te vagy a szellem, uram, a kinek a látogatását előre közölték velem? - kérdezte Scrooge.

- Én vagyok!

A hang lágy és gyöngéd volt, és - sajátságosan halk, mintha nem mellette hangzott volna, hanem bizonyos távolságból.

- Ki és mi vagy? - kérdezősködött Scrooge.

- Mult karácsonyok szelleme vagyok.

- Régmultaké? - tudakozódott Scrooge, a szellem törpe alakját vizsgálva.

- Nem. A *te* mult karácsonyaidé.

Ha megkérdi valaki Scroogetól, tán ő maga sem tudta volna megmondani, hogy miért, de nagyon szerette volna sipkában látni a szellemet, s arra kérte, hogy tegye föl a fejére.

- Micsoda! - kiáltott a szellem. - Ily hamar ki akarod oltani hívságos kezedd a belőlem sugárzó fényességet? Nem elég, hogy te is azok közé tartozol, a kiknek szenvedélyei teremtték ezt a sipkát s engem arra kényszerítenek, hogy évek hosszú során át mélyen a szemembe húzva viseljem?

Scrooge tiszteletteljesen kijelentette, hogy nem akart sérteni, s hogy tudtával soha életében nem működött közre a szellem „megsipkásításában”. Azután nekibátorodott s megkérdezte a szellemtől, minek köszönheti a látogatását.

- Jóléted érdekében kerestelek föl! - szólt a szellem.

Scrooge kijelentette, hogy nagyon le van kötelezve; de akaratlanul azt gondolta magában, hogy egy éjszakai zavartalan pihenés sokkal többet használt volna a jólétének. A szellem bizonyára hallotta Scrooge gondolatát, mert nyomban így szólt:

- Tehát javulásod érdekében. Jól vigyázz!

Kinyújtotta erős kezét, mialatt beszélt, s gyöngéden karonfogta Scrooge-ot.

- Kelj fel! és sétálj egyet velem!

Scrooge hiába próbált volna mentegetőzni, hogy sem az időjárás, sem az idő nem alkalmas gyalogsétákra; hogy az ágy jó meleg, s a hőmérő jóval a fagypontra alá süllyedt; hogy ő csak könnyedén van öltözve, papucsban, hálóköntösben és hálósipkában; s hogy végül ez idő szerint náthás is. A szellem kezének, bár oly gyöngéd volt, mintha női kéz lett volna, nem lehetett ellenállni. Scrooge tehát fölkel; de mikor látta, hogy a szellem az ablak felé tart, könyörögve belekapaszkodott a köntösébe.

- Én halandó vagyok, - esengett Scrooge, - és semmi sem óv a lezuhanástól.

- Hadd illesselek kezemmel *itt*, - szólt a szellem, Scrooge szívére tapintva, - és nagyobb veszedelmektől sem kell tartanod!

Alig hangzottak el e szavak, keresztül suhantak a falon, s nyílt országúton állottak, a melyet jobbról-balról mezők határoltak. A város teljesen eltűnt. Nyoma sem volt. Vele együtt eltűnt a köd és a sötétség is, mert tiszta, hideg téli nap volt, s a földet hó borította.

- Szent Isten! - szólt Scrooge összecsapva a kezét, mikor körültekintett. - E helyt nevelkedtem. Itt voltam gyermek!

A szellem nyájasan nézett rá. Gyöngéd érintését, bár könnyed és pillanatnyi volt csak, az öreg Scrooge mintha még folyton érezte volna. Úgy érezte, hogy ezernyi illattal terhes a lég, ezernyi régesrég elfeledett gondolat, remény, öröm és bánat illatával!

- Remeg az ajkad, - szólt a szellem. - S mi csillog ott az arcodon?

Scrooge szokatlanul elfogódott hangon azt dünnyögte, hogy valami pörsenésféle; s arra kérte a szellemet, vezesse tovább, a hová akarja.

- Emlékszel még az útra? - kérdezte a szellem.

- Hogy emlékszem-e! - kiáltott Scrooge nekihevíltén. - Bekötött szemmel is végig tudnék menni rajta.

- Furcsa, hogy oly sok-sok esztendőn keresztül sohasem jutott eszedbe! - jegyezte meg a szellem. - De menjünk tovább.

Tovább ballagtak az úton, - Scrooge ráismert minden kapúra, minden karóra, minden fára, - míg föl nem tűnt a távolban egy kis mezővároska, hídjával, templomával és kanyargó folyójával. Egyszerre csak néhány hosszúsőrű pony poroszkált feléjük. Fiúk ültek rajtok, s átkiabáltak társaiknak, a kiket falusi bérlők kocsikáztattak néhány kétkerekű könnyű kocsin és szekeren. A fiúk egytől-egyig rózsás kedvükben voltak, s úgy fölverték ujjongásuk víg zenéjével a sík mezőséget, hogy a friss lég is szinte kacagott belé.

- Ezek árnyai csak a rég multaknak, - szólt a szellem. - Nincs rólunk tudomásuk.

A jókedvű utazók közeledtek; s a mint közeledtek, Scrooge megismerte és nevén nevezte valamennyit. Miért örült oly módfelett láttukra? Miért csillogott hideg szeme, s miért dobbant hangosabban a szíve, mikor elhaladtak mellette? Miért vidult fel annyira, midőn hallotta, hogy víg karácsonyt kívánnak egymásnak, mikor elváltak, keresztutaknál, mellékutcák sarkán, ki-ki a saját otthona felé igyekezve? Mit törődött Scrooge a víg karácsonnyal? ördög vigye a víg karácsonyt! Mi hasznát vette életében?

- Az iskola nem ürült ki egészen, - szólt a szellem. - Van még benne egy elhagyott gyermek, a kiről barátai megfeledkeztek.

Scrooge azt felelte, hogy ismeri. És zokogott.

Letértek az országútról egy utcába, a melyre Scrooge jól emlékezett, s csakhamar egy tompavörös téglapülethez közeledtek, a melynek tetején szélkakasos kis kupola tornyosodott, s benne csengettyű lógott. Nagy ház volt, de vagyoni romlásról tanúskodott, mert a melléképületeit nem igen használták. Ezeknek a falai nedvesek voltak és bemohosodtak, az ablaküvegei kitöredeztek, a kapúi düledeztek. Az istállókban lármás aprómarha terpeszkedett, a kocsisínt és a fészereket fölverte a gyom. A régi dísznek nem maradt több nyoma a ház belsejében sem; mert belépve a sívár előcsarnokba s betekintve egész sor szoba nyitott ajtaján, azt látták, hogy valamennyi szegényesen bútorozott, hideg, nagy, pusztaszerű helyiség. A levegő tele volt földszaggal, s dermesztően csupasz volt az egész hely, úgy, hogy önkénytelenül gyakori gyertyavilágnál való fölkelésre és gyakori koplalásra gondolt az ember.

Scrooge és a szellem az előcsarnokon keresztül haladva egyenesen egy ajtónak tartottak, a ház hátsó részében. Az ajtó kinyílt előttük s egy hosszú, pusztaszerű, szomorú terem tárult eléjük, a melyet még pusztábbá tett néhány sor egyszerű fenyőfa és asztal. Az egyik asztal mellett, pislogó tűz közelében magányos fiú olvasott; és Scrooge leült az egyik padba és sírva fakadt, mikor meglátta saját magát, az elfelejtett szegény gyermeket, a ki hajdanta volt.

A házban minden kis lappangó viszhang, az egerek minden kis czinczorgása és rágszáló zörgése a faburkolat mögött, minden kis vízcsöpp, a mely a csorduló ereszről koppanva hullt alá hátul a pusztas udvaron, minden kis sóhaj egy magános nyárfa lombtalan ágai között, egy üres éléskamra ajtajának minden kis nyikorgása, minden kis pattogás a tűzben - egyre jobban ellágyította Scroogénak a szívét, és szabadabb utat nyitott a könnyeinek.

A szellem megérintette Scrooge karját s odamutatott olvasásba merült ifjabb énjére. Egyszerre csak egy külföldi öltözetű férfi termett az ablak előtt - (bámulatosan világos és határozott jelenség volt), - övében fejszével, s kantárszáron fogva egy fával megrakott szamarat vezetett.

- Nini, hisz ez Ali Baba!¹⁵ - kiáltott Scrooge elragadtatással. - A becsületes, derék, öreg Ali Baba! Az, az, ismerem! Egyszer karácsonykor, mikor az a magányos gyermek egészen egyedül maradt itt, szakasztott így érkezett meg, legelőször. Szegény fiú! És Bálint, - szólt Scrooge, - meg gonosz öcsce, Orson; amott mennek! S mi is a neve annak, a kit álmában alsónadrágban tettek le Damaskus kapújába; nem látod ott? Meg a szultán lovásza, a kit a szellemek a feje búbjára állítottak; ott áll a fején! Úgy kell neki. Örülök, hogy így járt. Miért fájt a foga a királykisasszonyra?

Ha hallották volna, a mint Scrooge félig sírva, félig nevetve, a legkülönösebb hangon lénye egész komolyságát efféle dolgokra pazarolta, s ha látták volna átszellemült és izgatott arczát, Citybeli üzletbarátai bezzeg nagyot néztek volna.

- Ott a papagály! - kiáltott Scrooge. - Teste zöld, farka sárga, s a fejbúbján az a salátaforma bóbíta; itt van la! Szegény Robinson Crusoe, ez szólította meg, mikor körülhajózáván szigetét, hazaérkezett. - Szegény Robinson Crusoe, hol jártál, Robinson Crusoe? - Robinson azt gondolta, hogy álmodik, pedig nem álmódott. A papagály volt, hiszen tudod. Ott van Péntek, fut a kis öbölbe lelkendezve! Hahó! Hó! Hó!

Majd oly gyors átmenettel, a mely teljesen kívül esett rendes szokása körén, egykori énjét sajnálva így szólt: - Szegény fiú! - és újra sírva fakadt.

- Bárcsak, - dűnnyögött Scrooge, zsebébe dugva a kezét és körültekintve, miután kabátújja hajtókájával fölszárította a könyeit, - de most már késő.

- Mi baj? - kérdezte a szellem.

- Semmi, - szólt Scrooge, - semmi. Tegnap este egy fiú karácsonyi éneke gyújtott az ajtóm előtt. Bárcsak adtam volna neki valamit, - ennyi az egész.

A szellem tűnődve elmosolyodott, s intett a kezével, miközben így szólt: - Lássunk más karácsonyt!

E szavakra Scrooge egykori énje megnőtt, s a szoba kissé sötétebb és még piszkosabb lett. A faburkolat behorpadt, az ablakok széttöredeztek, vakolatdarabok potyogtak alá a mennyezet-ről, s helyette a puszta léczezet vált láthatóvá. Ámde hogy mindez hogy' történt, Scrooge épp oly kevésbé tudta, mint te, kedves olvasó. Ő csak azt tudta, hogy teljesen rendjén volt a dolog; hogy minden úgy történt; hogy ő megint ott maradt egyedül, mikor a többi fiú hazament a vidám ünnepekre.

Most nem olvasott, hanem kétségbeesetten járt fel s alá. Scrooge a szellemre tekintett, szomorúan fejét rázta, s feszült várakozással az ajtó felé nézett.

Nyílt az ajtó, s egy kis lányka, a fiúnál sokkal fiatalabb, rohant be rajta, a fiú nyakába ugrott, össze-visszacsókolta s édes-kedves bátyjának szólította.

- Azért jöttem, hogy hazavigyelek, édes bátyám! - szólt a kis lány, kis kacsóival tapsolva, s nagy nevetésben görnyedezve. - Hogy hazavigyelek, haza, haza!

- Haza, Fánika? - szólt a fiú.

---

¹⁵ A szellem felvonultatja Scrooge gyermekkori olvasmányainak alakjait. »Ali baba és a negyven rabló« az Ezeregyéjszakából. »Bálint és Orson« kedvelt angol mese, stb. stb.

- Haza! - kiáltotta a kis lány, alig találva helyét örömeiben. - Haza, még pedig örökre. Haza, mindörökre. A papa sokkal barátságosabb most, mint rendesen, úgy, hogy az otthonunk igazi paradicsom! Egy szép este, mikor aludni mentem, olyan nyájasan szólt hozzám, hogy neki-bátorodtam, s arra kértem még egyszer, engedje meg, hogy hazajöhess; és ő megengedte, s kocsin érted küldött. S most már nagyember leszel! - szólt a kis lány, tágra nyitva a szemét, - és nem jössz ide vissza soha többé, de előbb együtt töltjük az egész karácsonyt, s olyan boldogok leszünk, hogy még!

- Fánika, hiszen te igazi nagy lány vagy már! - kiáltott a fiú.

Fáni tapsolt, nevetett s bátyja fejét próbálta elérni; de minthogy kicsi volt hozzá, megint nevetett, s lábújjhegyre ágaskodott, hogy megölelhesse. Azután gyermeki türelmetlenséggel az ajtó felé kezdte húzni a bátyját, a ki örömet engedett az unszolásnak.

Rettentő hang dörgött a tornáczon: - Rajta, hozzátok le Scrooge úrfi ládáját! - s megjelent nyomban rá maga a tanító is, a ki mérges leereszkedéssel meresztette rá a szemét Scrooge úrfira, s iszonyatosan ráijesztett szegényre azzal, hogy megrázta a kezét. Azután bevezette őt meg a hugát egy fogvaczogtató parádés szobába, a melynél pompásabb farkasverem aligha volt a világon, s a hol a falon lógó térképek és az ablakokba rakott ég- és földgömbök úgy ragyogtak a hidegtől, mint a viasz. Itt előszedett egy palaczk rendkívül könnyű bort s egy darab rendkívül nehéz kalácsot, s e nyalánkságokkal megkínálta a fiatalokat, kiküldvén ugyanakkor egy sovány szolgát, hogy kínálja meg egy pohár „izé”-vel a postakocsist is, a ki azt üzenté vissza, hogy köszöni szépen, de ha ugyanabból a hordóból való, a melybe a minap belekóstolt, akkor nem kér belőle. Miután ekközben Scrooge úrfi ládáját felkötötték a koci tetejére, a gyerekek őszinte örömmel Isten-hozzádot mondtak a tanítónak, felültek a kocsiba, s vígan lehajtottak a kerti úton, a hol a gyors kerekek nyomán az örökzöld sötét levelei úgy szórták a havat és a zúzmarát, mintha tajték lett volna.

- Fánika mindig oly gyöngye kis teremtés volt, hogy egy lehelet elfújhatta volna, - szólt a szellem. - De a szíve arany volt!

- Úgy van, - kiáltott Scrooge. - Igazad van. A világért se mondanék ellent, szellem. Isten ments!

- Asszonykorában halt meg, - szólt a szellem, - s ha nem csalódom, gyermekei is voltak.

- Egy gyermeke, - felelt Scrooge.

- Úgy van, - szólt a szellem. - Az unokaöcséd!

Scrooge kényelmetlenül kezdte magát érezni, s csak kurtán felelt: - Az.

Bár csak e pillanatban maradt el mögöttük az iskola, már is egy város nyüzsgő főutczájába jutottak, a hol árnyalakok jártak-keltek, a hol árnykocsik és szekerek viaskodtak az útért, s igazi városi zaj és sürgés-forgás volt. A kirakatok díszítéséből nyilvánvaló volt, hogy itt is megint karácsony van; de este volt, s az utczák ki voltak világítva.

A szellem megállt az egyik üzlet ajtaja előtt, s azt kérdezte Scroogetól, ismeri-e?

- Hogy ismerem-e! - szólt Scrooge. - Hát nem itt voltam inas?

Beléptek. Scrooge, mikor megpillantott egy gyapjúparókás öreg urat, a ki oly magas pulpitus mögött ült, hogy ha két hüvelykkel magasabb lett volna, a mennyezetbe üti a fejét, - izgatottan felkiáltott:

- Nini, az öreg Fezziwig! Isten áldja meg! Fezziwig testestül lelkestül!

Az öreg Fezziwig letette a tollát s az órára pillantott, a mely éppen hetet mutatott. Megdörzsölte a kezét, megigazgatta bő mellényét, nevetett magában a cipője talpától a fejébúbjáig, s kényelmes, olajos, öblös, zsíros, kedélyes hangon elkiáltotta magát:

- Hej, hej! Ebedmélek! Dick!

Scrooge egykori énje, ifjúvá serdülten, gyorsan odabe termett, inastársával együtt.

- Lelkemre, Wilkins Dick! - szólt Scrooge a szellemnek. - Isten úgyse, az bizony. Ott van ni. Nagyon ragaszkodott hozzám, ragaszkodott bizony ez a Dick. A derék Dick! Óh, édes Istenem!

- Ide figyeljete, fiaim! - szólt Fezziwig. - Ma este nem dolgozunk tovább. Karácsony este van, Dick. Karácsony, Ebedmélek! Rakjátok föl szaporán a táblákat, - kiáltott az öreg Fezziwig, összecsapva a tenyerét, - addig se tartson, míg annyit mondok, hogy kukk!

A ki nem látta, el sem hinné, hogy' ugrott a két fickó! Kirohantak a táblákkal az utcára, - egy, kettő, három, - fölrakták a helyükre, - négy, öt, hat, - lecsövekelték a keresztfákat, - hét, nyolcz, kilencz, - és fent termettek újra, szuszogva, fűjva, mint a versenypárok, mielőtt tizenkettőig számlálhatott volna az ember.

- Rajta! - kiáltott az öreg Fezziwig, bámulatos fürgeséggel leszökkenve a magas pulpitus mellől. - Rakjátok el mindent, fiaim, csináljatok helyet! Rajta, Dick! Előre, Ebedmélek!

Ha csak erről volt szó! Nem volt, a mit egy-kettőre el nem raktak volna, mikor az öreg Fezziwig szeme volt rajtuk. Egy pillanat műve volt az egész. A mi mozdítható csak volt az üzletben, azt úgy a sarokba tolták, mintha örök időkre nyugalomba helyezték volna; söpörtek, locsoltak, lámpát tisztogattak, szemet raktak a tűzre, s az üzlet olyan barátságos, meleg, száraz és világos bálteremmé vedlett át, a minőt csak kívánhat a szem téli este.

Beállított egy szál hegedűs a kottájával, fölkapaszkodott a magas pulpitus mellé, zenekarrá alakította át és hangolni kezdett, úgy, hogy megfájdult tőle az embernek a hasa. Be Fezziwig-né asszony, a ki csupa széles mosolygás volt. Be a három Fezziwig kisasszony, három kecses, ragyogó virágszál. Be a szíven sebzett hat ifjú udvarló. Be valamennyi legény és leány, az üzleti alkalmazottak. Be a szobalány, unokaöccsével, a pékkel. Be a szakácsné, bátyja testi-lelki jóbarátjával, a tejjessel. Be odaátrol az inas, a kiről az a hír járta, hogy a gazdája sokat koplaltatja, s a második szomszédból való szolgáló mögé iparkodott bújni, a kire rábizonyult, hogy az asszonya megczibálta a fülét. Beállítottak valamennyien sorjában, ki félénken, ki bátran, ki ügyesen, ki esetlenül, ki húzva, ki tolva; szóval beállítottak valamennyien, vagy így, vagy úgy. Tánczra perdültek valamennyien, húsz pár egyszerre, kezét fogva, félig körül és vissza megint az ellenkező irányban; előre a középig és hátra; köröskörül váltakozó bájos csoportozatokban; az első pár körülforogva, mindig az utolsó pár mögött állva meg; utána a következő pár, mihelyt rákerült a sor; s végül csupa első párrá válva valamennyien, úgy, hogy nem maradt utolsó pár, a mely mögött megállhattak volna. Mikor következett ez az eredmény, az öreg Fezziwig tapsolt, hogy félbeszakítsa a tánczot, és így kiáltott: - Pompásan sikerült! - A hegedűs pedig belemártotta forró ábrázatát egy kancsó sörbe, a melyet éppen e célból tettek elébe. De mikor újra előbukkant, megvetve a pihenést, nyomban rákezdett újra, noha nem is volt még, a ki tánczoljon, mintha az előbbi hegedűs kidőlt volna, úgy, hogy táblára fektetve haza kellett szállítani, s helyét egy vadonatúj ember foglalta el, elszántan arra, hogy túltesz a másikon vagy belepusztul.

Volt még táncz bőven, azután zálogosdi, s utána megint táncz; és volt kalács és volt negus,¹⁶ és volt egy nagy darab hideg sült, és volt egy nagy darab hideg főtt marhahús, és volt pástétom, és volt sör, a mennyi csak kellett. De a multság java a sült és a főtt hús után következett, mikor a hegedűs - (nagy selma volt, affajta ember, a ki jobban értette a dolgát, sem-hogy másnak a tanácsára szorult volna!) - rázendített a „Sir Roger de Coverley”-re.¹⁷ Az öreg Fezziwig nyomban ki is állt, hogy tánczoljon a feleségével. Első párnak álltak, és mondhatom, derekas munkára vállalkoztak; huszonhárom vagy huszonnégy párt kellett vezetniök; csupa olyan embert, a kik nem értették a tréfát; a kik tánczolni akartak, s a kiknek eszök ágába sem jutott táncz helyett sétálgatni.

De bárha mégannyin vagy akár négyannyin lettek volna is, az öreg Fezziwigen ki nem fogtak volna, de még a feleségén sem, a ki méltó párja volt az öregnek, a szó mindenfajta értelmében. Ha ez a dicséret nem elég nagy, hadd halljak nagyobbat, és nem fogok fukarkodni vele. Fezziwig ikráiból valósággal fény áradt ki. Úgy tündöklött a lába a táncz minden fordulójában, hogy holdnak is beillett volna. Soha ki nem találhatta volna az ember előre, hol ragyog föl a következő pillanatban. S mikor az öreg Fezziwig meg a felesége végigtánczolták már az egész tánczot, - a lassút, a hajladozót, a kopogóst meg a csalogatót, - Fezziwig befejezésül felkapta mind a két lábát, alaposan összeverte a bokáját, s aztán megállt újra a talpán olyan keményen, hogy meg se rezzen belé.

Mikor tizenegyet ütött az óra, a házi bál véget ért. Fezziwig úr meg a felesége odaálltak két felől az ajtóba, s kezet szorítva mindenkivel külön-külön, az úr a férfinéppel, az asszony a fehérnéppel, víg karácsonyt kívántak a távozó vendégeknek. Mikor mindenki kivonult már a két inason kívül, ezektől is így búcsúztak. A vígasság így szűnt meg, s a fiúk lefeküdtek pihenőhelyükre, egy nagy bolti asztal alá, az üzlet hátuljában.

Scrooge mindeközben úgy viselkedett, mintha esze ment volna. Szíve-lelke ott csüggött a jeleneten és hajdani énjén. Megerősített mindent, visszaemlékezett mindenre, örült mindennek és csodálatosan izgatott volt. Csak most, a mikor hajdani énjének és Dicknek a ragyogó ábrázata elfordult tőlük, csak most jutott eszébe a szellem, s csak most vette észre, hogy a szellem állhatatosan rajta pihenteti a tekintetét, miközben tündöklő világgal ragyogott a fején a fény-sugár.

- Csekélység csak, - szólt a szellem, - s milyen hálával tölti el a döréket.

- Csekélység! - ismételte Scrooge.

A szellem intett neki, hogy hallgassa a két inast, a kik áradozó szívvel magasztalták Fezziwigit. Mikor Scrooge hallgatta őket egy ideig, így szólt a szellem:

- Nos! Hát nincs igazam? Néhány fontot költött csak el veszendő pénzetekből - hármat vagy négyet talán. Oly sok ez, hogy ennyi dicséretet érdemel?

- Nem azért, - szólt Scrooge, a kit ez a megjegyzés annyira tűzbe hozott, hogy tudtán kívül úgy kezdett beszélni, mintha hajdani énje lett volna. - Nem azért, szellem. Őtöle függ, hogy boldogok vagy boldogtalanok legyünk, hogy könnyű vagy nehéz, gyönyörűség vagy teher legyen a szolgálatunk. Azt mondhatod erre, hogy ez egy-egy szaván, egy-egy tekinteten múlik, csupa oly alig észrevehető, jelentéktelen dolgon, hogy számot se adhat róla az ember. De baj-e ez? Oly boldogokká tesz bennünket, mintha egész vagyonát ránk költené.

---

¹⁶ Forró ital, bor, víz, cukor, citrom és szerecsendió keveréke. Negus ezredes találta ki, Anna királynő idejében.

¹⁷ Régi angol nóta, a melynek dallamára öregek tánczot szoktak járni.

Érezte a szellem tekintetét, és hirtelen elhallgatott.

- Mi az? - kérdezte a szellem.

- Semmi különös, - szólt Scrooge.

- Tán mégis csak valami? - unszolta a szellem.

- Semmi, semmi, - szólt Scrooge. - Csak azt szerettem volna, ha most e perczben egy-két szót válthattam volna az irnokommal! Ennyi az egész.

Mialatt elmondta ezt a kívánságát, hajdani énje lecsavarta a lámpákat, és Scrooge odakint állt megint a szabadban a szellem oldala mellett.

- Fogytán az időm, - jegyezte meg a szellem. - Siessünk!

Ezt a fölszólítást nem Scroogehez intézte a szellem, s nem olyasvalakihez sem, a kit Scrooge láthatott volna; de azért szavainak azonnal megvolt az eredménye. Mert Scrooge megint saját magát pillantotta meg. Most idősebb volt már, élete virágában. Arczán nem éleződtek még ki a későbbi évek kemény, rideg vonásai; de kezdtek már mutatkozni rajta a gond és a fösvény-ség nyomai. Szemének sóvár, mohó nyugtalansága elárulta már, hogy minő szenvedély vert gyökeret a lelkében, s merre fogja vetni árnyékát, ha terebélyes fává növekszik majd.

Nem egyedül volt, hanem egy gyászruhás, szép, fiatal leány mellett ült, a kinek könnycseppek ragyogtak a szemében, tündökölve a mult karácsonyok szelleméből áradó fénysugárban.

- Nem nagy baj, - szólt a leány szeliden. - Rád nézve éppenséggel nem. Más bálvány foglalta el lelkedben az én helyemet; s ha ez oly boldoggá, oly nyugalmassá teheti a jövődet, a minővé én iparkodtam volna tenni, akkor semmi okom sincs rá, hogy szomorkodjam.

- Micsoda bálvány foglalta el a helyedet? - szólt Scrooge.

- Aranyból való.

- Ilyen a világ igazsága! - szólt Scrooge. - Semmit sem sújt oly keményen, mint a szegénységet, s mégis nincs, a mit oly könyörtelenül kárhoztatna, mint a gazdagság után való törekvést.

- Túlságosan félsz a világtól, - felelt a leány szeliden. - Minden egyéb reményed beleolvadt abba az egyetlen kívánságba, hogy szennyes önzéssel ne vethessék szemedre a szegénységedet. Láttam, miként sorvadt el sorban minden nemesebb törekvésed, míg végül egyetlen szenvedély lett úrrá lelkeden: a nyereségvágy. Nem így van-e?

- És ha így van? - felelt Scrooge. - És ha valóban meg is okosodtam volna ennyire, mit árthat ez? Veled szemben nem változtam.

A leány fejét rázta.

- Változtam?

- Megállapodásunk régi keletű. Akkor kötöttük, mikor szegények voltunk még mind a ketten, s elégedetten túrtuk sorsunkat, a míg kitartó szorgalommal javíthatunk majd a helyzetünkön. *Te megváltoztál. Akkor egészen más ember voltál.*

- Gyerek voltam, - szólt Scrooge türelmetlenül.

- Magad is érzed, hogy más voltál, mint most, - felelt a leány. - Én a régi vagyok. A mi boldogsággal kecsegtetett, mikor *egy* volt a szívünk, az nyomorúságot hozna csak ránk, most, mikor többé már nem érzünk együtt. Hányszor és hogy' töprengtem már ezen, minek mondtam el? Érd be azzal, hogy jól meggondoltam a dolgot, és visszaadhatom a szavadat.

- Kértem-e vissza valaha?

- Szóval - nem, soha.

- Mivel hát?

- Azzal, hogy megváltozott a természeted; megváltozott a lelked; más légkörben folyik az életed; más remény lett életed végső célja. Mindazzal, a mi valaha becsessé vagy értékessé tette előtted a szerelmemet. Ha nem kötötted volna le régidőn a szavadat, - szólt a leány, nyájasan, de határozottan tekintve Scroogera, - mondd meg őszintén, fölkeresnél-e most, törekednél-e most megnyerni a vonzalmamat? Ah, nem!

Látszott, hogy Scrooge akarata ellenére is belátja e föltevés igazságát. De azért némi tétovázás után így szólt: - Ezt magad sem hiszed.

- Örömet nem hinném, ha kénytelen nem volnék vele, - felelte a leány. - Isten a tanúm! Mióta beláttam ezt az igazságot, azt is tudom, hogy ennek az ereje megdönthetetlen. De ha ma vagy holnap szabad lennél, vagy tegnap szabad lettél volna, hihetem-e vajjon, hogy hozomány nélkül nősülnél, - te, a ki meghitt beszélgetéseink közben is mindent a nyereség szempontjából mérlegelsz? Vagy ha megtennéd, ha hűtlenné tudnál lenni csak egy pillanatra is élted egyetlen vezetőgondolatához és így nősülnél, nem vagyok-e vajjon bizonyos benne, hogy elhatározásodat nyomon követné a megbánás és a keserűség? Bizonyos vagyok benne; és éppen ezért - nehéz szívvel bár, - visszaadom a szavadat, mert azt, a ki régen voltál, most is szeretem.

Scrooge szólni akart; de a leány, elfordítva tőle a fejét, tovább beszélt.

- Lehet - sőt ha visszagondolok a multra, szinte remélem is, - hogy fájlalni fogod a dolgot. Nagyon, nagyon rövid ideig, s azután úgy el fogod felejteni, mintha hiábavaló álom lett volna, a melyből, szerencsédre, felébredtél. Kívánom, hogy légy boldog életutadon, a melyet választottál!

A leány távozott, és elszakadtak egymástól.

- Szellem! - szólt Scrooge, - ne mutass többet! Vezess haza. Mért gyönyörködöl kínjaimban?

- Csak egy árnyat még! - kiáltott a szellem.

- Ne többet! - kiáltott Scrooge. - Ne többet. Nem akarom látni. Ne mutass többet!

De a kérlelhetetlen szellem megragadta őt mind a két karjánál fogva, és rákényszerítette, hogy végignézze, a mi következett.

A szín és a színtér változott. Egy szoba tárult eléjük, nem túlságosan nagy, nem is nagyon szép, de csupa kényelem. A kandalló mellett szép, fiatal lányka ült, annyira hasonló az előbbihez, hogy Scrooge ugyanannak képzelte, a míg ott nem látta őt is, a most már tisztos matrónát, szemben ülve a leányával. A szobában valósággal forradalmi lármá volt, mert több volt benne a gyermek, semhogy Scrooge izgatottságában összeszámlálhatta volna őket, s éppen ellenkezőleg, mint a költeményben magasztalt csordával¹⁸ történt, nem negyven gyermek viselkedett úgy, mintha egy lett volna, hanem minden egyes gyermek negyven helyett ugrált és kiabált. Így aztán hihetetlen volt a zajongás; de úgy tetszett, senki sem bánja; sőt ellenkezőleg, az anya és a lánya jóízűen nevettek és gyönyörködtek, s az utóbbit, mihelyt kezdett a játékba beleelegyedni, a kis gonoszok csakhamar könyörtelenül megtépázták. Mit nem adtam volna

---

¹⁸ Czélzás Wordsworth egyik költeményének következő soraira:

A jószág legelget,
Fejet nem emelget.
Mintha egy volna csak, pedig negyven állat.

érte, ha én is közéjük keveredhetem! Bár én nem lettem volna oly kíméletlen, nem, nem! A világ minden kincséért sem nyomkodtam volna össze azt a befont haját, és le nem ránczigtam volna. És azt a drága kis czipellőt le nem húztam volna, Isten engem úgy segéljen! ha életem függ is tőle. A derekát tréfából, úgy, mint azok a vakmerő kis porontyok, át nem öleltem volna, mert attól féltem volna, hogy büntetésből rágörbülve hozzánő a karom és soha többé ki nem egyenesedik. Ellenben, megvallom, szíves örömet érintettem volna meg piczi száját; kérdeztem volna tőle valamit, csak hogy szétnyissa ajkait; szíves örömet tekintettem volna lesütött szemének pilláira, soha pirulásra nem kényszerítettem volna; kibontottam volna hullámos haját, a melynek egyetlen fürtöcskáját megbecsülhetetlen emlék gyanánt őriztem volna; szóval, megvallom, szíves örömet éltem volna a gyermek legkisebb előjogával, úgy azonban, hogy férfi létemre eléggé tisztában legyek e jog értékével is.

De most kopogás hallatszott az ajtón, s rögtön rá oly ostromroham támadt, hogy a kipirult, tolongó csoport középujt magával sodorta az ajtó felé a kaczagó, megtépázott fiatal nőt is, éppen jókor, hogy üdvözölhessék a hazaérkező családapát, a kit egy karácsonyi játékkal és ajándékkal megrakott ember kísért. Most támadt még csak láрма és ujjongás, mikor ezt a védtelen kísért kezdték megostromolni! Létrák helyett székek segítségével másztak fel hozzá, hogy belenyúlhassanak a zsebeibe, elrabolhassák tőle az apró csomagokat, belecsimpajkodhassanak a nyakraalójába, szorongathassák a nyakát, dobolhassanak a hátán, csipdeshessék a lábát, túlárado szeretetökben! Mekkora álmélkodással és örömujjongással fogadták minden kis csomag kibontását! Hogy' elrémültek, mikor a kis babát rajta kapták, hogy egy babaserpenyőt a szájába dugott, s nagy volt a gyanu, hogy egy kis fatáblára enyvezett pulykakakast el is nyelt! Hogy' megkönnyebbültek, mikor kiderült, hogy félelmük alaptalan volt! Az öröm, a hála, az elragadtatás! Mindez egyképp leírhatatlan. Elég, ha elmondom, hogy a gyermekek lassan-lassan izgatottságukkal egyetemben kivonultak a nappaliból, s föltipegve fokról-fokra a lépcsőn, feljutottak a ház legfölső részébe, a hol lefeküdtek és elszenderedtek.

És Scrooge most még feszültebb figyelemmel szemlélte a jelenetet, mikor a családátya, gyöngéden kebléhez simuló leányával és a feleségével letelepedett a kandalló mellé. S mikor arra gondolt, hogy talán egy másik épp ily bájos és reménységgel teljes teremtes őt szólíthatta volna atyjának, tavaszt varázsolván élte sivatag telébe, akkor igazán nagyon könnybe lábadt a szeme.

- Bella, - szólt a férj, nejére mosolyogva, - ma délután láttam egy régi jó barátodat.

- Kicsodát?

- Találd ki!

- Hogy' találjam ki? De megállj csak! Tudom már, - tette hozzá nyomban, épp úgy mosolyogva, mint a férje, - Scrooge urat.

- Eltaláltad, Scrooge urat. Irodája mellett haladtam el, s minthogy az ablaktáblái nem voltak betéve, s belül gyertya világított, akarva, nem akarva látnom kellett őt. Az üzlettársa, úgy hallom, haldoklik, s így Scrooge egyedül ült az irodában. Egyedül, azt hiszem, az egész világon.

- Szellem! - szólt Scrooge megtörtén, - vezess el erről a helyről.

- Mondtam már, hogy ezek csak árnyai a multnak, - szólt a szellem. - Hogy olyanok, a milyenek, azért ne engem hibáztass!

- Vigy el innen! - kiáltott Scrooge. - Nem bírom tovább!

A szellemhez fordult, s mikor látta, hogy az oly arccal tekint rá, a melyben volt valami csodálatosképpen valamennyi arcból, a melyet eddigelé mutatott neki, birkózni kezdett vele.

- Hagyj magamra! Vezess vissza! Ne kísérts tovább!

A birkózás közben, ha ugyan birkózásnak mondhatjuk a küzdelmet, a melyben a szellem minden látható ellenállás nélkül zavartalan nyugalommal állta ellenfele minden erőlködését, észrevette Scrooge, hogy a szellem fejéből tiszta ragyogással áradt a magasan lobogó fénysugár. S minthogy homályosan sejtette, hogy hatalmas, a mely őt lenyűgözte, ezzel a fénynyel függ össze, megragadta a gyertyaoltó kupakot s hirtelen a szellem fejére nyomta.

A szellem erre úgy összetöpörödött, hogy a kupak egész alakját beborította; de bárha Scrooge teljes erővel nyomta a kupakot lefelé, a fénysugárt mégsem olthatta ki, a mely a kupak alól szakadatlanul áradva özönlött a földre.

Érezte, hogy kimerül és leküzdhetetlen álomosság vesz erőt rajta, s látta azt is, hogy otthon van megint a saját hálósobájában. Utoljára még egyszer lenyomta a süveget, de a karja ernyedten hullt alá. Mielőtt mély álomba merült, éppen annyi ideje volt még, hogy az ágyába támolycoghatott.

HARMADIK VERSSZAK.

A második a három szellem közül.

Mikor hatalmas, mély horkolásából fölébredt, s felült az ágyában, hogy rendbe szedje a gondolatait, fölösleges lett volna figyelmeztetni rá Scrooge-ot, hogy a toronyóra harangja mindjárt egyet fog kondulni. Érezte, hogy éppen a kellő pillanatban nyerte vissza öntudatát a végből, hogy fogadhassa a második követ látogatását, a ki Marley Jakab közbenjárására fogja őt fölkeresni. De minthogy kellemetlenül fázott, miközben azon kezdett tünődni, vajjon ez az új kísértet melyik függönyét fogja félrehúzni, valamennyi függönyét sajátkezűleg félrehúzta, s azután megint lefeküdt, gondosan szemmel tartva köröskörül ágya egész környékét. Mert az volt a szándéka, hogy rákiált a szellemre abban a pillanatban, a mikor megjelenik, hogy elkerülje a meglepetéssel járó idegizgalmakat.

Azok a könnyűvérű uracsok, a kik abban bizakodnak, hogy ismerik a hat vágást és rendszerint megállják a sarat, kalandokra való kiváló rátermettségüket általában úgy szokták kifejezni, hogy állnak elébe mindennek, a csepűragástól kezdve az emberölésig, a mely két véglet között kétségtelenül meglehetősen hosszú és terjedelmes sora van a dolgoknak. A nélkül, hogy Scrooge-ot szakasztott ilyen kemény legénynek akarnám feltüntetni, annyit nyugodtan merek állítani, hogy Scrooge készen várta a legkülönösebb tünemények egész tömegét, s túlságosan nem lephette volna meg őt semmi, a mi belefér a csecsemő és a rinoczerusz fogalmának határaiba.

Minthogy csaknem mindenre el volt készülve, természetes, hogy *semmire* egyáltalában nem volt elkészülve; s ennél fogva, mikor a toronyóra elütötte az egyet és nem jelentkezett előtte semmi a világon, minden ízében remegni kezdett. Eltelt öt percz, tíz percz, egy negyed óra, s mégsem jött semmi. Mindeközben ott feküdt az ágyában, valami vöröses fényözön kellős közepében, a mely attól a pillanattól kezdve áramlott rá, a mikor az óra elütötte az egyet, s a mely minthogy pusztán fény volt csak, akár egy tucsat szellemnél is jobban nyugtalanította, mert képtelen volt megállapítani, mi az értelme vagy mire való; sőt hébe-korba már-már attól is tartott, hogy tulajdon abban a pillanatban talán a tűzhalál egy érdekes esetével áll szemben, s lassanként elhamvad, noha az a vigasztalása sincs meg, hogy tudna róla. Végül azonban az jutott eszébe, - neked, kedves olvasó, vagy nekem ez lett volna az első gondolatunk, mert tudvalévően, a ki nincs bajban, mindig az szokta tudni, mit kellett volna csinálni, és minden bizonynyal a másik helyében ezt is csinálta volna, - végül, mondom, az jutott eszébe, hogy a kísérteties fény titka és forrása talán a szomszéd szobában lehet, és bővebb vizsgálódás után

úgy is rémlett neki, mintha a fény csakugyan onnan áradna ki. Minthogy ez a gondolat teljesen hatalmába kerítette az elméjét, csendesen fölkel és papucsban a szomszéd szoba ajtajához osont.

Mihelyt a zárhoz ért a keze, egy ismeretlen hang a nevén szólította és ráparancsolt, hogy lépjen be. Scrooge engedelmeskedett.

A saját szobája volt. Ehhez nem fért kétség. De meglepő változáson ment keresztül. A falak és a mennyezet úgy tele volt aggatva élő zölddel, hogy a szoba valóságos bereknek látszott, a melynek lombjai között mindenfelé fénylő bogyók tündököltek. A magyalfa, fagyöngy és repkény bodros levelei úgy visszaverték a fényt, mintha megannyi apró tükröcske lett volna elszórva köztük; s a kandallóban oly hatalmas láng lobogott, a melyhez foghatót az a komor megkövesedett tűzhely nem látott soha, sem Scrooge, sem Marley idejében és Isten tudja, már hány régebbi télidőn keresztül sem. A padlón trónféle alkotmánytá rakva halomszámra hevert a sok enni- és innivaló: pulyka, liba, vadhús, szárnyas, sertés, nagy húsdarabok, malacok, nagy kolbászkoszorúk, húspástétomok, plumpuddingok, osztrigás hordócskák, parázs gesztenyék, pirosló almák, dús nedvű narancsok, édes körték, óriási vízkereszt-kalácsok és csészékben forró puncs, a melynek illatos gőze szinte elhomályosította a szobát. Ez emelvényen kényelmes pompában, - úgy, hogy gyönyör volt látni, - vígkedvű óriás ült, kezében bőségszarúhoz hasonló lobogó fáklyával, a melyet a magasba emelt, föl-föl jól a magasba, hogy fényét az ajtó körül sompolygó Scrooge-ra áraszthassa.

- Kerülj beljebb! - kiáltott a szellem. - Beljebb, beljebb! És ismerj meg jobban, emberbarátom!

Scrooge félénken beljebb került és lesütötte a fejét a szellem előtt. Nem a régi, mogorva Scrooge volt ő már, s bárha a szellem vidáman és barátságosan tekintett rá, mégsem volt kedve a szeme közé nézni.

- Én a mostani karácsony szelleme vagyok, - szólt a szellem. - Tekints rám!

Scrooge tiszteletteljesen engedelmeskedett. A szellemen fehér prémmel szegélyezett, egyszerű, sötétzöld palást vagy köpeny volt, de oly pongyolán övezte alakját, hogy széles melle meztelen maradt, mintha minden mesterkélt védelmet vagy leplezgetést megvetett volna. Lába, a mely a palást bő szárnyai közül kilátszott, szintén csupasz volt, s a fején nem volt egyéb, csak egy magyalfa-koszorú, a melyen itt-ott jégcsapok tündököltek. Sötét fürtös haja hosszú és nyílt volt - nyílt, mint derült arcza, csillogó szeme, nyitott keze, vidám hangja, fésztelen modora és egész vidámsága. Derekat ódon kardhüvely övezte; de kard nem volt benne, s az ócska hüvelyt is rozsdá marta.

- Ugy-e, hozzám hasonló lényeket még sohasem láttál? - kiáltott a szellem.

- Soha, - felelte rá Scrooge.

- Sohasem sétáltál ki családom ifjabb tagjaival, ugy-e? Az utolsó években született bátyáimat értem, mert én még nagyon fiatal vagyok, - tette hozzá a tünemény.

- Alig hiszem, hogy kísétáltam volna, - szólt Scrooge. - Attól tartok, hogy nem jártam velök. Sok bátyád volt, szellem?

- Több, mint ezernyolcyszáz, - szólt a szellem.

- Rettentő feladat lehet ezt a családot eltartani! - dünnyögött Scrooge.

A jelen karácsony szelleme felemelkedett.

- Szellem, - szólt Scrooge alázatosan, - vezess, a hová kedved tartja. Mult éjszaka kénytelen-kelletlen távoztam hazulról, s olyan leczkében részesültem, a mely most is érezteti a hatását. Ma éjjel, ha van mire tanítanod, engedd, hogy hasznát vehessem.

- Illesd palástomat!

Scrooge engedelmeskedett a parancsnak, és erősen belefogódzott a szellem palástjába.

Magyal, fagyöngy, piros bogyók, repkény, pulyka, liba, vadhús, szárnyas, sertés, hús, malacz, kolbász, osztriga, pástétom, pudding, gyümölcs és puncs, minden nyomban eltűnt. Eltűnt a szoba, a tűz, a vörös fény és az éjszaka is; és Scrooge meg a szellem a City utcáin termettek, karácsony reggelén, a hol (mert kemény hideg volt) nyers, de vidám és nem kellemetlen, szinte rythmikus lármát csaptak az emberek, miközben a havat söpörték a házak előtt a járdáról és a házak tetejéről. A gyerekek pedig vesztül mulattak, mikor egy-egy csomó hó mesterséges kis hófergeteggé omolva lezuhant a magasból az úttestre.

A házak homlokzatai meglehetősen feketéknek, s az ablakok még feketébbeknek látszottak, a háztetők símafehér hótakarójához és a földet borító piszkosabb hóréteghez képest, mely utóbbiba mély barázdákat szántottak a kocsik és szekerek nehéz kerekei, - barázdákat, a melyek százszorosan kereszteződtek a nagy utcák elágazásainál, s egymásba vesző bonyolult csatornákat vágtak a sűrű, sárgás iszapban és jeges vízben. Az ég borús volt, s még a leg-rövidebb utcákat is félig párás, félig fagyos, piszkos köd borította, a melynek súlyosabb részecskéi kormos permetegben hullottak alá, mintha Nagy-Britannia valamennyi kéménye közös megegyezés alapján egyszerre kigyúlt és javában lobogott volna. Nem volt túlságosan vidám sem az idő, sem a város képe; s mégis oly vidámságot lehelt minden az utcákon, a melyhez foghatót hiába igyekezett volna akár a legtisztább nyári lég és a legragyogóbb nyári nap is szerteárasztani.

Mert azok, a kik a háztetőkön lapátolták a havat, egytől-egyig vidám és kedélyes hangulatban voltak; átkiabáltak egymásnak a párkányzatról s hébe-korba egy-egy tréfás hólabdát - sok tréfás szónál ártatlanabb löveget - hajítottak egymásra, jóízűen kaczagva, ha találtak, s épp oly jóízűen kaczagva akkor is, ha nem találtak. A vadhús-kereskedések félig nyitva voltak még, s a gyümölcsárusok boltjai pompázva ragyogtak. Mintha jókedvű öreg urak mellényei lettek volna, nagy, kerek, pohoshasú gesztenyéskosarak lustálkodtak az ajtóknál, s gutaütésre hajló potrohájuk ki-kidomborodott az utcára is. A vörös, barnapofájú, széles övű spanyol-hagymák zsíros kövérségükben úgy ragyogtak, mintha spanyol barátok lettek volna, s buja ravaszdisággal pislogtak le a polczokról az arra járó-kező lányokra, és szemérmes pillantásokat vetettek a fejük fölött lógó fagyöngyre.¹⁹

A körték és almák magas gulákba rakva tündököltek; a szőlőfürtök a kereskedők jóvoltából kinyúló kampókon lóbálóztak, hogy az arra járók szájában ingyen összefusson a nyál; a mohos, barna mogyorórák illata visszaidézte az emlékezetbe a régi erdei sétákat, s a kellemes gázolásokat a bokáig érő avarban; a norfolki aszalt almák, a melyeknek húsos barnasága még jobban kiemelte a narancsok és citromok sárgaságát, dús nedvű testességükben esengve könyörögtek, hogy papírtölcsérekbe csomagolva vigyék haza és ebéd után egyék meg őket. Sőt még az arany- és ezüsthálacsok is, a melyek üveggolyóban oda voltak állítva a válogatott gyümölcsök közé, bárha aluszékony vérű és bárgyú a fajtájuk, mintha tudták volna, hogy nagy nap van; és egytől egyig lassú, szenvedélytelen izgalommal ide-oda uszkáltak kis világukban.

---

¹⁹ Karácsonykor fagyöngyöt szoktak magas helyekre akasztani. A férfiak minden hölgyet megcsókolhatnak, a ki épp a fagyöngy alatt áll.

A fűszerüzletek! Oh, a fűszerüzletek! Csaknem zárva, egy-két ablaktábla híján; de a hol rés nyílik, milyen gyönyörű látvány! Nemcsak az, hogy a mérleg serpenyői víg csörrenéssel koppantak a nagy bolti asztalhoz, vagy hogy a spárga oly villámgyorsan tekerődött le a gombolyagról, vagy hogy a bádogszelenczék teteje úgy csapódott föl s le, mintha szemfényvesztés volna, nemcsak az, hogy a tea és kávé keverődő illata oly kellemesen ingerelte az orrot, vagy hogy a mazsola oly drágalátos, nagyszemű volt, a mandula meg egytől-egyig bámulatosan fehér, a fahéj csupa hosszú, egyenes rúd, a többi fűszer oly finom, a déli gyümölcs olvasztott czukorkérgével a leghidegebb szemlélőre is oly hatással volt, hogy összefutott szájában a nyál. Nemcsak az, hogy a fügek oly puhák és húsosak voltak, vagy hogy a francia szilvák szerénységükben oly savanykásan pirultak a dúsan felékesített dobozokban, vagy hogy minden ízletesen és karácsonyi díszben pompázott. Hanem a vevők is úgy siettek s oly mohó vágygyal töltötte el őket a nagy nap reményteljes jelentősége, hogy az ajtóban egymásba botlottak, úgy, hogy fűzfakosaraik hevesen összeütődtek, a mit pedig vásároltak, azt ott felejtették a bolti asztalon, s visszaszaladtak érte, s száz ilyen apró tévedést követtek el a lehető legjobb kedvükben; míg a fűszeres és a segédei oly fürgék és vidorak voltak, hogy a fényes rézszívecske, a melylyel hátul a kötényüket összekapcsolták, a saját szívük lehetett volna, a melyet kívül viseltek, hogy mindenki láthassa, s hogy a karácsonyi csókák, ha kedvük tartja, csipegethessék.²⁰

De nemsokára megkondultak a harangok, templomba és kápolnába szólítva minden jámbor hívőt; s csapatosan tódultak az utcán az emberek, kiki legjobb ruháját és legragyogóbb arcát öltve föl. S ugyanekkor minden utcából, mellékutczából és névtelen sikátorból is csak úgy dőlt a nép, azok, a kik pékboltokba vitték az ebédjüket.²¹ E szegény tatárok szemlátomást nagyon érdekelték a szellemet, mert oldalán Scrooge-zsal, az egyik péküzlet kapualjába állt, s leemelte a mellette elhaladók ebédjéről a fődöt, s tömjént csepegtetett rá a fáklyájáról. S ez a fáklya nagyon csodálatos egy fáklya volt, mert egyszer-kétszer, mikor az ebédhordók véletlenül meglökték egymást s már-már hajbakaptak, a szellem néhány csepp vizet rázott a fejükre a fáklyából, s a jókedvök nyomban visszatért. Mert azt mondták, hogy gyalázat volna karácsony napján czivakodni. És igazuk volt! Istenemre, igazuk volt!

Lassan-lassan elhallgattak a harangok, s a pékboltokat is becsukták. De azért belül vígan folyt a sütés-főzés, és minden pékkemencze fölött nedves párában gomolygott a gőz, s előtte is úgy füstölt a kövezet, mintha maguk a kövek is sülnének.

- Van valami különös zamatja annak, a mit a fáklyából csepegtetsz? - kérdezte Scrooge.
- Van bizony. Az én saját külön zamatom.
- Megízésíthetnél vele ma minden ebédet? - kérdezte Scrooge.
- Meg minden ebédet, a melyet szívesen adnak. De különösen a szegény embereket.
- Mért éppen a szegényeket? - kérdezte Scrooge.
- Mert azoknak van rá a legnagyobb szükségük.
- Szellem, - szólt Scrooge, miután egy pillanatig gondolkozott, - csodálom, hogy a bennünket környező számtalan világ lakói közül éppen te vagy az, a ki arra törekszel, hogy e szegény embereknek minél ritkábban legyen alkalmuk ártatlan örömeikre.
- Én! - kiáltott a szellem.

---

²⁰ Tréfás célzás Shakspeare Othellójának egy helyére. I. felvonás 64-65. sor.

²¹ A szegényebb emberek, a kiknek nincs cselédjük, hogy templomba mehessenek, a pékeknél szokták az ebédjüket megfőzetni és megsütni.

- Meg akarod fosztani őket attól a lehetőségtől, hogy minden hetedik nap ebédelhessenek,²² pedig gyakran ez az egyetlen nap, a mikor egyáltalában ebédelhetnek, - szólt Scrooge. - Vagy talán nem?

- Én! - kiáltott a szellem.

- Azt akarod, hogy ezek az üzletek minden hetedik nap zárva legyenek, - szólt Scrooge. - S ennek az a jelentősége.

- Én akarom!? - kiáltott a szellem.

- Bocsáss meg, ha nincs igazam. De a te nevedben történik, vagy legalább is a családod nevében, - szólt Scrooge.

- Vannak itt a ti földetekeken sokan, - felelt a szellem, - a kik azt állítják, hogy ismernek bennünket, s a kik a mi nevünkben áldoznak szenvedélyüknek, gőgjüknek, rosszindulatuknak, gyűlöletüknek, irigységüknek, vakbuzgóságuknak és önzésüknek, pedig mindezeket mi és a mi ismerőseink és rokonaink oly kevésbé ismerjük, mintha soha a világon sem lettek volna. Jegyezd meg ezt jól, s ezentúl azért, a mit tesznek, ne bennünket vádolj, hanem őket magukat.

Scrooge megígérte, hogy ezentúl így fog tenni, s azután tovább mentek, láthatatlanul, úgy, mint eddigelé, ki a külvárosokba. A szellemnek az a különös sajátsága volt (Scrooge ezt a péküzlet kapujában vette csak észre), hogy bárha óriás termetű volt, könnyedén elfért a legkisebb helyen is, és bármily alacsony kunyhóban épp oly bájosan meg tudott állni teljes természetfölöttiségében, a mint bizonyára megállhatott volna bármely magas csarnokban is.

S talán, mert öröme telt a jó szellemnek abban, ha ezt a képességét mutogathatta, vagy talán a saját jósága, nagylelkűsége, szívéssége és minden szegénynyel érzett rokonszenve vezérelte őt egyenesen Scrooge irnokának a lakásába, - mert odament, és magával vitte Scrooge-ot is, a ki a palástjába fogódzott, - s a küszöbön mosolygott a szellem és megállt, hogy áldást csepegtessen fáklyájából Cratchit Bob hajlékára. Ki hinné! Bobnak tizenöt „bob”²³-ja volt csak hetenként, - szombat este keresztnevének csak tizenöt darab mását szokta zsebredugni, s a jelen karácsony szelleme mégis megáldotta négyszobás házacskáját!

Cratchitné asszony, Cratchit felesége, a kin kétszer kifordított szegényes ünneplő volt csak, de pompásan kipántlikázva, a mi olcsó multság és hat pennyért elég mutatós is, - mondom, Cratchitné asszony éppen fölállt és terített, Cratchit Belinda, másodszülött lánya segítségével, a ki szintén ünnepiesen fel volt pántlikázva, mialatt Cratchit Péter úrfi a burgonyás fazékba dugta a villáját, s mikor rengeteg inggallérja (Bob magántulajdona volt, de a nagy nap tisztelőre átengedte fiának és örökösének), - beleért a szájába, nagyon megörült pompás öltözetének, s fitogtatni szerette volna fehérműjét a divatos sétányon. S most két apróbb Cratchit, egy fiú meg egy lány, pattant be a szobába, sikongatva, hogy kint a pékbolt előtt ráismertek a szagáról a libájukra; s már jó előre kéjelegve a zsályás, hagymás töltelék gondolatában, a két csepp Cratchit körültánczolta az asztalt s majd az egekbe emelte Cratchit Péter úrfit, miközben ez - (a kit az sem tett büszkévé, hogy majd megfulladt a gallérjában), - addig fújta a tüzet, a míg a lassú burgonya bugyborékolva kopogtatni nem kezdett a fazék fődőjén, hogy bocsássák ki és hámozzák meg.

- Ugyan hol maradhat olyan sokáig az édes apátok? - szólt Cratchitné. - Meg a kis Tim, az öcsikétek? És tavaly karácsonykor Márta is itt volt ilyenkor már egy félórával előbb!

---

²² A vasárnapi munkaszünet legszigorúbb hívei azt sem akarják megengedni, hogy vasárnap a pékek megfőzhessék a szegények ebédjét.

²³ Bob a Róbert név becézésgető szava; de bob-nak nevezik népiesen a shillinget is.

- Márta itt van, anyám! - szólt egy lányka, a ki e szavakkal lépett be.

- Itt van Márta, mama! - kiáltott a két csepp Cratchit. - Éljen! Nagyszerű libánk van, Márta!

- Ej, az Isten áldjon meg, édesem, hol késtél ilyen sokáig? - szólt Cratchitné össze-vissza csókolva a lányát, és sűrögve-forogva elszedte a kendőjét meg a kalapját.

- Tegnap este sok volt a befejezni valónk, - felelt a lányka, - ma reggel meg rendbe kellett hoznunk mindent, anyám!

- Jól van no! Nem baj, csak hogy itt vagy már, - szólt Cratchitné. - Ül le a tűz mellé, drágám, és melegedjél, hogy az Isten áldjon meg!

- Nem, nem! Jön a papa, - kiáltott a két csepp Cratchit, a kik ott voltak mindég mindenütt. - Bújj el, Márta, bújj el!

Így aztán Márta elbújt, s belépett a kis Bob, az atya, - (hosszú kendője legalább három lábnyira lelógott a nyakából, a rojtját nem számítva, s kopott ruhája összefoltozva és kikefélve, hogy tisztességgel viselhesse), - s a kis Timet a vállán hozta. Jaj, a szegény kis Tim! Kis mankója volt, s a lábát vaspántok támogatták!

- Hát Márta hol van? - kiáltott Cratchit Bob körülnézve.

- Nem jön haza, - szólt Cratchitné.

- Nem jön haza! - szólt Bob, a kinek hirtelen megcsappant a jókedve; mert a templomtól hazáig az egész úton vállán lovagoltatta Timet, s ágaskodva ért haza, mint valami tüzes paripa. - Nem jön haza karácsony napján!

Márta nem nézhette atyja csalódását, bárha tréfáról volt is csak szó, s időnek előtte kibújt a szekrény ajtaja mögül és atyja karjai közé rohant; a két csöpp Cratchit pedig felkapta a kis Timet, s kiczipelte a mosókonyhába, hogy hallgassa, hogy' dudorászik a pudding a rézüstben.

- Jó volt a kis Tim? - kérdezte Cratchitné asszony, miután kicsúfolta Bobot a hiszékenységeért, Bob pedig szíve szerint össze-vissza csókolta a lányát.

- Akár csak egy kis angyal, - szólt Bob, - sőt még annál is jobb. Hogy-hogy nem, sokat gondolkodik, mert sokat üldögél magában, és a legfurcsább dolgok jutnak az eszébe. Hazafelé jövet azt mondta, reméli, hogy az emberek észrevették őt a templomban, mert nyomorék, s bizonyára jól esett nekik karácsony napján arra gondolni, a kinek szavára a bénák járni kezdtek és a vakok láttak.

Bob hangja remegett, mikor ezt elmesélte, s még jobban remegett, mikor azt mondta, reméli, hogy a kis Tim nemsokára erős és egészséges lesz.

Hallatszott fürge kis mankójának a kopogása a tornácson, s a kis Tim belépett újra a szobába, mielőtt csak egy szót is szólhattak volna, s öcsce és huga székéhez kísérték, a tűz mellé; s mialatt Bob, feltúrva kabátújját, - (a szegény, mintha lehetséges lett volna, hogy még kopottabb is legyen) - egy kis meleg kotyvalékot készített egy korsóban borókapálinkából és citromból, s miután jól összekeverte, a kályha szélére tette, hogy langyos maradjon, ezalatt Péter úrfi a két minden-lében-kanál csöpp Cratchittal elszaladt a libáért, a melyet nemsokára nagy diadalmenetben haza is szállítottak.

Olyan riadalom keletkezett, mintha a liba a legritkább madár lett volna a világon - valóságos csodaszárnyas, a melyhez képest a fekete hattyú mindennapi látványosság; és mi türes-tagadás, Cratchiték házában a liba bizony nem is volt mindennapos. Cratchitné asszony fölmelegítette a pecsenye mártást, a melyet már előbb elkészített egy kis serpenyőben; Péter úrfi hihetetlen buzgalommal a burgonyát nyomkodta; Belinda kisasszony az almaízt czukrozta; Márta a meleg tányérokat törülgette; Bob maga mellé vette a kis Timet, az asztal egyik kis

szegletére; a két csöpp Cratchit széket rakott az asztal köré mindenki számára, nem feledkezve meg saját magukról sem, s rögtön el is foglalták a helyüket és kanalat dugtak a szájukba, nehogy libáért találjanak kiabálni, mielőtt rájuk kerül a sor. Végül az asztalra kerültek a tálak, s elhangzott az asztali áldás. Erre feszült csönd következett, mikor Cratchitné asszony lassan végigtapogatva a szeletelő kés élet, készülődött, hogy felmesse a liba mellét; de a mikor felmetszette és a mikor kibuggyant az epedve várt töltelék, halk gyönyörkiáltás morajlott az asztal körül, s még a kis Tim is, a kit a két csöpp Cratchit felizgatott, koppantott kése nyelével egyet-kettőt az asztalra és halkan éljent kiáltott!

Ilyen liba nem volt több a világon. Bob kijelentette, ő nem hiszi, hogy ehhez fogható libát sütöttek volna már valaha. Valamennyien csodálkoztak, hogy milyen gyönges és milyen jóízű, milyen nagy és milyen olcsó. Az almaízzal meg a főtt burgonyával együtt kitelt a libából az egész családnak az ebédje; sőt Cratchitné asszony (észrevéve, hogy egy porczika csont maradt is a tálban), nagy gyönyörűséggel hangoztatta, hogy: no lám, meg sem ettük az egészet! De jóllakott mindenki, s különösen a két csöpp Cratchit, a kiknek a füle is csupa zsálya meg hagyma volt! Most azonban, miután Belinda kisasszony kicserélte a tányérokat, Cratchitné asszony kiment a szobából, egyedül, - mert sokkal izgatottabb volt, semhogy tanukat tűrhetett volna maga körül, - hogy kiborítsa és behozza a puddingot.

Mert hátha nem elég omlós! Hátha összeomlik, mikor kiborítja! Hátha bemászott valaki a hátsó udvar falán és ellopta, a míg ők odabent a libából vendégeskedtek! E föltevésre a két csöpp Cratchit halálsápadt lett! A legborzalmasabb dolgokra gondoltak.

Hollá! Nagy gőzfelhő csapódott ki! A pudding kiborult a rézüstből! Olyan szag érzett, mint nagymosáskor! Ez a kendő volt. Majd olyan szag terjengett, mint mikor kifőző meg pékbolt van egymás mellett s a szomszédban mosóné lakik! Ez a pudding volt. Egy fél perc múlva belépett Cratchitné asszony - kipirulva, de büszkén mosolyogva - a puddinggal, a mely pettyes ágyúgolyóhoz hasonlított, olyan kemény és szilárd volt, s egy félmesszely égő pálinkában lobogott, földíszítve a tetejébe szúrt karácsonyi magyalfaággal.

Oh, csodálatos egy pudding volt ez! Cratchit Bob kijelentette, még pedig nyugodtan, hogy egybekelésök óta ezt tekinti a felesége legsikerültebb remekének. Cratchitné asszony pedig kijelentette, hogy most, mikor már legördült szívéből a kő, megvallja, hogy nagyon félt, nem lesz-e kevés a liszt. Mindenkinek volt valami mondanivalója a puddingról, de azt senki sem mondta és nem is gondolta, hogy ez bizony meglehetősen kis pudding ilyen nagy család számára. Szentségtörés lett volna ilyesmit még csak gondolni is. Minden egyes Cratchit szégyelt volna effélére még csak czélozni is.

Végül az ebéd véget ért, az abroszt elszedték, a kályhát lesöpörték és a tüzet megrakták. Miután megkóstolták a korsó tartalmát és fölségesnek találták, almát és narancsot raktak az asztalra, s egy lapát gesztenyét tettek a tűzre. Majd az egész Cratchit-család a tűz mellé telepedett, körbe, mint Cratchit Bob mondotta, de voltaképpen félkört értett, s Cratchit Bob keze ügyébe rakták a család egész pohárkészletét: két vizespoharat és egy fületlen tejfölös bögrét.

De ezek épp oly jól fölfogták a forró italt a korsóból, mintha arany serlegek lettek volna; s Bob sugárzó arcczal töltögetett, miközben a gesztenye nagy lármával sült és pattogott a tűzön. Majd Bob áldomása következett:

- Adjon Isten víg karácsonyt mindnyájunknak, édeseim. Isten áldjon meg bennünket!

A fohászt az egész család ismételte.

- Isten áldjon meg mindnyájunkat! - szólt a kis Tim, legutoljára, a ki édes atyja közvetlen közelében ült, kis székecskéjén. Bob kezében tartotta a kis Tim fonnyadt kis kezét, mintha azt szeretné, hogy mindig mellette legyen, s mintha attól félne, hogy el találják venni tőle.

- Szellem, - szólt Scrooge oly meleg részvétellel, a minőt sohasem érzett még, - mondd meg, kérlek, életben marad-e a kis Tim?

- Egy üres széket látok, - felelt a szellem, - a szegényes kandallózúgban, s egy gondosan őrzött, gazdátlan mankót. Ha ezek az árnyképek a jövő során meg nem változnak, a gyermek meg fog halni.

- Nem, nem, - szólt Scrooge. - Oh nem, jóságos szellem! Mondd, hogy életben marad.

- Ha ezek az árnyképek a jövő során meg nem változnak, - felelt a szellem, - családom jövő tagjai közül egyik sem fogja itt találni a gyermeket. De hát baj ez? Ha meghal, haljon meg mielőbb, hadd fogjon a népeség fölöslege.

Scrooge lehorgasztotta a fejét, mikor saját szavainak az idézését hallotta a szellemtől, s bűnbánat és fájdalom töltötte el.

- Ember, - szólt a szellem, - ha emberi érzés van a szívedben s nem kő van szíved helyén, akkor tartózkodjál az ilyen istentelen beszédűtől, a míg tisztában nem vagy vele, *mi* a fölösleg és *hol* a fölösleg. Te akarod eldönteni, melyik ember maradjon életben, melyik ember haljon meg? Lehet, hogy az Isten előtt te méltatlanabb és alkalmatlanabb vagy az életre, mint millió más, e szegény ember gyermekéhez hasonló teremtség. Oh, Isten! Mikor azt kell hallani, hogy a falevelen élő rovar sokallja a porban éhező testvérei életét!

Scrooge meggörnyedt a szellem korholó szavaira, s remegve lesütötte a tekintetét. De a saját neve hallatára hirtelen megint föltekintett.

- Éljen Scrooge úr! - szólt Bob. - Scrooge úr, a kinek ezt a lakomát köszönjük!

- Csakugyan neki köszönjük! - kiáltott Cratchitné asszony elvörösödve. - Bárcsak itt lenne! Megmondanám neki a magamét, hogy neki is kijusson a lakomából, s jó étvágyat is kívánnék neki hozzá!

- Drágám, - szólt Bob, - a gyerekek! Karácsony napja van!

- Persze, hogy karácsony napja, - szólt Cratchitné asszony, - mikor olyan utálatos, zsugori, keményszívű, lelketlen embert kell éltetni, a minő Scrooge úr. Tudod, hogy az, Róbert! Nincs, a ki nálad jobban tudná, szegény ördög!

- Drágám, - felelt Bob szeliden, - karácsony napja van.

- Iszom hát az egészségére a te kedvedért, meg a nagy nap tiszteletére, - szólt Cratchitné asszony, - de nem ám az ő kedvéért. Sokáig éltesse az Isten! Adjon neki víg karácsonyt és boldog új esztendőt. Nagyon jó kedvű és nagyon boldog lesz, nincs kétségem benne!

A gyermekek is koccintottak Scrooge úr egészségére. Egész este ez volt az első kelletlen cselekedetük. A kis Tim legutoljára koccintott, de csak úgy immel-ámmal. Scrooge volt a mumus a családban. Nevének említése sötét árnyékot vetett a kis társaságra, s ez az árnyék teljes öt perczig nem oszlott el.

Miután elvonult, tízszer jobb kedvük támadt, mint azelőtt volt, csupán azért, mert végeztek már Scrooge-zsal, a veszedelmessel. Cratchit Bob elmondta, hogy kiszemelt már Péter úrfi számára egy állást, a mely, ha sikerül elnyernie, hatodfél shillinget jövedelmezne hetenként. A két csöpp Cratchit rettentően nevetett arra a gondolatra, hogy Péterből üzletember lesz; Péter maga pedig elgondolkozva nézett a tűzbe a nagy gallér két vége közül, mintha azon töprengene, micsoda különös befektetést részesítene előnyben, ha szert találna tenni arra a

szédületes jövedelemre. Márta, a ki szegény tanulóleány volt egy divatárúsnőnél, elmondta ezután, miféle munkát szokott végezni, meg hogy hány órát dolgozott egyfolytában, s hogy másnap reggel jó későn szándékozik fölkelni, mert ünnep lesz és egész nap otthon marad. Elmondta azt is, hogy a minapában látott egy grófnőt meg egy lordot, s hogy a lord „körülbelül akkora volt, mint Péter”; s Péter erre olyan magasra föltolta az inggallérját, hogy ha ott lettetek volna, nem láthattátok volna a fejét. Mindeközben a gesztenye és a korsó folyton körbe járt; s nemsokára a kis Tim énekelt valamit egy eltévedt s hóban bolyongó gyermekről, és mivel siránczó, gyenge hangocskája volt, a kis dalt igazán nagyon jól énekelte.

Mindebben nyoma sem volt az előkelőségnek. A Cratchit-család nem volt finom család; az öltözetük nem volt finom; a cipőjük távolról sem volt vízhatlan; a ruhájuk kopottas volt és Péter ismerhette, sőt valószínűleg ismerte is a zálogházak belsejét. De boldogok voltak és háladatosak, jól mulattak egymással és meg voltak elégedve az idővel. S mikor eltűntek, s mikor a szellem fáklyájának ragyogó búcsú cseppjeitől még boldogabbaknak látszottak, Scrooge szeme rajtok függött s különösen a kis Timen, az utolsó pillanatig.

Ezalatt besötétedett és jó erősen havazott is. S a mint Scrooge és a szellem utcáról-utczára bolyongtak, csodálatosan ragyogott a konyhákban, szobákban és mindenfajta helyiségekben a lobogó tűz. Emitt a láng lobogása arra vallott, hogy meghitt ebédhez készülnek, forró tányérokkal, a melyeket alaposan átmelegítettek a tűz fölött, és sötétvörös függönyökkel, a melyeket nemsokára össze fognak húzni, hogy kívül rekeszszék a hideget és a sötétséget. Amott a ház valamennyi gyermeke kiszaladt a hóba, a férjes nénék, nős bátyák, unokatestvérek, nagybácsik és nagynénik elébe, hogy elsőkül üdvözölhessék őket. Másutt megint gyülekező vendégek árnyai tánczoltak az ablakredőnyökön; odébb pedig egy csoport szép fiatal lány, csuklyásan és prémes csizmában, egyszerre csacsogva mindahányan, valamelyik közeli szomszéd háza felé bandukolt szökdécselve; s ott aztán, jaj a legényembernek, a ki belépni látta őket - (a ravasz kis boszorkák, nagyon is jól tudták ezt) - kitüzesedve!

De azok nagy számából ítélve, a kik úton voltak ide vagy oda barátságos látogatóba, könnyen azt hihette volna az ember, hogy nem találnak senkit otthon, a ki fogadja őket, pedig mindenik ház társaságot várt és jól megrakta szénnel a kandallóját. Hogy’ ujjongott a szellem, áldassák érte! Hogy’ kitárta széles mellét, hogy’ szétnyitotta nagy tenyerét, s a mint tovalebegett, hogy’ árasztotta mindenre, a mihez hozzáérhetett, bőkezűen a maga ragyogó, ártatlan vidámságát! Még a lámpagyújtogató is, a ki előttök sietett, fénypontokkal tarkázva ki a sötét utcát, s a ki kicsípte magát, hogy aztán eltöltse valahol az estét, még ez is hangosan elnevette magát, mikor a szellem elhaladt mellette; pedig ez a lámpagyújtogató nem igen tudhatta, hogy más társaság is van körülötte a karácsonyon kívül!

S most, a nélkül, hogy a szellem csak egy szóval is figyelmeztette volna Scrooge-ot, egyszerre csak hideg, pusztasíkon állottak, a hol rengeteg darab nyers kőtömegek heverték szanaszéjjel, mintha óriások temetője lett volna, és víz terpeszkedett, a hol csak kedve tartotta, - illetve terpeszkedett volna, ha a fagy bilincsbe nem veri, - s a hol nem nőtt egyéb, csak moh és rekettye és érdes, buja fű. A nyugoti ég alján a hanyatló nap nyomát tűzvörös fénysáv jelezte, a mely egy pillanatig haragvó szem gyanánt meredt a pusztaságra, s azután mélyebbre, egyre mélyebbre rántva alá a szemöldökét, beleveszett a legsötétebb éjszaka sűrű feketeségébe.

- Miféle hely ez itt? - kérdezte Scrooge.

- Olyan hely, a hol bányászok laknak, a kik a föld gyomrában dolgoznak, - felelt a szellem. - De engem ismernek. Nézd csak!

Egy kis kunyhó ablakán fény csillant ki, s Scrooge meg a szellem gyorsan a fény felé indultak. Az agyagból és kőből rakott falon áthatolva, lobogó tűz körül vidám társaságra bukkantak. Egy nagyon öreg ember ült ott a feleségével, s körülöttük a gyermekeik, az unokáik és a

dédunokáik, valamennyien cifra ünneplőben. Az öreg apó reszketeg hangján, a melyet minduntalan elnyomott a kopár sivatagon üvöltő szél ordítása, egy karácsonyi éneket dúdolt a többieknek. Nagyon régi ének volt már az öreg gyermekkorában is; és hébe-korba belevágtak kórusban a többiek is. Valahányszor rázendítettek, az öreg csupa tűz és elevenség lett; s valahányszor elhallgattak, megrokkant újra az öreg ereje is.

A szellem itt nem sokáig időzött, hanem rászólt Scroogera, hogy fogódzzék bele a palástjába, s átlebbenve a láb fölött, tovább sietett. De vajjon hová? Csak nem a tengerre? De bizony a tengerre! Scrooge hátratekintve rémülten látta, hogy a szárazföld utolsó szegélye, egy rémes sziklasor, elmarad mögöttük; s a füle belekábult a dörgő robajba, a mint a víz örült dühvel zúgott, zajgott alattok a habvájta szörnyű üregekben, s alá akarta aknázni mérgében a földet.

A parttól körülbelül egy órányira, sziklazátonyok komor szirtormán, a melyet az egész vad esztendő során dühöngve ostromolt a hullámverés, elhagyott világító-torony emelkedett. Halomnyi tengeri hínár tapadt a tövéhez, s mintha a szél szülöttei volnának, úgy mint a hínár a víz szülötte, - viharadarak csapongtak körülötte fel és alá, mint a hullámok, a melyeket röptükben horzsoltak.

De még itt is, az a két férfi, a ki a jelzőfényt őrizte, tüzet rakott, a melynek fénye a vastag kőfal lőrésén keresztül ragyogó világossággal árasztotta el a félelmes tengert. A durva asztal fölött, a mely mellett ültek, megszorították egymás kérges kezét, s víg karácsonyt kívántak egymásnak, egymásra köszöntve grogos kancsójukat; s az egyikük - még pedig az idősebb, a kinek viharrágta, forradásos arca volt, mint valami vén hajó orrán a faragott kép, - rázendített egy dalra, a mely úgy harsogott, mint a zúgó vihar.

A szellem megint tovább sietett, a sötét, hullámzó tenger fölött, - tovább, tovább, - a míg, mint Scrooge-nak mondtotta, nagyon távol minden parttól, egy hajóra ereszkedett le Scrooge-zsal. A kormányos mellett álltak a kormánykeréknél, a homlok-leshely közelében, a felügyelő tisztek között. Sötét, kísérteties alak volt kiki a maga helyén, de mindannyia valami karácsonyi éneket zümmögött magában, vagy karácsonyi gondolatokkal volt tele, vagy fojtott hangon valamelyik rég múlt karácsony-estéről és hazaszálló reményeiről beszélt a társának. S a hajón minden ember, éber, alvó, jó vagy rossz, nyájásabb volt a társaihoz aznap, mint az év bármely napján; bizonyos mértékben részt vett a nap ünnepi örömeiben; megemlékezett távollévő kedveseiről és tudta, hogy azok is örömmel gondolnak rá.

Nagy meglepetés volt Scroogera nézve, mialatt a szél zúgását hallgatva, azon tűnődött, milyen ünnepélyes dolog ekképp lebegniök az elhagyott sötétségben ismeretlen örvények fölött, a melyeknek mélysége oly mélységes titkokat rejt, mint a halál, - mondom, nagy meglepetés volt Scroogera nézve, mikor ekképp tűnődve egyszerre csak jóízű nevetést hallott. De még nagyobb lett a meglepetése, mikor a nevetésben saját unokaöcscsének a nevetésére ismert s azt látta, hogy egy ragyogó, száraz, fényesen kivilágított szobában van, s a szellem ott mosolyog mellette és nyájas helyesléssel épp most említett unokaöcscsére tekint!

- Ha, ha! - nevetett Scrooge unokaöcscse. - Ha, ha, ha!

Ha véletlenül, de éppenséggel nem tartom valószínűnek, ismernétek valakit, a ki jobb ízűen tud nevetni Scrooge unokaöcscsénél, csak annyit mondhatok, hogy én is nagyon szeretnék megismerkedni az illetővel. Mutassátok be nekem és én büszke leszek az ismeretségre.

Szép, igazságos és nemes berendezése e világ dolgainak, hogy míg egyrészt minden bánat és nyavalya ragadós, addig más részt nem ragad át másokra semmi a világon oly ellenállhatatlanul, mint a jókedv és a kaczagás. Mialatt Scrooge unokaöcscse oldalát fogva, fejét rázva s arcát a legképtelenebbül eltorzítva, ekképp hahotázott, együtt kaczagott vele épp oly jóízűen Scrooge sógorasszonya is. És nem hagyták magukat egybegyűlt barátaik sem, hanem ők is harsányan velök kaczagtak.

- Ha, ha! Ha, ha, ha, ha!

- Szavamra, azt mondta, hogy a karácsony lári-fári! - kiáltott Scrooge unokaöccse. - És szentül azt is hitte!

- Annál nagyobb szégyen rá nézve, Friczi! - szólt Scrooge sógorasszonya méltatlankodva. - Az Isten áldja meg az asszonyfélét! Félmunkát sohasem végez a fajtája, és nem ért tréfát semmiben sem.

Scrooge sógorasszonya nagyon csinos - rendkívül csinos nő volt. Bámész tekintetű, pompás, gödrös arcocskája volt, s kerek kis szája mintha csókra termett volna - a minthogy kétség-telenül arra is termett; mikor nevetett, álla körül egybeolvadtak a legkülönbözőbb kedves kis pontocskák; s a szeménél sugárzóbb szemű csöpp kis teremtest nem sokat láthattatok. Szóval igazi durczás kis macska volt; de e mellett bájos is. Oh, rendkívül bájos!

- Az én bácsim bolondos vén ficzkó, - szólt Scrooge unokaöccse, - ez az igazság; és korántsem oly barátságos, a milyen lehetne. De hibáért ő maga bűnhődik, s én egy szóval sem kárhoztatom.

- Ugy-e Friczi, a bácsid nagyon gazdag, - jegyezte meg Scrooge sógorasszonya. - *Nekem* legalább azt szoktad mondani.

- Mit ér vele, szívem? - szólt Scrooge unokaöccse. - Vagyonának semmi hasznát sem veszi. Semmi jót sem tesz vele. A saját kényelmétől is sajnálja. Még az a vígasztalása sincs meg neki, - ha, ha, ha! - hogy valamikor *bennünket* fog boldogítani vele.

- Én bizony ki nem állhatom őt, - jelentette ki Scrooge sógorasszonya, s csatlakoztak ehhez a kijelentéséhez a húgai meg az összes többi hölgyek is.

- Óh, azt már nem! - szólt Scrooge unokaöccse. - Én bizony sajnálom őt; és nem tudnék rá haragudni akkor sem, ha megpróbálnám. Kinek árt sok rossz bogarával? Mindig csak saját magának. Most is például a fejébe veszi, hogy bennünket nem szívelhet, s nem jön el hozzánk ebédre. Mi ennek a következménye? Voltaképen az ebéddel nem is sokat veszít.

- Valóban? Én pedig azt mondom, hogy az ebédet bizony sajnálhatja, - vágott közbe Scrooge sógorasszonya. A többiek mind ugyanezt mondták, s azt meg kell nekik adni, hogy illetékes bírák voltak, mert csak az imént keltek föl az ebédől; a csemege még az asztalon volt, s most lámpavilágítás mellett a kandalló körül szorongtak valamennyien.

- Nos! Igazán örömmel hallok ezt, - szólt Scrooge unokaöccse, - mert én bizony nem igen bízom az ilyen fiatal gazdasszonykákban. Hát te mit szólsz a dologhoz, Topper?

Topper nyilvánvalóan szemet vetett Scrooge sógorasszonyának egyik hugára, mert azt felelte, hogy a legényember nyomorult kitagadottja a társadalomnak, a kinek nincs joga e kérdéshez hozzászólni. Scrooge sógorasszonyának a huga, - a kövérebbik a csipkegallérral, nem a másik, a kinek rózsza volt a hajában, - elpirult.

- Ugyan folytasd már, Friczi, - szólt Scrooge sógorasszonya, összecsapva a tenyerét. - Soha sem fejezi be, a mibe belekezd! Ilyen mulatságos legény!

Scrooge unokaöccse megint harsogó kacajra fakadt; s minthogy tisztára lehetetlen volt elhárítani a ragályosságát, - bár a kövérebbik nővér minden áron védekezni próbált ellene szagos eczettel, - példáját valamennyien egyhangú lelkesedéssel utánozták.

- Azt akartam csak mondani, - szólt Scrooge unokaöccse, - hogy tőlünk való idegenkedésének meg annak, hogy nem akar velünk mulatni, véleményem szerint az a következménye, hogy megfosztja magát néhány kellemes pillanattól, a mi nem ártott volna meg neki. Bizonyos vagyok benne, hogy kellemesebb társaságtól fosztja meg magát, mint a milyet saját

gondolataiban találhat, akár penészes, régi irodájában ül, akár poros szobáiban. Föltettem magamban, hogy minden évben alkalmat nyújtok neki rá, hogy velünk mulathasson, akár tetszik neki, akár nem, mert sajnálom a szegényt. Csúfolódhat a karácsonyon élte fogytaig, de akarata ellenére is jobb véleménynyel lesz felőle, fogadom, ha azt látja, hogy én minden évben jókedvűen beállítok hozzá és megkérdem: Scrooge bácsi, hogy' van? Ha csak annyit érek is el vele, hogy végül ötven fontot hagy majd a szegény irnokának, ez is valami; s azt hiszem, tegnap alaposan a lelkére beszéltem már.

Most a többiekén volt a sor, hogy nevéssenek arra a gondolatra, hogy Scrooge unokaöcsce Scroogenak a lelkére beszélt. De mivel az öcs tetőtől-talpig kedélyes ember volt, s nem sokat bánta, min nevetnek, csak nevéssenek, maga is velők nevetett és vígan kézről-kézre adta a boros palaczkot.

A tea után zene következett. Mert a család nagy barátja volt a zenének, és mondhatom, értették is a módját, mikor egy-egy vegyes karénekre vagy tréfás kördalra került a sor, különösen Topper, a ki úgy fújta a basszust, hogy jobban se kell, a nélkül, hogy kidagadtak volna homlokán az erek vagy belevörösödött volna az erőlködésbe. Scrooge sógorasszonya szépen hárfázott, s a többi között eljátszott egy egyszerű kis dalocskát, - (egy semmiséget; két percz alatt utána füttyülhetett volna az ember), - melyet az a kis lányka szeretett énekelgetni, a ki hazavitte Scrooge-ot az iskolából, s a kit a mult karácsonyok szelleme visszaidézett Scrooge emlékezetébe. E kis dallam hallatára eszébe jutott Scroogenak újra minden, a mit az első szellem mutatott neki; egyre jobban ellágyult, és arra gondolt, hogyha évekkal ezelőtt gyakran hallgathatta volna ezt a kis dalocskát, akkor talán saját kezével ápolta volna az élet örömeit, saját maga munkált volna a saját boldogságán, s nem szorult volna rá annak a sírásónak az ásójára, a ki Marley Jakabot elföldelte.

De nem az egész estét szentelték zenének. Nemsokára zálogosdit kezdtek játszani; mert jó néha gyermekké válni, és nem jobb soha, mint éppen karácsonykor, a mikor az ünnep isteni megalapítója maga is gyermek volt még. Top! Először szembekötösdit játszottak. Persze hogy azt! S mondhatom, épp oly kevésbé hiszem azt, hogy Topper valóban vak volt, mint azt, hogy a csizmájának volt szeme. Ennélfogva az a véleményem, hogy Topper összejátszott Scrooge unokaöcscsével, s tudta ezt a jelen karácsony szelleme is. A hogy' a csipkegalléros kövérebbik nővért hajszolta, az valósággal arczulcsapása volt az emberi természet hiszékenységének. Fölrúgta a piszkavasat, szenes lapátot, belebotlott a székekbe, nekiment a zongorának, belegabalyodott a függönyökbe, úgy, hogy majd megfulladt, de nyomában volt mindenütt a csipkegalléros nővérnek. Mindig tudta, hol a kövérebbik nővér. Nem akart senki mást megfogni. Ha elébe toppantok, úgy, a hogy' többen meg is tették, s megálltok egy helyben, színleg utánatok kapott volna, de úgy, hogy csak a bolond nem látta volna, hogy esze ágában sincs megfogni benneteket, s nyomban másfelé oldalgott volna a kövérebbik nővér irányában. Ez nem egyszer fel is kiáltott, hogy ez már mégsem járja, és valóban nem is járta. Hát még mikor végül elcsípte őt, - mikor bárhogy suhogtatta is a ruhája selymét, s bármilyen gyorsan igyekezett is elsuhanni mellette, Topper beszorította őt az egyik sarokba, a honnan nem menekülhetett, - akkor volt még csak utálatos a viselkedése! Mert az az állítása, hogy nem ismer rá; az az állítása, hogy okvetetlenül meg kell tapogatnia a fejdíszét, s hogy úgy győződhet meg csak a személyazonosságáról, ha megérinthet az újján egy bizonyos gyűrűt és a nyakán egy bizonyos lánczot, - ez bizony szörnyű gonoszság volt! A csipkegalléros nővér bizonyára meg is mondta Toppernek a maga véleményét, mikor, mialatt más volt a vak-macska, bizalmasan összébújva ott suttogott vele a függönyök mögött.

Scrooge sógornője nem vett részt a szembekötösdiben, hanem kényelmesen elhelyezkedett egy karosszékekben, zsámolyra rakva a lábait, az egyik barátságos sarokban, a hol Scrooge meg a szellem éppen a háta mögött állottak. De a zálogosdiba ő is belevegült, és végigszerette a kedvesét bámulatos leleményességgel az ábéczé valamennyi betűjével. Hasonlóképpen

nagyon kivált a „Hogy? Mikor? és Hol?” játékban is, és Scrooge unokaöccsének rejtett öröme, lefőzte nagyon a nővéreit, bár ezek is igen elmés lányok voltak, Topper a megmondhatója! Lehetek vagy húszan a társaságban, ifjak, öregek, vegyes; de játszottak valamennyien, sőt játszott még Scrooge is; mert a nagy érdeklődés közben egészen megfeledkezve arról, hogy az ő szava hangtalan a többiek fülének, hébe-korba hangosan kikottyantotta a találgatását, és legtöbbször el is találta a helyes feleletet, mert a leghelyesebb varrótű, a legjobb fajta white-chapeli, a melyért jót álltak, hogy nem hagy ki öltést, nem volt élesebb, mint Scroogenak az elméje, bármily esetlennek tetette is magát.

A szellem nagyon örült Scrooge hangulatának, s oly jóakaróan tekintett rá, hogy Scrooge úgy kérte, mint valami kis gyermek, engedje meg, hogy ott maradhasson, a míg a vendégek el nem távoznak. De a szellem azt mondta, hogy lehetetlen.

- Most új játékba kezdenek, - szólt Scrooge. - Egy félóráig, csak egy félóráig maradjunk még, szellem!

„Igent és nem”-et játszottak. Scrooge unokaöccse gondolt valamit, s a többieknek ki kellett találni, hogy mire gondol, oly módon, hogy ő csak igennel vagy nemmel felelt minden kérdésekre. A kérdések gyors sortüzében, a melylyel ostromolták, kicsalták belőle, hogy az, a mire gondol, állat, élő állat, kissé kellemetlen állat, vad állat, olyan állat, a mely néha morog és rőfög, néha meg beszél és Londonban él, és az utczákon járkál, és nem mutogatják, és nem vezetik, és nem állatseregletben tanyázik, és soha piacon le nem vágják, és nem ló, nem szamár, nem tehén, nem bika, nem tigris, nem kutya, nem disznó, nem macska és nem is medve. Az unokaöcs minden újabb kérdésre újabb harsogó kacajra fakadt, s oly mondhatatlanul csiklandotta már a nevetés, hogy kénytelen volt felállni a pamlagra, hogy a lábával is doboghasson. Végül a kövérebbik nővér, hasonló állapotba jutva, felkiáltott:

- Kitaláltam! Tudom mi az, Friczi! Tudom, mi az!

- No micsoda? - kiáltott Friczi;

- A nagybácsid, Scro-o-o-o-oge!

Csakugyan az volt. Mindnyájan nagyot bámultak, bár néhányan azt a kifogást tették, hogy arra a kérdésre: Medve-e? - igennel kellett volna felelni, mert a tagadó válasz föltétlenül elterelte a gondolataikat Scrooge úrról, a mennyiben eszökbe talált volna jutni, hogy ő rá gondoljanak.

- Azt hiszem, eleget nevettünk rajta, - szólt Friczi, - és hálátlanság volna, ha nem innánk az egészségére. Itt van éppen egy pohár meleg bor, ezt ráköszöntöm: Éljen Scrooge bácsi!

- Éljen! Éljen Scrooge bácsi! - kiáltották valamennyien.

- Adjon Isten víg karácsonyt és boldog új esztendőt az öregnek, akármilyen ember is! - szólt Scrooge unokaöccse. - Tudom, hogy nem fogadná el tőlem, de azért mégis azt kívánom: Isten éltesse Scrooge bácsit!

Scrooge bácsinak szinte észrevétlenül oly jó kedve kerekedett, hogy föltétlenül válaszolt volna a társaságnak, a melynek sejtelve sem volt az ő ottlétéről, és nem hallható beszédben megköszönte volna a szíves jókívánságokat, ha a szellem időt enged rá neki. De mihelyt elhangzott az unokaöcs utolsó szava, eltűnt az egész jelenet, s Scrooge meg a szellem megint úton voltak.

Sokat láttak, messze jártak, sok házba ellátogattak, de mindig a legjobb eredménnyel. A szellem odaállt a betegek ágya mellé s a betegek felvidultak; az idegenben lévők mellé, s ezek nyomban hazaképzelték magukat; a küzködők mellé, s ezek rögtön türelmesebbek lettek, mert bátrabban reménykedtek; a szegények mellé, és ezek gazdagoknak érezték magukat. A sze-

gényházban, a kórházban, a börtönben, a nyomorúság minden menedékében, a hol a hívságos ember rövidlátó, kicsinyes kényében be nem zárta az ajtót, hogy kívül rekeszsze a szellemet, mindenütt áldás fakadt a nyomán s bő alkalma nyílt Scroogenak az okulásra.

Az éjszaka hosszú volt, ha ugyan egy éjszaka volt csak; de Scrooge kételkedett benne, mert úgy rémlett neki, mintha az egész karácsonyi időszak²⁴ beleszorult volna abba az időközbe, a melyet együtt töltött a szellemmel. Különös volt az is, hogy míg Scrooge külseje változatlan maradt, a szellem öregebb lett, szemlátomást öregebb lett. Scrooge megfigyelte ezt a változást, de nem tette szavá, a míg el nem váltak egy betlehemes gyermektársaságtól. Egy nyílt téren álltak ekkor egymás mellett, s mikor a szellemre tekintett, észrevette, hogy megőszült a haja.

- A szellemeknek csak így rövid az élete? - kérdezte Scrooge.

- Az én életem itt e földön nagyon rövid, - felelt a szellem. - Még ma éjjel véget ér.

- Ma éjjel! - kiáltott Scrooge.

- Ma éjjel, éjfélkor. Figyelj csak! Az én időm közelget már.

A toronyórák e pillanatban háromnegyed tizenkettőt ütöttek.

- Bocsáss meg, ha most olyasmit kérdezek, a mit nem volna szabad kérdezni, - szólt Scrooge, figyelmesen szemügyre véve a szellem palástját; - de valami nem hozzád tartozó, furcsa dolgot látok kinyúlni a palástod szegélye alól. Láb-e vagy pata?

- Pata is lehetne a hús mián, a mi rajta van, - válaszolt szomorúan a szellem. - Ide nézz!

Palástja redői közül két gyermeket húzott elő, két nyomorult, elvetemedett, utálatos, ijesztő, éhenkórász teremtet. Térdre rogytak előtte és köntöse szélébe kapaszkodtak.

- Oh, ember! Ide tekints! Ezekre, lent a porban! - kiáltott a szellem.

Egy fiú volt meg egy leány. Sárga, sovány, rongyos, sötét tekintetű, vad farkasokhoz hasonló két poronty volt; de most alázatosan a porba görnyedt. Arcukat a helyett, hogy az ifjúság bájos üdesége ragyogta volna be, mintha az aggság fonnyadt, ránczos keze tépte, szakgatta, marcangolta volna össze. A hol angyaloknak kellett volna trónolniuk, ördögök leselkedtek, fenyegetően meresztgetve szemeiket. Az emberi lét semmiféle változása, elfajzása és elkorcsosodása a teremtés csodás titkainak tömkelegében soha nem hozhatott létre ily borzalmas, ijesztő szörnyetegeket.

Scrooge rémülten hátratántorodott. Minthogy ilyen módon látta meg őket, azt akarta mondani, hogy szép gyermekek; de a szavak inkább a torkán akadtak, semhogy ilyen rettentő hazugság eszközeivé aljasuljanak.

- Szellem! A te gyermekeid? - ennyit tudott csak kinyögni.

- Az emberiség gyermekei, - szólt a szellem, letekintve rájuk. - És azért tapadnak hozzám, hogy bevádolják szülőiket. Ez a fiú a Tudatlanság. A leány pedig a Szükség. Óvakodjál mind a kettőtől és egész rokonságuktól; de legfőképpen óvakodjál ettől a fiútól, mert a romlást látom homlokára írva, ha ez az írás ki nem töröltetik. Tagadjátok! - kiáltott a szellem, a város felé nyújtva ki a kezét. - Rágalmazzatok meg azokat, a kik ezt hirdetik nektek! Tűrjétek tovább, mert pártérdekeitek úgy kívánják, és rontsátok meg még jobban őket! Meglátjátok majd, mi lesz a vége!

- Nincs számukra semmiféle segítség vagy menedékhely? - kiáltott Scrooge.

---

²⁴ Karácsonytól vizkeresztig.

- Nincsenek fogházak? - szólt a szellem, utóljára fordítva Scrooge ellen a saját szavait. - Nincsenek dologházak?

A toronyóra tizenkettőt kongott.

Scrooge körültekintett, a szellemet keresve, de nem látta sehol. Mikor megszűnt rezegni az utolsó kondulás is, eszébe jutott a vén Marley Jakab jövődölése, s fölvetve a tekintetét, egy ünnepélyes, eltakart, elburkolt rémet pillantott meg, a mely úgy közeledett feléje, mint a föld színén hömpölygő ködgomoly.

NEGYEDIK VERSSZAK.

Az utolsó szellem.

A rém lassan, méltósággal és némán közeledett. Mikor közel ért hozzá, Scrooge térdre roskadt, mert mintha még a szellemet környező légből is ugyanaz a komor sötétség és rejtelmesség áradt volna szerte.

Koromfekete palástba volt burkolózva, a mely egészen elfödte fejét, arcát és alakját, úgy, hogy nem látszott belőle semmi, csak az egyik kinyújtott keze. E nélkül bajos lett volna megkülönböztetni őt az éjszakától s elválasztani a sötétségtől, a mely körülfogta.

Mikor Scrooge mellé lépett, Scrooge érezte, hogy magas és méltóságos alak, s hogy titokzatos lénye ünnepélyes borzalommal tölti el őt. Egyebet azonban nem tudott, mert a szellem sem nem szólt, sem nem mozdult.

- A jövődő karácsonyok szelleme előtt állok? - kérdezte Scrooge.

A szellem nem felelt, csak előre mutatott a kezével.

- Azoknak a dolgoknak az árnyképeit akarod megmutatni nekem, a mik még nem történtek meg, s csak a jövőben fognak megtörténni? - szólalt meg újra Scrooge. - Ezt akarod, szellem?

A palást felső része egy pillanatra összeránczolódott, mintha a szellem igent intett volna a fejével. Ez volt az egyedüli válasz, a melyet Scrooge a kérdésére kapott.

Bárha Scrooge most már eléggé hozzászokott a szellemek társaságához, mégis annyira félt a néma alaktól, hogy a térdei inogtak, s érezte, hogy megállni is alig bír a lábán, mikor követni készült a szellemet. A szellem tétovázott egy pillanatig, mintha észrevette volna a gyöngeségét s időt akart volna engedni neki, hogy összeszedje magát.

De Scrooge erre csak még rosszabbul lett. Határozatlan, homályos borzalommal remegtette őt meg az a tudat, hogy a komor lepel mögül kísérteties szemek merednek rá, míg ő, bár a saját szemét tőle telhetően megerőltette, nem látott semmi egyebet, csak egy kísérteties kezet és egy nagy csomó feketeséget.

- Szelleme a jövődönék! - kiáltott, - téled sokkal jobban félek, mint az eddig látott szellemek bármelyikétől. De mivel tudom, hogy a javamat akarod, és mivel remélem, meg fogom élni, hogy egészen más emberré leszek, mint eddig voltam, készen állok arra, hogy kövesselek, még pedig háládatos szívvel. Nem akarsz beszélni hozzám?

A szellem nem felelt. Kinyújtott keze egyenesen előre mutatott.

- Vezess! - szólt Scrooge. - Vezess! Az éj gyorsan múlik, s tudom, hogy ez az idő drága rám nézve. Vezess, szellem!

A rém megindult, úgy, a hogy' az imént feléje közeledett. Scrooge nyomon követte, köntöse árnyékában, a mely, - úgy érezte, - fölemeli és tovább ragadja őt.

Mintha nem is hatoltak volna beljebb a városba, hanem inkább a város emelkedett volna feljebb-feljebb körülöttük, a míg végül magától körülfogta őket. Elég az hozzá, hogy egyszerre csak a város kellő közepében voltak, a börzén, a kereskedők között, a kik fel s alá jártak-keltek sietve, a pénzüket csörgették a zsebükben, csoportokba verődve beszélgettek, az órájukat nézték, gondolatokba merülve nagy arany pecsétnyomóikkal játszadoztak és így tovább, és így tovább, a mint Scrooge gyakran látta volt őket.

A szellem megállt az egyik kis csoport mellett. Scrooge észrevévén, hogy a kinyújtott kéz a beszélgetőkre mutat, közelebb lépett hozzájuk, hogy meghallgassa, mit beszélnek.

- Nem, - szólt egy rengeteg tokájú, nagy, kövér ember, - én bizony nem sokat tudok felőle. Azt tudom csak, hogy meghalt.

- Mikor halt meg? - kérdezősködött egy másik.

- Azt hiszem, tegnap éjjel.

- Ejnye, vajjon mi baja lehetett neki? - kérdezte egy harmadik, nagyot szippantva szörnyű nagy tubákos szelencéjéből. - Azt hittem, sohse hal meg.

- Isten tudja, - szólt az első, nagyot ásítva.

- Mi a manót csinált a pénzével? - kérdezte egy vörösképű uri ember, a kinek az orra hegyéről olyanforma kinövés lógott alá, mint a pulykakakas fityegője.

- Erről egy szót se hallottam, - szólt a széles tokájú, megint nagyot ásítva. - Talán a czéhjére hagyta. *En* rám nem hagyta. Ezt bizonyosan tudom.

A tréfának valamennyien jót nevettek.

- A temetése valószínűleg nagyon olcsófajta lesz, - beszélt tovább ugyanaz a tréfás uri ember, - mert bíz' Isten egy teremtet lélekről sem tudok, a ki hivatalos rá. Mit szólnának hozzá, ha mi összeállnánk és elmennénk a magunk jószántából?

- Ami engem illet, én nem bánom, ha kapunk villásreggelit, - jegyezte meg a fityegős orrú uri ember. - De a tort el nem engedem, ha temetésre megyek.

Megint jót nevettek.

- Látom már, hogy én vagyok a társaságban a legönzetlenebb, - szólt az, a ki először beszélt, - mert én sohasem húzok fekete keztyűt és sohasem eszem villásreggelit. De azért szívesen elmegyek, ha van, a ki velem tart. Ha jól meggondolom a dolgot, igazán nem tudom, nem én voltam-e a legjobb barátja neki, mert valahányszor találkoztunk egymással, mindig megálltunk beszélgetni. Adj Isten!

Az egész kis csoport odébb mozdult és elvegyült más csoportok közé. Scrooge ismerte ezeket az embereket, s a szellemre tekintett magyarázatért.

A rém tovább lebbent, be az egyik utczába. Ujja két emberre mutatott, a kik éppen akkor találkoztak az utcán. Scrooge újra hallgatózni kezdett, azt remélve, hogy itt kapja meg a várt fölvilágosítást.

Nagyon jól ismerte ezt a két embert is. Nagyon gazdag és nagytekintélyű üzletemberek voltak. Nagy súlyt vetett rá mindig, hogy jó híre-neve legyen előttök - természetesen üzleti szempontból; csakis üzleti szempontból.

- Hogy' van? - szólt az egyik.

- Hát ön? - felelt rá a másik.

- Jól! - szólt az első. - Az ördög elvitte végre a vén kujont, mi?

- Azt hallom, - felelt a másik. - Hideg van, ugy-e?
- Jó karácsonyi idő. Ön, ugy-e, nem szokott korcsolyázni?
- Nem, nem. Van elég okosabb tennivalóm. Adj' Isten!

Egy szóval se' többet. Ennyiből állt a találkozásuk, a beszélgetésük és a búcsúzásuk.

Scroogenak eleinte nagy kedve lett volna csodálkozni rajta, hogy a szellem ily látszólag köznapis társalgásoknak fontosságot tulajdonít; de mivel bizonyos volt benne, hogy bizonyára minden szónak megvan a maga rejtett vonatkozása, azon kezdett töprengeni, vajjon mi lehet az? Régi üzlettársa, a vén Jakab halálára aligha vonatkozhatott az, a mit eddig hallott, mert Jakabnak a halála a múltra tartozott, ennek a szellemnek pedig a jövő volt a birodalma. Nem gondolhatott senki másra sem, a ki közvetlen kapcsolatban állt volna vele. De mivel a legkisebb kétsége sem lehetett, hogy a hallottakban, akárkiről volt is szó, valami erkölcsi tanulság lappang az ő számára, föltette magában, hogy jól megjegyez minden szót, a mit hallott, és mindent, a mit látott, s hogy legfőképpen gondosan megfigyeli majd a saját árnyképét, mihelyt megjelenik. Mert azt remélte, hogy jövőendő énjének a viselkedése vezet majd rá a dolgok nyitjára, s ez fogja megkönnyíteni számára mind e talány megoldását.

Ott, a hol voltak, rögtön körül is nézett, saját magát keresve; de szokott szögletében más ember állt a helyén, s bárha az óra azt az időt mutatta, mikor rendesen ott szokott lenni, hiába kereste a képemását az előcsarnokon keresztül beözönlő tömegben. De túlságosan mégsem ütdődött meg rajta, mert hiszen föltette már magában, hogy változtatni fog az életén, s most azt gondolta és azt remélte, hogy távolléte legutóbb fogant elhatározásának a megvalósítását bizonyítja.

A rém, kinyújtott kézzel, nyugodtan és sötéten mellette állt. Midőn töprengő elmélyedéséből föleszmélt, a kéz tartásából és irányából ítélve azt gyanította, hogy a szellem láthatatlan szemei keményen ő rá szegeződnek. Erre a gondolatra hideg borzongás futott végig rajta és fázni kezdett.

Ott hagyták az üzleti sürgést-forgást, s egy hírhedt városrészbe mentek, a hol Scrooge soha életében nem járt még, bár tudta, hogy hol van és ismerte kétes hírét is. Piszkos, szűk utcákba, nyomorúságos boltok és házak, s félig meztelen, ittas, letaposott sarkú, undok emberek közé jutottak. Sikátorokból és kapualjakból úgy áradt a bűz, a piszok és az élet salakja a girbe-gurba utcákra, mint megannyi nyitott csatornából, s bűn, szenny és nyomor képe volt az egész városnegyed.

Mélyen bent a romlottság e barlangjában, eresz alatt, volt egy alacsony, előrenyúló bolthelyiség, a hol ócska vasat, rongyot, üveget, csontot és zsírhulladékot vásároltak. Bent a padlóján rakás számra hevert a rozsdás kulcs, szeg, láncz, ajtósarok, reszelő, mérleg, súly és mindenféle értéktelen vasdarab. Az undok rongycsomók, avas zsírtömegek és csontsírok ezernyi olyan titkot rejtettek magukban, a miket nem sok embernek lett volna kedve kipiszkálni. A lim-lom közt, a mivel kereskedett, ócska téglákból rakott faszénkályha mellett, egy körülbelül hetven esztendő, őszfejú vén betyár ült, a ki a külső hideg ellen madzagon lógó, rongyból tákolt, szurtos függönyvel védekezett, s nyugodt magányában kényelmesen pőfékelt.

Scrooge és a szellem épp akkor értek oda ehhez az emberhez, mikor nehéz batyút czipelve egy nő surrant be a boltjába. S a nő nyomában csakhamar egy második nő is érkezett, szintén batyúval; s rögtön rá harmadiknak egy kopott fekete ruhás férfi lépett be, a ki épp úgy visszahökkent a két nő láttára, a hogy' ez utóbbiak egymástól visszahökkentek volt. Pár pillanatnyi szótlan bámészkodás után, a melyben résztvett a vén pipás is, mind a három jövevény elnevette magát.

- Nyugodt lehetsz, hogy a halottmosó az első! - kiáltott az a néember, a ki először érkezett. - Nyugodt lehetsz, hogy a mosóné a második, és a temetésrendező legénye a harmadik. No, nézd csak, Jóska bácsi, ez aztán a szerencsés véletlen! Össze se beszéltünk, mégis itt találkoztunk!

- Jobb helyütt nem is találkozhattatok volna, - szólt Jóska bácsi, miközben kivette szájából a pipát. - Kerüljetek beljebb a vendégszobába. Te már régóta bejáratos vagy oda, tudom; és a másik kettő se idegen. Várjatok csak, bezárom a boltajtót. Hú! hogy nyikorog! Azt hiszem, nincs e helyt olyan rozsdás darab vas, mint a bejárat sarka; azt meg bizonyosan tudom, hogy olyan vén csont nincs, mint az enyém. Ha, ha! Nem válunk szégyenére a foglalkozásunknak - nagyon egymáshoz illünk. Gyertek a vendégszobába. Gyertek a vendégszobába.

A vendégszoba a rongyfűggöny mögötti tér volt. Az öreg fölötorta a tüzet egy ócska lépcsórúddal, s miután füstölő lámpáját (mert éjszaka volt) pipaszárának a csutorájával megpiszkálta, a pipaszárat megint a szájába dugta.

Ekközben az a néember, a ki már beszélt volt, ledobta a padlóra a batyuját s leült nagypeczkesen egy zsámolyra, keresztbe rakva a térdén a karjait s kihívó szemtelenséggel méregetve a másik kettőt.

- Hát aztán? Talán nem tetszik, Dilberné? - szólt a néember. - Mindenkinek joga van magáról gondoskodni. Ő sohse feledkezett meg magáról!

- Ez már szent igaz! - szólt a mosóné. - Ő a legkevésbé.

- Akkor hát mi a csudát mereszti ki úgy a szemét, mintha félne, asszonyság? Kinek van több esze? Azt hiszem, egymásnak csak nem vájjuk ki a szemét?

- Persze, hogy nem! - szólt Dilberné és a férfi egyszerre. - Reméljük is, hogy nem.

- Akkor hát rendben vagyunk! - kiáltott a néember. - Ez a fő! Ki érzi a híját egy pár efféle rongydarabnak? A halott semmi esetre, azt hiszem.

- Az már csakugyan nem, - szólt Dilberné nevetve.

- Az istentelen vén uzsorás, ha azt akarta, hogy a halála után se vesszen el semmije, - folytatta a néember, - miért nem volt emberségesebb életében? Ha az lett volna, lett volna valakije, a ki törődik vele, mikor a halállal viaskodott, s nem kellett volna egyesegyedül kínlódnia, a míg utolsót nem hörgött.

- Ennél igazabbat se mondott még soha senki, - szólt Dilberné. - Úgy hangzik, mintha az ítélete volna.

- Bárcsak egy kissé súlyosabb ítélet volna, - felelt a néember; - de az lett volna, mérget vehettek rá, ha a kezem ügyébe kaparíthattam volna még valamit. Bontsd ki azt a batyut, Józsi bácsi, aztán hadd halljam, mit ér. Csak ki vele egyenesen! Nem félek attól, hogy én legyek az első, de meg attól se félek, hogy ezek is látják. Azt hiszem, tisztában voltunk vele, mielőtt itt találkoztunk, hogy egyikünk se feledkezik meg magáról. Nem bűn ez. Bontsd ki a batyút, Jóska!

De társai lovagiasabbak voltak, semhogy ezt megengedjék, s a kopott feketeruhás legény állt ki a porondra legelőször s először ő mutatta meg a zsákmányát. Nem sok volt. Egy két pecsétnyomó, egy tolltartó, egy pár kezelőgomb és egy csekély értékű melltű. Ez volt az egész. Jóska bácsi gondosan megvizsgált és megbecsült külön-külön minden darabot, fölírta tételenként krétával a falra, mit hajlandó adni érte, s azután összeadta az egészet, mikor látta, hogy nincs több hozzáírni való.

- Ez a te számlád, - szólt Jóska bácsi; - s ha elevenen megsütnek, akkor se adok többet egy fityinggel se. Lássuk a következőt.

Dilberné volt a második. Lepedők és törülközők, egy pár ruhadarab, két régidivatú ezüst teáskanal, egy csukorcsiptető és néhány csizma. Az ő számlája hasonlóképpen a falra került.

- Hölgyeknek mindig sokat fizetek. Megvan ez a gyengeségem, tönkre is kell jutnom miatta, - szólt Jóska bácsi. - Ez a te számlád. Ha egy fillérrel többet kívánsz és alkudni akarsz, megbánom, hogy ilyen bőkezű voltam, és lehúzzok egy félkoronást.²⁵

- Most pedig bontsd ki az *én* batyumat, Jóska, - szólt az első némbér.

Jóska bácsi letérdelt, hogy kényelmesebben kibonthassa, s miután kibogozott egy egész sereg csomót, egy nagy és nehéz tekercs sötét kelmét ránczigált ki a batyúból.

- Hát ez mi a manó? - szólt Jóska bácsi. - Ágyfüggönyök!

- Ah! - felelt a némbér nevetve és keresztbe tett karjai fölött előrehajolva. - Ágyfüggönyök!

- Csak nem azt akarod elhitetni velem, hogy karikástul, mindenestül leszdedted, mialatt a halott ott feküdt? - szólt Jóska bácsi.

- Pedig bíz én leszdedtem, - felelt a némbér. - Már miért ne szedtem volna le?

- No te csakugyan élelmes asszony vagy, - szólt Jóska bácsi, - bizonyosan sokra viszed még.

- Annyit mondhatok, Jóska bácsi, hogy én bizony nem szorítom össze a markomat, a mikor csak ki kell nyitnom, hogy megkaparítsak valamit, még hozzá, mikor olyan emberről van szó, a milyen ez volt, - felelt a nő hideg nyugalommal. - Vigyázz, be ne csepegtess olajjal azt a paplant.

- Az ő paplana? - kérdezte Jóska bácsi.

- Ki másé volna, mit gondolsz? - felelt a némbér. - Azt hiszem, nem igen hül már meg paplan nélkül se.

- Remélem, nem ragadós nyavalyában halt meg? Mi? - szólt Jóska bácsi, félbeszakítva a munkáját és feltekintve.

- Attól ugyan ne félj, - felelt a némbér. - Annyira nem kedvelem a társaságát, hogy ez esetben efféle apró-cseprő semmiségért ott ténferegtem volna körülötte. Ah! Azt az üngöt ugyan elnézheted, a meddig belefájdul a szemed; azon ugyan nem találsz lyukat, de még foszlást se. A legjobb ünge, és mondhatom, finom portéka. Még eltékozták volna, ha nem vagyok ott.

- Hogy-hogy eltékozták volna? - kérdezte Jóska bácsi.

- Ráadták, hogy abba' temessék el, - felelt a némbér nevetve. - Akadt bolond, a ki ráadta. De én lehúztam róla. Mire való volna a karton, ha erre se volna jó. A halotton éppen olyan jól áll. Abba sem utálatosabb, mint ebbe volt.

Scrooge irtózáttal hallgatta ezt a párbeszédet. A mint ott ültek a zsákmányuk körül, az öreg lámpásának gyér világosságában, oly undorral és utálattal nézte őket, a mely akkor sem lehetett volna nagyobb, ha undok démonok lettek volna, ott alkudozva a holttest körül.

- Ha, ha! - nevetett ugyanaz a némbér, mikor Jóska bácsi előhúzott egy flanel-pénzes-erszényt, s leolvasta a földre kinek-kinek a járandóságát. - Lássátok, ez a vége! Elíjesztett magától mindenkit, a míg élt, hogy a halála után mink húzzunk hasznát belőle! Ha, ha, ha!

---

²⁵ Harmadfél shilling.

- Szellem! - szólt Scrooge, tetőtől-talpig összeborzadva. - Látom, látom. Én is könnyen e szerencsétlennek a sorsára juthatnék. Ez a vég fenyeget most engemet is. Szentséges ég, mi ez?

Irtózva hátrált, mert a szín változott, s most csaknem elért a kezével egy ágyat - egy csupasz, függőnytelen ágyat, - a melyen rongyos lepedővel eltakartan feküdt valami, a mi - bárha néma volt, borzalmas ékesszólással adott hírt magáról.

A szoba nagyon sötét volt, sokkal sötétebb, semhogy pontosabban szemügyre lehetett volna venni, noha Scrooge titkos ösztönnek engedve, körütekintett benne, s szorongva megtudni iparkodott, miféle szoba volt. Kívülről sápadt fény szűrődött be éppen az ágyra; s az ágyon, kifosztva, megrabolva és siratatlanul, a nélkül, hogy virrasztottak volna fölötte vagy törődtek volna vele, annak az embernek a holtteste volt.

Scrooge a rém felé pillantott, a kinek keze mereven a holttest fejére mutatott. A takaró oly hanyagul volt odavetve, hogy egy lebbentéssel, Scrooge ujjának egyetlen mozdulatával le lehetett volna leplezni az arcot. Scrooge gondolt is rá, érezte, mily könnyen megtehetné, és szeretne volna is megtenni, de épp oly kevésbé állt hatalmában a leplet visszalebbenteni, mint a kísértetet maga mellől eltávolítani.

Óh, hideg, dermesztő, irtózatossá váló! Itt emelj oltárt, s díszítsd fel minden rendelkezésedre álló borzalommal, mert ez a te birodalmad! De a szeretett, tisztelt és becsült főnek egyetlen hajszálát meg nem görbítheted szörnyű céljaid szerint, egyetlen vonását sem teheted gyűlöletessé. Mellékes, hogy a kéz súlyos és lehull, ha eleresztik; mellékes, hogy a szív és az ütér nem dobog; a fő az, hogy a kéz egykor nyílt, bőkezű és igazságos volt; hogy a szív derék, forró és gyöngéd volt; hogy az ereken emberi vér lüktetett. Sújts, árnyék, sújts! És meglátod, hogy a sebből jó tettei csörgedeznek, s halhatatlan élettel termékenyítik meg ezt a világot!

Nem hang dörögte e szavakat Scrooge fülébe, s mégis ezt hallotta, a mint az ágyra tekintett. Arra gondolt, vajjon ha e férfi most fölébredhetne, mi volna az első gondolata? Fösvénység, lelketlenség, kapzsiság emésztő gondjai? Ezek ugyan dús végre juttatták!

Ott feküdt a sötét, pusztá házban, s nem akadt egyetlen férfi, egyetlen nő, egyetlen gyermek sem, a ki így szólt volna: - Szíves volt hozzám ebben vagy abban, s egyetlen jó szaváért én is jó leszek most hozzá. - Az ajtóban macska kaparászott, s a tűzhely alól patkányok rágszálásának zöreje hallatszott. Mit akartak *ezen* a halottas szobában, s mért voltak oly izgatottak és nyugtalanok, arra Scrooge gondolni sem mert.

- Szellem! - szólt suttogva, - ez irtózatossá váló hely. Hidd meg, hogy ha távoznánk, a lecskét soha nem felejttem el. Menjünk innen!

De a szellem mozdulatlan újjá még mindig a halott fejére mutatott.

- Értelek, - felelt Scrooge, - és engedelmeskedném, ha módomban volna. De nincs erőm hozzá, szellem; nincs erőm!

Úgy rémlett neki, hogy a szellem megint rátekintett.

- Ha van a városban valaki, a kit megindít ez ember halála, - szólt Scrooge, halálosan gyötrődve, - kérve kérlek, szellem, mutasd meg őt nekem!

A rém sötét köntösét, mintha szárny lett volna, szétterjesztette egy pillanatra Scrooge előtt, s mikor összevonta, nappali világosságban ragyogó szoba tárult Scrooge elé, a melyben egy anya volt gyermekével.

A nő szorongó nyugtalansággal várt valakit, mert fel s alá járt a szobában, felriadt minden zöreire, kinézett az ablakon, az órára pillantott, varrni próbált, de eredménytelenül, s kínosan tűrte még játszadozó gyermekei lármáját is.

Végül felhangzott a rég várt kopogás. Az ajtóhoz sietett, a melyen férje lépett be, férje, kinek arcát, bár ifjú volt, gond és csüggettség emésztette. De most különös kifejezés tükröződött az arcán, komoly elragadtatásféle, a melyért szégyenkezett, s a melyet elnyomni igyekezett.

Leült ebédjéhez, a mely a tűzhelyen félre volt téve a számára; s mikor felesége, - hosszas hallgatás után, - halkan megkérdezte tőle, mi ujság, a férfin meglátszott, hogy nem igen tudja, hogy' feleljen.

- Jó vagy rossz? - szólt a nő, hogy kisegítse zavarából.

- Rossz, - felelt a férfi.

- Végünk van?

- Nem. Van még reményünk, Karola.

- Ha ő könyörül rajtunk, - szólt a nő elbámulva, - akkor van! Mindent remélhetünk, ha ilyen csoda történt.

- Ő túl van már azon, hogy könyörülhessen, - szólt a férj. - Meghalt.

Az asszony, ha az arcza nem hazudott, szelid és béketűrő teremtes volt; de ezt a hírt lelke mélyéből fakadó hálával fogadta, s imára kulcsolt kézzel kifejezést is adott hálájának. A következő pillanatban bocsánatért esdett az egek urához és sajnálta, a mit tett; de a hálaérzés szíve mélyéből fakadt.

- A mit az a félig ittas nő mondott, a kit tegnap este említettem, mikor beszélni akartam vele, hogy egy heti halasztást kérjek tőle, s a mit üres kifogásnak tartottam csak, hogy lerázzon a nyakáról, most való igaznak bizonyult. Nemcsak nagyon rosszul volt akkor, hanem éppen haldoklott.

- Kire fog szállni az adósságunk?

- Nem tudom. De addig megszerezzük a pénzt; és ha nem, akkor is igazán ritka szerencsétlenség volna, ha az örökösében éppen olyan irgalmatlan hitelezőre akadnánk. Ma éjszaka könnyebb szívvel alhatunk, Karola!

Úgy bizony! Hiába akarták volna titkolni, a szívük megkönnyebbült. A gyermekek arcza, a mint elcsendesedve szülőik köré csoportosultak, hogy hallgassák, a mit amúgy sem igen értettek, - felragyogott; s annak az embernek a halála boldogabbá tette az egész házat! Az egyetlen érzés, a melyet a szellem a halállal kapcsolatban mutathatott Scroogenak, az öröm érzése volt.

- Mutass gyöngédebb indulatot is, kapcsolatban e halálessel, - szólt Scrooge; - mert különben, szellem, az a sötét szoba, a melyet az imént elhagytunk, örökre a szemem előtt lesz.

A szellem több oly utcán vezette végig Scrooge-ot, a merre ez utóbbi járt szokott; s mialatt tovább haladtak, Scrooge jobbra-balra tekintgetett, hogy meglássa saját magát; de nem volt sehol sem látható. A szegény Cratchit Bob házába léptek be, - a hová Scrooge egyszer már ellátogatott volt, - s ott látták a tűz körül ülni az anyát és a gyermekeket.

Csendesen, nagyon csendesesen ültek. A két lármás csöpp Cratchit oly csöndesen ült az egyik kuczkóban, mintha szobor lett volna, s Péterre néztek föl, a ki előtt könyv volt. Az anya és lányai szorgalmasan varrtak. De mondhatom, valamennyien nagyon csöndesek voltak!

„És egy kis gyermeket fogván elő, közöttök megállatá.”²⁶

---

²⁶ Márk evangéliuma, 9. rész, 36. vers.

Hol hallotta Scrooge e szavakat? Nem álmodta őket. Bizonyosan a fiú olvasta fennszóval, mikor Scrooge meg a szellem belépett a küszöbön. De miért nem olvasott tovább?

Az anya letette munkáját az asztalra, s kezébe temette az arcát.

- A szövet színétől fáj a szemem, - szólt.

A szövet színétől? Jaj, szegény kis Tim!

- Nem fáj már, - szólt Cratchitné. - A gyertya fénye mellett könnyezik a szemem; s a világért sem szeretném, ha könnyezve találna az apátok, mikor hazaér. Nemsokára itthon lesz már.

- Már itthon is kellene lennie, - felelt Péter, betéve a könyvet. - De azt hiszem, anyám, pár nap óta lassabban jár hazafelé, mint rendesen...

Megint nagyon elcsendesedtek. Végül megint az anya szólalt meg, nyugodt, derült hangon, a mely az egyik szónál remegett csak: - Tudom, hogy - tudom, hogy mikor a kis Timet a vállán hordta, igazán nagyon gyorsan járt.

- Én is láttam, - kiáltott Péter, - gyakran.

- Én is láttam! - kiáltott a másik is. Ezt mindnyájan tudták.

- De hát nem is volt ám nehéz a kicsi, - folytatta az anya, szorgalmasan varrogatva, - s az atyja úgy szerette, hogy szívesen czipelte, nagyon szívesen. De itt az apátok az ajtóban!

Kisietett elébe, s a kis Bob szörkendőjében²⁷ - nagy szüksége volt rá szegény tatárnak! - belépett. Teája készen várta a kályha melegítőjén, s valamennyien szeretettel sűrögtek-forogtak körülötte. A két csöpp Cratchit fölkapaszkodott a térdére, s kicsi arcukat kétfelől atyjuk arcához szorították, mintha azt akarták volna mondani: - Ne gondoldj rá, apuskám! Ne epeszd magad!

Bob derülten játszott velök, s nyájasan elbeszélgetett az egész családdal. Megnézte a munkát az asztalon, s megdicsérte feleségét meg a lányokat szorgalmas igyekvésükért. Vasárnapig kétszer is elkészülnek,²⁸ mondotta.

- Vasárnapig! Tehát ott voltál ma, Róbert? - kérdezte az asszony.

- Ott voltam, édesem, - felelt Bob. - Bárcsak te is velem jöhettél volna. Jól esett volna látnod, milyen szép zöld helyecske. De hiszen sokszor fogod majd látni. Megígértem neki, hogy minden vasárnap kísétálok hozzá. Szegény kicsi gyermekem! - kiáltott Bob hirtelen felzokogva. - Édes kicsikém!

Egyszerre elhagyta az ereje. Nem tehetett róla. Ha tehetett volna, akkor talán távolabb állt volna szívétől a gyermeke.

Kiment a szobából, felment az emeleti szobába, a mely barátságosan ki volt világítva, s karácsonyiasan volt díszítve. A gyermek mellett szék volt, s látszott, hogy nem rég járt a szobában valaki. A szegény Bob leült a székre. Elgondolkozott egy darabig, s miután összeszedte magát, megcsókolta a kis halott arcát. Belenyugodott abba, a mi történt, s boldogan ment le újra a többiekhez.

A tűz köré húzódtak és beszélgettek, miközben az anya egyre dolgozott még lányaival. Bob elmondta, milyen nyájas volt hozzá Scrooge úr unokaöccse, a kit alig látott egyszerűenél

---

²⁷ Az angol comforter szó nemcsak kendőt, hanem vigasztalót is jelent. Ez a szójáték elvész a fordításban.

²⁸ A kis Tim sírhelyével. A kis halott otthon van még a szülői házban.

többször. Aznap találkozott vele az utcán, s mikor látta, hogy egy kissé levert, - (higyjétek meg, csak egy kissé, szólt Bob), - megkérdezte tőle, mi történt, hogy olyan szomorú? - Erre, - szólt Bob, - mert soha életemben nem volt dolgom nála barátságosabb uri emberrel, elmondtam neki. - Igazán, őszintén sajnálom, Cratchit úr, - mondotta, - és őszintén sajnálom derék, jó feleségét is. - Már hogy *ezt* honnan tudta meg, azt nem tudom.

- Mit, édesem?

- Hogy te derék, jó asszony vagy, - felelt Bob.

- Ezt az egész világ tudja! - szólt Péter.

- Nagyon jól mondod, fiam! - kiáltott Bob. - Magam is azt hiszem. - Őszintén sajnálom derék, jó feleségét, - mondotta. - Ha bármiképp szolgálatukra lehetek, - szólt, átnyújtva a névjegyét, - itt a címem. Kérem, keressen föl. - Nem éppen azért, - kiáltott Bob, - hogy esetleg tehet értünk valamit, hanem a nyájasságáért az Isten áldja meg! Úgy beszélt, mintha ismerte volna a mi kis Timünket, s most velünk érezne.

- Bizonyos vagyok benne, hogy derék, jó ember! - szólt Cratchitné.

- Még bizonyosabb volnál benne, édesem, - szólt Bob, - ha láttad volna és beszéltél volna vele. Egyáltalán nem csodálkoznám rajta, jól figyelj rám, ha egyszer csak jobb állásba juttatná Pétert.

- Hallod-e, Péter? - szólt Cratchitné.

- Akkor aztán, - kiáltott az egyik lány, - megházasodik majd és külön háztartást rendez be magának.

- Ugyan eredj! - szólt rá Péter vigyorogva.

- Az bizony épp úgy meglehet, mint a hogy' nem, - szólt Bob, - egy szép napon, bárha bőven van még rá ideje, drágám. De akárhogy és akármikor válunk el egymástól, szentül hiszem, hogy egyikünk sem felejtí el a szegény kis Timet, meg azt, hogy ő volt az első, a ki elvált tőlünk. Vagy elfelejtjük?

- Soha, apám! - kiáltottak valamennyien.

- És azt is tudom, - szólt Bob, - tudom édeseim, hogy ha visszaidézzük emlékezetünkbe, milyen türelmes és milyen szelíd volt Tim, - bárha nagyon csöpp kis gyerek volt csak, - nem egykönnyen fogunk czivódni egymással és nem feledkezünk meg soha a szegény kis Timről.

- Nem, soha, soha, apám! - kiáltottak megint valamennyien.

- Nagyon boldog vagyok, - szólt a kis Bob; - igazán nagyon boldog vagyok!

Cratchitné megcsókolta Bobot, a leányai megcsókolták, a két csöpp Cratchit megcsókolta, Péter pedig kezét szorította az apjával. Kis Tim lelke, a te gyermeki lényedet Isten küldte közéjük!

- Szellem, - szólt Scrooge, - valami azt súgja, hogy elválásunk percze közeledik. Tudom, de hogy miből, azt nem tudom. Mondd meg tehát, ki volt az az ember, a kit halva láttunk?

A jövőendő karácsonyok szelleme úgy, mint az előbb, tovább vezette Scroogeot, - (bár, mint Scrooge gondolta, nem folytatólag az időben; mert valóban, mintha ez utóbbi látomások nem időrendben követték volna egymást, csak az volt bizonyos, hogy valamennyit a jövő méhe rejtette magában), - tovább vezette, az üzletemberek találkozó helyeire, de őt magát sehol sem mutatta meg neki. Nem is állt meg sehol a szellem, hanem haladt előre egyenesen, mintha a kívánt felvilágosításhoz akarná Scroogeot hozzájuttatni, míg egyszer csak Scrooge arra nem kérte, hogy álljon meg egy pillanatra.

- Ez az udvar, - szólt Scrooge, - a melyen most sietünk keresztül, az a hely, a hol naponta dolgozom, még pedig már jó idő óta. Látom a házat. Engedd, hogy megnézhessem, mivé fogok válni a jövőben?

A szellem megállt; keze másfelé mutatott.

- A ház amott van, - kiáltott Scrooge. - Mért mutatsz másfelé?

A kérlelhetetlen új nem változtatott irányt.

Scrooge irodája ablakához sietett és benézett rajta. Iroda volt még mindig; de nem az övé. A bútor nem a régi volt, s nem ő volt a széken ülő alak sem. A rém az előbbi irányba mutatott.

Scrooge visszament hozzá és azon tűnődve, vajjon mért ment el hazulról és hová mehetett, tovább kísérte a szellemet, a míg egy vaskapuhoz nem értek. Ott megállt, hogy körülnézzon, mielőtt belép a kapun.

Temető. Itt fekszik tehát az a boldogtalan, a kinek meg fogja most tudni a nevét. Illett hozzá a hely. Házak közé volt ékelve; fű és gyom verte föl, a halál buja tenyészete, nem az életé; minden kis zuga sírral volt tele; kövér volt a földje a kielégített étvágytól. Illett hozzá a hely!

A szellem megállt a sírok között, és lemutatott az egyikre. Scrooge remegve közeledett a sírhoz. A rém szakasztott olyan volt, mint eddigelé, de Scrooge megrettent, hogy ünnepélyes alakjának nem az a jelentősége, a melyet eddig gondolt.

- Mielőtt közelebb lépek a sírkőhöz, a melyre mutatsz, - szólt Scrooge, - felelj meg egy kérdésemre. Azoknak a dolgoknak az árnyképei-e ezek, a melyek be fognak következni, vagy azokéi, a melyek esetleg bekövetkezhetnek?

A szellem még mindig lemutatott a sírra, a mely mellett megállt.

- Az emberek életútja előre jelez bizonyos állomásokat, a melyhez el kell jutniok, ha ragaszkodnak az úthoz, - szólt Scrooge. - De ha letérnek az útról, változnak az állomások is. Ugy-e így kell értenem azt, a mit mutatsz?

A szellem mozdulatlan maradt.

Scrooge remegve mászott feléje; s az új irányát követve, az elhanyagolt sír kövéről saját nevét olvasta le: SCROOGE EBEDMÉLEK.

- Én vagyok az az ember, a ki az ágyon feküdt? - kiáltott térdre roskadva.

Az ujj a sírról rámutatott s róla vissza a sírra.

- Nem, szellem! Óh, nem, nem!

Az ujj még mindig odamutatott.

- Szellem! - kiáltott Scrooge, belekapaszkodva a palástjába, - hallgass meg! Nem az az ember vagyok már, a ki voltam. Nem akarok az lenni, a kivé lennem kellett volna nélkületek! Miért mutatod ezt nekem, ha nincs számomra remény?

Mintha a kéz először ingadozott volna.

- Jó szellem, - folytatta Scrooge, földre roskadva előtte, - a saját mivoltod mellettem szól és szánaozik rajtam. Biztosíts róla, hogy ez árnyképeket, a melyeket mutattál nekem, megváltoztathatom még, ha megváltoztatom életemet!

A jóságos kéz remegett.

- Szívem mélyéből tisztelni fogom a karácsonyt és rajta leszek, hogy az egész esztendőn keresztül méltón megülhessem. Élni akarok a múltban, a jelenben és a jövőben. Azt akarom,

hogy éljen bennem mind a háromnak a szelleme. Nem akarok elzárkózni tanításaik elől. Óh, mondd, szabad-e letörölnöm e kőről a nevem?

Halálos szorongásában megragadta a kísérteties kezét. A kéz ki akart szabadulni szorításából; de Scrooge erős volt könyörgésében és nem bocsátotta el. A szellem még erősebb volt és visszataszította Scroogeot.

Miközben fölemelte a kezét, utoljára könyörögve sorsa megváltozásáért, azt látta, hogy a rém csuklyája és öltözte elváltozik. Fogyni kezdett, összezsugorodott, s végül egy ágylábbá enyészett.

ÖTÖDIK VERSSZAK.

A nóta vége.

Úgy bizony! És az ágyláb saját ágyának a lába volt. Az ágy a saját ágya volt; a szoba a saját szobája volt. S a mi legnagyobb szerencséje volt: sajátja volt az az idő is, a mely előtte állt, hogy megjavulhasson benne.

- Élni akarok a múltban, a jelenben és a jövőben! - ismételte Scrooge, miközben kimászott ágyából. - Azt akarom, hogy éljen bennem mind a háromnak a szelleme. Óh, Marley Jakab! Áldassák érte az Úr és a karácsony szent ünnepe! Térdre hullva mondom ezt, öreg Jakab, - térdre hullva!

Jó szándékkal telve oly izgatott volt s úgy nekihevíült, hogy fuldokló hangja szinte erőtlen volt e fohászához. Hevesen zokogott volt küzdelme közben a szellemmel, s az arcza könnyben ázott.

- Nincs leszakgatva, - kiáltott Scrooge, karjai közé szorítva az egyik ágyfüggönyét; - nincs leszakgatva, itt vannak a karikák is mindenestül. Itt van minden; itt vagyok én is; azoknak a dolgoknak az árnyait, a melyek megtörténhetek volna, elűzhetem még. El is fogom üzni. Tudom, hogy el fogom üzni!

Mindeközben folyton ruhájával babrált a keze; kifordította minden darabját, fordítva felhúzta, ránczigálta, nem találta a helyöket, s a legképtelenebb örültségeket csinálta velök.

- Nem tudom, mit csináljak! - kiáltott Scrooge, egyszerre nevetve és sírva, s tökéletes Laokoont csinálva magából a harisnyájával. - Olyan könnyű vagyok, mint a pehely, olyan boldog vagyok, mint az angyalok, úgy örülök, mintha kis iskolás fiú volnék, úgy szédülök, mintha részeg lennék. Adjon Isten víg karácsonyt mindenkinek! Boldog újévet az egész világnak. Haj, haj! Heje-huja, hopp!

Ugrándozva kijutott a nappalijába, s most ott állt lelkendezve.

- Ott a bögre, a melyben a teám volt! - kiáltott Scrooge, újra nekiiramodva, s körülugrándozva a kandallót. - Ott az ajtó, a melyen Marley Jakab lelke belépett! Ott a sarok, a hol a mostani karácsony szelleme ült! Ott az ablak, a honnan a bolygó szellemeket láttam! Úgy van minden, igaz minden, megtörtént minden! Ha, ha, ha!

Annyi bizonyos, hogy olyan embertől, a ki évek óta elszokott már a nevetéstől, pompás egy nevetés, felséges egy nevetés volt. Ősapja hosszú sok nagyszerű nevetésnek.

- Nem tudom, hányadika van! - szólt Scrooge. - Nem tudom, mennyi ideig voltam a szellemek között. Semmit a világon nem tudok. Olyan vagyok, mint a ma született csecsemő. Haj, haj! Heje-huja, hopp!

Elragadtatásában a megkonduló harangok akasztották meg, a melyek soha vidámabban nem szóltak még. Bim-bam-bum, giling-galang, bim! Giling-galang, bum! Óh, gyönyörű, gyönyörű!

Az ablakhoz rohant, kinyitotta és kidugta rajta a fejét. Párának, ködnek nyoma sincs; tiszta, fényes, vidám, csikorgó hideg; hideg, a mely tánczra pezsdíti a vért; aranyos napvilág; mennyei ég; édes, friss levegő; vígan csengő harangok. Óh, gyönyörű, gyönyörű!

- Micsoda nap van ma! - kiáltott Scrooge, leszólva egy ünneplőruhás fiúhoz, a ki talán azért ólálkodott ott, hogy őt nézze.

- Mi baj? - felelt a fiú, a kinek szeme-szája elállt nagy ámultában.

- Milyen nap van ma, aranyos fiacskám? - szólt Scrooge.

- Ma! - felelt a fiú. - Hát *karácsony napja*.

- Karácsony napja! - gondolta magában Scrooge. - Tehát nem mulasztottam el. A szellemek egy éjszaka végezték a dolgukat. De ők megtehetnek mindent, a mit akarnak. Persze, hogy meg. Persze, hogy meg. - Hej, aranyos fiacskám!

- Hej, hej! - kiáltott vissza a fiú.

- Tudod-e, hol van a baromfikereskedés, itt a második utczában a sarkon? - kérdezte Scrooge.

- Hogyne tudnám, - felelt a fiú.

- Okos fiú! - szólt Scrooge. - Nevezetes fiú! - Nem tudod, eladták-e azt a díszpulykát, a melyik kint lógott? Nem a kicsit, hanem a nagyot?

- Azt, a melyik akkora, mint én? - kérdezte a fiú.

- Milyen nagyszerű fiú! - szólt Scrooge. - Csupa öröm beszélni vele. - Azt, azt, galambom!

- Ott lóg még most is, - felelt a fiú.

- Csakugyan? - szólt Scrooge. - Eredj és vedd meg.

- Szaladok! - kiáltott a fiú.

- Nem, nem, - szólt Scrooge. - Komolyan beszélek. Eredj és vedd meg, s mondd meg nekik, hozzák ide, itt majd megmondom, hová vigyék. Gyere vissza a legénnyel együtt, kapsz majd egy shillinget te is. Ha öt perc alatt itt leszel, egy fél koronást adok.

A fiú elrohant, mintha puskából lőtték volna ki. Jó erőskezű embernek kellett volna lennie, a ki fél ily gyorsan el tudta volna sütni a pisztolyát.

- Cratchit Bobnak küldöm! - suttogta magában Scrooge, miközben a kezét dörzsölte, s majd megpukkadt nevében. - Ne is tudja, ki küldi. Megvan kétakkora, mint a kis Tim. Miller Jóska²⁹ sohse csinált olyan jó tréfát, a minő ez lesz!

A címet nem a legszilárdabb vonásokkal írta föl egy darab papirosra, de valahogyan fölírt, s azután lement, hogy kinyissa az utcaajtót, s készen várja a baromfikereskedő legényét. A mint várakozva ott állt, a kapuban, szemébe ötlött a kalapács.

- Szeretni fogom életem fogytaig! - kiáltott Scrooge, s megtapogatta a kezével. - Azelőtt jóformán rá sem néztem. Milyen becsületes pofája van! Bámulatos kalapács! - Itt a pulyka. Hej, hej! Hopp! Hogy van? Víg karácsonyt!

---

²⁹ Joe Miller híres angol anekdotagyűjtő.

Az volt ám a pulyka! A lábán soha meg nem állhatott volna ez a madár. Egy-kettőre letört volna alatta, mint két darab pecsétviasz-rúd.

- Ej, ezt lehetetlenség kivinni Camden Townba, - szólt Scrooge. - Fogadjon bérkocsit.

Azt a jóízű nevetést, a melylyel ezt mondotta, meg azt, a melylyel a pulyka árát kifizette, meg azt, a melylyel a bérkocsit kifizette, meg azt, a melylyel a fiút megjutalmazta, az a kaczagás multa csak felül, a melylyel lelkendezve levágta magát újra a székébe, és kaczagott, a míg ki nem csordúlt a könye.

A borotválkozás nem könnyű feladat volt, mert a keze továbbra is szörnyen remegett; már pedig a borotválkozás akkor is nagy figyelmet kíván, ha nem is tánczol éppen az ember, a míg tart a munka. De ha mindjárt az orra hegyét nyisszantotta volna is le, rátett volna egy darab angoltapaszt, s teljesen meg lett volna elégedve.

Felöltözött a legdíszesebb ünneplőjébe, és végül elment hazulról. Az emberek ekközben kiözönlöttek az utcákra, úgy, a hogy' a mostani karácsony szellemével látta volt; és Scrooge, aki kezét hátrátéve ballagott, elragadó mosolylyal tekintett mindenkire. Szóval oly ellenállhatatlan nyájas volt az arcza, hogy három-négy jókedvű ficzkó odaszólt neki: - Jó reggelt, uram! Víg karácsonyt! - És Scrooge később gyakran emlegette, hogy soha életében nem csendült meg vidámabb hang a fülében ennél a jó kívánságnál.

Nem messze haladt még, mikor szemközt látta jönni azt a derék úri embert, a ki előtte való nap beállított hozzá az irodájába és így szólt: - Scrooge és Marley, ha nem csalódom? - A szívébe nyilallott arra a gondolatra, vajjon hogy' fog ránézni ez az öreg úr, ha találkoznak; de tudta, hogy mi a teendője és nem is habozott.

- Kedves uram, - szólt Scrooge, meggyorsítva a lépteit, s az úri embernek mind a két kezét megragadva, - hogy' van? Remélem, tegnap szép eredményt ért el? Nagyon derék dolog volt öntől. Adjon Isten önnek víg karácsonyt, uram!

- Scrooge úr?

- Az vagyok, - szólt Scrooge. - Az a nevem, és félek, hogy nem igen örül meg neki. Engedje meg, hogy bocsánatot kérjek öntől. És ha lesz szíves... - itt Scrooge valamit fülébe súgott az öreg úrnak.

- Szent Isten! - kiáltott az úri ember, a kinek majd elállt a lélekezete. - Kedves Scrooge úr, komolyan beszél?

- Szolgálatára, - szólt Scrooge. - Egy fillérrel sem kevesebbet. Higgye meg, nagyon sok hátralék letörlesztéséről van szó. Lesz szíves?

- Édes uram, - szólt a másik, melegen megszorítva Scrooge kezét, - nem is tudom, mit szóljak ehhez a bőke...

- Kérem, egy szót se szóljon, - vágott a szavába Scrooge. - Kérem látogasson meg. Lesz szíves meglátogatni?

- Mindenesetre! - kiáltott az öreg úr. És kétségtelen volt, hogy el nem fogja mulasztani a látogatást.

- Köszönöm, - szólt Scrooge. - Nagyon lekötelez. Százszorosán köszönöm. Isten áldja meg!

Scrooge templomba ment, ide-oda járkált az utcákon, elnézte az embereket, a mint ide-oda siettek, megsimogatta a gyermekek fejét, szóba állt a koldusokkal, le-lenézett a házak konyháiba s feltekintett az ablakokra; s azt tapasztalta, hogy nincs, a miben öröme nem telnék. Sohasem álmodta volna, hogy egy kis séta - vagy bármi - így boldoggá tehesse. Délután unokaöccse háza felé indult.

Tízszer is elsétált a kapu előtt, a míg annyira megemberelte magát, hogy megállt és kopogtatott. De végre elszánta magát.

- Itthon van a gazdád, galambom? - kérdezte a szobalánytól. - Csinos teremtés! Nagyon csinos.

- Itthon van, uram.

- Hol van, szívecském? - kérdezte Scrooge.

- Az ebédlőben, uram, a nagyságával. Majd fölvezetem a társalgóba, ha megengedi.

- Köszönöm. Az úr jól ismer, - szólt Scrooge, s rá is tette már a kezét az ebédlő kilincsére. - Majd bemegyek ide, drágám.

Halkan benyitott, s az ajtó mögül bedugta a fejét. Az úr meg az asszony éppen az asztalt nézték meg, a mely pompás díszszel volt terítve; mert azok a fiatal háziasszonyok mindig nagyon aggodalmaskodnak az efféle dolgokban, és azt szeretik, ha minden rendben van.

- Friczi! - szólt Scrooge.

Szent Isten! Hogy' megijedt a sógorasszonya! Scrooge egy pillanatra elfelejtette, hogy a sógorasszonya félrevonúltan ült volt a sarokban, zsámolyon pihentetve a lábát, mert különben a világért sem ijesztette volna meg így.

- Ej, terringettét! - kiáltott Friczi. - Ki az?

- Én vagyok, Scrooge bácsi. Ebédre jöttem. Beeresztesz, Friczi?

Hogy beereszti-e? Szerencse, hogy ki nem rázta a helyéből a karját. Öt percbe sem telt, teljesen otthonosan érezte magát. Szívesebb fogadást elképzelni sem lehetett. Épp oly szíves volt a sógorasszonya is. Épp oly szíves volt Tropper is, mikor megérkezett. Meg a kövérebbik testvér is, mikor megjött. Meg a többiek is, egytől egyig, mikor beállítottak. Gyönyörű társaság volt, gyönyörűen játszottak, gyönyörű volt az egyetértés, gyönyörű volt a boldogság!

Másnap reggel azonban Scrooge korán bent volt az irodájában. Óh, nagyon korán ott volt! Bár csak ő érne be először, és Cratchit Bobot azon kaphatná, hogy elkésik! Erre fáj a foga.

És nem is hiába; nem bizony, így is történt. Az óra kilenczet ütött. Bob nem volt sehol. Egy-negyed tized. Bob nem volt sehol. Teljes tizenhét és egy fél percczel megkésett. Scrooge ott ült a helyén és kitárta az ajtaját, hogy lássa, mikor Bob belép a víztartóba.

A kalapját lekapta, mielőtt az ajtót kinyitotta; le a kendőjét is. Egy szempillantás alatt a széken termett, s elkezdett vágatni a tollával, mintha utól akarná érni a kilencz órát.

- Ohó! - morgott Scrooge úgy, a hogy' szokott, tőle telhetően utánozva a régi hangját. - Mi dolog az, hogy ilyenkor jön be?

- Nagyon sajnálom, uram, - szólt Bob. - Elkéstem.

- Elkésett? - ismételte Scrooge. - Igen; magam is azt hiszem. Tessék csak bejönni.

- *Egyszer* történik csak egy évben, uram, - mentegetődzött Bob, beljebb kerülve a víztartóból.

- Nem fog ismétlődni. Tegnap nagyon vígan töltöttük az estét, uram.

- Nos, mondok valamit magának, barátom, - szólt Scrooge. - Semmi kedvem tovább túrni az effélét. S ennél fogva, - folytatta, leugorva a székeről s úgy oldalba lökve Bobot, hogy visszatántorodott a víztartóba, - s ennél fogva hajlandó vagyok emelni a fizetését.

Bob reszketett s közelebb húzódott a vonalzóhoz. Egy pillanatig arra gondolt, hogy leüti vele Scroogeot, lenyomja, s kikiált az udvarba segítségért és kényszerzubbonyért.

- Vig karácsonyt Bob! - szólt Scrooge félremagyarázhatatlan komolysággal, miközben háton veregette Bobot. - Vigabb karácsonyt, Bob, kedves fiam, mint a milyet sok esztendőn át kívántam magának! Emelni fogom a fizetését, s rajta leszek, hogy támogassam bajjal küzdő családját. Még ma délután meghányjuk-vetjük majd a dolgait egy pohár gőzölgő karácsonyi puncs mellett, Bob! Rakjon a tűzre, s vegyen még egy szenesládát, mielőtt csak egy jottával is tovább írna, Cratchit Bob!

Scrooge embere volt a szavának; beváltotta minden ígéretét, sőt végtelenül többet is tett; s a kis Timnek, a ki *nem* halt meg, második atyja volt. Olyan jó barát, olyan jó gazda és olyan jó ember lett belőle, hogy hozzáfoghatót nem igen látott többet a régi jó főváros vagy más régi jó főváros, város vagy mezőváros, az egész régi jó földkereken. Voltak, a kik nevettek a változás láttára; de tűrte, hogy nevensenek és ügyet sem vetett rájuk; mert volt oly okos, hogy tudta, hogy e világon soha sem történt meg semmiféle jó dolog a nélkül, hogy eleinte szakadtig ne nevettek volna rajta némely felebarátaink; s minthogy azt is tudta, hogy az efféle emberek vakságára nincs segítség, azt gondolta magában, kisebb baj, ha vigyorogva hunyorgatják a szemüket, mintha kevésbbé vonzó formában bántaná őket a nyavalya. A saját szíve nevetett, s ez teljesen elegendő volt neki.

Ezentúl soha többé nem volt dolga szellemekkel; s mindig úgy emlegették, hogy nincs teremtetett lélek a világon, a ki jobban tudná, mint ő, hogy' kell a karácsonyt Isten igazában megülni. Kívánom, hogy így emlegethessenek bennünket is, valamennyiünket! Most pedig, a hogy' a kis Tim mondotta, áldjon meg az Isten mindannyiunkat!